

NARODNI MUZEJ SLOVENIJE

S

40/1975

39 (497.4)

197800345.1

COBISS 0

ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor. Glavni urednik (Chief Redactor): prof. dr. Jože Koropeč. 62001 Maribor, Mladinska 9, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): ČGP Mariborski tisk, 62001 Maribor, Svetožarevska 14, Jugoslavija.

1	CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 46 NOVA VRSTA 11	str. 1-156	MARIBOR	1975
---	---	----------------------------	------------	---------	------

1840-3 40/1975/1

2-AK 345/1978

Vsebina

Contents

Bračič V.: Po desetih letih po novem. (Uvodnik.)

1 Bračič V.: After Ten Years in New Way. (Leading Article.)

Kert B.: Socialnogeograski razvoj trga Lenart v Slovenskih goricah.

4 Kert B.: The Social-Geographical Development of the Borough of Lenart in Slovenske gorice.

Koropec J.: Slovenski puntarji med 1573 in 1635.

12 Koropec J.: Slovene Rebels between 1573—1635.

Leskovec A.: Tovarna svinčenega belila v Selnici ob Dravi.

44 Leskovec A.: Factory of White Lead at Selnica ob Dravi.

Zgonik M.: Prehajanje konjiško-oplotniške graščinske posesti na kapitalistično gospodarjenje zožuje in odpravlja servitutne pravice.

48 Zgonik M.: The Transition of the Manorial Estate of Konjice—Oplotnica to a Capitalistic Management Narrows and Abolishes the Rights of Servitude.

Bračič V.: Značilnosti prostorskega razvoja temeljnih upravopolitičnih oziroma oblastnih organov na območju današnje občine Ptuj.

64 Bračič V.: The Characteristics of Spatial Development of the Basic Administrative-Political or Governmental Bodies in the Region of the Present-day Commune of Ptuj.

Belec B.: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih.

90 Belec B.: Spatial Development of Fruit-Growing in Slovenia in the Last Seventy Years.

Ževart M.: Izgube osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini od konca marca do začetka oktobra 1942.

142 Ževart M.: The Losses of the Liberation Movement in the Walley of Šalek from the End of March till the Beginning of October 1942.

Belec B.: Vladimir Bračič, Ptujsko polje. (Poročilo.)

154 Belec B.: Vladimir Bračič, Ptujsko polje. (Report.)

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je fotografija Vischerjeve risbe graščine Ostrovice leta 1681 (Jože Koropec: Slovenski puntarji med 1573 in 1635, str. 18).

Redakcija tega zvezka je bila končana junija 1975

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

PO DESETIH LETIH PO NOVEM

Vladimir Bračić

Leta 1903 so slovensko zavedni razumniki v Mariboru ustanovili Zgodovinsko društvo, prvo slovensko znanstveno društvo v slovenskem delu Štajerske. Že naslednje leto pa je izšla prva številka znanstvene revije »Časopis za zgodovino in narodopisje«, ki si je zaradi kvalitetne vsebine kmalu pridobil dobro ime v evropskem znanstvenem svetu, saj so ga zamenjavali za 75 domačih in tujih publikacij. Aprila leta 1941 je ostala zaradi nacistične okupacije že stavljen štampiljček v tiskarni. Časopis za zgodovino in narodopisje je prenehal izhajati.

Po osvoboditvi je bilo narejenih nekaj poizkusov, da bi Časopis za zgodovino in narodopisje začel ponovno izhajati, vendar kljub dobri volji posameznikov to ni uspelo. Ob pripravah na 20-letnico osvoboditve je zamisel o obnovitvi Časopisa za zgodovino in narodopisje ponovno oživel in bila tudi uresničena. Svet združenja visokošolskih zavodov v Mariboru je na predlog svojega upravnega odbora na 5. redni seji dne 27. aprila 1964 sprejel sklep, da odobri osnovni prispevek za začetek ponovnega izhajanja »Časopisa za zgodovino in narodopisje — Nova vrsta« znesek 2 milijona takratnih dinarjev ter da postane njegov izdajatelj. V soglasju z Zgodovinskim društvom Maribor, ki je postal soustanovitelj, in še z nekaterimi drugimi strokovnimi društvi je bil imenovan pripravljalni uredniški odbor s profesorjem pedagoške akademije Jožetom KOROPCEM na čelu, ki je pripravil prvo številko. 29. januarja 1966 je svet združenja visokošolskih zavodov s posebno odločbo imenoval stalni uredniški odbor:

Vitomir BELAJ, kustos za etnografijo v Pokrajinskem muzeju Ptuj, dr. Borut BELEC, profesor na pedagoški akademiji v Mariboru, dr. Vladimir BRAČIČ, profesor na pedagoški akademiji in predstojnik združenja visokošolskih zavodov, Janko GLAZER, pesnik in upravnik študijske knjižnice v pokoju in urednik predvojnega Časopisa za zgodovino in narodopisje, Ivan GROBELNIK, ravnatelj gimnazije Celje, Bruno HARTMAN, dramaturg, prevajalec, publicist in sedanji upravnik študijske knjižnice v Mariboru, Jože KOROPEC, profesor na pedagoški akademiji v Mariboru, Jože KOŠAR, direktor Založbe Obzorja Maribor, Antoša LESKOVEC, arhivar v državnem arhivu in sedanji predsednik Zgodovinskega društva v Mariboru, Drago PREDAN, predsednik zgodovinsko-etnografskega društva Celje, dr. Janez ROTAR, profesor na pedagoški akademiji v Mariboru, Stanko ŠKALER, ravnatelj muzeja v Brežicah, dr. Franc SUŠNIK, pisatelj in publicist, Ravne na Koroškem, Franc ŠEBJANIČ, publicist in javni delavec, Murska Sobota, dr. Vanek ŠIFTAR, profesor na višji pravni šoli v Mariboru, Bogo TEPLY, višji kustos v pokoju, Maribor, Andrej UJČIČ, kustos v Umetnostni galeriji v Mariboru, dr. Sergej VRŠER, ravnatelj Pokrajinskega muzeja in sedanji predsednik Zveze kulturnih delavcev Maribor, in Milan ŽEVART, direktor muzeja NOB Maribor.

Za glavnega in odgovornega urednika je imenovan Jože KOROPEC, profesor na pedagoški akademiji v Mariboru.

BELAJA je zaradi odhoda iz Ptujja zamenjal Jože CURK, ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Ptujju, dr. ROTARJA prav tako zaradi odhoda Alenka GLAZER, profesorica na pedagoški akademiji v Mariboru, Stanko ŠKALER in Janko GLAZER pa sta umrla.

O vsebinski usmeritvi obnovljenega Časopisa za zgodovino in narodopisje je bilo rečeno, da bo objavljal razprave predvsem s političnozgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, gospodarskozgodovinskega, literarnozgodovinskega, lokalnozgodovinskega, družbenogeografskega, etnografskega, arheološkega in pravnozgodovinskega področja. Prednost bodo imele razprave, ki bodo obravnavale območje Severovzhodne Slovenije, ki je bilo dotlej v marsičem znanstveno slabo raziskano in celo zanemarjeno. Prvi letnik obnovljenega Časopisa za zgodovino in narodopisje, dobil je pristavek Nova vrsta, je izšel marca 1966 z letnico 1965.

Ta kratki uvod je namenjen tistim, ki zgodovine Časopisa za zgodovino in narodopisje ne poznajo.

Leta 1973 je izšel zakon o javnem obveščanju (Uradni list SR Slovenije, št. 7-30/73), ki predpisuje nov način registracije in upravljanja vseh sredstev javnega obveščanja. Upoštevajoč določila tega zakona in še posebej njegovega 57. člena, je svet združenja visokošolskih zavodov v Mariboru 25. februarja 1974 sprejel sklep o oblikovanju izdajateljskega sveta Časopisa za zgodovino in narodopisje. V izdajateljski svet delegirajo:

- 2 delegata združenje visokošolskih zavodov Maribor
- 2 delegata Zgodovinsko društvo SRS — podružnica Maribor
- 2 delegata Založba Obzorja Maribor
- 1 delegata skupščina občine Maribor
- 1 delegata občinska konferenca SZDL Maribor
- 1 delegata Zavod SRS za šolstvo, organizacijska enota Maribor
- 1 delegata Geografsko društvo SRS, pododbor Maribor
- 1 delegata Etnografsko društvo SRS

Svet združenja je v izdajateljski svet imenoval še šest predstavnikov neposredno zainteresiranih sodelavcev časopisa. Ker je odgovorni urednik član izdajateljskega sveta po položaju, šteje izdajateljski svet 18 članov. Njegove glavne naloge so:

— sklepa o temeljnih vprašanjih izvajanja zasnove Časopisa za zgodovino in narodopisje,

— daje soglasje k splošnim aktom združenja visokošolskih zavodov, ki se nanašajo na izdajanje in urejanje Časopisa za zgodovino in narodopisje,

— daje mnenje k imenovanju odgovornega urednika in članov uredniškega odbora Časopisa za zgodovino in narodopisje,

— obravnava načrt izdajanja in urejanja Časopisa za zgodovino in narodopisje in tematski program za tekoče leto, ki ga izdelata uredniški odbor,

— obravnava poročilo UO o njegovem delu in daje mnenja in predloge za njegovo delo,

— obravnava predlog finančnega načrta in sklepnega računa Časopisa za zgodovino in narodopisje, ki ga predloži založnik — Založba Obzorja Maribor,

— skrbi za neposredno povezovanje Časopisa za zgodovino in narodopisje z delovnimi ljudmi in občani, da se zagotovi njihov vpliv na delo in razvoj časopisa.

V sklepu o izdajanju in urejanju Časopisa za zgodovino in narodopisje je v 2. členu zapisano: »Časopis za zgodovino in narodopisje je znanstvena in strokovna revija za področje zgodovine in narodopisja v širšem smislu besede. Njen namen je z objavljanjem znanstvenih in strokovnih razprav in poročil pospeševati raziskovalno delo na navedenih področjih, gojiti revolucionarne tradicije preteklosti, izobraževati delovne ljudi in občane, prispevati k dvigu kvalitete pouka v vseh vrstah šol in drugih izobraževalnih institucijah, seznanjati domačo in mednarodno strokovno javnost o dosežkih raziskovalnega dela.

Časopis za zgodovino in narodopisje objavlja razprave in članke, ki so zasnovani na marksističnem principu obravnave družbenih pojavov.«

Ker so nekatere institucije z veliko zamudo imenovalе združenju visokošolskih zavodov svoje delegate, se je izdajateljski svet sestal na prvo sejo šele 7. marca 1975. Po konstituiranju se je seznanil s svojimi nalogami in z vsebinsko zasnovo časopisa, poslušal je poročila odgovornega urednika in pripravil za svet združenja predlog novega devetčlanskega uredniškega odbora.

Izdajateljski svet je ugotovil, da je Časopis za zgodovino in narodopisje v desetih letih izpolnil pričakovanja ter si z ustrežno kvaliteto objavljenih prispevkov ter z rednim izhajanjem pridobil ugled, ki ni manjši, kot ga je imel v prvem obdobju izhajanja. Svet je izrazil priznanje in zahvalo dosedanjim članom uredniškega odbora in še posebej odgovornemu uredniku doc. dr. Jožetu KOROPCU. Novemu uredniškemu odboru pa je priporočil, naj se potruzi, da bo v prihodnjih letih objavljenih več prispevkov iz najnovejše zgodovine in etnografije, še posebej pa naj skrbi, da bodo v Časopisu za zgodovino in narodopisje ponovno stalno prisotne ocene in poročila.

Iskreno želimo, da bi Časopis za zgodovino in narodopisje tudi v drugem desetletju ponovnega izhajanja uspešno opravljal svoje plemenito poslanstvo in povezoval novo slovensko Univerzo v Mariboru z znanstvenimi središči v domovini in tujini.

Opomba: Članek je bil napisan januarja 1975. leta. 3. julija 1975 je bila ustanovljena in 19. septembra 1975 slovesno razglašena Univerza v Mariboru. Tako je združenje visokošolskih zavodov preraslo v Univerzo, ki je prevzela tudi ustanoviteljske pravice nad Časopisom za zgodovino in narodopisje.

SOCIALNOGEOGRAFSKI RAZVOJ TRGA LENART V SLOVENSКИH GORICAH

Božidar Kert*

UDK 911.3:308:338(497.12-189.8 Lenart)

KERT Božidar: Socialnogeografski razvoj trga Lenart v Slovenskih goricah. (Die sozialgeographische Entwicklung des Marktes Lenart in Slovenske gorice.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 4—11.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Med naselji v Slovenskih goricah manjkajo centri, ki bi imeli vlogo gravitacijskih žarišč. Zaradi ugodne prometne lege je edino Lenart razvil močnejše gravitacijsko območje. Začetkom naselja sledimo od 12. stoletja, ko se pojavl Lenartova cerkev. Pred letom 1332 je Lenart prerasel v trg, imel trško upravo s sodnikom (Riehter) na čelu. Razvoj Lenarta so podpirali gospodje Hrastovski (Gutenhag), glavno gibalno napredka pa so bili obrt, trgovina in prevoznštvo. O prvih rokodelskih nam poročata lmenjska cenitev iz leta 1524, ob koncu 18. stoletja pa sta obrt in trgovina preživljali okoli 360 ljudi. Nadaljnji vzpon doživljajo rokodelske dejavnosti v 19. stoletju, ko je bilo znanih okoli 15 obrti in je imel Lenart okoli 40 vpreg. V preteklih sto letih je poraslo število prebivalstva od 548 v letu 1896 na 1145 v letu 1971. Po letu 1970 je celotna družba podprla industrializacijo Lenarta.

UDC 911.3:308:338(497.12-189.8 Lenart)

KERT Božidar: The Social-Geographical Development of the Borough of Lenart in Slovenske gorice. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 4—11.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

Among the settlements of Slovenske gorice there are no centres which would have the role of gravitational focuses. Only Lenart has developed a stronger gravitational sphere owing to the favourable situation as to traffic. We trace the first settlement back to the 12th century when the church of Lenart appeared. Before the year 1332 Lenart grew into a market town, it had a borough administration with a judge at its head. The development of Lenart was promoted by the lords of Hrastovec, but the main motives for its progress were the craft, the trade and the carting. The assessment of the year 1524 informs us of the first craftsman, at the end of the 18th century craft and trade maintained about 360 people. The mechanical activities experienced a further rise in the 19th century, when about 15 different crafts were known and when Lenart had about 40 sets of horses. During the last hundred years the number of inhabitants amounted from 548 in the year 1896 to 1145 in 1971. After the year 1970 the whole society has supported the industrialization of Lenart.

V naselitveni podobi Slovenskih goric je značilno, da niso izoblikovale močnejših centralnih krajev, ki bi imeli funkcijo gravitacijskih žarišč nad širšim ozemljem. Med vzroki kaže poudariti odmaknjenost pokrajine od glavnih prometnih smeri in agrarni način življenja. Zdi se tudi, da je reliefna plastika z mokrotnimi dolinami, v razne smeri nagnjenimi pobočji ter s podolgovatimi ali zaokroženimi vršinami gravitacijsko razbijala pokrajino. Le tako

* Dr. sc. geogr. Božidar Kert, profesor pedagoške akademije Maribor.

moremo tolmačiti dejstvo, da živijo posamezni deli Slovenskih goric samo-oskrbno še v 18. in 19. stoletju, ko se v sosedstvu uveljavljajo živahni prometni tokovi. Res je, da učinki gospodarskega napredka niso šli mimo Slovenskih goric. Nastanek močnejših gospodarskih žarišč zunaj Slovenskih goric, tako Maribora, Ptuja, Radgone in Ljutomera, je pritegnil nase tudi bližnje dele Slovenskih goric. Privlačnost teh žarišč je zajela tem širši prostor, čim močnejše so imela razvite gravitacijske funkcije, to je oskrbne dejavnosti vseh vrst. Slovenske gorice pa so bile očitno preobsežne in topografsko preveč diferencirane, da bi se navezale izključno na ta žarišča. Celo gospodarsko močnejši Maribor je utegnil zajeti v svoje gravitacijske silnice le zahodni del Slovenskih goric ob južni železnici ter ob zgornji in srednji Pesnici. Za večji del pokrajine pa je ostala do najnovejše dobe značilna množica lokalnih središč najnižje stopnje. Imela so faro, podružnično cerkev, gostilno, trgovino na drobno ter navadno še osnovno šolo in pošto. To so bila redka sklenjena naselitvena jedra v sicer raztreseno naseljenih Slovenskih goricah. V nekaterih predelih je gospodarsko življenje povzdignilo centralne kraje v nekaj višjo stopnjo. Med takimi je že zgodaj izstopal trg Lenart.

Da je med centralnimi kraji prav Lenart razvil pomembnejše gravitacijsko zaledje, je posledica njegove ugodne lege tako v lokalnem kot v širšem regionalnem okviru. Za njegovo lego v okviru Slovenskih goric ni značilna le močna centralnost, ampak tudi to, da se na njegovih tleh sekajo pomembne prometne poti. Skozi Lenart potekajo najkrajše zveze med Pomurjem in Podravjem ter med Apaško ravnino in Ptujskim poljem. Podrobnejši pogled v prometno sliko pa pokaže, da se pri Lenartu stika kar sedem pomembnih poti. Med temi je danes na prvem mestu Mariborska cesta, ki povezuje osrednje dele Slovenskih goric s podravsko metropolo in sekundarnim republiškim centrom Mariborom. To je predvsem močan kolektor vsakodnevne migracijske delovne sile v delovišča industrijskega Maribora. Podatki, ki jih je pred leti zbral oddelek za gospodarstvo SO Lenart, so pokazali, da odhaja iz trga Lenart do petina, iz občine Lenart pa več kot 40 odst. zaposlenih vsakodnevno na delo v Maribor. Maribor je za prebivalstvo Lenarta in okoliških krajev tudi važno oskrbno središče. V njem zadovoljuje velik del potreb po dobrinah trajnejše vrednosti za osebno potrošnjo in gospodarske obrate. Mariborske prosvetne organizacije pokrivajo tudi večji del potreb po splošnem in strokovnem izobraževanju na srednji, višji in visoki stopnji. Številne mariborske pravne in upravne ustanove pa so že po tradiciji organizirane z vidika klientele nad velikim delom Slovenskih goric (1, str. 127—138.).

Mariborska cesta ne rabi samo povezavi Lenarta z Mariborom, ampak je s podaljškom — Kraigherjevo cesto del severovzhodne slovenske magistrale, v kateri pomeni Lenart vezni člen pri povezavi Pomurja in mariborskega Podravja. Ta povezava pa je dobila današnjo obliko razmeroma pozno. Šele v letu 1961 so zgradili novo cestišče med Lenartom in Benediktom ter s tem odpravili zamudni obvoz čez Gradišče. Lahko rečemo, da je modernizacija te magistrale povečala prometno cirkulacijo in s tem pospešila urbanizacijo trga Lenart.

Tretjo, v preteklosti zelo pomembno zvezo nakazuje Ptujška cesta, ob kateri se je srednjeveški Lenart tudi razvil. Njeno razpotje pri Zg. Senarski še danes nazorno kaže glavno prometno orientacijo starega Lenarta. En krak drži v jugovzhodno smer proti Ptuju, drugi na vzhod proti Vidmu, tretji pa na sever proti Gradišču in Benediktu. Odcepek čez Gradišče je pomenil staro vez z Gornjo Radgono in avstrijsko Štajersko. Po prvi svetovni vojni se je tu odprla tudi najkrajša zveza s Prekmurjem. Odcepek proti Vidmu je zblížal Lenart s Prekijo, s katero je imel trg že tradicionalno tesne kulturne in go-

spodarske vezi. Ptuj pa je bil poleg Maribora glavno tržišče za agrarne produkte iz lenarške okolice. Lenart je hkrati združeval promet iz vseh treh smeri ter ga usmerjal proti Mariboru. V času starih prometnih sredstev ter vijugastih poti ni bilo mogoče premagati Slovenskih goric v enem dnevu. Vozniki in vprege so zato prekinjali dnevno vožnjo pri svetem Lenartu, zaščitniku voznikov in živine, ki je poskrbel za varno potovanje in uspešno kupčijo.* Samo tako je tudi mogoče razumeti veliko število gostiln in obrti za potrebe voznega prometa (kovači, kolarji, sedlarji). Lenarški tržani so znali prometno lego svojega kraja prav dobro izrabiti.

Gravitacijsko orientacijo proti Lenartu dopolnjujeta tudi vpadnici, usmerjeni proti severozahodu, to sta Jurovska in Partizanska cesta. Prva se slepo končuje v agrarnem povirju Globovnice, zato je tudi njen pomen manjši. Sorazmerno pomembna pa je druga, ki odpira zgornji Ščavnici in Apaškemu polju vrata v podravske gospodarske prostor.

Zelo ugodna je tudi Lenartova lega v malem, njegov mikro položaj. Trg leži na prehodu iz goric v Pesniško dolino na položni terasi med spodnjo Globovnico in Velko. V resnici je to odrastek enega izmed dolgih slemen v porečju pesniških pritokov. Relativna višina nad dolinskim dnom (25 do 30 m) je tolikšna, da je trg popolnoma varen pred poplavami. Topografski vrh naselja je ob pokopališču na Jurovski cesti, odtod se širi trg proti jugu do nove osnovne šole in telovadnice TVD Partizan. Ugodnost Lenartovega naselbinskega prostora je tudi v tem, da ima še velike možnosti za širjenje trške aglomeracije.

Kako daleč v zgodovino sega razvoj Lenarta, moremo le približno določiti. Nedvomno pa je spričano, da smemo postaviti začetek Lenartove cerkve pod konec 12. stoletja. Cerkev je bila prvotno podružnica pražupnije Jarenina, najpozneje v 14. stoletju pa je postala vikariat (2, str. 449—451). Zelo zgodaj je morala preiti tudi v župnijo, kar spričujejo listine iz 15. in 16. stoletja (3, str. 202, 318). Sedanja cerkev je bila sezidana najbrž leta 1531 v gotskem slogu. Pravico imenovati lenarškega župnika je imel najprej jareninski župnik, od leta 1580 pa admontski opat. Zaščitniki lenarške cerkve (Vogtherren) so bile plemiške rodbine z bližnjega gradu Hrastovca (Gutenhag). Hrastovski gospodje so imeli tudi znatno vlogo pri razvoju naselja. Naselbino ob Lenartovi cerkvi označuje listina iz začetka 15. stoletja z imenom »St. Leonhardus in collibus« (4, str. 305). Trške pravice je dobil Lenart razmeroma zelo zgodaj. Doslej se je mislilo, da je bil priznan za trg v času vladanja cesarja Fridrika III. (1435—1493), ki je podelil trške pravice številnim krajem (5, str. 225). Zelo verjetno pa je, da je užival ta privilegij Lenart že najmanj sto let nazaj. Neka pogodba o prodaji hiše v Lenartu iz leta 1332 označuje Lenart za trg (Markt), pogodbo pa potrjuje sodnik (Richter) Miklavž Eysnein starejši (6). Z imenom »Richter« označujejo takratne listine osebo, ki je združevala najvišjo upravno in sodno oblast v trgu. Imenovana listina navaja poimensko tudi prve tržane: poleg Miklavža Eysneina, starejšega in mlajšega, še Hinka Stajnka (Stainchcko), tržana Ernesta in ribiča Otlta.

Četudi je Lenart morda priklicala v življenje cerkvena organizacija in ga je podpirala hrastovška gosposka, lahko rečemo, da se je trg razvijal predvsem kot prometno in obrtniško središče. Bogati lenarški tržani — gostilničarji in trgovci — so se že zgodaj ukvarjali z nakupom in s preprodajo agrarnih produktov: goveda, perutnine, jaje in vina. V zameno so dobavljali tuje obrtniške izdelke, ki jih je agrarno podeželje vedno rado sprejemalo. Trg je

* Svetemu Lenartu, frankovskemu misijonarju, so posvečali cerkve ob nemirnih vzhodnih mejah frankovske nemške države. Sprva je bil patron zoper živlinsko kugo, pozneje zaščitnik vprežne živine in voznikov.

imel tedenski tržni dan in na leto sedem živinskih sejmov. Prve tri je na posredovanje graščaka podelil cesar že v 17. stoletju, kar simbolizira sožitje med trgom in graščino (7). Vsakoletni živinski sejmi so se ohranili vse do druge svetovne vojne. Pred vojno so hranili v rotovžu tudi figuro lesene roke z mečem, ki so jo v času sejmov izobešali za simbol varnosti in pravičnosti.

Najbolj zgodnjo predstavo o velikosti trga Lenart in o gospodarski usmerjenosti tržanov razodeva imenjska cenitev iz leta 1542 (8). Po naročilu deželne oblasti je bil sestavljen poimenski popis lastnikov nepremičnin za trg Lenart in posebej za podložnike župnišča. Trški popis vsebuje 26 lastnikov nepremičnin, od katerih je bilo 20 obdavčenih iz naslova rokodelskih dejavnosti. Tržani so se ukvarjali z različnimi poklici. Za nekatere sklepamo že po priimkih: dva Flajšakerja, dva Šusterja, ter po en Veber, Hafner, Vagner, Maurer, Kramer in Pader. Največji dohodek iz rokodelstva (100 gld.) je prijavil Avgust Flajšaker, pri katerem je tudi posebej navedeno lastništvo mesnice. Sorazmerno visoko so bile ocenjene tudi njegove druge nepremičnine (38 gld.). Drugi tržani so najavili precej manjši dohodek, ki ni presegal 30—40 odst. dohodkov njihovega bogatega rojaka. Ker je iz gospodarske moči izvirala tudi družbena veljava, ni čudno, da je bil Flajšaker obenem trški sodnik. Za cerkveno posest je oddal davčno prijavo lenarški vikar Benedikt Korošec (9, str. 54). Posest so sestavljali zemlja in travnik ob trgu, dominikalna kmetija ob Velki, domec v Spodnji Radehovi, pusti domec ob Globovnici ter sedem podložnih gospodarstev v trgu. Med cerkvenimi podložniki ni nobenega imena, ki ga ne bi vseboval že seznam svobodnih tržanov. To nam zatrjuje, da je imel Lenart sredi 16. stoletja manj kot 30 hiš. Bil je torej majhno naselje, ki se po velikosti ni bistveno ločilo od okoliških vasi. Njegova posebnost pa je bila poudarjena obrtniška usmerjenost prebivalstva. O razvoju trškega gospodarstva v naslednjih stoletjih imamo še popolnejše podatke. Iz ohranjenega poimenskega seznama obrtnikov (10) je razvidno, da je v letih 1784—1793 delalo v trgu 26 mojstrov. Če je vsak zaposloval poprečno po tri do štiri pomočnike in vajence, se je ukvarjalo z obrtjo 75 do 100 aktivnih tržanov. Ker pa je imel trg takrat okoli 360 prebivalcev, lahko rečemo, da je obrt preživljala večino prebivalstva. Med obrtniki najdemo dva lesna strugarja, enega ključavničarja, dva steklarja, enega milarja in od leta 1807 še pivovarja — torej obrtnike, ki jih že zdavnaj ni več. Slaba polovica obrtnikov je imela domače slovenske priimke, kar pa ne pomeni, da ni bil delež Slovencev višji. Parcelni protokol franciscejskega katastra za leto 1824 (11) vsebuje 64 tržanov, ki so bili lastniki nepremičnin. Med temi je bil pri 43 tržanih naveden kak poklic. Prevladovala so posestva velikosti do 2 ha, ki pa so bila v primerjavi s kmečkimi gospodarstvi iz okolice prav majhna. Pa tudi od preostalih 21 posestnikov se je moral večji del ukvarjati s prevozništvom, saj je imela večina premalo zemlje, da bi se z njo preživljali. Po statistiki hrastovške gosposčine (12) je bilo leta 1837 v trgu 56 volov in 38 konj, torej nad 40 vpreg. To je mogoče razumeti samo tedaj, če upoštevamo poklicno strukturo tržanov. Po navedbah franciscejskega katastra je bilo pet lončarjev, po štirje krojači, kovači in gostilničarji, po trije trgovci in mesarji, po dva tkalca, čevljarja in peka ter po en tesar, krznar, mlinar, usnjar, pletilec, kolar, sedlar, milar, vrvar, kjučavničar, zidar in sodar. Med intelektualnimi poklici najdemo zdravnika in učitelja, vemo pa, da je imel trg tudi sodnika. S pridobitvijo trških pravic sta se namreč začela razvijati v trgu uprava in sodstvo. V letu 1528 je opravljal službo trškega sodnika že omenjeni premožni mesar Avgust Flajšaker (Fleischhacker). V zapisniku o cerkveni vizitaciji je cerkvena oblast posebej hvalila njegovo pravičnost, ki jo je vrednotila s stališča svojega stanu (13, str. 66). Prav odnos cerkvenih veljakov do župana kaže na izredno moč trškega sodnika, ki je bil posebljen

izraz trške svobode in avtonomnosti. Imena trških sodnikov so pogostnejša v listinah iz 17. stoletja. Iz tega obdobja so ohranjeni tudi prvi sodni akti. Sodstvo so opravljali v rotovžu, ki nosi nad vrati letnico 1675. V delovno območje trške sodnije so poleg Lenarta spadali kraji Sp. in Zg. Radehova ter Sp. in Zg. Žerjavci. Trškega sodnika so volili praviloma za dobo enega leta. Javnih volitev so se morali udeležiti vsi polnopravni tržani. Za sodnika je mogel biti izvoljen, kdor je imel obrt in je bil hišni posestnik. Izvolitev sodnika je potrjeval sodni oskrbnik v Hrastovcu. Poleg sodnika so volili občinske svetovalce in sprejemali nove tržane. Tržan pa je lahko postal tisti, ki je bival v trgu najmanj 10 let. Vstop v trg je bil svoboden, toda obrtniki in trgovci so pogosto menjali bivališče. Zato ni čudno, da v času obstoja trške sodnije ni bilo nikdar več kot 40 tržanov, ki so smeli voliti sodnika. Svetovalci in novi tržani so zaprisejali po določenem obrazcu, ki je ohranjen v nemškem in slovenskem besedilu. Mesto trškega sodnika je bilo predvsem častno, dobival pa je tudi voz sena in otave z graščinskega travnika na Poleni (današnji hipodrom). Ta travnik je imel ledinsko ime Hofwiese. Sodniki in svetovalci so tvorili trški svet, ki je vodil upravne posle. Institucija trškega sodišča in uprave je bila zaprtega značaja in ni omogočala pomembnejšega širjenja trga. Po novi avstrijski zakonodaji iz leta 1849 je bilo pri Lenartu ustanovljeno okrajno sodišče, trško sodišče pa je bilo ukinjeno. Okrajno sodišče pri Lenartu je ob nastanku dobilo obsežno delovno območje. Lenarški sodni okraj je tedaj obsegal čez 20.000 ha ozemlja in okoli 18.000 prebivalcev ter je bil razdeljen na 45 političnih občin. Obsegal je skoraj vse ozemlje današnje občine Lenart razen severnih delov, ki so pripadali radgonskemu sodnemu okraju. Po propadu Avstro-Ogrske pa so mu bila priključena še ozemlja dotedanjega radgonskega sondega okraja, ki so pripadla k Jugoslaviji. V instituciji lenarškega sodnega okraja vidimo zametek današnje politične občine Lenart, ki je v politično-upravnih, kulturno-prosvetnih in mnogih gospodarskih funkcijah vplivno območje trga Lenart (13, str. 61—104).

H geografski podobi današnjega Lenarta sodi tudi kratka označba trške fiziognomije. Po svojem tlorisu je bil že srednjeveški Lenart zazidan v obliki vrstnega naselja, ki se je raztezalo v smeri SZ—JV. Tako obliko in smer je narekovala že sama lega naselja na razvodnem hrbtu med Globovnico in Velko. Jedro naselja je bilo ob Ptujski cesti, ki je bila takrat prometno najživahnejši in gospodarsko najaktivnejši trški predel. Na severozahodnem koncu naselja ob križišču z Mariborsko cesto pa se je izoblikoval trapezast tržni prostor z institucionalnimi zgradbami (šola, župna cerkev, sodišče). Ob Mariborski cesti, ki se danes razvija v urbanizirano jedro, je bilo le malo stavb, med njimi znani rotovž in špital. Stavbe so bile masivne enonadstropnice z velikimi dvorišči in gospodarskimi poslopji na zadnji strani. S te strani so anarhično arhitekturo dopolnjevali sadovnjaki in vrtovi v zaokroženo naselbinsko celoto. Za gradbeni material je skrbela velika opekarna severno od naselja. Po franciscejskem katastru je bilo zemljišče k. o. Lenart že povsem brez gozda. Še v 18. stoletju pa je segal do prvih trških hiš. Najprej so ga izkrčili na prisojnih južnih in zahodnih rebreh ter ga spremenili v njive in vrtove. Najdlje pa se je zadržal vzhodno od trga v vlažni dolini Velke. Od tod so izginili zadnji gozdovi proti koncu 18. stoletja. Še dolgo pa so rasli topoli ob Mariborski in Ptujski cesti. V 18. stoletje sodi tudi pridobitev trške gmajne, ki nosi še danes značilno ledinsko ime Čreta. Čreto je leta 1710 kupila trška uprava od graščine Hrastovec in jo izročila v skupno izkoriščanje tržanom (14). Dajala jim je kurjavo in pašo pa tudi dohodke s prodajo lesa. V franciscejski dobi je bila Čreta izkrčena in z večjim delom spremenjena v travnik (Teichwiesen) in pašnik (Gemeindeweide). Njen južnejši del je bil raz-

parceliran na ozke delce in razdeljen tržanom. Velik kompleks gmajne ob današnji Kraigherjevi cesti pa je še očitno rabil zadovoljevanju skupnih potreb. Čreta je bila po osvoboditvi meliorirana in je danes intenzivno obdelana. V lastniškem pogledu je njen večji del zakrožena posest agrokombinata KZ Lenart, v čemer se tudi kaže dediščina nekdanje skupne posesti.

Ob prvem rednem popisu prebivalstva leta 1869 je imel Lenart 548 prebivalcev. V stari Jugoslaviji je trg le počasi napredoval. V tridesetletnem obdobju 1900—1930 je povečal število prebivalcev od 622 na 733 ali za 18 odst. Značilna je bila tudi poklicna struktura prebivalstva. Od 403 aktivnih prebivalcev se jih je s kmetijstvom ukvarjalo le 149 ali 37 odst. Razen manjše usnarne ni poznal Lenart nobene industrijske dejavnosti. V njem je bilo še vedno precej obrtnikov, ki so bili usmerjeni v oskrbo kmečkega prebivalstva z obrtniškimi in osebnimi storitvami. Trg je dobil manjšo elektrarno na motorni pogon ter redno avtobusno zvezo z Mariborom.

Tudi prva leta po osvoboditvi niso prinesla v trško življenje vidnejšega napredka. Popis prebivalstva v letu 1961 je izkazal 871 prebivalcev, kar pomeni v novih treh desetletjih (1931—1961) porast za 138 ljudi ali 18,8 odst. Obrt se je sicer preusmerjala v proizvodne dejavnosti, vendar dolgo ni pokazala kvalitetnejšega napredka. Največji obrat družbenega sektorja je v letu 1960 zaposloval 25—30 delavcev. Podobno velja za industrijo, katere edina predstavnica je bila tovarna usnja vse do leta 1965.

Velike spremembe pa doživlja trška fiziognomija po letu 1970. To je obdobje, ko je začela nerazvita občina, podprta od širše slovenske skupnosti, odpirati vrata dislociranim obratom mariborske industrije. Skupščina občine Lenart je upravnemu središču trgu Lenart določila vlogo iniciatorja gospodarskega napredka. Z urbanističnim načrtom je veliki kompleks zemljišč ob Kraigherjevi cesti opredelila za industrijsko-obrtno cono ter ga začela ustrezno urejati. V območju te cone je stal že proizvodni obrat kovinske obrti Klemos, v neposredni bližini pa tudi tovarna usnja. Gradbena zemljišča v industrijsko-obrtni coni so pretežno opremili s kanalizacijo, vodovodom, električnim in PTT omrežjem. Industrijska cona leži tik ob asfaltirani severovzhodni magistrali, ki omogoča odlične prometne zveze z Mariborom in s Pomurjem. Ugodna lokacija in urejena zemljišča so spodbudila več mariborskih industrijskih podjetij, da gradijo pri Lenartu svoje dislocirane obrate. Med temi je bil že v letu 1970 na novo postavljen moderen obrat tovarne plastičnih mas ALMA. Za zaposlitev številne ženske delovne sile ima velik pomen obrat PIK za žensko konfekcijo. Združil je delavke iz dosedanje krojaške delavnice komunalnega podjetja ter domače šivilje, ki so šivale na svojih domovih. Podoben primer je bila tudi ustanovitev mizarskega obrata Marlesa. Ta je imel pri Lenartu že tradicijo in vpeljana delovno silo, z Marlesovo investicijo pa je dobil še moderne prostore. Med novimi obrati zasluži posebno pozornost obrat Mariborske livarne, ki izdeluje aluminijaste radiatorje. To je obenem edini obrat kovinske industrije v Slovenskih goricah. Hkrati z nastankom in razraščanjem industrijsko-obrtne cone nastajajo velike spremembe tudi v drugih sferah trške fiziognomije. Potrebe prebivalstva so se povečale tako v Lenartu kot tudi v okolici. Kot odgovor na te potrebe so nastale nove blagovnice in specializirane trgovine v središču trga. Želja po boljših stanovanjskih razmerah pa je sprožila tudi naglo gradnjo stanovanjskih blokov in družinskih hiš. Okoli leta 1965 je Lenart presegel število 1000 prebivalcev, ob popisu leta 1971 pa jih je imel 1145. S svojim novejšim razvojem postaja Lenart metropola Slovenskih goric in s tem ruši našo predstavo o centralnih krajih v tej pokrajini.

LITERATURA IN VIRI:

1. Božidar Kert, Družbena geografija osredja Slovenskih gorie (doktorska disertacija), Ljubljana 1973
2. Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, IV. knjiga, Ljubljana 1915
3. Albert Muehar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, 7. knjiga, Gradee 1864
4. Joseph Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark in Mittelalter, Dunaj 1893
5. Albert Muehar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, 8. knjiga, Gradee 1867
6. Prepis listine o prodaji hiše v trgu Lenart z dne 10. julija 1332. Pokrajinski muzej Maribor (regist št. 565)
7. Originalna pergamentna listina, Dunaj 12. avgusta 1684. Pokrajinski arhiv Maribor (regist št. 417)
8. Imenjska cenitev 1542, XV/187 in XXIII/293. Štajerski deželni arhiv Gradee. Cenitev je iz ustreznih virov izpisal in mi dobrohotno odstopil v uporabo Jože Koropee, Maribor
9. Jože Koropee, Srednjeveški Hrastovec, ČZN — nova vrsta 9./XLIV/ letnik 1973, prvi zvezek, stran 47—59
10. Seznam obrtnikov v trgu Lenart v Slovenskih gorieah za leta 1784—1793. Časopisna objava. Domače novice, 8. oktober 1964
11. Parcelni protokoli in katastrske mape franciscejskega katastra za leto 1824. Arhiv Slovenije, Ljubljana
12. Štajerska statistika, Götsche Serie, fascikel 15, zvezek 394, Okrajni komisariat Hrastovec. Štajerski deželni arhiv Gradee
13. Ožbolt Ilaunig, Kronika sodnije pri sv. Lenartu v Slovenskih gorieah (rokopis). Pokrajinski arhiv Maribor
14. Originalna pergamentna listina, Hrastovec 20. decembra 1710. Pokrajinski arhiv Maribor (regist št. 448)

DIE SOZIALGEOGRAPHISCHE ENTWICKLUNG DES MARKTES LENART
IN SLOVENSCHE GORICE

Zusammenfassung

Im Ansiedlungsbild von Slovenske gorice gibt es keine zentralen Ortshafte mit der Funktion größerer Gravitationsbrennpunkte. Die Ursachen dafür sind in der Abgelegenheit von den wichtigsten Verkehrsrichtungen, in überwiegend agrarer Lebensart und in der reliefischen und hydrografischen Zersplitterung (Zerstückelung) der Landschaft zu sehen. Nur der Markt Lenart hat ein stärkeres Gravitationshinterland entwickelt, was in erster Linie die Folge der günstigen geographischen Lage ist. Im Rahmen von Slovenske gorice hat Lenart eine stark betonte zentrale Lage, deswegen kreuzen sich im Markt gleich sieben wichtige Straßen. Die wichtigsten führten in der Vergangenheit gegen Ptuj, Videm und Radgona, heute ist der stärkste Verkehrsnetz die Magistrale Gornja Radgona—Maribor. Maribor als ein Regionalzentrum höheren Grades bedeutet für die Umgebung Lenarts ein wichtiges Beschäftigungs-, Versorgungs-, Schul- und Verwaltungszentrum.

Lenart liegt auf einem niedrigen Hügelrücken zwischen den Bächen Globovnica und Velka und ist deswegen geschützt vor Überschwemmungen. Die Geschichte der Ansiedlung auf dem Grund des heutigen Lenarts können wir bis ins 12. Jahrhundert verfolgen. Zuerst wird die Kirche von Lenart als eine Filialkirche der Pfarre Jarenina erwähnt. Spätestens im 14. Jahrhundert bekommt Lenart seine eigene Kirchenorganisation, zuerst ein Vikariat, dann die Pfarre. Bei der Kirche hat sich parallel die Ansiedlung entwickeln müssen, weil sie schon vor dem Jahr 1332 zu einem Markt geworden ist. Aus jener Zeit kennen wir die ersten Namen der Marktbewohner und aus ihren Reihen erwählten Richter. In der Person des Marktrichters war die Gerichts- und die Verwaltungsherrschaft im Markt vereint. Unter den bedeutenderen Richtern im 16. Jahrhundert wird der reiche Metzger August Fleischhacker genannt. In der Entwicklung Lenarts haben auch die Herren von Hrastovec (Gutenhag) eine wichtige Rolle gespielt, der Hauptbewegungsgrund war aber das Handwerk und der Handel.

Die Gültsehung vom Jahr 1542 kennt schon 26 Besitzer eines Immobilienvermögens und einige Berufe (Fleischhauer, Schuster, Weber, Ofensetzer, Wagner,

Maurer, Krämer). In den Jahren 1784—1793 arbeiteten im Markt 26 Meister und zweimal oder dreimal mehr Gehilfen und Lehrlinge. Damals gaben das Handwerk, das Fuhrwerk und der Handel den Lebensunterhalt für 360 Einwohner. Anfang des 19. Jh. gab es im Markt schon 64 Besitzer eines Immobilienvermögens, davon hatten gewiß 43 einen Beruf. Ungefähr 15 verschiedene Berufe sind bekannt.

Nebst dem Handwerk war auch der Handel mit den Landwirtschaftsprodukten sehr wichtig, besonders der Viehhandel. Anfang des 19. Jh. konnte man statistisch ungefähr 40 Pferde- und Ochsenespanne feststellen. Noch vor dem zweiten Weltkrieg hatte der Markt seinen Wochenmarkttag und mehrere Viehmärkte im Jahr.

Bei der ersten Einwohnerbeschreibung im Jahr 1869 hatte Lenart 548 Einwohner, im Jahr 1900 622, im Jahr 1931 733, im Jahr 1961 871 und im Jahr 1971 1145. Die Handwerkstradition dauerte weiter in der Zwischenkriegszeit und nach der Befreiung im Jahre 1945. Erst nach dem Jahr 1970 beginnt die Umbildung der Wirtschaftsstruktur. Mit der finanziellen Unterstützung der ganzen Gesellschaft, die sich entschloß, allen unterentwickelten Gebieten zu helfen, bekam auch Lenart mehrere Betriebe der Textil-, Holz-, Metall- und der chemischen Industrie. Mit der Industrielentwicklung verändert sich auch die Berufsstruktur und erneuert sich die Marktphysiognomie. Lenart entwickelt sich zur Metropole von Slovenske gorice.

SLOVENSKI PUNTARJI MED 1573 IN 1635

Jože Koropec*

UDK 930.85:323.269.3:323.325(497.12)»1573/1635«

KOROPEC Jože: Slovenski puntarji med 1573 in 1635. (Die slowenischen rebellierenden Bauern zwischen 1573 und 1635). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 12—43.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 slika, 2 karti.

Med hrvatsko-slovenskim in drugim slovenskim kmečkim uporom se je zvrstilo v letih 1573—1635 mnogo puntarskih pritožb in manjših puntarij. Vedno novi in novi izbruhi podložniške nevolje so v slovenski preteklosti zelo pomembni kot priče neugasljivega puntarstva, pomembni pa tudi kot rahijaveli fevdalne družbene ureditve. Visoka misel odpraviti plemiško družbo, organiziranje uporniške vojske ne samo v mejah gospostva in sposobnost osvojiti v kratki dobi toliko gradov in drugih gospodarskih postojank kot nikdar prej, množičnost upornikov širom po slovenski zemlji, vse to uvršča drugi slovenski kmečki upor leta 1635 v vrh slovenskega kmečkega puntarstva.

UDC 930.85:323.269.3:323.325(497.12)»1573/1635«

KOROPEC Jože: Slovene Rebels between 1573—1635. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 12—43.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 plct., 2 charts.

Between the Croatia-Slovenian and the Second Slovene Peasant Rebellion, in the period from 1573 to 1635, there has been a great many rebels' complaints and minor peasant uprisings. Never ceasing outbreaks of discontented peasantry are of paramount importance in the Slovene history as the witnesses of a never dying revolutionary movement; they are important also as the undermining forces of the feudal system. The noble thought of rising against the landholding aristocracy, the organization of rebels' army not only within a single domain, and the capacity of conquering in so short a time as many castles and other demesnes as never before, the multitude of rebellious peasants all over the land, — all this affirm the Second Slovene Peasant Rebellion in 1635 as the culmination of the Slovene peasant uprising.

Poraz in prestano nasilje 1573 nista zlomila upornosti slovenskih kmetov. Resda je moralo preteči kar 62 let med hrvatsko-slovenskim in drugim slovenskim kmečkim uporom, vendar se je v tem času zvrstilo mnogo puntarskih pritožb in manjših puntarij.

Že 1573 so se tožili štatemberški podložniki v Celje proti temu, da bi se vrnil na grad Tahiji.¹

Štatembahi so gospodovali od 1554 hekenberškemu in od 1565 sosednjemu ostroviškemu gradu. Leta 1574 so se pritožili njihovi podložniki in podložniki šoštanskega gospostva štajerskim deželnim stanovom proti uveljavljanju

* Dr. sc. hist. Jože Koropec, profesor pedagoške akademije Maribor

¹ Jože Koropec, Statenberg in kmečki upor, CZN XLIII, 1972 (Koropec), 30—31

gospodovih pravic do monopolnega prodajanja vina, vendar brez uspeha.² Šoštanjski podložniki so si bili isto leto v laseh s svojim zemljiškim gospodom tudi zaradi izkoriščanja gozdov, kupnega prava in gospodovih nasilij (obsežnega plenjenja konj).³ Žlemberski podložniki so se pritožili proti povečanim meram, naraščajoči primščini in tlaki. Vedra je bilo treba napolniti z moštom tako, da je tekel čez rob.⁴ Za štatemberške kmete pa je ugotovil celjski vicedom, da so »nasploh hudobni in nepokorni«. V tem in naslednjem letu so se slednji pritoževali zoper upravnikova nasilja.⁵

Leta 1575 so se še bolj zaostrili odnosi v šoštanjskem gospodstvu. Podložniki so naznanili zakupnika Viljema Galerja in njegovega upravnika Aleksandra Freiburgerja zaradi krivic pri merah, globah, kaznih, umrlini, primščini, davkih, desetini in tlaki. Pritožili so se tudi tržani, ker so morali na silo prevzemati grajsko vino, ker jim je grad odvzel gozd, jih silil z desetino od novin na gmajni, ker ni spoštoval trškega pomirja.⁶ Žlemberski kmetje so opravljali preveč tlake, dajali preveč desetine in previsoko primščino, trapili so jih s prevelikimi merami.⁷ Kranjsko kmečko gibanje je leta 1575 že v kali zamrlo.⁸

Leta 1576 so nezadovoljni podložniki v Naklem in Primskovem zaradi prevelike tlake, celjski odklanjajo vozno tlako, znova se pritožujejo zoper šoštanjski kmetje in štatemberški podložniki,⁹ nevoljni so kočevski kmetje (pod Blagajskimi od 1547 do 1613, od 1558 do 1576 pod Francem, med 1576 in 1588 pod Jurijem, od 1588 do 1598 pod Štefanom). Vladar Karel Habsburški je nameraval več izcediti iz kočevskega gospodstva, ki so ga imeli Blagajski le v zakupu, zato je sestavila njegova komisija 1574 nov urbar z novimi obveznostmi: umrlino, desetkom in s povečano tlako. Komisarji so računali s kmečkim odporom, zato so prepovedali v urbarju podložnikom, da bi se zbirali na zborovanjih. Že 1576 so negodovali Kočevarji, ker jim je Blagajski zviševal činž in jemat travnike. Imeli so listini iz let 1524 in 1548, v katerih sta jim takratna zakupnika gospodstva obljubila, da ne bosta zviševala činža, davka in tlake v nasprotju s »staro pravdo«.

Kočevski kmetje so se oglasili 1577 zoper naraščajočo tlako, češ da ni v skladu s »staro navado«.¹⁰ Poleti 1577 so se pritožili slovenskobistriški podložniki vladarjevim komisarjem na zborovanju. Potem so se obrnili na vladarja na Dunaju. Gospodarica jim je podvojila tlako, zahtevala je dodatno tlako za vsa dela pri grajski stavbi in na lovu, zelo je zvišala umrlino, povzročala težave v gozdu, podložnike zasramovala in jih metala v nezno ječo. Enega svojih so s silo rešili iz nje, se zbrali pred gradom in grozili gospodi. Če bo pritisk trajal še dalje, bodo odšli s kmetij.¹¹

Podložniki vojniškega, studeniškega in slovenskobistriškega gospodstva so se upirali v letu 1578. Vojniški so javili vladarju, da jim novi gospodar Viktor Welzer zelo zvišuje činž in davek ter da jih celjski grad strahotno pritiska z zahtevo, da morajo pripeljati tja letno 300 voz krme z vojniških grajskih

² Anton Mell, *Der Windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen*, MIV XLIV, 1896 (Mell), 212

³ Dvorna komora, 61/4, Stajerski deželni arhiv v Gradeu (Sda)

⁴ Dvorna komora, 20/2, Stajerski deželni arhiv v Gradeu (Sda)

Jože Koropec, *Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja*, 1972, 107

⁵ Koropec, 31

⁶ Dvorna komora, 61/6, Sda

⁷ Dvorna komora, 20/2, 3, Sda

⁸ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain, 1686-9* (Valvasor), XV, 499

⁹ Dvorna komora, 57/4,8; 61/6; 62/1; 178/15, Sda

¹⁰ Georg Widmer, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens, 1931* (Widmer), 5, 10-12, 14, 23-25, 38, 41, 47-48

¹¹ Ivan Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, 1939* (Simonič), 105; Widmer 60

¹² Dvorna komora, 25/8, Sda

travnikov. V pritožbi so izjavili, da bodo morali zaradi bremen zapustiti domove, čeravno bi se zelo neradi ločili od grobov prednikov. Vladar je odpravil pravice celjskega gradu do vojniške tlake in posvaril Welzerja. Studeniški kmetje so odklanjali, da bi plačali zaščitnino v Štatenberg. Slovenskobistriški podložniki so bili znova nemirni. Dne 22. septembra so se zbrali v mestu vladarjevi komisarji, gospodaričin sin in okoli 140 podložnikov s svojim zaupnikom. Komisarji so se z bali ljudi in jim takoj odslovili, do sprave ni prišlo. V pismeni pritožbi po zborovanju so podložniki nadrobno opisali svoje težave. Gospodarica se ne ravna po urbarju iz leta 1576, jim odreka vpogled vanj ter odklanja njegov prepis. Konec oktobra so se pojavili komisarji znovič v Slovenski Bistrici. Podložnikom bi naj prebrali urbar in jih pomirili.¹²

Iz leta 1579 je ohranjena pritožba štatenberških kmetov.¹³ Iz Studenic se je oglasila priorica Magdalena Rehtaler, ker samostanski podložniki niso v redu plačevali pravde in davka. Vladar je imenoval komisijo, ki je prišla 26. januarja 1580 v samostan. Njej so se podložniki pritožili zoper preveliko tlako, krivične mere, zoper previsoko primščino in umrlino, zoper ovire pri izkoriščanju gozda in gmajne. Komisarji so zaprli nekaj glasnejših kmečkih voditeljev in prisilili kmete ob neznatnih olajšavah v pokornost.

Valdeški podložniki so protestirali leta 1580 zoper Viljema Leisserja, zakupnika gospostva, zaradi prevelike tlake, zoper nasilja in grajske ječe.¹⁴ Iz tega in naslednjega leta poznamo pritožbe vladarjevih radeljskih podložnikov na Plaču zaradi tlake, večje od »stare navade«.¹⁵ Takrat so bili nezadovoljni tudi kmetje okoli Gorice, uprli so se novemu vinskemu davku in pašnini v gozdu.¹⁶ Do izbruha nezadovoljstva je prišlo še pri Dravogradu.¹⁷

V letu 1582 so se oglasili radgonski in laški podložniki. Radgonski so se upirali krivičnim meram in zahtevnejši tlaki. Proti zemljiškemu gospodu so se povezovali, niso hoteli na njegov poziv v grad, s silo so osvobodili enega svojih iz klade ob proščanju.¹⁸ Pri Laškem je kmete vznemirjal štirikratni porast tlake.¹⁹

Kočeovski podložniki so se pritožili v Ljubljano 1583. Že od 1576 je pobiral grajski upravnik Jurij Vitezič (že 1552) previsok davek in slabo obračunaval denar krošnjarjev. Na zaslišanje v Ljubljano je prišlo 40 podložnikov in njihovih županov. Oblasti so Viteziča obsodile in ga zaprle, nekaj škode je moral povrniti kmetom tudi grajski gospod.²⁰

Podložniki gospostva Leskovec pri Krškem in gospostva Viltuš so bili vznemirjeni 1584.²¹ Podložniki gospostva Kamen v Podjuni so se oglasili proti pretirani tlaki in proti grajskim ječam. Radi bi, da bi ostalo pri osmih dneh tlake, kakor je bilo v navadi v večini vladarjevih zastavljenih gospostev, ne pa da jih zaradi odpora rubijo.²² Studeniški podložniki so se znova oglasili. Zlasti so negodovali zoper vsakdanje žalitve in zoper nasilja upravnika Jerneja Montegnana. Nova vladarjeva komisija je izposlovala na novo leto 1584 nov sporazum med priorico Magdaleno Rehtaler in podložniki, zopet ob pritisku na

¹² Dvorna komora, 25/8; 58/4; 179, Sda

¹³ Staro deželno pravo, 1272, Sda
Koropec, 30

¹⁴ Dvorna komora, 24/2, Sda

¹⁵ Dvorna komora, 14/2, Sda

¹⁶ Dvorna komora, 180/4, 9, Sda

¹⁷ Poročilo ogledne komisije 1581, Dvorna komora, U 76/2, Sda

¹⁸ Dvorna komora 17/6, Sda

¹⁹ Anton Meil, Beiträge zur Geschichte des Unterthanenwesens in Steiermark I, MHVS XL, 1892, 191

²⁰ Widmer, 10
Simonič, 106

²¹ Obračun viltuškega upravnika 1584, Sda

²² Dvorna komora, 114, Sda

²³ Dvorna komora, 72/5, Sda

škodo slednjih. Priorica se je zavezala, da bo spoštovala tudi urbarialne določbe iz leta 1570, podložniki so dobili njihov prepis, spustila je tudi zaprte kmečke predstavnike.²³ Na Žlemberškem še niso uredili spora o merah, na Kranjskem pa je plemstvo hitro pomirilo nezadovoljne kmete.²⁴

Proti koncu osemdesetih let so prihajale k vladarju vznemirljive vesti o nemirnih podložnikih pri Sočerbu (1587) in pri Štanjelu na Krasu (1587—1588). Pri Sočerbu je hotel gospod pritegniti h gradu pašnik, kjer je paslo sedem srenj,²⁵ pri Štanjelu pa so podložniki odklonili desetino od novin na gmajni.⁶²

Viljem Leisser je decembra 1587 Valdek kupil. Odslej je še bolj pritiskal na kmete. Silil jih je s kupnim pravom do 300 goldinarjev, dvigal činž, umrlino, tlako in davek. Plenil je živino po domovih in na poteh, metal može in žene za tedne dolgo v težke ječe. Nad 100 podložnikov je z blizu desetimi vlogami prosilo 1589 in 1590 deželo, vlado in kneza zaščite pred tiranom: »Na pomoč in za odrešitev kličemo, vpijemo in prosimo.«²⁷ Nadvojvoda Karel je tožil vladi v Gradcu, da dobiva že kar košare podložniških pritožb. Leta 1594 so odklonili tlako goriški kmetje pri gradnji Gradiške.²⁸

Pred koncem leta 1595 so nanizali kočevski podložniki dolgo vrsto pritožb. Naraščale so že več let dajatve in z urbarjem 1574 vpeljana umrlina, nastajale so nove obveznosti, tlaka je bila vse težavnejša — vožnje v Karlovac, Ljubljano, Trst, na Reko, v Benetke in na Koroško, slabo so jim menjavali denar, grad je hotel biti prvi (slabi) kupec njihove živine, jemal jim je konje, omejevali so jim pravice v gozdovih, čutili so se brezpravne in ponižane, najbolj od upravnika Janeza Sirgeja. Grajski sluga Simon Izačić je ustrelil enega podložnika, drugega pohabil. Zato so se začeli zbirati pod orožje. Njihova voditelja sta bila Janez Janko iz Mozlja in Jurij Urbančič iz Slovenske vasi. Grajski so zaprli Janka za tri dni, župane iz Kočevske Reke eno noč. Uporniki so zahtevali, da jih oprostijo plačevanja tedenskega novčiča za boj s Turki, ker vzdržujejo štiri stražnice, in da jim priznajo pravico do zborovanj po »stari navadi«. Če se stanje ne bo izboljšalo, se bodo izselili. Decembra 1595 je zavrnilo 500 zbranih podložnikov vladarjevo komisijo in ponudilo, da bi sami postali zakupniki kočevskega gospostva. Soseska Črnega potoka je že razglasila Janeza Janka za upravitelja gospostva. Na začetku leta 1596 je povsem pogorel kočevski grad in Štefan Blagajski je še bolj pritisnil na podložnike. Septembra 1596 je javil zemljiški gospod, da je osem kmečkih vodij odreklo pokorščino, novembra pa, da so podložniki sklenili obglaviti njega in še deset njegovih ljudi. Kranjski vicedom je nato ukazal po volji Gradca zapreti kolovodje vsaj za mesec dni, ulovili so lahko le štiri. Po mesecu dni zapora so obljubili pokorščino. Upornikom so oblasti zagrozile z odvzemom kmetij. Ko je 1598 padel pri Karlovcu v bojih s Turki osovraženi zemljiški gospod, so se podložniki precej pomirili, odklanjali pa še vedno tedenski novčič, izredne davke in tlako na Hrvatskem.²⁹

Leta 1596 so poslali na nadvojvodov ukaz 250 uskokov iz Kranjske proti zgornjeavstrijskim kmečkim puntarjem.³⁰ Pritožili so se Koteljčani zaradi tla-

Staro deželno pravo, 1272, Sda

²³ Pavel Strmšek, O kmetjskih vstajah v Studencah, CZN 14, 1918

²⁴ (Strmšek), 101

²⁵ glej opombo 4

Valvazor, XV, 506

²⁶ Dvorna komora, 182, Sda

²⁷ Dvorna komora, 183, Sda

²⁸ Dvorna komora, 183 a/35, Sda

Gerhard Pferschy, Zur Problematik der steirischen Bauernaufstände, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modlneč, 1973, 82—83

²⁹ Dvorna komora, 184/8, Sda

³⁰ Dvorna komora, 170, Sda

Widmer, 13, 18, 25, 46—47, 66—86

Simončič, 107—109

³¹ Valvazor, XV, 544

³² Dvorna komora, 62/4, Sda

ke, umrline, desetine in mer.³¹ Pod konec stoletja so se skušali klevevški podložniki rešiti vsakodnevne tlake.³²

V letih 1601—1607 so se upirali gornjegrajski podložniki. Težili so jih naraščajoči davki, daljša tlaka in zvečane mere za urbarialne dajatve. Zahtevali so tudi škofovo posvečenje kužnega pokopališča pri sveti Magdaleni ob asistenci patriarha in 12 kardinalov. Kmete sta vodila Jakob v Tlakih in Luka Zalesnik iz Ljubnega. Pritožbe jim je pisal Celjan, ki so ga 1601 zato zaprli. Proti zemljiškemu gospodu — ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu — je podpiral nemirneže njegov nasprotnik papežev nuncij.³³

Vladarjevo gospostvo Mehovo je dobil maja 1602 v zastavo Karel Jurič, vojaški plačilni in preskrbovalni mojster za hrvaško vojno krajino. V službi si je prigrabil velike denarje in posodil vladarju 21.000 goldinarjev. Podložniki ga niso hoteli sprejeti. Posredovanje deželne komisije aprila 1603 in vicedomskega uradnika 3. junija 1603 ni uspelo. Ko je deželni sodnik nato (pred 24. julijem) prijel tri vodilne upornike, se je na glas zvonov štirih cerkva zbralo kakih 400 oboroženih upornikov, navalilo na oborožene spremljevalce deželnega sodnika in jih ob lastnih žrtvah štirih ljudi mnogo pobilo. Valvazor poroča, da so se bitke udeležile tudi podložnice s pečnimi vilami. Jurič se je nato želel umakniti z gospostva.³⁴ Leta 1602 je sprejela notranjeavstrijska vlada v Gradcu pritožbo boštanjskih podložnikov zastran desetih od novih, podložniki so morali kloniti.³⁵

Kočevski podložniki so se znova uprli avgusta 1604. Odklonili so zahteve oblasti, da bi plačevali tedenski novčič, ki ga niso hoteli dajati že deset let. Njihova kmečka »straža« je zavarovala naselja.³⁶

Leta 1605 so odklonili tolminski Volčani plačevanje novih dajatev, nakar jim je tolminski glavar zaplenil nekaj živine. Notranjeavstrijska vlada je po pritožbi prizadetih pozvala glavarja, naj se ne prenagli in naj bo pravičen. Bukovčani pri Zgornji Polskavi so napadli 1605 ljudi deželnega profosa Volfa Glöderla in nekaj njegovih vojakov, ki so hoteli prepričati gradnjo cerkve, do smrti ranili.³⁷

Na Kočevskem so kmetje odklonili leta 1606 tlako za utrjevanje kočevskega mesta.³⁸

Leta 1607 so uhajale svinje račkih podložnikov v gozdove ptujskih dominikancev in se tam krmile. Svinje so pripravili. Na pritožbo dominikancev je izročil rački zemljiški gospod 25. novembra štiri »zločince« v dominikanske ječe, kjer je eden umrl, Tomažu Gregorju pa so morali odrezati zmrznjeno nogo. Šele ko so zbrali sovaščani 119 goldinarjev, so preživeli prišli iz ječe 15. januarja 1608, ko so obljubili, da bodo o prestanem večno molčali. Osvobodenci so prišli 9. aprila 1608 v Gradec s tožbo k deželnemu glavarju. Še po dveh letih niso dosegli zadoščenja.³⁹

Ostroviški zemljiški gospod se je prepiral pred 1608 s podložniki zaradi lovnih zadev in se z njimi pobotal 12. decembra 1608.⁴⁰

³¹ Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, 1962 (Grafenauer), 282

³² August Dimlitz, Historische Notizen aus den im Musealarchiv aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön, MIVK 17, 1862, 21—23

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant II/2, 1877 (Orožen II/2), 9—10

Katalog dokumentov, Situla 13, 1973 (Katalog), 132, 156—159

³⁴ Valvazor, XI, 360

Katalog, 132, 156—159

³⁵ Dvorna komora, 187/17, Sda

³⁶ August Dimlitz, Geschichte Krains 3, 1875 (Dimlitz), 444

Simonič, 11

³⁷ Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, 1882 (Rutar), 98; Copelen IOR 1607, Sda

³⁸ Simonič, 111

³⁹ Andreas Gubo, Aus Stelermarks Vergangenheit, 1913 (Gubo), 91—94

⁴⁰ Mellierjevi akti XXIII d (Mellier), d-17, Sda

Staro deželno pravo, 1133, Sda

Tržačan Jeremija de Leo je dobil od vladarja 1609 v zakup doslej svobodno trgovino s soljo po Kranjskem, kar je sol kaj hitro močno podražilo. De Leonovi ljudje so jemali tihotapcem sol, druge tovore in stotine konj, mučili tovarnike, jih vlačili v tržaške ječe, okoli 60 pa so jih celo pobili. Kmetje na Krasu so bili s tem zelo prizadeti, zgubljali so s tovorjenjem lepe zaslužke. Začeli so se zbirati in grozili so, da bodo nehali biti pokorni oblastem. Pri novograjški Hrušici so se spopadli maja 1610 de Leonovi jezdeci s kmečkimi tovarniki. Kmetje so štiri jezdece ubili, dva za nekaj časa živa zakopali, drugi so ušli. Na tedenskem sejmu 20. junija 1610 se je zbralo v Postojni mnogo ljudi, med njimi so bili tudi kmečki tihotapci s soljo. De Leonovi pretežno hrvatski jezdeci (22) so jih napadli. Kmeti so navalili nanje, dvanajst jih je pobegnilo, deset pa se jih je zateklo v Andrejevo cerkvico. Slednje so kmeti razen enega pobili. V boju so jezdeci pokončali tri nasprotnike. Trgovina s soljo je postala zatem 4. decembra 1610 zopet prosta.⁴¹

Kočevarji so se začeli znova upirati leta 1609 ali 1610 in vztrajali so v uporu do 1617, tokrat že tudi pod novim zakupnikom Kislom, od 1607 pod Vidom, od 1614 pod Janezom Jakobom, ki je leta 1618 gospostvo kupil. Še vedno so odklanjali plačevanje tedenskega novčiča, naraščajočih izrednih in že tudi rednih davkov, odklanjali so višje mitnine in tlako. Vsega tega bi naj bili oproščeni, ker so kot obmejni ljudje podobno kot krajišniki na sosednjem Hrvatskem morali oskrbovati in vzdrževati štiri stražnice in od let 1533 in 1534, zlasti od 1559 deset taborov na meji in opravljati državno tlako na Hrvatskem (Brinje pri Senju, Gomirje, Ogulin, Otočac, Tounje, Karlovac), zalagati brezplačno vojno krajino in Kanižo s konji in celo pomagati tam s stoterimi borci. Na državni tlaki so jih pretepali do smrti. Siloma so morali tovoriti v Bakar, na Reko in v Gorico. Zato so se zbirali v tisočih v svojih taborih, najbolj podložniki v Kočevski Reki in Črmošnjicah, grozili mitničarjem in izjavljali, da imajo dovolj smodnika in svinca za dosego »stare pravde«. Tudi ljubljanski zapori jih niso strli. Kranjske deželne oblasti so ocenile pritožbe Kočevarjev za staro lajno, vendar jih je knez osvobodil 12. septembra 1616 vsaj tlake v Karlovac.⁴²

Leta 1610 je zapustil Feliks Šratenbah polkovniško službo v Slavonski krajini in začel gospodovati na Hekenbergu in v Ostrovici. Od podložnikov je zahteval tlako tudi ob nedeljah. Zaradi tega je tožil njega in njegovega upravnika Martina Pilpaha vranski vikar leta 1610 pri oblasteh. Nedeljsko tlako je vladar prepovedal šele 1627. Feliks je pritiskal s čezmerno tlako bolj in bolj in 1612 je o tem zasliševala že vladarjeva komisija njegove podložnike brez ugodnih posledic za slednje. Posebej je morala tlaka bremeniti podložnike, ko je Feliks zidal med 1614 in 1631 nov ostroviški grad. Feliks je nastopal zelo nasilno. Podložniku Simonu Prosnikarju je 19. julija 1628 odsekal uho in ga spodil s kmetije. Še po trinajstih letih ni našel pravice. Proti koncu zidanja je prišlo na pritisk oblasti 9. novembra 1630 do začasnega dogovora med podložniki in Feliksom. Že februarja 1631 se je pojavila v Gradcu delegacija Feliksovih podložnikov z najetim odvornikom. Predložili so oblastem pritožbo 17 členov. Nasprotovali so vsakdanji tlaki, lovski tlaki, vozni tlaki, povečanim meram, višjim dajatvam, nasilju Feliksa in njegovega upravnika Mihe Šalaherja.⁴³

⁴¹ Grafenauer, 284—288

Katalog, 180

Dvorna komora, 83/8, Sda

Widmer, 5, 14, 18, 93—110, 169

⁴² Simončič, 111—115; Copelen IOR 1617, Sda

⁴³ Meiller, d-17, Sda

Staro deželno pravo, 810/9, 1133, Sda

Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant IV, 1880 (Orožen IV), 72

Mell, 212

Gerhard Pferschy, Opažanja o uzročima seljačkih nemira u prvoj polovini 17. stoljeća u vojvodini Stajerskoj, Radovi sveučilišta u Zagrebu, 1973, 351

Georgius Matheus Visher: Topographia ducatus Stiriac, 1661

V gospostvu Poljane so se zaostriili odnosi med zemljiškim gospodom in podložniki leta 1612 zaradi novih dajatev in tlake.⁴⁴ Takrat so se sprli z zemljiškim gospodom tudi Framčani.⁴⁵

Leta 1616 so se upirali v Ponikvi proti vikarju Janezu Piscatorju. V Podlehniku v Halozah je ptujski meščan sramotil na proščensko nedeljo avgusta 1616 minoritskega gvardijana v gostilni. Zaradi tega se je znašel nato v minoritski ječi. Haloški vinogradniki so ga nasilno osvobodili pod vodstvom Mihaela Črva in Jurija Klanečka. Predstojnika obeh ptujskih samostanov sta potem na vse načine preganjala Črva in Klanečka, jima nalagala denarne kazni, odvezemala premoženje, ju ukazala zapreti in pretepati. V sodnem procesu sta preganjanca leta 1620 zmagala. O pohodu haloških upornikov proti obema samostanoma 1617 — baje po oznanilu pri ptujskogorski cerkvi — poroča dominikanski prior Angelo Borella 1623.⁴⁶

Leta 1622 so se radovljiški in belopečki podložniki brez uspeha pravdali z zemljiškim gospodom zaradi novosti pri tlaki, škofjeloški pa so se spustili v zelo dolgo pravdo prav tako zaradi tlake. Leta 1625 so bili nemirni ptujski, studeniški in laški podložniki.⁴⁷ Že pred 1626 je zahteval Novi kloster vsakodnevno tlako od svojih podložnikov, čemur se je del njih brez uspeha upiral.⁴⁸

Tudi ptujski menihi so dvigali svoje zahteve do podložnikov. Ko so bili menihi avgusta 1627 na obhodu meja svojih deželskih sodišč v Spodnjem Podlehniku, je prišlo do pretepa med njihovim spremstvom in majšperskimi ljudmi. Slednjim se je pridružil del samostanskih podložnikov. Na obeh straneh so imeli hude ranjence. Dominikanski predstojnik samostana se je napolil s pe-

⁴⁴ Dvorna komora, 89/13, Sda

⁴⁵ Staro deželno pravo, 216, Sda

⁴⁶ Gutahten IÖR, Sda Gubo, 73—74; Anton Kiasine: Haloze v boju za staro pravdo, Ptujski zbornik 1V, 1975 (Kiasine), 45—46; Copelen IÖR 1617, 1620, 1621, 1622, 1624; Expedita IÖR 1620, 1621, Sda

⁴⁷ Franc Kos, Doneski k zgodovini Skofje Loke, 1894 (Kos), 117; Copelen IÖR 1622, 1623, 1625; Expeditum IÖR 1622, Sda

⁴⁸ Gerhard Pferschy, Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1633 zu Novi Kiošter, CZN XL, 1969 (Pferschy, Ursachen), 301—302

timi patri in samostanskim oskrbnikom proti Ptuju, nemirneži so jim prestregli pot in jih pretepli.⁴⁹ Smledniški kmetje so se pritožili pri deželnem upravitelju proti novostim pri tlaki. Ker so pričakovali, da se bodo prišli pritožiti osebno še v Gradec, je cesar odredil na željo zemljiškega gospoda, da jih bodo tam ob prihodu zaprli.⁵⁰

Tolminci so se uprli 1627 dajatvam od na novo izkrčenih obdelovalnih površin, težji tlaki in novi mitnini na vino. Zbirali so se skrivoma na zborovanjih, določili na njih puntarski davek in si izvolili svoje zaupnike. Ker je eden izvoljenih Tomaž Kragulj govoril na tolminskem trgu, ga je zemljiški gospod zaprl. Nezadovoljneže so podpirali duhovniki. Po sprejetem sporočilu raziskovalne komisije je odločil vladar, da mora voditelj upora Jernej Maurič zapustiti goriško deželo, podložniki pa morajo plačevati sporne dajatve in se ne smejo več zbirati.⁵¹

Župljani Cerknega so izgnali leta 1629 svojega župnika Nikolaja Vicentina in mu zmetali imetje na cesto. Po posredovanju oblasti se je smel vrniti konec leta 1630.⁵²

Podložniki Škofje vasi so tožili o svojih tegobah leta 1630. Poleti 1631 so odklonili haloški dominikanski podložniki opravljati tlako. Uprli so se razsodbi deželnega glavarja, ki jih je pozival v pokornost. Okrog 70 podložnikov je prišlo v Ptuj v samostan, razgrajalo po njem in napadlo priorja. Leta 1631 so Haložani klonili pritisku deželnih oblasti, plamen upornosti je bil začasno zaduščen.⁵³

Leta 1631 so se uprli podložniki gospostev Kočevja, Kostela, Črnomlja in Metlike zaradi prevelikih davkov. Podložniki ptujskih dominikancev so se pritožili zoper pretežno tlako, prav tako podložniki Stične, Bukovja pri Dravogradu, pri Radečah in v goriški deželi.⁵⁴

Ptujski bogati trgovec Matija Qualandro, po rodu Italijan iz Bergama, si je pridobil po 1621 gospostvo Zavrč. Tu je izmозgaval podložnike, zato so ti 1631/32 obračunali z njegovim človekom Engelom. Preuporni kmetje so Qualandra ovirali pri upravljanju gospostva, kakor se je potožil oblastem.^{54a}

Ko so leta 1631 bila končana dela pri zidanju ostroviškega gradu in ker so oblasti pritiskale zaradi vedno novih in novih podložniških pritožb na Feliksa Šratenbaha, je prišlo 5. aprila do sporazuma med njegovimi zaupniki in podložniško delegacijo v Gradcu. Sporazum je obsegal 17 točk, toliko je bilo kmečkih pritožb. Z njimi je bilo določeno, da morajo podložniki opravljati le takšno nezmerljivo tlako, kakršna je v navadi v deželi. Podložniki imajo pravico do lova lisic in zajcev, ne da bi za to plačevali v grad odškodnino, višjo od enega koštruna ali enega goldinarja letno. Obvezno tovorjenje vsakega tovora grajskega žita v Ljubljano in oddajo koštruna lahko podložniki poravnajo z goldinarjem. Pri oddajanju žitaric veljajo mere, predpisane v urbarju 1585. Grajski gospod ne sme jemati, tudi začasno ne, podložniških konj za svoji koristi. Višino dajatev ob spremembi gospodarja podložniške posesti pogojuje vsakokratna kakovost prevzetega. V izkoriščanju gozdov je treba spoštovati stare navade. Nekaj točk je urejalo drobne nesporazume, je pa razvidno iz njih, da je grajski gospod rad zahteval od podložnikov več, kakor mu je dovoljeval urbar, da pa tudi podložniki niso redno oddajali vsega, kar bi bili po starih določbah morali. Podložniki doma sporazuma niso priznali. Na čelu kmečkih nezadovoljnežev so bili kovač

⁴⁹ Gubo, 94—97

⁵⁰ Vladimír Levec, Schloss und Herrschaft Flödnung in Oberkrain, MMK 9, 1896, 179

⁵¹ Rutar, 98—100

⁵² Rutar, 112

⁵³ Grafenauer, 295; Klasinc, 47

⁵⁴ Dimitz, 407; Copeien IÖR 1631, Sda

^{54a} Helfried Valentintsch, Die Familie Qualandro in Pettau, Südostdeutsches Archiv XV./XVI., 1972/1973, 71

iz Grajske vasi Jurij Šorn, kovač iz Ločice Gregor Skorja s sinom kovačem Jurijem, Matija Skorja, Filip Šinko, Andrej Melihar in Jakob Kotnik. Napetosti so naraščale. Podložniki so se znova pritožili maja 1632. Na vladarjev ukaz z dne 3. julija 1632 sta prišla v ostroviški grad dva komisarja. Na pogovore se je odzvalo le 28 podložnikov. Prebrala sta jim vladarjev ukaz, naj bodo zvesti podložniki, in jim ga tolmačila v slovenščini.

V letu 1632 je prihajalo do izbruhov kmečke nevolje zaradi pretežke tlake, prevelikih mer in nasilja še pri Idriji, Smledniku, Radovljici, Š. Ilju pri Velenju, Radečah, Slivnici, nezadovoljni so bili tudi Teharčani. V Slivnici so podložniki ubili grajskega upravnika.

Ostrovičani so se že začeli dogovarjati z drugimi podložniki za skupne nastope. Deželne oblasti so naslovile 28. maja 1633 na podložnike pismo, jih pozivale k pokornosti, prav tako še 6. julija, ko so jih spomnile na to, da sta bili zaradi sporov na delu vendarle že dve komisiji in da je bil dosežen sporazum, ki ga je treba skrbno izvajati. Avgusta 1633 so v Gradcu razpravljali o upornikih pri Ostrovici, Laškem in Gornjem gradu. Deželni profos je prijel oba kovača Skorji in ju odvedel v Gradec. Dne 17. septembra 1633 so naročili iz Gradca celjskemu krvnemu sodniku, naj prevzame Skorjo in njegovega sina, naj ju zasliši zaradi hujskanja podložnikov, naj od Skorje izsili razvezo prisega, ki so mu jo opravili podložniki, in ju nato izpusti.⁵⁵

Notranjeavstrijske dežele so dosegle, da je 28. maja 1633 odredil dvorni vojni svet, da se smejo vojske s Hrvatske pomikati na sever in zahod samo čez Ogrsko. Ritmojster Andrej Chossy je nabral na Hrvatskem blizu 80 ljudi za vojake in prišel z njimi zvečer 15. decembra 1633 čez Zavrč v Levanjce in Desence. Med Zavrčem in Levanjci so izsiljevali po osem goldinarjev od družine, zlasti v Pacinju in Spodnjem Velovleku. Podložniki so noč pridno izkoristili. Zgodaj zjutraj je bilo zbranih že okoli 500 ljudi iz Spodnjega Velovleka, Janežovcev, Levanjcev, Desenjevc, Svetincev, Dolice, Vintarovcev, Jiršovcev, Ločiča, Trnovske vasi in iz »Graswische«. Napadli so Chossyjeve ljudi, jih enajst ubili, druge pa močno pretepli s senenimi vilami in z drugimi orodji, jih slekli do perila, nekatere tudi mučili, jim pobrali opremo, denar in 36 konj. Ko je Chossy, za katerega so mislili, da je ubit, prišel k zavesti, se je prikradel v Ptuj k zdravniku in nato odtod sprožil proces proti grofici Uršuli Thanhaussen, gospodarici podložnikov ptujskega gradu. Med zbranimi kmeti so bili v glavnem njeni podložniki, tudi je obdržala kmečko darilo — osem Chossyjevih konj. Proces še leta 1636 ni bil končan.⁵⁶

V Framu so nasledili pred 1629 protestante Schneeweisse hrastovski Herbersteini, ki so kupili sosednjo slivniško gospostvo že leta 1608. V Slivnici so bili na zelo slabem glasu, zato Framčani niso hoteli sprejeti Janeza Jakoba Herbersteina za svojega gospodarja. Vlada je določila julija 1633 že drugo raziskovalno komisijo. Ta bi naj zaslišala podložnike, ali ravna novi gospodar proti »stari navadi«, sicer pa bi jih naj pokorila s silo ob pomoči deželnega profosa. Nekaj podložnikov je bilo že v ječi. Pri komisiji so se pojavili v Slovenski Bistrici 23. julija skoraj kar vsi framski podložniki, zato jih je ta prestrašena napotila domov in zahtevala od njih pismeno pritožbo v roku treh dni. Podložnik Matija s Požega jo je v resnici napisal in 28. julija je bila že v Slovenski Bistrici. Framski upor je skušala nato rešiti še tretja komisija decembra 1634,

⁵⁵ Meiller, d-17, d-9, Sda

Staro deželno pravo, 382, 810/9, 1133; IÖR 1632, 1634, Sda

⁵⁶ Gubo, 56-71

tokrat v Mariboru. Rački zemljiški gospod Gotfrid Tattenbach je odklonil, da bi vplival na framske podložnike.⁵⁷

Vzporedno s framsko nepokornostjo so bili neposlušni pogledski podložniki. Leta 1633 so odklonili opravljanje tlake, najprej povsem, nato pa več kot dva dni tedensko, odklanjali so tlako pri zidanju gradu, obdelovanju pušč in novo pridobljenih dominikalnih vinogradov, tudi niso hoteli plačevati davkov in priznati novega zemljiškega gospoda Ciprijana, sina bogatega ptujskega trgovca Matije Qualandra. Začeli so se zbirati s sekirami in cepci. Deželnim oblastem so se Pogledčani pritožili, da morajo opravljati za Ciprijana vsakodnevno trajno tlako, v petek in svetek. Za vsak dan izostale tlake mora plačati podložnik do tri goldinarje ali pa iti v ječo do pet dni. Zemljiški gospod večja mere, ukaže kruto »turško« pretepanje podložnikov med seboj, jih vtika v ječo, zahteva, da sami vzdržujejo mimoidoče vojake, zahteva le mlade ženske na tlako in z njimi nespodobno ravna, vdira v podložniške kleti in kašče, jim jemlje semensko žito in s tem onemogoča setev, nalaga jim visoke globe. Podložniki izjavljajo, da ne morejo obdelovati zemlje in da že večina njih nima zaradi vsega tega »ljubega kruha«. Že so mislili na izselitev. Pred komisijo je prišlo nato 22. junija 1633 do sledečega sporazuma: tlaka bo omejena na tri dni v tednu, pri gradbenih delih pa morajo podložniki delati tudi več; gospod ne sme večati mer; krutih kazni ne sme biti več; podložniki prispevajo le delno za prehode vojske; davek se zniža vsaki družini za 20 krajcarjev.⁵⁸

V Slivnici jo je skupil 25. julija 1633 župnik magister Jurij Zipff. Župljani iz Ranč, Frama, Orehove vasi in Slivnice so ga napadli v župnišću, skoraj do smrti pretepli, ga vlekli iz stavbe, mu slekli duhovniško obleko, vrgli na cestno križišče in ga napodili iz župnije. Zatekel se je v studeniški samostan — slivniška župnija je bila podrejena tej ustanovi — in se tu zdravil nekaj tednov. Nato je postal župnik v Celovcu. Uporni so bili tudi podložniki spodnjepolskavskega župnika Štefana Lebna.⁵⁹

Kranjski vicedom je imel vladarjeve podložnike v župah Kozarje, Golo, Šentvid in še drugod okoli Ljubljane. Ko jim je dvigal dajatve, so jih ti leta 1633 nehali oddajati, zaostajal je tudi dotok davkov. Komisiji so se podložniki pritožili, da morajo čez vsako mero tlačaniti ne samo vicedomu, temveč tudi deželnemu glavarju in ljubljanskim jezuitom, da jim vicedom zelo zvišuje poleg ročne in vprežne tlake tudi dajatve in primščino. Eden podložnikov je moral plačevati visoko vsakoletno dajatev za že 30 let opuščen mlin. Zagrozili so z odhodom s kmetij. Dvorna komora je 25. januarja 1635 sporočila, da ne dovoljuje s tlako »preobremenjevati uboge podložnike proti njihovim starim običajem in pravici.« Zoper prezahtevne in krute zemljiške gospode so se v letu 1633 pritoževali še pri Polhovem Gradcu, Kostelu, Kočevju, Radečah, Idriji in pri Trstu, slednji še 1635.⁶⁰

Studeniški podložniki so bili uporni v letu 1634. Samostan jim je izrekel kazni celo zaradi verskih zadev (na primer zakonske verolomnosti). Zoper priorico Katarino Rötter (1615—1635) niso imeli drugih konkretnih pritožb. Podložniki so zahtevali pred 16. februarjem obnovo določb iz leta 1570 in razveljavitev vsiljenih pogodb iz let 1580 in 1584. Verjetno se jim je zdelo, da je pravkar 50 let star prepis že izgubil moč. Ko so oblasti poslale mednje komisijo 26. aprila, se je zbralo okoli 200 podložnikov z najetimi pravnimi izvedenci.

⁵⁷ Staro deželno pravo, 216, 1133, Sda

⁵⁸ Gerhard Pferschky, *Der Streik der Untertanen der Herrschaft Pogled im Jahre 1633 und seine Bedeutung*, MSLA 21, 1971, 117—128

⁵⁹ Kmečki upori, 383, Slivniški upor 1650; Sda; Staro deželno pravo 936, 1273, Sda

⁶⁰ Helfried Walentinitsch, *Pritožbe podložnikov vicedomskega urada na Kranjskem v letu 1634*, Kronika XXI, 1973, 155—159; IÖR, 1633, 1635, Sda

Komisija je morala zajamčiti podložnikom svež prepis urbarja iz leta 1570. Slovenskobistriški kmetje so se upirali tlaki, nemirni so bili kostelski podložniki.⁶¹

Ostroviški podložniki so se še vedno zbirali na sestankih in vladar jih je 13. maja 1634 znova pozval v pokornost, 11. julija pa že nasvetoval na Feliksovo pobudo notranjeavstrijski vladi ostrejše ukrepe. Podložniki morajo spoštovati sporazum, v katerega so sicer pod silo privolili. Vodilne hujskače je treba zapreti, če treba, tudi s profosovo pomočjo, in jih napotiti na prisilno delo v Gradec ali dunajski Graben. Deset Ostrovičanov je zatem res bilo kratko časa na prisilnem delu v okovih v Grabnu. Zatem je sporočil Feliks Šratenbah v Gradec, da so sporazum kršili podložniki in on sam. Sam ni spoštoval predpisanih mer — baje je tudi naložil podložnikom sodni davek po telesni teži — podložniki pa zlasti predpisov o tlaki ne. Kmetje so mu izjavili, da jih je prisotnost mnogih vojakov prisilila v sporazum leta 1631 in da ga zato ne nameravajo spoštovati. Notranjeavstrijska vlada se je odločila na vladarjev nasvet 11. julija, da v primeru nadaljnje podložniške neposlušnosti povabijo kmečke zastopnike v Gradec in da jih tam zaprejo. Če ne bi prišli, bi poslali deželnega profosa s četo na uporniško ozemlje. Dne 4. avgusta 1634 je začela ponoči greti preboldska pristava — zažgali bi jo naj bili podložniki. Poleg pristave je pogorel tudi grad, ker podložniki niso hoteli gasiti požara. Oblastem in grajskemu gospodu upravičeno niso zaupali in se niso odzvali večkratnim povabilom na pogovore. Nazadnje je poslal Feliks svoje ljudi med podložnike v vasi, da bi tam prišlo do pogovorov. V Grajski vasi vzhodno od Vranskega je bil takšen sestanek v županovi hiši, kjer je gospodov poslanec slabo odrezal. Šratenbah je nato odsvetoval vladi, da bi poslala profosa, ker so podložniki razkropljeni v hribih in se izmikajo v kranjska mesta, kjer štajerske oblasti nimajo moči. Nasvetoval je odlok, da povsod zaprejo ubegle ostroviške podložnike. Pozneje si je želel profosa s četo, da bi pozapr glavne nemirneže. Vlada je novembra in decembra brez uspeha vabila Ostrovičane v Gradec.⁶²

Do konca 16. stoletja smo le najredkeje srečali leto, ko nismo zvedeli ničesar o kmečkih pritožbah oblastem. Slovenski podložniki so se oglašali zoper naraščajočo tlako, zlasti v zvezi z zidanji in z vse večjim vključevanjem fevdalcev v trgovino,⁶³ pri Klevevžu še zoper vsakodnevno tlako, zoper naraščajoče dajatve (činž, umrlino, primščino za gozdne pravice), zoper večje mere za dajatve in zoper dominikalizacijo urbarialne in srenjske zemlje, zoper nasilno uvajanje kupnega prava, zoper zlorabe pri patrimonialnem sodstvu, zoper večanje desetine. Gospodi se je ponujal tudi hvaležen trg v bližnji Vojni krajini, tudi zato so iskali pri podložnikih več blaga. Močno so prevladovali pritožbe z vladarjevih zastavljenih gospostev (Ostrovica, Šoštanj, Žleberk, Naklo, Primskovo, Kočevje, Vojnik, Slovenska Bistrica, Valdek, Radlje, Dravograd, Radgona, Leskovec, Kamen, Gorica in še in še). Tu so gospodarji najbolj pritiskali na podložnike, ti pa so se tudi najlažje pritožili pri vladarjevih oblastnih organih. Pri zakupnikih gospostev se je najbolj čutilo preslojevanje fevdalcev, ko so mednje prihajali razni vojni dobavitelji, mitničarji, trgovci, upravniki, skratka nosilci bolj kapitalističnih naziranj in navad. Med podložniki cerkvenih gospostev so negodovali za zdaj le studeniški. Podložniki so se obračali tudi proti naraščajočim državnim davkom in državni tlaki, protestirali so tudi proti temu, da so postajali skoraj edini davkoplachevalci, najbolj

⁶¹ Staro deželno pravo 1272, 1273, 1367, Sda Strmšek, 101; IÖR, 1634, Sda

⁶² Meiller, d-17, d-10, Sda; Staro deželno pravo, 1133, Sda; IÖR 1634, Sda

⁶³ Ferdo Gestriin, Trgovina i seljačke bune u Sloveniji i Hrvatskoj u 16. stoljeću, Radovi sveučilišta u Zagrebu 5, 1973 (Gestriin), 193—204

KMEČKO NEZADVOLJSTVO

1574 - 1635

podčrtani so se uprli 1635

Bela peč

Tolmin

Cerkno

Gorica

Štanjel

Trst

Socerb

Hrušica

Idrija

Polhov Gradec

Ljubljana

Smlednik

Naklo

Primskovo

Radorjica

Kamen

G. grad

Žovnek
Hekenberg
Ostrovica

Šoštanj
Št. Ilj

Kotlje

Dravograd
Bukovje

Valdek

Vitanje

Vojnik

Novi kloster
Skofja vas

Celje Pomikva
Teharje

Laško

Radeče Boštanj

Stična

Mehoro

Kočevje

Metlika

Črnomelj

Kostel

Polana

Žleberk

Viltuš

Levanjci

Slivnica

Fram Rače

Ptuj

Zg. Poljskava
Sp.

Sl. Bistrica

Podlehnik

Pogled Studenica

Statenberg

Leskovec

zlovoljni pa so seveda bili, če je s pobiranjem davkov, presegaajočih že tako visoke meje, bogatel še zemljiški gospod. Gospoda je sodelovala pri plačevanju davkov le v letih 1587—1592 s 5,5 odst., 1575—1577 z 10 odst. in od 1594 do konca stoletja s 25—31 odst., drugače pa po hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu ne.⁶⁴ Ko so začeli zemljiški gospodi sami nositi znatnejši del davkov proti koncu 16. stoletja, je prihajalo k oblastem manj kmečkih pritožb.

V svojih pritožbah so zahtevali podložniki tudi svobodnejšo trgovanje. Čutila se je selitev trgovine z živino na Hrvatsko zaradi vladarjevih ukrepov 1584 in 1597.⁶⁵ Kmeti so nastopili proti zahtevi zemljiškega gospoda, da bi si lastil pravico prvega kupca. Stremeli so za pravičnejšo zamenjavo denarja.

Tu in tam so podložniki v pritožbah delno uspeli (Vojnik 1578, Kočevje 1583, Studenice 1584). Posebno vročo kri je povzročalo nasilje zemljiških gospodov — plenjenje živine, telesne kazni in ječe, trpinčenje do smrti. Zato so podložniki grozili z odhodom z gospodstva: Slovenska Bistrica 1577, Vojnik 1578, Kočevje 1595—1596. Že so se povezovali in množično zbirali: Slovenska Bistrica 1577—1578, Radgona 1582, Kočevje 1595—1596. Zahtevali so vpogled v urbar ali njegov prepis, se sklicevali na stare pravice, grozili gospodi, osvobodili zaprte sovaščane (Slovenska Bistrica 1577, Radgona 1582). Najdlje so šli kočevski podložniki. Govorili so o stari pravdi (1577), organizirano dosegli uspeh proti zlorabam (1583), se oboroževali in zahtevali pravico do zborovanj »po stari navadi« (1595—1596). Želeli so se že znebiti osovraženega zemljiškega gospoda s tem, da bi kar sami prevzeli v zakup vladarjevo gospodstvo, upravnika iz svojih vrst so si že celo izbrali. S tem so se že tudi ravnali tako kot uporniki 1573 (Štatenberžani še do 1579). Posebno obnašanje kočevskih podložnikov v tem in naslednjem stoletju razlagajmo s tem, da so nosili še posebna bremena obmejnega prebivalstva — zlasti v novi vojni s Turki od 1593 dalje — in da so želeli biti nekaj podobnega, kar so bili sosednji hrvaški krajišniki.

Gospoda se je zavedala nevarnosti netiva, ki se je zbiralo med podložniki. Vladar je podčrtal 1579 pravico podložnikov do pomoči od vlade, kranjske oblasti so naročale 1584 gospodstvu, naj poskrbe vse »potrebno za preprečenje grozečega upora«.⁶⁶ Leta 1589 je pozvala vlada štajersko gospodo, naj omili svoje ravnanje s podložniki,⁶⁷ 1594 so dvignili delež gospode pri plačevanju davkov, 1596 pa je zaklical Franc Gall kranjskim stanovom: »Če nas ne bodo pobili Turki in Benečani, nas bodo naši kmetje.«⁶⁸ Slovenski kmet se v iskanju stare pravde ni mogel ravnati po Trubarjevem nasvetu iz leta 1575: »... tako silo inu krivicu so ti verni dolžni volnu trpeti, nih tako nujo, revo, silo inu krivicu zred sujo družino Bogu tožiti inu kratku nekar punte ali avštrije začenati oli sami meščovati...«⁶⁹

V prvem desetletju 17. stoletja so se razredni odnosi med podložniki in gospodo še bolj zaostri, po krivdi slednje. Bolj kot proti svetni zemljiški gospodi so se kmetje obračali proti cerkvenim in zlasti proti državnim oblastem. Pritožbe so bile podobne tistim iz prejšnjega stoletja, pogosteje so se obračale proti davkom in državnim odlokom. Prišlo je že do krvavih bojov pri Mehovem, kjer so kmetje preprečili državnim organom vpeljavo grabežljivega zemljiškega gospoda, v Halozah ter pri Hrušici in Postojni, kjer so se kmetje

⁶⁴ Grafenauer, 177

⁶⁵ Otmar Pleki, *Routen, Umfang und Organisation des Innereuropäischen Handels mit Schlachtvieh im 16. Jahrhundert*, Festschrift Hermann Wiesflecker, 1973, 151—152

⁶⁶ Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem*, 1974 (Grafenauer, Boj), 322

⁶⁷ Dvorna komora, 183, Sda

⁶⁸ Dimitz, 253

⁶⁹ Grafenauer, Boj, 319

z uspehom bili za svobodo solne trgovine na Kranjskem. V teh bojih so padali kmetje, na nasprotni strani pa le najeti oboroženci.

Leta od 1611 do 1626 so bila sorazmerno mirna. Vendar se je prav v tej dobi prožilo marsikaj novega, kar je moralo privedi do večjih napetosti. Že od leta 1606 plemstvo ni bilo soudeleženo pri plačevanju vedno bolj naraščajočih davkov,⁷⁰ nova zla sta prožili uskoška vojna z Benečani (1615—1617) in tridesetletna vojna (od 1618), ne samo nove davke, temveč tudi poplavo vsakovrstnih grobsti in nasilij. Vladar je postajal vse bolj absolutist, posnemal ga je zemljiški gospod v odnosu do podložnika, tudi se je fevdalec spričo vladarjevega absolutizma bolj posvečal gospodarnosti zemljiškega gospostva. V hudih vojnih časih je hotel živeti lepše, bogatejše in udobnejše (mnoge zidave graščin). Upad gospodarskega pomena Benetk, večkratno zapiranje italijanskega trga za trgovino z živino, močnejše uveljavljanje italijanskih družb v trgovini z avstrijskimi deželami in boj za notranji trg sploh,⁷¹ neugodne posledice nove kranjske valute, razvrednotenje denarja 1624, odtok kapitala zaradi protireformacije, namnožitev mitnic in porast mitnin, naraščanje cen živeža, vse to je močno prizadelo obrtnike in trgovce trgov in mest. Zato bomo med kmečkim uporom 1635 srečali množično tržane — zlasti pri napadih na mitnice — med puntarji in najredkeje meščane s plemstvom in vojsko. V tej dobi so zapisali v ptujskem minoritskem samostanu, da so: »okrog Ptuja podložniki uporni in neposlušni, in če bodo začutili, da preide njihova nepokorščina brez kazni, jih ne bo mogoče spraviti k nobeni poslušnosti, marveč se bodo v kratkem začeli upirati vsem gosposkam.«⁷²

Od leta 1627 pa do drugega slovenskega kmečkega upora 1635 smo pričeli naglemu slabšanju kmečkega položaja in zato nenehni rasti podložniške upornosti.

Podložniki so se morali pogosto otepati že skoraj vsakodnevne tlake (Novi kloster, Smlednik, Ostrovica, Pogled, okolica Ljubljane), mitničarjev, strahu pred gladom, silnih davkov, ječ in nasilnih vojska. Slednje so res morale biti v strašno nadlogo, če so oblasti prepovedale 1633 premike krajišnikov čez slovensko ozemlje. Pritožbe vladarju so zgubile pomen, ko so rojevale nasilne sporazume, ko so zemljiški gospodi začeli imeti pritoževanje za kaznivo upornost in ko je kmečke tožnike čakal v Gradcu namesto pravičnega in milostnega vladarja zapor (Smlednik 1627, Ostrovica 1633), tudi po vladarjevi volji. Tudi izgon luteranskega plemstva 1628 je škodil avtoriteti zemljiškega gospoda nasploh.

Leta 1627 so se lotili podložniki prvič po 1573 zemljiškega gospoda, ko so v Halozah pretepli ptujskega dominikanskega predstojnika. Na Tolminskem se je porajala 1627 kmečka zveza in zanjo so pobirali puntarski samoprispevek kot zadnjič 1573. V Cerknem so napodili župljani svojega župnika (1629), v Slivnici svojega za slovo še silno pretepli (1633). Framčani (od 1629) in Pogledčani (1633) so odklanjali priznanje novega zemljiškega gospoda. Framčane so oblasti opozarjale, da presega to njihovo početje okvir »stare pravde«. Ostrovičani so se začeli dogovarjati (1633) s sosednjimi in z drugimi podložniki za velik upor, naslednje leto so doma že zažgali gospodovo pristavo. Napad na krajišnike, ki so se protizakonito znašli na slovenskih tleh v Levanjcih 1633, je bil že prava bitka slovenskega kmeta z državno vojsko.

O ostrini razrednega boja so zapisali štajerski stanovi 1634 v Gradcu: »Kmetje v južni Štajerski govore slovenski. Med Slovenci (= podložniki) in

⁷⁰ Jože Sorn, Ljubljana in kmečki upor v letu 1635, Kronika III, 1955 (Sorn), 22 Grafenauer, 177

⁷¹ Helfried Walentinitsch. Der ungarische und Innerösterreichische Viehhandel nach Venedig in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, Carinthia I, 163, 1973, 213-

⁷² Grafenauer, 291

Nemci (= gospoda) je prirojena antipatija in nasprotstvo.«⁷³ Chossy je zabeležil, da: »vsi kmetje na spodnjem Štajerskem, zbrani v različnih krajih, napeto čakajo na izid tega upora v upanju, da bo ostal nekaznovan, in hočejo v bodoče tako delati ne le z vojsko, ki gre skozi deželo, marveč tudi s svojimi zemljiškimi gospodi. Feliks Šratenbah je napisal 1633: »(Podložniki) hočejo živeti po lastni volji in žele biti vedno svobodni.«⁷⁴

Novi in novi izbruhi podložniške nevolje so v slovenski preteklosti zelo pomembni kot priče neugasljivega puntarstva, pomembni pa tudi kot rahljavci levdalne družbene ureditve.

Vlada je skušala januarja 1635 znova zvabiti Ostrovičane v Gradec. Februarja je naročila v Celje, naj bodo pripravljene prevzeti od profosa prijete kolovodje. Ze 22. februarja 1635 je izdala odlok Feliksu Šratenbahu, ki bi ga ta lahko kadarkoli poslal profosu, da bi se podal na uporniško ostroviško ozemlje, da bi polovil vodilne upornike in da bi poizvedel o zadnjih dogajanjih, hkrati pa tudi odlok deželanom, da bi bili profosu v pomoč.⁷⁵⁻⁷⁷ Istega dne je naročil vladar kranjskemu vicedomu, naj polovi pobegle Šratenbahove podložnike.⁷⁸ Šratenbah s tem ni bil zadovoljen, zato je profosov prihod odlagal. Ker so bili podložniki vedno bolj nemirni, se je na Feliksov klic 11. aprila 1635 profos napotil na uporno ozemlje. V Ljubljani so se odločili kranjski stanovni 13. aprila, da pošljejo skozi Vransko na Štajersko 100 vojakov. Dne 19. aprila (četrtak) je prišel profos Lovrenc Maas s četo 40 mož v grad Lemberg, posest Feliksovega sina Janeza Friderika. V noči med 20. in 21. aprilom je profos odšel s svojimi skupno z leंबरško posadko 30 mož proti zbornemu mestu četrtne vojske ob Savinji. Tu ga je pričakoval celjski četrtni mojster Feliksov sin Krištof Sigmund Šratenbah s svojimi vojaki. Sem je naročil profos tudi Feliksove vojake. Na zbornem mestu se je pojavil tudi vojniški upravnik Ludvik Orlandi s 30 možmi. Za vso stvar so kljub strogi tajnosti zvedeli podložniki. Poslali so svoje ljudi na Kranjsko, med njimi mladega Jakoba Skorjo. Zbralo se jih je okoli 200 in utrdili so se v Grajski vasi. Feliks je poslal navsezgodaj 21. aprila mednje vranskega mitničarja Martina Pilpaha z dvema možema. Ti naj bi odsvetovali nadaljnje zbiranje. Uporniki so jih napadli in zvonili pri bližnjih cerkvah plat zvona. Nato je Feliks s svojimi napadel upornike v Grajski vasi, moral pa se je umakniti. Nato je odhitel na četrtno zborna mesto. Tu sta oba Šratenbaha, oče in sin, zahtevala, da bi skupno s profosom napadli kmete. Ko je profos to odklonil, ker ni imel takšnega ukaza, so Šratenbahovi pozivali njegove vojake, da bi se jim pridružili za boj z uporniki v Grajski vasi. Nato so plemiči z 200 možmi sami napadli Grajsko vas. Podložniki so izgubili v boju dvanajst mož, pet jih je bilo ujetih, drugi pa so se umaknili v hribe in v bližnjo Krištofovo cerkev. Ko se je še profos bližal medtem vasi, mu je kakšnih 100 kmetov zastavilo pot in ga napadlo s strelnim orožjem in kamenjem. Dva kmeta sta bila ubita, 11 pa ujetih. Šratenbahovi so nato napadli Krištofovo cerkev in jo oropali, prav tako kmete, ki so bili v njej. Feliks je pri tem ubil nekega ujetnika, ki so ga privlekli iz cerkve. Nato je odšel v Prebold, profos pa je ostal do večera pri Grajski vasi in se nato tudi napotil za Feliksom.

V nedeljo, 22. aprila, so se podložniki množično zbirali v hribovju, ne samo ostroviški, temveč tudi drugi, zlasti laški, katerim je upravnik Adam Hajnrih

⁷³ Hans Pirhegger, *Geschichte der Steiermark II*, 1942, 509

⁷⁴ Grafenauer, 292; ÖR, 1633, Sda

⁷⁵ Meller, d-17, Sda; Staro deželno pravo, 1133, Sda; IÖR, 1635, Sda

⁷⁶ Jože Koropec, *Slovenski kmečki upor 1635*, Večer 6., 8., 11., 12., 13. in 15. junija 1973

⁷⁷ Jože Koropec, *Kmečki upor na Slovenskem 1635*, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modlci, 1973, 91—112

⁷⁸ Sorn, 23

nalagal dajatve, večje od »stare pravde«. Feliks Šratenbah je poslal k njim zaupnega človeka z obljubo pomilostitve. Medtem se je zadrževal profos v Preboldu, od koder je poslal ujete upornike v Celje, nato pa še sam 23. aprila odhitel tja. Braslovški župnik Jurij Krameršek (1634—1639) je v imenu puntarjev pisal v Celje, naj takoj izpustijo ujetnike, drugače bo več tisoč upornikov napadlo mesto. Ujetnike so res takoj izpustili, le-ti so se vrnili med upornike.

Dne 23. aprila so puntarji — med njimi so bili že Trboveljčani — zavzeli Feliksov Hekenberg severovzhodno od Vranskega in Prebold, ki so ga razdejali v treh urah in njegove stanovalce pobili. Eden podložnikov se je našemil za grajskega gospoda — Janeza Friderika Šratenbaha. Še istega dne je 300 kmetov (tudi iz Laškega) napadlo mitničarjevo hišo v Vranskem, pri delitvi denarja pa so se sami spopadli. Feliks Šratenbah se je zadnji hip — baje skrit v sodu — rešil iz Ostrovice, ki je tudi istega dne, enako kot Podgrad zahodno od Vranskega in šentpavelsko župnišče vzhodno od Prebolda, čutila kmečko jezo pod vodstvom 70-letnega Skorje. Sočasno so prekucahi razdejali tudi saurauški grad v Šeščah pri Šentpavlu. Pri zavzetem ostroviškem gradu je bilo uporniško zborovanje, kjer je govoril stari Skorja, nakar so sestavili poziv na upor. Skoraj vsi Vrančani so se pridružili puntarjem.⁷⁹

Podložniki so si povsod delili plen, zlasti žito, odnesli so celo ure. Po začetnih uspehih so se zbrali pri Preboldu in se odžejali z grajskim vinom. Tako so ravnali prepogosto tudi pozneje. Ko so se polastili gradov okoli Vranskega, so šli k laškim podložnikom in 25. aprila zborovali z njimi, zlasti s tistimi iz Vodruža severovzhodno od Laškega, pri Katarinini cerkvi v Koretnem pri Šmihelu zahodno od Laškega. Moškonov laški grad so osvojili 27. aprila, ga oplenili ter se tu dobro oborožili s palicami, krampi, sekirami, sulicami, kopji, helebardami, z loki, s sabljami, čeladami in puškami. Na laški gmajni je bil nato na nasvet trškega sodnika muzika Caharije Brezingerja pregled uporniške vojske, kjer so nastopili z godbo in zastavo, ki jo je oskrbel omenjeni sodnik. Laška skupina upornikov pod vodstvom Kobešeka se je nato osem dni mudila najbolj v Laškem in okolici, stražila rotovž, novo grajsko žitno kaščo in druge postojanke zaradi vesti o bližnjem prihodu krajišnikov, vdiralna v mnoge gosposke kleti in hiše in veseljačila. Trški sodnik je medtem napisal za upornike dve pismi Janezu MoškONU v Ljubljano. Plemič je takoj odgovoril. Del laških upornikov se je pridružil kmetom, ki so šli nad Jelše vzhodno od Celja, Jurklošter in nad grad Brezovec v Veliki Brezi vzhodno od Laškega. Trški nad-duhovnik savinjski arhidiakon Miha Valis (1628—1641) je brez uspeha pozival upornike k miru, prisilili so ga pisati pisma zanje.⁸⁰

V času velikih kmečkih uspehov pri Vranskem in Laškem se je zbal Janez Friderik Šratenbah za svoj celjski grad. Da bi v njem ojačil posadko, je pozval bližnje Teharčane, da bi ga prišli braniti. Slednji so poziv odklonili — leta 1573 so močno sodelovali s plemstvom in pomagali dušiti kmečki punt —. Tudi celjski meščani bi naj pomagali gradu.⁸¹

Dne 29. aprila se je pojavila uporniška delegacija v šoštanjskem gradu, od 1619 v posesti Sauerjev. Naslednjega dne so puntarji, med njimi šratenbahovski, grad zavzeli in razdejali. Tu je bilo zatem veliko zborovanje zlasti domačih in limbarskih podložnikov ter šoštanjskih tržanov. Zbranim je spregovoril o »stari pravdi« in o naraščajoči tlaki grajski kaščar Martin Lukner, ki je upornike tudi zaprisegel s stiskom roke in jih razporedil v desetije. Poleg

⁷⁹ Meiller, d-9, d-16, d-17, Sda; Staro deželno pravo, 1133, Sda; IÖR, Cop. I 33, 84, 1636, Sda
Kmečki upori, 383, Sda
Mell, 215—216, 221, 226

⁸⁰ Meiller, d-9, d-13, Sda
Mell, 228

Posebni arhiv Celje 35, 3/13, Sda

⁸¹ Meiller, d-2, Sda

Luknerja sta vodila kmete, ki so se tu zadrževali deset dni, grajski kletar Klavž Sobokovič in Anton Florjan. Po šoštanjskem gradu so uporniki razrušili še Škale, Ravne (Fortenek), Limbar in Gradič, postojanki Jurija Šratenbaha. V Gradič, ki so ga vzeli puntarji pod vodstvom Tomaža Repiča ob klicu: »Hola, hola, mi smo tu!« je poslal dva zaupna človeka Erazem Raumschuessl z gradu Šalek in v strahu za življenje ponudil puntarjem pomoč v orožju in ljudeh. Orožje je nato res tudi dal. Župnika v Družmirju in Konovem sta tudi sodelovala z uporniki, konovski je celo prebral v cerkvi Raumschuesslovo ponudbo upornikom. Te dni je morala plemkinja Gabelkhover prepustiti kmetom Helfenberg in Turn. Uporniki so tu požgali še bližnji Strmec in zavzeli Heričev grad Pako, oplenili župnišče v Novi cerkvi — Strmcu in prišli v braslovški trg. Pri Velenju so bili odbiti. Wechslerjev Žovnek so naskočili za »staro pravdo« po veselem zborovanju v Braslovčah domači podložniki pod vodstvom zelo doslednega borca Štefana Raka, ki je nameraval sprožiti upor že prejšnje leto. Med napadalci je bil tudi 90-letni očanec Tomaž Destanko. Upravnik je moral s pismom zadovoljiti upornike, podložnik Miha Natek pa je zaigral vlogo odsotnega gospoda. Natek je bil voditelj upora zopet 1650.⁸²

V nedeljo, 29. aprila, se je zbrala nova močna skupina laških, žičkih in drugih upornikov pri Jakobu vzhodno od Laškega. Tam je bil pregled vojske pri gostilni Blaža Horvata. Tu in drugod so morali nekateri med upornike ob grožnjah in pritisku. Pri Jakobu je bilo nato še več zborovanj, sem so se vračali naslednje dni po opravljenih nalogah in se na veliko gostili.⁸³

Profos se je ta čas vračal iz Celja v Gradec brez ujetnikov. Ko je počival v gostilni v Slivnici, je zvedel, da zboruje okrog 300 kmetov dan in noč v sosednjem Framu. V Gradec je prišel gotovo prav vznemirjen in takoj nato poročal predstojnikom o razsežnem uporu slovenskih kmetov na Južnem Štajerskem in že tudi na Kranjskem. Gotfrid Tattenbach iz Konjic je obvestil oblasti v Gradcu, da so se Feliksovim podložnikom že pridružili laški in framski puntarji. Ni se več čutil varnega v svojih gradovih Konjice, Štatenberg in Rače, prosil je za orožje in vojake. Cesar je prepovedal Feliksu Šratenbahu akcije in naslovil že 27. aprila odlok na podložnike, jih pozval k miru in obljubil komisarje. Že 1. maja sta se pojavila v Celju vladna komisarja doktor Caharija Winter in Anton Manikor. Takoj sta naslovila na ostroviške in laške upornike poslanico z zahtevo, naj se pomirijo, vrnejo gradove in se pismeno pritožijo pri njima. V najkrajšem času sta sprejela kmečke pritožbe, ki sta jih za kmete v sporazumu z oblastmi napisala višji mitničar Janez Teuffenbach in poštni mojster Luka Dollinger, oba živeča med podložniki v Vranskem že od 1624. V dnevni poročili vladi pa sta komisarja zahtevala vojaštvo.⁸⁴

Vladarjev odlok je prišel tudi med Jakobske upornike, ki so jih vodili Filip Škorc, Matija Javoršek in bratje Žižeki: Florjan, Jakob in še eden. Kljub vladarjevemu opozorilu so takoj po 1. maju pod vodstvom Alekša Leskovška zavzeli za »staro pravdo« in zažgali Jelše, grad Gaisrucka, ki so mu obljubili vislice, če jim bo prišel v roke. Pri napadu na jelšanski grad sta sodelovala Antonov sin Jošt, hlapec Matija Kovača iz Vodruža, in zbelovski podložnik Blaž Glavač, ki se je izdajal za zbelovskega upravnika Mihaela Moffrina (1622—1641 upravnik). Gaisruckov upravnik Cencil se je pridružil upornikom in postal njihov voditelj. Iz Jelš so se napotili kmetje v Jakopičeve Korpule in jih za-

⁸² Meller, d-9, d-16, d-19, d-22, Sda; IÖR, Cop. III 80, Expeditum II 17, 1636, Sda Mell, 222

Grafenauer, 305

⁸³ Meller, d-6, d-9, d-16, Sda

⁸⁴ Kmečki upori, 383, Sda; Staro deželno pravo, 1133, Sda; Copelen IÖR 1624, Sda Stanovski arhiv, 1425—1426, Arhiv Slovenije (AS)

Mell, 232

Katalog, 162—163

žgali, nato k župniku v Šmarje, mu praznili župnišče in ga izsiljevali. Pri župnišču je puntarjem spregovoril Blaž Glavač o programu upora. Nato so se eni polastili jurkloštrskega jezuitskega samostana (pred 3. majem) in Valvazorjevega Širja, pod vodstvom Antona Kresija 5. maja še gradu Žusma in Moškonove Planine, da bi s tem dosegli »staro pravdo«. Planinski trški sodnik je delil puntarjem orožje.⁸⁵

Nad Brezovec, grad plemkinje Gaertler, se je spravila druga skupina okoli 1000 podložnikov, domačih, laških in drugih, z njimi je bil hlapec Jošt. Grad so razdejali prav tako kot v bližnji Ponikvi. Pri gradovih so puščali straže, jedra pa so se vračala k Jakobu. Šentjurski ostareli župnik Štefan Magerle je skušal v nedeljo, 6. maja, s pridigo odvrniti kmete od nadaljnjega upiranja. Razjarjeni uporniki so ga mučili in ubili. Zatem so se lotili zbelovske kleti pri Jerovski vasi in jo zažgali. Pri pogorišču se je zbrala močna skupina, ki so se ji pridruževali rogaški, podčetrtski, konjiški in zbelovski podložniki ter leंबरški tržani. Njen zastavonoša je bil že omenjeni hlapec Jošt, ki je zadrževal množici, da ima cesarjev ukaz, naj pokonča gradove in mesta. Od tod je šla ena skupina 4000 kmetov pred Slovensko Bistrico, kjer so jih odpodili, druga pa k Studenicam. Slovenskobistriški župnik Janez Savnič (1624—1625 in 1633—1643) se je umaknil pred uporniki v grad, čigar gospodar Friderik Vetter se je zatekel na varno v Ptuj.⁸⁶

Že pred 4. majem je prišla v studeniški samostan 12-članska uporniška delegacija in zahtevala od priorice Katarine Rötter »staro pravdo«. Dne 4. maja so prišli sem uporniki kar v dveh skupinah. Eno je vodil Matija Godec iz Stopnega, drugo, zbrano pri zbelovski kleti, pa Cencl in Blaž Glavač, pismeni večkratni borec proti Turkom v krajini. Slednji skupini so se pridružili med potjo novi uporniki, zlasti iz Poljčan. V Studenicah so oplenili upravnikovo hišo in se spravili nad samostan. Denar so si delili kar z lonci, s košaricami in klobuki. Priorica je zakasnila s pobegom in se zatekla v cerkev. Na zahtevo upornikov je prišla na cerkveni prag, kjer ji je Glavač izjavil, da so tu zaradi pravice za vse. Priorica je morala kleče ob nastavljeni helebardi na prsi prisesti na staro pravdo in obljubiti, da bo popustila v desetini, davku in drugem. Od kmetije, ki bi bila vredna 100 goldinarjev, se bo zadovoljila samo z 1 goldinarjem. Kmalu zatem je od prestanega strahu umrla. Blaž Glavač je upal, da bodo z uporom odpravljeni desetina, osebni davek, čezmerni davki in dajatve cerkvi, o tem je tudi govoril pri samostanu zbranim kmetom. Sredi rajanja se je Glavač našemil v nuno. Ni pa srečati v virih vesti, da bi bili uporniki v Studenicah zlorabili sestre, kakor se je to zgodilo ob uporih 1515. Od Studenic se je napotil Glavač s svojo skupino »iskat staro pravdo« h gradu Pogled in ga 5. maja zažgal. Za Pogledom so vzeli Kostrivnico, naslednji dan tudi žičko Oplotnico in Golič, ki so ga razrušili, nadalje žički samostan (6. maja), kjer so se Glavaču pridružili samostanski podložniki, in žičko pristavo v Suhadolu. Ker je neki studeniški podložnik že prej napisal na vrata suhadolske pristave Kristusovo in cesarjevo ime, je bila stavba s tem zaščitena. Iz Suhadola so se vrnili Glavačevi uporniki v Studenice, drugi, zlasti žički, pa so odšli v Šentjur, nato v Žiče po »staro pravdo« in h kompaniji v Loče. Ločka kompanija je odšla s tremi bobni k Frajštajnu in obem Polskavam, kjer so gradove požgali, pri Slovenski Bistrici pa je, kakor je bilo že povedano, bila odbita. Pri Frajštajnu so se pridružili tej skupini dravskopoljski uporniki iz

⁸⁵ Mellier, d-9, d-18, Sda; Staro deželno pravo, 1272, Sda
Kmečki upori, 383, Sda
Mell, 228, 230

⁸⁶ Mellier, d-9, d-18, Sda
Posebni arhiv mesta Maribora, fasc. 4, Sda
Mell, 227—230

Starošinc, obojnih Jablan, Strgojnec, Šikol, Leskovca, Črešnjevca, obojnih Polskav in Sel, nekateri celo z ženami. Pričakovali so jih že v Račah in Slivnici, kjer so grad res osvojili tako kot pragerski grad in Pohorski dvor. V Slivnici so ubili grajskega upravnika, tu in v Hočah obiskali župnišče. V takem ozračju se je odločil 9. maja kalški kmet Ruprecht Frešer za nočni vdor v gromberški grad pri Šmartnem na Pohorju. Upirati so se začeli tudi podložniki ptujskih minoritov. V Maribor, kamor so bežali prestrašeni plemiči, so prihajale puntarske grožnje, da bo tudi mesto kmalu na vrsti. Zato je dobila Betnava močno posadko. V upor so se dvignili tudi štatemberški in majšperški podložniki, majšperški grad so upepelili. V tem času je prosil 5. maja Ptuj za orožje v Gradec, ptujskemu zgledu je sledil tudi Maribor.⁸⁷

Na glas zvona in po dogovoru z mozirskim trškim sodnikom ter gornjegrajskim oskrbnikom se je zbralo okoli 600 prekucuhov pri Gornjem gradu, kjer so imeli najprej pregled vojske. Z njimi je moral biti tudi mozirski vikar Janez Plevnik. Puntarji so se polastili samostana in zganjali burke na račun ljubljanskega škofa. Nato so se lotili Ljubnega, Rudeneka in Vrbovca, kjer se je zopet eden upornikov našemil, pa tudi trga Rečice, kjer so izpraznili hišo trškega sodnika.⁸⁸

V teh dneh se je napotila ostroviška skupina 200 kmetov, med njimi Trboveljčani in podložniki celjskega špitala — pod vodstvom mladega Skorje k Valvazorjevemu medejskemu gradu jugozahodno od Ostrovice in h Gamberku pri Ržišču in ju skupno z laškimi in domačimi podložniki osvojili 6. maja. Nato se je obrnila proti Čemšeniku zahodno od Ostrovice, tam razbila mitnico in se znesla nad župnikom. V sosednjem Zagorju so se lotili mitnice že dan poprej.⁸⁹

Posebna puntarska skupina se je zbrala pri Radečah. Z njo so pridno sodelovali tržani. Uničili so najprej mitnico in nato osvojili Novi grad (Erkenstein) in Svibno. Tu so dali čutiti svojo nejevoljo tudi župniku. Vzeli so še Ostri vrh in Rudo nad Lisco.⁹⁰

V Novem kloštru se je pojavila 15-članska izvidnica v petek, 4. maja, zvečer in sporočila samostanskemu priorju, da podložniki zahtevajo olajšave in izboljšave pri dajatvah in tlaki. V nedeljo sta privedla sogornika Anton Repič in Štefan Dvornik v samostan skupino 200 podložnikov; tu so se okrepčali in oborožili ter se napotili k Preboldu. V torek, 8. maja, se je pojavila pod vodstvom Andreja Berneka, njegovih treh sinov in Martina Novaka pri samostanu nova skupina 150 mož, si vzela nekaj orožja, nato so veseljačili vso noč. Naslednjega dne so morali menihi podpisati kmečko listino zahtev. Pokazati so jim morali tudi urbar ter jim ga brati. V ponedeljek, 14. maja, je izsilila ob obilnem veseljačenju tretja skupina (osebenjkov) zahteve: odpravo umrlin, prejne tlake in gorninskega novčiča, znižanje gornine za polovico in omejitev tlake na tri dni letno. Naslednji dan so deželni komisarji vzpostavili v Žalcu pravne stike med podložniki in samostanom. V sredo so se najavili pri menihih sogorniki z zahtevo po odpravi vinske desetine, 18. maja pa uporabniki gozdov.⁹¹

Zgodaj se je upor razširil tudi na Kranjsko, tako v sosedstvo Vranskega in Radeč. Že 27. aprila je sporočil cesar v Ljubljano, da so med uporniki tudi kranjski kmetje. Pred 4. majem so potovali mimo Novega mesta štirje kočevski župani k štajerskim puntarjem. Sedmega maja je poročal vicedomski

⁸⁷ Meiller, d-1, d-2, d-9, d-15, d-18, Sda
Kmečki upori, 383, Slivniški upor 1650, Sda
Mell, 228—229

⁸⁸ Meiller, d-9, Sda
Mell, 221

⁸⁹ Meiller, d-4, d-9, Sda
⁹⁰ Meiller, d-9, Sda

⁹¹ Piërsehy, Ursachen, 296—312

urad iz Ljubljane v Gradec, da je upor zajel Tuhinjce, kriške in kamniške podložnike. Kriški podložniki v Beričevem so se pritožili deželnim oblastem že pred 13. aprilom zaradi robotnega denarja.⁹²

Pred 6. majem so opleni Špitalič in se odpravili proti Brdu pri Podpeči, Mekinjam in pod vodstvom Gregorja Erazma v Moravško dolino. V Moravčah so ubili kaplana Severja. Brdo so osvojili pred 8. majem. Sumljiv je bil položaj pri Krškem, Stični in Kočevju. Pri slednjem niso hoteli plačevati davkov. Nemirni so postajali škofjeloški podložniki, začeli so se zbirati blejski tlačani. Za upor so se ogrevali še višnjegorski in kostelski ljudje. Kranj in Kostanjevica sta odklonila, da bi sprejemala v varstvo premoženje gospode. Osmega maja je okoli 100 kmetov napadlo Podgrad pri Ilirski Bistrici. Tamkajšnji uporniki so poslali dva zaupnika na poizvedovanje proti Novemu mestu. Tu so ju zajeli, ko sta spala na seniku. Blaž Zavernik se je v ječi pokončal sam, da ne bi ničesar izdal, drugi pa je prikrival resnico. Pred 13. majem so uporniki opleni še Dol, vse moravško področje, gradove Belnek, Tuštanj, Zalog, Poganeč in Ponoviče.⁹³

Jedro uporniških akcij moramo postaviti v tritedenski razpon med 21. aprilom in 14. majem. Puntarji so se res polastili okoli 85 gosposkih postojank, več kakor je bilo zapisano v novokloštrski kroniki. Na gradovih so bile prav šibke posadke, uporniki so si izbirali tudi najlažje naloge. Po edinem ostrem spopadu v Grajski vasi je plemstvo panično zapuščalo nezavarovane gradove in le izjemoma organiziralo resnejši odpor (Velenje, Slovenska Bistrica). Iz Šratenbahove družinske kronike zvemo, da je rešil Studenice vojni komisar grof Gaisruck samo s 30 vojaki. Z žičkimi podložniki je krvavo obračunal Dietrichstein. Po kmetih je udaril tudi žalski zemljiški gospod Matija Qualandro 14. maja s 15 vojaki in jih 27 pobil, drugi so se razbežali, 19. maja je divjal v Grušovljah, severozahodno od Žalca. Leta 1638 je bil Matija lastnik bližnjega Brunovega gradu, ki je stal na kraju sedanjega gradu Novo Celje.⁹⁶

Množične drobne uspešne puntarske akcije so napolnjevale in stopnjevale vsebino kmečkega gesla — stare pravde. Štajerski slovenski kmetje so dvigali z besedo in dejanji v upor kranjske sodruge, načrtovali pa so tudi pohod na vznemirjeno Koroško (čež Štih jugozahodno od Pliberka), od koder so že prejemale orožje. Nedvomno so začetni nagli množični uspehi slovenskih kmetov vplivali na izbruh kmečkih nezadovoljstev v območju 13 župnij na nemškem Zgornjem Štajerskem, kjer bi uporniki radi zaplesali z gospodo »celjski ples«. Najboljše je stiliziral končne kmečke cilje sam Feliks Šratenbah, ko je zapisal: »Hoteli so vzeti gradove, pobožne (= gospode) spremeniti v pokorne, osvoboditi se činža, tlake, rednih in izrednih davkov.«⁹⁹ Danes bi temu rekli, da so hoteli z nasilnim družbenim preobratom odpraviti fevdalizem. Da bi ures-

⁹² Stanovski arhiv, 1425—1426, 1453—1454, AS
Sorn, 23

Situla, 163

⁹³ Stanovski arhiv, 1497—1498, 1507—1508, 1511—1512, 1537, 1805—1806, AS

Franz Krones, *Annalen der laudesurstueneu Stadt Gurkfeld*, MHVK XV, 1860, 85

Dlmitz, 408

Kos, 138—140

Katalog, 164

Zemljevid razstave Kmečki upor, AS

⁹⁴ Strmšek, 102

⁹⁵ Anton Klein, *Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark V*, 1842, 158

Jakob Maximilian Stepischnegg, *Das Karthäuserkloster Selz 1884*, 87

⁹⁶ Staro deželno pravo, 1133, Sda

⁹⁷ Ignaz Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant III*, 1880 (Orožen III), 519; *Untersteiermark*, 182

⁹⁸ Meiller, d-9, Sda

⁹⁹ F(ranz) Krones, *Ergebnisse einer archivalischen Reise nach Linz*, BKSGQ 31, 1901 (Krones), 157—158

¹⁰⁰ Gerhard Pferschy, *Zu den obersteirischen Bauernunruhen 1635*, MSLA 23, 1973, 85—89

¹⁰¹ Meiller, d-17, Sda

ničili te ideale, je grabilo za orožje v velikem delu slovenskega prostora okrog 15.000 puntarjev med 18. in 90. letom, kmetov, podeželskih revežev in tržanov, med njimi še sodobniki hrvatsko-slovenskega kmečkega upora pred 62 leti, okrog Planine, Radeč in Štatenberga celo njegove priče. V oddaljenem Linzu je Tržičan širil pred 23. majem vznemirjajoče vesti, da se je na Kočevskem zbralo 10.000 mož, pri Stični 7.000, ob Kokri 18.000, pri Kamniku 12.000, skupno blizu 50.000 mož, in da je gospoda po Kranjskem in Goriškem zbežala v mesto. Tržičan je imel nedvomno prevelike oči.¹⁰⁰ Ta nenavadno hitri izbruh sovravnosti po tako obširnih predelih je bil mogoč, ker so povsod bile razmere za podložnika tako neugodne, ker je povsod vladalo ostro razredno sovraštvo.

V takšnem ozračju so oblasti organizirale protinapad. Notranjeavstrijska vlada v Gradcu je sporočila 6. maja štajerskemu stanovskemu zborovanju, »da so začeli podložniki tako nevarno ravnanje in upor ter da je dobila stvar, žal, tolikšen obseg, da je treba uporabiti drugačna sredstva, da bi se preprečil splošni upor.« Zasedanje, kjer so že razpravljali o upor, je naslednjega dne predlagalo vladarju in vladi, da bi nadaljevali mirno posredovanje in obljubili amnestijo za navadne upornike, da bi povečali število komisarjev in zaupnikov. Primerni za pogovore bi bili Gotfrid in Janez Stuebich, nadalje ljubljanski škof, na Vranskem pa že omenjena Teuffenbacher in Dollinger. Z zasedanja so tudi predlagali, da je treba izslediti puntarske zaupnike v mestih, ki so onemogočili profosovo akcijo presenečenja, da je treba ob Dravi preprečiti širjenje uporniške misli čeznjo, da je treba nadzirati osebni promet in okrepiti obrambo mest, za kar so se zelo pobrigali na Koroškem. Zlasti pa se naj takoj naroči vsaj 500 slavonskih krajišnikov za tri mesece, naj se vnaprej prav dobro plačajo, naj se dalje zbere stanovska vojska z ogroženega ozemlja, se najamejo na račun plemičev pešci in zaprosi za vsak primer še za 300 do 400 dunajskih gardistov. Že 9. maja so potrdili deželnoknežji svetovalci stanovske predloge in se takoj lotili njihovega uresničevanja. V Celje so poslali novega komisarja Baltazarja Gallerja. Svoj pravi odnos do kmetov je stanovsko zasedanje pokazalo 10. maja, ko so se odločili za nove visoke davke, česar pa za zdaj niso objavili. Dne 11. maja so v Gradcu opustili namero zbrati stanovsko vojsko, 14. maja pa so se odločili najeti 350 pešcev pod poveljstvom Jurija Ernesta Herbersteina, toda po dveh dneh so znižali nameravano število na 200.¹⁰¹

Na Kranjskem so bili z ukrepi proti upornikom še hitrejši kot na Štajerskem. Šestega maja so odločili v Ljubljani, da bodo postavili na noge plemiško vojsko in zaprosili Korošce za smodnik. Ti ga v dar niso hoteli pošiljati. Zastržili so proti Štajerski obmejne prehode in onesposobili splave na Savi. Že 7. maja so napovedali karlovškemu krajišniškemu generalu, da bodo morda prosili za njegovo vojsko, za zdaj za okoli 700 mož. Ljubljana se je odločila 7. maja postaviti številne okrepljene straže, pripravljala se je kar na obleganje in uvedli so obsedeno stanje. Krško je iskalo pomoči v prestrašeni Ljubljani, od koder so poslali že 7. maja skupino plemičev na gorenjsko-štajersko mejo, drugo pa v Višnjo goro. K dolenjskim kmetom so napotili tudi pomirjevalce, med njimi kostanjeviškega opata. Ti so bili uspešni najbolj pri Stični in pri Pleterjah. Na Gorenjskem so se kmetje umaknili pred podivjano in objestno gospodo v hribe. Enajstega maja so prosili iz Ljubljane za 300 vojakov v Gorico, tam so jih bili pripravljene poslati le 200, češ da morajo biti na oprezu pred Benečani. Karlovški general je bil bolj ustrezljiv. Prestrašil je Kranjce, da se njihovi podložniki najbrž povezujejo s hrvatskimi uporniki, zato bi

¹⁰⁰ Krones, 157—158¹⁰¹ Meil, 232—249

namesto s 700 ljudmi prišel na Kranjsko kar s par tisoč. Krajišniška vojska se je borila po turško in je nikjer niso marali. Zato je razumljivo, da so se odločili v Ljubljani 16. maja, da zaprosijo le za 300 krajišnikov, ki jih naj privede zelo disciplinirano generalov sin Gašpar Frankopan iz Ogulina, Gornirja, Vrbovskega in Moravic čez Metliko v Novo mesto. Sto jih naj od tod odide v Krško, drugi naj pridejo do Ljubljane. Na Slovenskem jih bodo spremljali deželni zastopniki.¹⁰²

Pred 16. majem se je pojavil pri Ptujju Jurij Ludvik Švarcenberg s 1300 možmi iz Slavonske krajine. Nekaj vojakov je poslal od tod v Maribor. Vlada ga je pač prosila, naj pride s toliko ljudmi, kolikor mu dopušča varnost krajine. Čakalo bi ga naj na Štajerskem 10.000 upornikov. Štajerski deželni glavar je poročal 16. maja cesarju, da je Švarcenberg privedel v deželo prostaško sodrgo in z njo že razbil nekaj puntarskih skupin. Tako se je lahko odločilo istega dne stanovsko zasedanje, da nabere Herberstein le 100 pešcev. Zelo mrzlega 19. maja je sporočila vlada zbranim stanovom, da so prišli krajišniki že pred Celje — dan poprej so bili pri Konjicah in Novem kloštru — deželni glavar pa kmetom, da se ne smejo zbirati, in Švarcenbergu, naj zatre upor kar se da mirno. V Braslovčah se jim je predala močnejša skupina.¹⁰³

V istem času, ko so prišli slavonski krajišniki na Štajersko, je prišlo na prošnjo kranjskih stanov na Kranjsko 18. maja okrog 500 krajišnikov iz karlovskega generalata. Sto jih je ostalo v Novem mestu, drugi pa so se bližali Ljubljani. Pri njej so bili 20. maja. Meščani jih niso hoteli spustiti v mesto, 21. maja so raje sami izvedli pregled svoje bojne usposobljenosti. Uskoke so napotili v grad Brdo. Zanje so začeli pobirati po Kranjskem nov visok davek. V gradu Brdo so se krajišniki dolgo zadrževali, kmetje so zato povsem izpraznili širšo okolico. Na Gorenjskem so se skušali rešiti teh vojakov s tem, da so jim onemogočali vsako oskrbo, celo soli jim niso dali. Oskrbovati jih je morala Ljubljana. Skupino uskokov iz Novega mesta, ki je prišla h Krškemu, da bi čuvala mejo proti Štajerski, so napadli kmetje pri Leskovcu 27. maja. Zbrani na plat zvona, so navalili nanje v bojnem redu z močjo nad 400 mož. Po neuspehu so se razšli, uskoki pa so se vrnili za dolgo v Novo mesto. Od tod so napadali in plenili vasi, med drugim Pleterje.¹⁰⁴

Dne 22. maja je paradiral Švarcenberg z vso svojo vojaško silo pri žalskem trgu, da bi tudi tako prestrašil kmete. Laški in trboveljski podložniki so si izbrali vsaki svoj odbor, ki sta nato ob osmih porokih izjavila Švarcenbergu, da bodo 23. in 24. maja položili orožje in se javili v Celju. Galler je lahko 23. maja poročal iz Celja, da so podložniki že vračali gospodi gradove, med drugimi tudi Žovnek. Pri Šoštanju pa so se puntarji, kakor pravi Galler, spopadli s krajišniki. V boju je tu padlo 31 kmetov, 23 pa jih je bilo ujetih. Dunajske gardiste, ki so prišli že v Bruck, so 25. maja napotili domov. Feliks Štratenbah se je mudil v teh majskih dneh na varnem pri svojem svaku, celovškem trgovcu.¹⁰⁵

Švarcbergova vojska je bila deželi v pravo pogubo. Če bi se mudila v njej tri mesece, kot je bilo najprej mišljeno, bi stala okrog 20.000 goldinar-

¹⁰² Stanovski arhiv, 1483—1484, 1487—1488, 1507—1508, 1515—1518, 1519, 1539—1540, 1543—1544, 1557—1558, 1563—1564, 1579, 1691—1694, AS

Sorn, 23—24

¹⁰³ Kmečki upori, 383, Sda

Mell, 240—245, 248—249

Krones, 160

¹⁰⁴ Stanovski arhiv, 1645—1646, 1707—1709, 1717—1719, 1765—1766, 1781, 1847—1848, AS

Sorn, 24

Katalog, 134, 166

¹⁰⁵ Kmečki upori, 383, Sda

Mell, 245—246, 248

¹⁰⁶ Kmečki upori, 383, Sda

jev, od tega so krajišniki prejeli 8000 goldinarjev že ob prihodu. Poleg tega pa so Švarcenbergovi ljudje divjali in ropali mirno in uporno prebivalstvo zlasti v prvem tednu. Sumljiva župnišča so opleni, župnike pretepli, mnogo puntarjev, zlasti vodilnih, so mučili in pobesili ali drugače pobili, ubita sta bila tudi laški trški sodnik in šaleški zemljiški gospod. Iz Celja in Maribora so prihajale vesti o strašnem plenjenju soldateske in o pošiljanju naropanega v krajino. Podložniki so bežali in široka celjska okolica je bila izpraznjena. Neki avstrijski duhovnik je ob vesteh o grozodejstvih nad slovenskimi kmeti zapisal: »Bog čuvaj nemške kmete, da jim ne pride na vrat takšna krajišniška kazen.«¹⁰⁶

Zato so deželne oblasti hitele, da bi postavile na noge Herbersteinove pešce in da bi čimprej odslovili krajišnike. Za Herbersteina sta nabirala vojake radeljski in betnavski gospod v prvih junijskih dneh in jih nabrala 112. Zanje in za njihovo oborožitev so namenili okoli 5000 goldinarjev. Z delom nabranih se je napotil Jurij Stuebich 8. junija iz Radelj čez Maribor v Konjice. Med Konjicami in Celjem so začeli kmeti biti plat zvona, vendar Stuebichovih pešcev, ki so prišli 10. junija v Celje, niso napadli. Nekaj dni prej, med 1. in 5. junijem, se je podila po isti cesti iz Gradca čez Maribor proti Celju profosova skupina z nalogo, da vsaj zdaj privede v Gradec nekaj upornih voditeljev, zaprtih v Celju.¹⁰⁷

Dvanajstega junija je Švarcenberg izročil Herbersteinu poveljstvo v celjski četrti, kakor so takrat rekli Štajerski južno od Drave. Takoj zatem so se krajišniki vrnili v krajino s celotno opremo po štiritedenskem bivanju v deželi. V Novem kloštru so bili od 18. maja do 15. junija. Kmetom so tam vzeli v tem času 370 govedi. Celjski meščani so zelo neradi izročili novemu poveljniku mestne ključe. Prva Herbersteinova naloga je bila poslati nekaj svojih vojakov za straže v gradove in izročiti 16 ujetih puntarjev profosu. Ta jih je prevzel 14. junija in se z njimi napotil proti Gradcu. Ker je imel profos premalo svojih ljudi, mu je dal Herberstein še nekaj svojih vojakov za spremstvo jetnikov. Pot do Maribora so opravili peš, med potjo se je število ujetnikov povečalo še za dva. V Mariboru so morali puntarje zaradi izčrpanosti naložiti na vozove, v Gradec so prišli 17. junija. Profos je dva dni kasneje izročil jetnike mestni ječi. V Celju je Herberstein medtem nabiral nove ujetnike, do 25. junija jih je bilo že 124.¹⁰⁸

Ker so krajišniki že zapustili deželo in so jih zamenjali sorazmerno maloštevilni Herbersteinovi vojaki, ker je povsod vladalo nebrzdano plemiško nasilje in ker so prihajale že pred 12. junijem v Celje iz Kranjske vesti o razširjajočem se novem kmečkem uporu, je začelo znova vreti okrog Laškega. Zopet so se posvetovali na zborovanjih, kako bi dosegli staro pravdo. Podložniki so zahtevali, da odide upravnik Adam Hajnrih.¹⁰⁹

Na Kranjskem so se začeli povezovati in oboroževati višnjegorski in boštanjski podložniki, zopet so bili nezadovoljni Stičani in Kočevarji. Davku za uskoke so se izogibali radovljiški, brdski in velesovski podložniki in se tožili na Dunaj in v Gradec. Razburjeni so bili podložniki pri Naklu, Primskovem in

¹⁰⁶ Meller, d-22, Sda
Kmečki upori, 383, Sda
Mell, 243, 247—248, 254

¹⁰⁷ Kmečki upori, 383, Sda
Mell, 249—251

¹⁰⁸ Meller, d-3, d-6, Sda
Orožen, III, 520
Mell, 244, 252, 254—255, 257

¹⁰⁹ Kmečki upori, 383, Sda
Mell, 252

v Podbrezju. Iz Ljubljane so poslali ponovno pomirjevalce z oboroženim spremstvom v Stično in na Gorenjsko (Kamnik, Kranj, Podbrezje).¹¹⁰

Karlovški general je 6. junija zahteval svoje uskoke v krajino, baje zaradi turške nevarnosti. Gorenjsko so izpraznili v tednu dni, ostali pa so do srede junija še v Novem mestu, kjer so se vrstili izgredi za izgredi, v Ljubljani še dalje časa.¹¹¹

Kranjski podložniki v Jablanici in Gotniku, posesti Emanuela Finija, in gospostva Prem, posesti kranjskega deželnega upravitelja Janeza Ferdinanda Porcie, ki ga je dal 1632 v najem Tržačanu Jeremiji de Leonu, so začeli upor v Jablanici 6. junija, ubili so dve sodni slugi in izsilili od gospoda pismo. Že na začetku junija 1635 so se pritožili Finijevi podložniki v Ljubljano, da zahteva njihov gospod od vsake hiše neobičajno dajatev dva goldinarja. Devetega junija je prišlo okoli 150 premskih podložnikov v Postojno in se tam pritožilo zoper de Leona pri upravniku gospostva, ki je bilo tudi v Porciovi posesti. Med vrtnitvijo so puntarji napadli v Košani de Leonovo in trgovčevo hišo. Temu primeru so sledili še podgrajski, švarceneški in postojnski podložniki. Slednji so opleni 10. junija hišo postojnskega upravnika Ludvika Sorgerja in mitnico, nato pa se zbrali — bilo jih je že 1500, ko sta dva voditelja že padla v bojih — v vasi Knežak. Od tod so prišli 11. junija štirje premski puntarji v Šilentabor k Baltažarju Raunahu in ga odvedli v Knežak, a ga še istega dne izpustili, ko jim je obljubil posredovanje pri Porcii. Nato so se Premčani vrnil domov. Porcia je prihitel že 11. junija zvečer z 20 konjeniki in s 5 plemiči iz Ljubljane v Prem. Tu je nabiral plemiško vojsko. Skupino 100 uskokov, ki so se vračali z Gorenjske, mu je privedel grof Janez Thurn. Kmečko vojsko okoli 600 puntarjev so napadli 14. junija pri Šilentaboru. Padlo je nad 40 upornikov, 15 so jih ujeli, drugi so se razkropili. Dvesto goriških vojakov, ki so hoteli pomagati Kranjcem, se je v Vipavi ustavilo. Krajišniki so bili še vedno v deželi. Dne 25. junija so se spopadli ob odhodu še s študenti v Ljubljani. Tudi z njihovo pomočjo so nabrali v ječah ljubljanskega gradu 18 puntarjev do 13. junija.¹¹²

Prav tako se je Herberstein še naprej vneto posvečal iskanju puntarskih vodij. Od podložnikov je zahteval pred 27. junijem, da jih izdajo in izročajo v gradove. Iz Celja je tožil 5. julija v Gradec, da so njegovi zaslužni vojaki preslabo plačani, naj bi dobili prav tako visoko plačo, kot so jo imeli krajišniki, da ne bi hodili okrog bosih in raztrgani in se zadolževali pri gostilničarjih. Meščani so se pritožili 19. julija zaradi vojaških nasilij. Tudi profos je najavil pri oblasteh 6. julija račun 122 goldinarjev, ker je privedel že omenjene ujetnike iz Celja. Iz Vranskega je sporočil Teuffenbacher 10. julija, da bodo nanesla popravila vranske mitnice 372 goldinarjev, radeške 330, zagorske 200 in čemšeniške 40 goldinarjev. Celjski komisarji so medtem zasliševali kmete in sklepali ali pripravljali sprave uprlih in velenjskih podložnikov z zemljiškimi gospodi, včasih tudi upošteva je kmečke pritožbe. Vladar je ratificiral te pogodbe 24. septembra. Novokloštrski podložniki so odklanjali vsakodnevno tlako brez hrane, pritožili so se proti večjim meram, višjim davkom, umrlini in italijanski samostanski upravnik ne zna slovenskega jezika.¹¹³

¹¹⁰ Stanovski arhiv, 1866—1867, AS
Katalog, 134, 165—167

¹¹¹ Stanovski arhiv, 1831 — 1833, 1882, 1904—1905, AS

¹¹² Stanovski arhiv, 1886—1888, 1902, 1913—1915, 1935—1937, AS
Mellier, d-12, d-14, Sda; IöR, Cop. X11 14, 1636, Sda
Sorn, 24

Katalog, 133—134, 165—167

¹¹³ Mellier, d-4, Sda; IöR, Cop. 1 93, 1636, Sda
Mell, 252, 255, 257
Pferschy, Ursachen, 297

Konec junija so bili puntarji v glavnem ukročeni, le na Kočevskem, pri Kostelu, Polani in Metliki niso hoteli poravnati davkov. V Vranskem so tovarniki pretepli še 27. julija mitničarja Martina Pilpaha. Vpogled v to, kako so se znesli zemljiški gospodi nad uporniki, nam daje seznam pritožb 41 vrbovških tlačanov komisiji 3. septembra 1637. Krivim in nedolžnim so naložili posebne kazenske dajatve v naravi in denarne globe. Mnogo jih je bilo zaprtih za daljšo dobo.¹¹⁴

Ko so bile ječe že prenapolnjene, so 21. julija 1635 določili v Gradcu krvne sodnike. Za Celje je bil določen Mihael Niedermayer, za Maribor pa Janez Andrej Parth. Slednji si je moral poiskati tolmača. Pri podložnikih bi naj noizvedela tudi o zvezah plemičev Erazma Raumschuessla, Janeza Adama Šeuerna v gradu Gorica pri Velenju in Urbana Gušiča s puntarji, o čemer so poročali komisarji iz Celja.¹¹⁵

Niedermayer je zasliševal v celjskem rotovžu od 13. do 21. avgusta 111 ujetnikov: 32 laških, 19 žičkih, 19 šoštanjskih, 9 gornjegrajskih, 8 Feliksovih, 6 žovneških, 5 podložnikov celjskega špitala, 3 studeniške, 2 škalska, 2 forte-neška in po enega iz Jurkloštra, Prebolda, Pake, Dobrne, Vrbovca in Erkensteina, pozneje še nekaj drugih (iz Sevnice). Po tem zaslišanju so 19 teh ujetnikov prepeljali na grad in jih tam ob mučenju ponovno zasliševali pred 16. septembrom, nekaj pa poslali v Gradec. Zaprti uporniki so bili stari od 18 do 90 let, eden je v celjski mestni ječi umrl. Za večino jetnikov so odločili, da jih spuste ob raznih globah (tudi od 30 do 50 goldinarjev) na svobodo. Mnogim so dali izbiro, da gredo med vojake ali da plačajo visoke globe. Enega puntarja so kaznovali s triletno krajišniško službo, enega s štiriletno, enega s petletnim delom v okovju, dva s štiriletno robijo ob reki Rabi. Staremu Gregorju Skorji so namenili najprej obglavljenje, pa so kazen spremenili v dosmrtno ječo, odkoder pa je pozival sorojake, naj vztrajajo v upornosti, poskušal je tudi pobegniti. Dobrnškega Adama Šrovatnika, ki je dobival za puntarje strelivo s Koroškega, so obsodili na obešenje, žovneškega »Principalla« Štefana Raka pa na obglavljenje. Celjski krvni sodnik se je mudil 19. in 20. septembra v Planini, zaslišal ob mučenju dva puntarja in ju obsodil na čezmorsko vojaško službo. Niedermayer je pri tem pobiral denar zase. Mnoge izpovedi upornikov so bremenile Feliksa Šratenbaha. Oblasti so zato odredile preiskavo proti njemu. S pismom cesarju je dosegel, da je ta 25. septembra proces ustavil. Celo sorodnik Jurij Šratenbach je smatral Feliksa za osnovnega krivca upora in ga je celo tožil na sodišču, ker mu je povzročil s tem veliko škodo.¹¹⁶

Zaradi nevarnosti epidemije je bilo treba izprazniti celjske ječe. Dne 12. oktobra so ob prisotnosti vseh celjskih zapornikov obglavili in razčetrili pred mestnimi vrati Štefana Raka in dele telesa razstavili. Adama Šrovatnika so obesili. K španskemu poveljniku so napotili 36 obsojencev, k poveljniku ob Rabi 5 — del teh je med potjo pobegnil —, ostali drugi (tudi iz Sevnice) pa so morali obljubiti vdanost, o čemer so izdelali listino s pečati celjskih mestnih svetovalcev, nakar so bili izpuščeni. V sklepnem poročilu je celjski krvni sodnik sporočil pred 22. oktobrom v Gradec, da je še vedno na prostosti nekaj oboroženih osebenjkov.¹¹⁷

¹¹⁴ Stanovski arhiv, 1969—1970, 2029—2030, AS

Meiller, d-19, Sda

Orožen, II/2, 172—176

¹¹⁵ Meiller, d-8, Sda; IöR, Gut. I 8, 1636, Sda

Mell, 256

¹¹⁶ Meiller, d-7 d-8, d-9, d-12, d-13, d-16, d-17, Sda; Staro deželno pravo, 1133, Sda; IöR, Cop. I 93, Ex-a 1V 12, Gut. IX 11, 1636

¹¹⁷ Meiller, d-9, Sda; IöR, Cop. I 93, 1636, Sda

Mell, 257

V Gradcu je bilo zasliševanje v rotovski ječi pred 18. oktobrom. Od 17 ostroviških, laških, šoštanjskih, jurkloštrskih in gornjegrajskih zapornikov so jih najprej nameravali oprostiti 14, tri pa kaznovati s težko ječo od pol do enega leta. Ko pa je celjski krvni sodnik sporočil v Gradec nove obremenilne podatke o graških zapornikih, so enemu spremenili polletno ječo v celoletno, drugemu celoletno ječo v odgon k španskemu poveljniku — je pa pobegnil —, nadaljnje tri pa, ki so jim prej namenili prostost, so obsodili na leto dni ječe. Martina Luknerja so poslali na Rabo. Izpuščeni so morali plačati težke globe (do 100 zlatnikov).¹¹⁸

V Mariboru je končal krvni sodnik zasliševanje 35 zapornikov pred 8. oktobrom. Triindvajset zaslišanih so nameravali oprostiti, 8 studeniških in štatemberških podložnikov pa so izročili za čezmorsko vojaško službo polkovniku Janezu Filipu Turnu v Španijo, majšperskega podložnika Jurija Zafošnika in štatemberška podložnika Jurija Gabriela in Blaža Lončarja so obsodili na obešenje, majšperskega voditelja upornikov Janeza Štrumpla pa na obglavljenje in razčvetverjenje. Jurija Gabriela so namesto na vešala poslali na Rabo, beg mu ni uspel, Lončarja pa v Španijo. Od 23 oprostivci namenjenih jih je doseglo svobodo le 15. Na osnovi izjav zaslišancev je hotel Parth spraviti v ječo še 4 podložnike studeniškega in ptujskega minoritskega samostana.¹¹⁹

Na Kranjskem so tekla poizvedovanja avgusta 1635 o obnašanju Baltažarja Raunaha in se zanj ugodno končala. V Ljubljani so zasliševali z mučenjem v mestnih ječah 17 upornikov (zlasti Thurnove s Krasa) od 16. julija do 27. septembra. Šestnajst so jih nameravali spustiti na svobodo, med njimi tudi Jurija Dolarja, ki so ga kar štirikrat ob mučenju zasliševali zaradi pisma moravškemu župniku, Jurija Levca pa so obsodili na obglavljenje in razčvetverjenje. Do 16. oktobra sta dva zapornika pobegnila, pred 26. oktobrom pa so izpustili štiri podložnike Rudolfa Paradajzerja, ker jih je hotel soditi sam. Na cesarjevo zahtevo 19. novembra so Jurija Dolarja in Janšēja Drolca namesto v svobodo poslali na dosmrtno delo na Rabo. Jurija Levca, ki je z zvonjenjem in bobnanjem pozval na upor, so usmrtili 27. novembra.¹²⁰

Več kje so zemljiški gospodi kar sami obračunali z uporniki, tako v Gradiču, Vrbovcu in Žusmu. Še 6. novembra 1635 so naslovile oblasti na gospostva ukaz, naj izroče upornike deželi. Nekateri so bili še vedno na svobodi, zatekli so se v hribe.¹²¹

Vzporedno z omenjenimi zaslišanji so se morali zagovarjati pri ljubljanskem škofu župniki iz Škal, Konovega, Družmirja in Braslovč, češ da so sodelovali z uporniki z nasveti, s pismi in z dejanji. V dobrih zagovorih so izpovedali, kako divje so se obnašali krajišniki po njihovih župniščih.¹²² Šele novembra se je zdelo oblastem, da ni več nevarnosti ponovnega kmečkega srha. Janez Jakob Herberstein je 6. novembra po paradi in dobrem izplačilu razpustil vojsko najetih pešcev, ki je tako po petih mesecih zapustila Celje.¹²³

Upor 1635 je bil močno prisoten še v naslednjih letih. Aprila 1636 je moral Feliks izročiti Ostrovico sinu Maksu. V drugi polovici 1636 je tekkel v Zbelovem

¹¹⁸ Mellier, d-16, Sda; IÖR, Cop. I 93, Ex-a IV 12, Gut. I 15, 1636, Sda

¹¹⁹ Mellier, d-5, d-15, d-20, Sda; IÖR, Ex-a IV 12, Cop XI 124, 1636, Sda

¹²⁰ Mellier, d-14, d-17, Sda

Vladislav Fabjančič, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja, Kronika IV, 1937, 225

Vladislav Fabjančič, Ljubljanski krvniki, GMD XXV-XXVI, 1944-45, 95

Vladislav Fabjančič, Kmečka vstaja leta 1635, Tovariš III, 1957, 955-956

Sorn, 24-25

Katalog, 134

¹²¹ Mellier, d-18, d-19, Sda; IÖR, Cop I 84, 99, 100, II 22, III 15, 76, IV 43, 65, 90, V 38, 63, VI 5, 20, 140, XII 63, Ex-a IV 32, Ex-um II 17, 1636, Cop. VII 16, 1637, Gut. XI 32, 1638, Ex-um I 13, Cop. I 56, 1639, Sda

Mell, 253

¹²² Mellier, d-22, Sda

¹²³ Mell, 258

proces proti Blažu Glavaču, prijetem novembra 1635. V enem od štirih zaslišanj je ta izkušeni protiturški vojak izpovedal, da je bil cilj puntarjev uničiti s plenjenjem in požiganjem deželo (gospode) in da si niso ničesar drugega predstavljali, kot da bo ta upor večen. Glavač je že studeniški priorici odgovoril, da je prišel pred samostan zaradi pravic za vse. Obsodili so ga na obglavljenje in razčetverjenje, obsodbo so izvedli po 10. oktobru 1636. V letu 1636 in še naslednja leta so imeli fevdalci težave z neuklonljivimi podložniki Ostrovice, Hekenberga, Novega kloštra, Frama, Stične, Kostela, Škofje Loke in drugod. Od januarja do marca 1637 so še zasliševali voditelje postojnskih upornikov in dva — kramarja Marija Nuzija in Ivana Julijana — obsodili na polletno delo v železju. Končno so izračunali, da so izdali za zadušitev upora na Štajerskem blizu 27.000 goldinarjev, na Kranjskem pa nad 19.000. Gospostva so še dolgo pošiljala vloge, da jim je treba zaradi posledic upora bistveno znižati davčne obveznosti.¹²⁴

Skorjeva kovačija blizu najprometnejše vranske mitninske postaje kmečkih in drugih tovarnikov ob kranjsko-štajerski deželni meji, sredi gospostva tiranskega, v krajišniških krutostih šolanega častnika, je postala v času splošnega slabšanja položaja podložnikov sredi tridesetletne vojne osnovno žarišče za drugi slovenski kmečki punt.¹²⁵ Že od 1633 so se povezovali ostroviški nezadovoljneži z laškimi, gornjegrajskimi in kranjskimi kmeti za večji upor v širšo zvezo. Organizacijsko nalogi niso bili kos. Še med uporom so šele iskali drug drugega, tako Kočevarji in Kraševci Štajerce. Uporniki niso znali dvigniti Koroške niti razširiti punta čez Dravo niti se povezati z nemškimi kmeti na Zgornjem Štajerskem, ki jih je dvignil prav »celjski ples«, tudi ne s hrvaškimi okoli Siska, ki bi lahko precej zaposlili krajišnike doma, da ne bi prišli tako množično (1800) na Slovensko kot nikdar prej ali pozneje. Zbiranje v priložnostne nedisciplinirane skupine do 4000 puntarjev je zadostovalo za obvladovanje izjemno številnih slabo zavarovanih gradov in drugih gosposkih postojank, ni pa se obneslo za večje naloge »pokončati gradove in mesta« (Žalec, Velenje, Slovenska Bistrica, Celje, Maribor), kaj šele za zmagovite bitke s krajišniki, s prihodom katerih so uporniki računali že na začetku akcij. Sporadično organiziranje desetij (Šoštanj, Ostri vrh) in kompanij (Zbelovo, Loče), bojni red (Leskovec), vojaški zbori z prisego, z zastavami, bobni in godbo, oddaljevanje borcev od domačij do 50 km daleč, fanatizem posameznikov, zelo številna množična zborovanja, na klic zvonov ob cerkvicah in pri zavzetih postojankah, zborovanja, ki so se praviloma ob prekipevanju veselja ob prvih uspehih spreminjala v vednevne brezmejne veselice s pogostnimi dramskimi nastopi našemljenih voditeljev in drugih, večkrat izurjenih vojakov in grajskih uslužbencev, množično sodelovanje tržanov v uporu, vse to ni moglo biti dovolj za revolucionarno obsežne cilje: pokončati gradove, mitnice in mesta, uničiti deželo gospode, tolči večen upor za pravico vseh. Mnogo so mislili na staro pravdo, vendar je predstava preprostih puntarjev o njeni vsebini bila meglena, večkrat so jo med uporom šele iskali, v boj zanjo je bilo treba vse preveč mnoge siliti, v boju zanjo so se izogibali zahtevnejših akcij in se niso znali dovolj žrtvovati, v boju zanjo so se celo medsebojno stekli za par mitninskih beličev. Le veliki uspehi bi napolnili geslo stare pravde z vso in jasno vsebino. Brez njih je bilo kar naivno početje upornikov, ko so izsiljevali pisma in obljube gospode o odpovedovanju fevdalnim privilegijem, ko vendar sami prej niso nameravali spoštovati pogodb, ki sta jih od njih izsilila plemstvo in država.

¹²⁴ Meiller, d-18, d-23, Sda
Mell, 262
Sorn, 22—23

¹²⁵ Othmar Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1,1971,112

Drugi slovenski kmečki punt je veljal zemljiškim gospodom, cerkvenim ljudem fevdalnega ponašanja in državi. Bolj kot kadarkoli prej so čutili kmečko pest tisti samostani in župnišča, ki jih je protireformacija izpridila, prav tako ni moglo biti več spoštovanja države. Uporniki so napadli deželnega profosa in državne mitnice, niso sledili vladarjevim ukazom, čeravno jim je bila beseda cesar še sveta in so se na njegovo avtoriteto še sklicevali, kljubovali so državni krajišniški vojski.

Zatiranim kmetom so se 1635 množično pridruževali tržani kot v nobenem drugem uporu na Slovenskem. Slovenski trški obrtniki in kramarji so bili s svojim lokalnim trgom tesno povezani s slovenskim kmetom, bližnji zemljiški gospod pa se je ob najširšem prepuščanju pridobitniške potrošniške miselnosti obnašal tudi do tržana podobno kot do podložnika. Položaj tržana je bil tako pogosteje bližji vaškemu podložniku kot svobodnemu meščanu.

Visoka misel odpraviiti plemiško družbo, organiziranje uporniške vojske ne samo v mejah gospostva in sposobnost osvojiti v kratki dobi toliko gradov in drugih gosposkih postojank kot nikdar prej, množičnost upornikov širom po slovenski zemlji, vse to uvršča drugi slovenski kmečki upor leta 1635 kot kulminacijo dogajanja na Slovenskem v 17. stoletju v vrh slovenskega kmečkega puntarstva. V njem manifestirana volja postati usmerjevalec svoje usode ni ugasnila.

DIE SLOWENISCHEN REBELLIERENDEN BAUERN ZWISCHEN 1573 UND 1635

Zusammenfassung

Die Niederlage und die Gewalttätigkeiten, die die slowenischen Bauern im Jahre 1573 erlitten hatten, hatten ihre Widerstandskraft nicht gebrochen. Es mußten zwar 62 Jahre zwischen dem kroatisch-slowenischen und dem zweiten slowenischen Bauernaufstand vergehen, doch während dieser Zeit kam es zu zahlreichen kleineren Aufständen und aufständischen Beschwerden.

Bis zum Ende des 16. Jahrhunderts ist nur äußerst selten ein Jahr gefunden worden, wo nichts von bäuerlichen Beschwerden bei der Regierung festgestellt werden konnte. Slowenische Untertanen waren unzufrieden wegen immer größer werdenden Fronarbeit — insbesondere galt das für Bauarbeiten — bei Klevevž traten sie schon gegen die alltägliche Fronarbeit auf, sie waren aber auch gegen das immer häufigere Erscheinen der Feudalen im Handel, ferner gegen höhere Abgaben (Zins, Sterbrecht, Ehrung, Waldrecht), gegen größere Maße für Abgaben und gegen die Dominikalisierung des Urbar — und Gemeindelandes, gegen willkürliche Einführung des Kaufrechts, gegen Mißbrauch beim Patrimonialgericht, gegen größere Zehnteistung. Der Herrschaft bot sich ein günstiger Markt an der naheliegenden Militärgrenze und aus diesem Grund forderte sie auch mehr Ware von den Untertanen. Es überwiegen die Beschwerden von den Pfandherrschaften des Herrsehers. (Osirovica, Soštanj, Zlemberk, Naklo, Primskovo, Kočevje, Vojnik, Slovenska Bistrica, Valdek, Radlje, Dravograd, Radgona, Leskovec, Kamen, Gorica u. a. m.) In diesen Herrschaften war der Druck der Herren am stärksten, die Untertanen konnten sich aber am leichtesten bei den Behörden des Herrsehers beschweren. Bei den Pächtern der Grundherrschaften spürte man die Umschichtung der Feudalen am meisten, da sich unter sie Leute wie Militärlieferanten, Mautner, Kaufleute, Pfleger — mit einem Wort Menschen, derer Anschauungen und Gewohnheiten mehr kapitalistischer Natur waren — hineinmischten. Von den Untertanen der Kirchenherrschaften beschwerten sich zunächst nur die von Studenica. Die Untertanen widersetzten sich den immer größeren Staatssteuern und dem Staatsfrondienst, sie protestierten aber auch dagegen, fast die einzigen Steuerzahler zu sein, am meisten ärgerte sie aber, wenn durch die Steuererhebung sogar der feudale Grundbesitzer reicher wurde. Der Herrenstand machte bei der Steuerzahlung nur in den Jahren 1587—1592 mit, und zwar mit 5,5%, in den Jahren 1575—1577 mit 10%, und von 1594 an bis zum Ende des Jahrhunderts mit 25—31%, sonst aber nach dem kroatisch-slowenischen Bauernaufstand überhaupt nicht. Als die Grundherren selbst den größeren Teil der Steuern übernommen hatten — gegen Ende des 16. Jahrhunderts,

beschwerten sich die Bauern nur noch selten. In ihren Beschwerden forderten die Bauern auch größere Handelsfreiheit. Man spürte den Umzug des Viehhandels nach Kroatien — wegen der Maßregeln des Herrschers in Jahren 1584 und 1597. Die Bauern widersetzten sich der Forderung des Grundherrn, der das Recht des ersten Käufers für sich beanspruchte. Sie strebten nach gerechtligerem Geldwechsel. Hier und da waren die Untertanen in ihren Beschwerden teilweise erfolgreich. (Vojnik 1578, Kočevje 1583, Studenice 1584). Besonders viel heißes Blut verursachte die Gewalt der Grundherren — Viehbeuten, Körperstrafe, Kerker und Quälerei zu Tode. Die Untertanen drohten deswegen die Herrschaft zu verlassen: Slovenska Bistrica 1577, Vojnik 1578, Kočevje 1595—1596. Sie gingen an miteinander Kontakt aufzunehmen und es kam auch zu Massenversammlungen: Slovenska Bistrica 1577—1587, Radgona 1582, Kočevje 1595—1596. Sie verlangten den Einblick in das Urbarium oder in seine Kopie, sie drohten der Herrschaft, sie befreiten die eingesperrten Dorfbewohner (Slovenska Bistrica 1577, Radgona 1582). Am weitesten sind die Untertanen aus Kočevje gegangen. Sie sprachen von dem »Alten Recht« (1577), sie hatten Erfolg gegen Mißbrauch (1583), bewaffneten sich und verlangten das Versammlungsrecht nach dem »alten Recht« (1595—1596). Sie wollten ihren verhaßten Grundherren loswerden — und zwar so, daß sie die Grundstücke des Herrschers selbst in Pacht nähmen, sie hatten sogar schon den Verwalter aus ihren Reihen auserwählt. So hatten sie also schon als Rebellen 1573 gehandelt (die von Statenberg noch bis zum Jahr 1579). Das besondere Verhalten der Untertanen aus Kočevje in diesem und noch im nächsten Jahrhundert ist dadurch erklärbar, daß sie auch die zusätzlichen Bürden des Grenzvolkes (der Grenzer) trugen — insbesondere im neuen Türkenkrieg ab 1593 — und dadurch, daß sie den benachbarten kroatischen Grenzern ähneln wollten. Die Herrschaft wurde sich der drohenden Gefahr von der Seite der Untertanen bewußt. Der Herrscher betonte 1579 das Recht der Untertanen für die Hilfe von der Regierung, die kralner Obrigkeit beauftragte 1584 die Herrschaften, alles Nötige zu besorgen, um den drohenden Aufstand zu verhindern, im Jahre 1589 forderte die Regierung die steirische Herrschaft auf, die Mißhandlung der Untertanen zu mildern. Im Jahre 1594 wurde der Anteil der Herrschaft bei Steuerzahlung erhöht, 1596 rief Franz Gall den kralner Ständen zu: »Wenn wir von den Türken und Venetianern nicht niedergeschlagen werden, so werden es unsere Bauern thun.« Der slowenische Bauer konnte sich in seinem Suchen nach dem alten Recht nicht nach dem Rat von Trubar richten — aus dem Jahr 1575: »... Die Gläubigen müssen Gewalt und Unrecht über sich ergehen lassen, sie sollen beim Gott Trost suchen und sie sollen nicht rebellieren oder sogar selber Rache suchen...«

In der ersten Dekade des 17. Jahrhunderts hatten sich die Klassenbeziehungen zwischen Untertanen und Herrschaft noch verschärft — schuld daran war die Herrschaft. Die Bauern wandten sich häufiger gegen Kirchen- und Staatsbehörde als gegen weltliche Herrschaft. Die Beschwerden gleichen denen aus dem vorhergehenden Jahrhundert, es wurde oft gegen die Steuern und Staatsbeschlüsse protestiert. Es kam zu blutigen Kämpfen bei Mehovo, wo die Bauern den Staatsorganen die Einführung eines raffgierigen Herren verunmöglicht hatten; so auch in Ilaloz, Hrušica und Postojna, wo die Bauern erfolgreich für freien Handel mit Salz (Salzhandel) gekämpft hatten. In diesen Kämpfen fielen auf der eine Seite die Bauern, auf der anderen aber nur Söldner.

Die Jahre zwischen 1611 und 1626 waren verhältnismäßig ruhig, doch gerade in diesem Zeitabschnitt geschah allerlei Neues, was notwendigerweise zu größeren Spannungen führen mußte. Schon seit dem Jahr 1606 machte der Adel bei der Zahlung der immer höheren Steuern nicht mehr mit, weiteres Unheil brachten der Uskokenkrieg mit Venezianern (1615—1617) und der dreißigjährige Krieg mit sich. Die Kriege brachten neben den höher gewordenen Steuern eine Flut von Rohheiten und Gewalttätigkeiten mit sich. Der Herrscher entwickelte sich immer mehr zu einem Absolutisten, er wurde — in seiner Beziehung den Untertanen gegenüber von dem Gutsherrn nachgeahmt. Der Absolutismus des Herrschers verursachte aber auch, daß sich der Grundherr mehr der Wirtschaft des Grundstückes zuwandte. In dieser schweren Kriegszeit wollte er schöner, reicher und bequemer leben (zahlreiche Burgenbauten). Das Sinken der wirtschaftlichen Bedeutung von Venedig, das mehrmalige Sperren des italienischen Viehmarktes, die immer stärker sich durchsetzenden italienischen Gesellschaften im Handel mit österreichischen Ländern. — und der Kampf für den Markt in Innland, die unangenehmen Folgen der neuen kralner Valuten, die Geldentwertung im Jahre 1624, der Abzug des Kapitals infolge der Gegenreformation, die Anhäufung der Mauthäuser und die Steigerung der Mautgebühren, die Erhöhung der Lebensmittelpreise, alles das hatte die Handwerker und Kaufleute der Märkte und Städte stark getroffen. So finden wir im Bauernaufstand 1635 Marktbewohner massenhaft als Teilnehmer — besonders bei den Überfällen auf die Mauthäuser —

am seitensten finden wir Stadtbewohner mit Adel und Heer. In dieser Zeit wurde im Minoritenkloster in Ptuj aufgeschrieben: »Denn es ist menniglich wissend, was in denselbigen Revier und umb Pettau für trutzige, ungehorsame Underthanen seint und wan dieselben verspürten, dass ihnen ihr ungehorsam ingestraft hingehn sollte, sie sint zu ainigen Gehorsam nicht zu bringen, sondern gen ire obrigkheiten mitther zeith rebelliren würde.«

Von dem Jahr 1627 an bis zum zweiten slowenischen Bauernaufstand im Jahre 1635 begegnen wir einer schnellen Verschlimmerung der Bauernlage, was eine ständige Steigerung der Widersetzlichkeit der Untertanen zur Folge hatte.

Die Untertanen mußten sie häufig gegen die fast alltägliche Robot wehren (Novi kloster, Smlednik, Ostrovica, Pogled, Umgebung von Ljubljana), sie mußten sich den Mautnern widersetzen, der Angst vorm Hungern, den enormen Steuern, den Kerkern und den gewalttätigen Heeren. Diese mußten eine wahre Landplage gewesen sein, wenn wir bedenken, daß die Behörden den Grenzern jeglichen Durchmarsch über das slowenische Land im Jahre 1633 verboten hatten. Die Beschwerden an den Herrscher verloren an ihrer Bedeutung, als Zwangsabkommen beschlossen wurden, als die Grundherren begonnen hatten, die Beschwerden für strafbare Reinitenz zu halten und als auf die bäuerliche Kläger in Graz anstatt eines gerechti gen und gütigen Herrsehers der Kerker wartete (Smlednik 1627, Ostrovica 1633). Dies geschah sogar nach dem Willen des Herrsehers. Auch die Verbannung des luteranischen Adels schadete der Autorität des Grundherrn.

Im Jahre 1627 griffen die Untertanen zum ersten Mal nach dem Jahr 1573 ihren Gutsherrn an, als sie in Haloze den Dominikanerprior verprügelt hatten. Auf Tolminko fand sieh 1627 ein Bauernbund zusammen und es wurde ein freier Bündlergeldbeitrag gesammelt, wie im Jahre 1573. In Cerkno jagten die Pfarrbewohner ihren Pfarrer weg (1629), in Slivnica hatten sie den ihren zum Abschied noch verprügelt (1633). Die Bauern aus Fram (ab 1629) und aus Pogled (1633) wiesen die Benennung des neuen Grundherren zurück. Die aus Fram wurden dann von den Behörden darauf aufmerksam gemacht, daß ihr Verhalten den Rahmen des »alten Rechts« überspringt. Die aus Ostrovica planten im Jahre 1633 mit den benachbarten und anderen Untertanen einen großen Aufstand, im nächsten Jahr setzten sie zu Hause den Meierhof des Herrn in Brand. Der Angriff auf die Granizer, die sich gesetzwidrig im Jahr 1633 auf dem slowenischen Boden in Levanjoi fanden, war eigentlich schon ein mächtiger Kampf des slowenischen Bauern mit dem Staatsheer.

Von der Schärfe des Klassenkampfes hatten die steierischen Stände in Graz folgende Worte niedergeschrieben: »Die Bauern in Untersteier reden windiseh, und auch sonst ist zwischen Deuteschen und Windisehen glicheam eine angeborene Antipathie und Widersinnigkeit.« Chossy notierte, daß: »Inmassen dan die ganze Bauerschaft in Under Steyr allein auf aussgang diser begangenen Rebellion (1633) an undterschiedlich versamblten Orthen die ohren zusamben halten in hoffnung dass dises also ungestraft hingelassen sy sich etwan solieher Thatten nicht allein wider die durehsikende Soldatesea sondern auch endtlich wider Ihre Herrschaften hinfüro gebrauchen wolten...«

Die sieh dauernd wiederholenden Unzufriedenheitsausbrüche der Untertanen sind für die slowenische Vergangenheit von größter Bedeutung — und zwar als Zeugen der nicht auszulöshenden Rebellerei, ihre Bedeutung liegt aber auch in ihrer Wirkung als Auflöser der feudalen Gesellschaftsordnung.

Die Schmiede des Skorja stand in der Nähe des stark belebten Mauthauses in Vransko, wo die Bauern und andere Fuhrleute verweilten — das war an der krainisch-steierischen Grenze in der Mitte der Herrschaft des tyranisierenden und in den Grausamkeiten gewandten Offiziers. Diese Schmiede wurde in der Zeit der allgemeinen Verschlimmerung der Untertanenlage in dreißigjährigen Krieg zum Brennpunkt für den zweiten slowenischen Bauernaufstand. Schon seit dem Jahr 1633 nahmen die unzufriedenen Untertanen aus Ostrovica Fühlung mit denen aus Laško, aus Gornji grad und mit den krainischen Bauern, da sie einen zahlreicheren Bund für einen größeren Aufstand bezweckten. Der Aufgabe waren sie aber organisatorisch nicht gewachsen. Sie suchten einander erst während des Aufstandes, z. B. die aus Kočevje und aus dem Karstgebiet jene aus der Steiermark.

Den Aufständischen gelang es nicht, die Kärntner zum Aufstand zu bewegen oder sogar den Aufstand auf das andere Ufer der Drau zu verbreiten. Sie waren auch nicht im Stande mit den deutschen Bauern aus Obersteiermark, die eben der »Cillierische Tanz« aufrührte, Kontakt aufzunehmen. Dasselbe glückte ihnen auch mit den Kroatischen Bauern aus der Umgebung von Sisak nicht. Sie könnten damit die Grenzer in Kämpfe in Kroatien verwickeln, um damit zu verhindern, daß sie in so großer Zahl (1800) nach Slowenien gekommen wären. Undisziplinierte Gelegenheits truppen bis ungefähr 4000 Mann konnten zwar die außerordentlich zahlreichen aber

schlecht befestigten Burgen und Herrnsitze beherrschen, waren aber nicht stark genug, um größere Aufgaben — »Vernichtung der Städte und Burgen« — zu lösen (Zalec, Velenje, Slovenska Bistrica, Celje, Maribor), und schon gar nicht, um erfolgreiche Kämpfe mit den Grenzern (mit ihrem Kommen hatten sie schon am Anfang des Rebells gerechnet) — zu führen. Das sporadische Organisieren der Zehnreihler (Šoštanj, Ostri vrh) und Kompanien, Schlachtreihe (Leskovec), Versammlung der Krieger unter Vereidigung mit Fahnen, Schlagwerken und Musik, ferner die Tatsache, daß die Krieger ihre Heime bis zu fünfzig Kilometern Entfernung verließen, Fanatismus der Einzelnen, zahlreiche Versammlungen auf Glockenläuten bei den Dorfkirchlein und bei den eroberten Stützpunkten, Versammlungen, die in der Regel durch die Freude an den ersten Erfolgen in mehrtägige Freudenfeste mit dramatischen Auftritten der maskierten Führer und anderer Teilnehmer — oft ausgebildeten Soldaten und Herrschaftsdienner — übergingen, massenhafte Mitwirkung der Marktbewohner beim Aufstand, all das konnte nicht ausreichen, um revolutionäre Ziele zu verwirklichen. Die Ziele waren: die Zerstörung der Burgen, der Mauthäuser, der Städte, die Ausrottung der Grundherren, ewiger Kampf für die Rechte aller. Viele dachten an das »alte Recht«, doch die Vorstellung der Aufständischen von dem Inhalt dieses »alten Rechtes« war verschwommen. Oft suchte man diesen Inhalt erst während des Aufstandes, und oft ergab es sich, daß man viele zum Aufstand sogar zwingen mußte, daß sie die anforderungsvolleren Aktionen vermieden, es fehlte der Aufopferungsgeist. Manchmal verprügelten sie sich untereinander um ein paar erbärmliche Mautpfennige. Nur die größten Erfolge hätten der Parole des »alten Rechtes« einen vollen und klaren Inhalt verleihen können. Ohne diese Erfolge war es naiv, Schreiben und Versprechungen von den Herren zu erzwingen (oder es zu versuchen), in denen sie die feudalen Privilegien aufgeben sollten, wo sie doch selbst früher die von dem Staat und Adel von ihnen (Untertanen) erzwungenen Abkommen nicht zu respektieren beabsichtigt hatten. Der zweite slowenische Bauernaufstand galt den Grundherren, der feudal eingestellten Kirche und dem Staat. Die Bauernaufstände bekamen mehr als je jene Klöster und Pfarrhöfe zu spüren, die sich von der Gegenreformation verderben ließen. Der Respekt vor dem Staat schwand andauernd, die Rebellen überfielen den Landesprokos und die Staatsmauthäuser. Sie befolgten die Befehle des Herrschers nicht, obwohl ihnen der Begriff des Kaisers noch heilig war und sie sich auf seine Autorität beriefen. Sie widersetzten sich dem staatlichen Grenzerheer.

Den unterdrückten Bauern schließen sich 1635 massenweise die Marktbewohner an — wie nie zuvor. Die slowenischen Markthandwerker und Krämer waren mit ihrem Lokalmarkt eng mit den slowenischen Bauern verbunden. Der nachbarliche Grundherr verhielt sich — seine Erwerbs — und Verbrauchermentalität steigend — dem Marktbewohner gegenüber ähnlich als dem Untertan gegenüber. Die Lage des Marktbewohners war folglich dem Dorfuntertan näher gestellt als dem freien Bürger.

Die hohe Idee die feudale Gesellschaft zu eliminieren, das Organisieren einer Aufstandsarmee im breiteren Raum — und die Fähigkeit, in kürzester Zeit so viele Burgen und Stützpunkte zu erobern als nie vorher, die große Zahl der Aufständischen in ganz Slowenien, all das stellt den zweiten slowenischen Bauernaufstand aus dem Jahr 1635 in die Spitze des slowenischen Bauernrebellerei. Der in diesem Aufstand manifestierte Wille zur selbstständigen Entscheidung über das eigene Schicksal ist nie erloschen.

TOVARNA SVINČENEGA BELILA V SELNICI OB DRAVI

Antoša Leskovec*

UDK 338(091):661.851.7.013(497.12-189.5 Selnica)

LESKOVEC Antoša: Tovarna svinčenega belila v Selnici ob Dravi. (Die Bleiweissfabrik in Selnica ob Dravi.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 44—47.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angi.

Avtor navaja predvsem iz arhivskega gradiva v pokrajinskem arhivu v Mariboru podatke o tovarni svinčenega belila v Selnici ob Dravi, ki je obstajala 1822/23—1853.

UDC 338(091):661.851.7.013(497.12-189.5 Selnica)

LESKOVEC Antoša: Factory of White Lead at Selnica ob Dravi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 44—47.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl.

The author quotes the data of the factory of white lead at Selnica ob Dravi existing between 1822/23 and 1853 chiefly from the material found in the Provincial Archives of Maribor (Pokrajinski arhiv Maribor).

Malo odmaknjena iz središča Selnice v mariborsko smer, stoji na desni strani Mariborske ceste velika starinska pritlična hiša pod številkami 29 in 33. V njej je v prvi polovici preteklega stoletja obratovala tovarna svinčenega belila.¹

Tovarno je ustanovil Jožef Kajetan Wieland, upravitelj državne železarne v Kolnici (Kollnitz) na Koroškem, ki je junija 1822 na dražbi kupil za 8505 goldinarjev falskemu gospostvu podložne nepremičnine, vpisane v zemljiški knjigi pod urbarialnima številkami 316^{1/2} in 316^{1/3} in dominikalnima številkami 113 in 192². Glavni kupljeni objekt je bila velika vinska klet; Wieland, imetnik privilegija za tovarno svinčevega belila, jo je dal takoj predelati za ta namen. Zaradi najema posojila je dal svoje novo selniško posestvo, predvsem za tovarno adaptirano klet, marca 1823 oceniti. Iz ceničvenega zapisnika izvemo, da je zavzemala tovarna eno tretjino 30 klafter (56,7 m) dolge in 6 klafter (11,34 m) široke kleti, da so pri adaptaciji ohranili obok in da so napeljali vodovod. Ker je Wieland barvi, ki jo je izdeloval, primešaval tudi zmlat težec (barit), je v Logarjevem jarku nad Selnico zgradil še mlin za drobljenje te kamenine³. Iz tega opisa torej ne zvemo ničesar o tehnološkem

* Dipl. phil. Antoša Leskovec, arhivist pokrajinskega arhiva Maribor

¹ V literaturi doslej zgolj omenjana. Prim. I. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Wien 1914, str. 568; Fr. X. Ilubek, Ein treues Bild des Herzogtums Steiermark. Graz, 1860, str. 322

² Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), stara zemljiška knjiga, (Szk), št. 314, pag. 121

³ PAM, Szk, št. 314, pag. 142

postopku, ki se je v tovarni uporabljal; moramo torej domnevati, da je bil tak, kot je znan iz drugih sodobnih popisov te panoge: svinec v tankih ploščah so v zaprtih kadeh ob dovajanju toplote izpostavili učinkovanju hlapov ocetne kisline ali hlapov snovi, ki so bile v vinskem ali kislem vretju (npr. vinske tropine, selniška tovarna je zato pozneje uvažala pokvarjene fige in rozine). Na površini plošč nastalo belilo so nato odtolkli od podlage in ga očistili pri-mešanih drobcev svinca. Da bi barva bolje pokrivala, so ji primešali kako drugo snov, v selniški tovarni za Wielandovega lastništva prav gotovo zmlet težec⁴. O tem, koliko belila je tovarna v prvih časih proizvajala, za zdaj ni podatkov, prav tako ne o številu zaposlenih. Glavno surovino, svinec, je prav gotovo dobivala iz koroških rudnikov. Prvi lastnik tovarne je kmalu zabredel v dolgove. Kot glavna upnika sta omenjena volšperški trgovec in rudarski podjetnik Karl Stimpfl, ki mu je Wieland končno dolgoval 4931 goldinarjev 3 krajcarje, in graški veletrgovec Jožef Griessler, ki mu je bil Wieland dolžan 4000 goldinarjev. Marca 1825 je Wieland že sklenil pogodbo s Stimpfplom o prodaji tovarne, dobre tri tedne pozneje pa je po kupoprodajni pogodbi z Wielandom in glavnim upnikom Stimpfplom fabriko za 15.000 goldinarjev kupil znani koroški svinčarnar Gregor Komposch iz Železne Kaple, ki je imel takrat v družbi s Francem Brunnerjem in z Leopoldom Prettnerjem svinčene rudnike v Mežici in Črni⁵. Komposch je po tej pogodbi odkupil s tovarno vred tudi privilegij za izdelovanje svinčene belila, mogel pa je začeti obratovanje šele po januarju 1826. Gubernij je namreč šele takrat ugotovil, da je ugasnilo dovoljenje za obrat fabrike svinčene belila v Selnici, izdano 6. maja 1822 Francu Baumgartnerju iz Volšperka, ki ga je le-ta 17. maja odstopil Brunnerju⁶. Vprašanja o razmerju med Wielandom in Baumgartnerjem glede selniške tovarne za zdaj iz razpoložljivih virov ni moč pojasniti.

Ali je Gregor Komposch, ki je bil najdalje lastnik tovarne, v tovarni kaj prenavljal ali jo širil, ni znano, prav tako zopet ne obseg obrata ali proizvodnje. Pri guberniju je leta 1826 in 1836 prosil zaradi uvoza pokvarjenih fig in rozin, ki jih je potreboval za kisanje svinca⁷. Tovarno je Gregor Komposch imel do avgusta 1840, ko je sporazumno z ženo Marijo, roj. Pucher, predal svojim sinovom Simonu Tadeju, Aleksandru Vincencu, Antonu Rajmundu in Ernestu »v priznanje za njihovo navezanost nanj in za njihovo pomoč pri gospodarstvu in montanističnih zadevah« vse svoje rudnike in tovarne s pripadajočimi zemljišči in gozdovi vred, v skupni vrednosti 62.000 goldinarjev. Tovarna svinčene belila v Selnici, takrat že cesarsko kraljevo privilegirana fabrika, je v seznamu predanih obratov na trinajstem mestu; v njej uskladiščene zaloge vina in slivovke si je oče Komposch obdržal zase⁸. Vsak od štirih sinov je bil v zemljiški knjigi vpisan kot lastnik četrte selniške tovarne in pripadajočih nepremičnin. Simon Tadej Komposch, sicer novator v tehnologiji topljenja svinca⁹, pa je konec 1842 s svojim delom podedovanih svinčenih obratov zabredel v hudo denarno stisko; bratu Aleksandru Vincencu je bil dolžan 5000 goldinarjev, Martinu Scheriauu (Žerjavu) v Celovcu 1991 gol-

⁴ S. v. Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerbeswesens im österreichischen Kaiserstaate. Zweyter Band. Wien 1823, str. 985. L. Janhe, Zur Geschichte der Bleiweisserzeugung in Kärnten, Carinthia I 1934, str. 53

⁵ PAM, Sz. št. 314, pag. 384. O svinčarnarjih Komposchih prim. L. Janhe, Zur Geschichte der Erzbergbauten im Petzen — Miesgebiet (Kärnten), Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch 1932, str. 8—19 in C. Vončina, Iz zgodovine mežiškega rudarstva sredi XIX. stoletja, ČZN XXXI, 1936, str. 132—146. Povzeto pri I. Mohoriću, Industrializacija Mežiške doline, Maribor, 1954, str. 142, in S. Uran — F. Mežnar, 300 let mežiški rudniki, v zborniku u istim naslovom, Mežica 1965, str. 36 sl.

⁶ Stajerski deželni arhiv Gradec (Šda), Gub. fasc. 74, 1821—25, št. 32030 de 1825

⁷ Šda, Gub. Repertorium IV, 1825—1827, 1846—1848

⁸ PAM, Sz. št. 312, pag. 30

⁹ Šda, Gub. Repertorium IV, 1837—1839, 1843—1845. J. Schelleßnigg, Montan-Erzeugung Kärntens im Millit. Jahr 1840, Carinthia 32, 1842, 26, str. 105—107

dinarjev 22 krajcarjev, za svoj obrat pa je nujno potreboval 3008 goldinarjev 39 krajcarjev. Zato je 18. decembra 1842 sklenil pogodbo z založnikom Ivanom pl. Rainerjem iz Celovca. Založnik je dal potrebnih 10.000 goldinarjev na razpolago, a Simonu Tadeju je mesečne obroke nakazoval v glavnem posredno, po bratu in družabniku Aleksandru Vincencu. Za vračilo je moral Simon Tadej dostavljati v Celovec Rainerju ves svinec, pridobljen v njegovih vzhodnokoroških svinčarskih obratih, cena tega svinca pa je bila določena po centu za 10 krajcarjev nižje, kot so jo zaračunavali Rainerju ostali trije bratje Komposchi. Kadar pa slednji z Rainerjem ne bi trgovali, naj bi se cena od Simona Tadeja Rainerju dobavljenega svinca določala po centu za 10 krajcarjev nižje od cene svinca iz državnega rudnika Rablja, če bi ta ne bila previsoka. Ta pogodba se je vknjižila na deleže Simona Tadeja pri rudarskih obratih in tudi na njegovo četrtno selniške tovarne¹⁰. 11. januarja 1846 je sklenil Simon Tadej z založnikom Rainerjem dodatno pogodbo, ki je bila prav tako vknjižena na njegov delež pri selniški tovarni¹¹.

V začetku leta 1845 so pridobili bratje Komposchi za direktorja svoje selniške tovarne Franca Tengga, do takrat mojstra v najbolj sloveči tovarni svinčenega belila v državi, že l. 1756 ustanovljenem podjetju barona Franca Pavla Herberta v Celovcu. Po pogodbi z dne 1. januarja 1845 so Komposchi Tenggu priznali 600 goldinarjev letne plače, dosmrtno, in tudi za primer, če ne bi več mogel opravljati službe ali če bi ne bil razrešen direktorstva po svoji krivdi. Če bi fabrika odlično poslovala, bi se direktorjeva plača še povečala. Za primer Tenggove smrti so obljubili ženi letno pokojnino 150 goldinarjev, pri zasedbi direktorskega mesta po Tenggovem odstopu bi imel prednost pred ostalimi kandidati njegov sin, če bi bil usposobljen za vodstvo tovarne. Tenggu so Komposchi oskrbeli brezplačno stanovanje zanj in za družino v Selnici, brezplačno kurivo in svečavo za hišne potrebe in mu prepustili v brezplačen užitek vsa fabriki pripadajoča zemljišča. Novi direktor se je obvezal, da bo izdelek po možnosti podobne kvalitete, kot je tisti iz Herbertove tovarne, in da bo od bratov Komposchev določeno osebo izvežbal za dobro vodenje tovarne. Vse potrebno za proizvodnjo bodo pošiljali bratje Komposchi, ki bodo oskrbovali tudi knjigovodske posle in prodajali izdelek tovarne¹². Tudi pridobitev takega strokovnjaka pa ni mogla za dolgo zagotoviti nadaljnjega obstoja tovarne. Prav iz zadnjih let njenega obratovanja imamo prve podatke o obsegu obrata in letni proizvodnji. Po poročilu na novo ustanovljene trgovske in obrtne zbornice v Gradcu je 1851 imela tovarna enega poslovodjo in štiri moške delavce, izdelala je nad 221 centov (12.376 kg) belila, 1852 pa je imela le še dva moška delavca, izdelka pa je bilo komaj 28 centov (1568 kg).¹³ Po navedbah mariborskega okrožnega urada je tovarna 1850 zaposlovala 16 delavcev, 1851 pa 18 delavcev¹⁴. Ni razloga, da bi poročilu urada v bližnjem Mariboru verjeli manj kot poročilu graške zbornice; mnogo večje število osebja v poročilu urada bi si mogli pojasniti tako, da so navedene v tem izkazu osebeja poleg moških delavcev še zaposlene žene, morda so bili v tovarni na delu tudi otroci, tako da bi ob upoštevanju obeh virov, zborničnega poročila in izkaza okrožnega urada veljalo, da je bilo v tovarni 1851 zaposlenih poleg 5 moških še 13 žensk, morda tudi otrok, približno enako število zaposlenega delavstva bi mogli domnevati tudi v prejšnjih letih.

¹⁰ PAM, Szk, št. 1750, pag. 690

¹¹ PAM Szk, št. 1841, fol. 1

¹² PAM, Szk, št. 260, pag. 709

¹³ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer . . . 1852, str. 99

¹⁴ Sda, Kreisamt Marburg, fasc. 39, 43, 44, 46, 1850—1860, št. 7706 de 1851

Leta 1853 tovarna po zborničnem poročilu ni obratovala »zaradi nastalih družinskih razmer«¹⁵. Odgovor na vprašanje, kakšne so bile razmere v družini Komposchev, ki so povzročile ta zastoj, bi mogli najti v virih, ob pisanju tega prispevka še nepreučeni. Dejansko pa je 1853 v tej fabrični panogi prišlo do težav tudi iz drugih vzrokov, vsi koroški tovarnarji so tožili nad zmanjšanjem prodaje, deloma zaradi konkurence cinkovega belila, katerega proizvajalci so imeli na voljo ugodnejše prometne zveze, deloma zaradi slabše prodaje v Turčijo ob začetku krimske vojne; poleg tega so fabrike svinčenega belila koroških podjetnikov za kisanje uvažale predvsem pokvarjene rozine in korinte iz Orienta, kjer je letina propadla zaradi grozdne gnilobe¹⁶.

Selniška tovarna po tem letu ni več obratovala. Direktor Franc Tengg je ostal v Selnici in tam umrl 25. marca 1862. Iz Tenggove zapuščine so nastale za Komposche nove finančne zadrege, dedičem, mladoletnim otrokom pokojnega, so dolgovali zaostalo direktorjevo plačo, vdovi pokojnino¹⁷. Obe postavki sta se vknjižili na selniško tovarno, prav tako kot ustrezni deli velikih terjatev, ki jih je prijavil proti bratom Komposchem založnik Rainer. Zahtevo za prodajo z dolgovi preobremenjene nepremičnine so sprožili Tenggovim dediči; na dražbi 18. aprila 1866 je kupil selniško tovarno za 3020 goldinarjev selniški trgovec Matija Drobnič¹⁸.

Tako je po tovarni svinčevega glaja v Mariboru, ki jo je postavil Komposchev družabnik Franc Brunner¹⁹, propadlo tudi drugo podjetje, ki ga je ob dravski izvozni poti uredil koroški svinčarnar.

DIE BLEIWEISSFABRIK IN SELNICA OB DRAVI

Zusammenfassung

Der Beitrag bringt einige Daten zur Geschichte der ab 1822/23 bestandenen Bleiweissfabrik in Selnica ob Dravi, die die längste Zeit im Besitz der kärntner Gewerkefamilie Komposch war und deren Betrieb 1853 eingestellt wurde.

¹⁵ Berieht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer ... 1853, str. 46

¹⁶ Aus dem Jahres-Berichte der kärntnerischen Handels- und Gewerbekammer zu Klagenfurt im Jahre 1853, Carinthia 44, 1854, 76 str. 302-304

¹⁷ Okrajno sodišče Maribor, spis D 508 de 1862

¹⁸ Okrajno sodišče Maribor, zemljiška knjiga, zbirka listin, št. 2404 de 1869

¹⁹ R. G. Puff, Marburg in Steiermark ... I, str. 116. Brunner je ustanovil enako tovarno v Varaždinu, prim. M. Despot, O privredi grada Varaždina u prvoj polovini XIX. stoljeća, Zbornik hist. inst. JAZU Vol. 5, Zagreb, 1963, str. 107-123

PREHAJANJE KONJIŠKO-OPLOTNIŠKE GRAŠČINSKE POSESTI NA KAPITALISTIČNO GOSPODARJENJE ZOŽUJE IN ODPRAVLJA SERVITUTNE PRAVICE

Mavricij Zgonik*

UDK 911.3:347.268:634.0.92(497.12-117.8)»185/189«

ZGONIK Mavricij: Prehajanje konjiško-oplotniške graščinske posesti na kapitalistično gospodarjenje zožuje in odpravlja servitutne pravice. (La transformation du domaine seigneurial de Konjice-Oplotnica en exploitation de caractère capitaliste pendant la deuxième moitié du XIX-ème siècle provoque le dépouillement et le rejet des droits de servitude encore en vigueur.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 48—63.

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 1 karta 3 preglednice.

Avtor obravnava na osnovi primarnih virov konjiškega arhivskega gradiva in priložene skice o obsegu konjiške graščinske posesti Windischgräetza prehajanje njene uprave na kapitalistično gospodarjenje. To prehajanje zožuje in odpravlja servitutne pravice prejšnjih podložnikov, ki so ostale še po kmečki odvezi. Boj za servitute v graščinskih gozdovih in pašnikih in proti servitutom traja še globoko v 90. leta preteklega stoletja. Vprašanje reguliranja in reševanja služnostnih pravic je prikazano na ozemlju nekdanje žičko-konjiško-oplotniške gosposčine, zlasti v dolini Zičnice, Rovškega potoka in na obeh straneh Konjiške gore. Razprava obravnava na konkretnem primeru del slovenske agrarne zgodovine v 2. polovici 19. stoletja.

UDC 911.3:347.268:634.0.92(497.12-117.8)»185/189«

ZGONIK Mavricij: The Transition of the Manorial Estate of Konjice-Oplotnica to a Capitalistic Management Narrows and Abolishes the Rights of Servitude. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 48—63.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 1 chart, 3 tabl.

On the basis of primary sources found in the archives of Konjice and on the basis of the enclosed sketch on the extent of the manorial estate of Konjice belonging to Windischgräetz, the author treats the transition of its administration to a capitalistic management. Consequently the rights of servitude of the former subjects which have still remained after the peasant release, have been narrowed and abolished. The fight for and against the servitudes in the manorial forests and pastures has been continuing deep into the 90's of the past century. The question of regulating and solving the rights of servitude is shown on the territory of the former lords of Ziče — Konjice — Oplotnica, especially in the valley of the Zičnica and the Rovška potok (the rivulet of Rovše) and on both sides of the mountain Konjiška gora. On a concrete example the treatise deals with a part of the Slovene agrarian history during the second half of the 19th century.

Kot je znano, se z zemljiško odvezo pri nas še ni rešilo vprašanje servitutnih pravic. Sicer so bile v njej zajete, vendar so njih dokončno rešitev odlagali do sprejema dokončnih podrobnejših predpisov. To je povzročalo ne-

* Dr. sc. geogr. Mavricij Zgonik, profesor pedagoške akademije Maribor

nehno napetost med uživalci teh pravic na eni ter graščinskimi, veleposestniškimi upravami na drugi strani. Posledica tega neurejenega stanja so bili trajni spori med nekdanjimi fevdalci, ki so želeli njih zoženje in dokončno odpravo, ter našimi kmeti, ki so jih hoteli obdržati ali dobiti vsaj primerno odškodnino (1, str. 126).

Pravica do določenih količin drvi, stelje ali paše z graščinskih gozdov ali pašnikov je pomenila zlasti manjšim kmetom v njihovem kmetijskem obratu zelo pomemben vir dohodkov. Ker se je njihov gospodarski položaj sočasno slabšal, so se z vsemi silami trudili, da bi si servitute obdržali. Nasprotno je bilo na drugi strani. Gospodarska moč graščinskih veleposestev se je krepila, deloma z odškodnino kot posledica kmečke odveze, deloma s pridobivanjem večje rente iz velikih gozdov, ki jih prav v tem času pričenjajo smiselno in gospodarno izkoriščati. Odprava servitutnih pravic kmetov jim ne bi povečala le zaloge lesa za prodajo ali za kurivo za njihove neagrarne objekte, temveč bi jim pomenila tudi novo olajšavo pri umnejšem gozdarjenju, pri sistematični sečnji, pogozdovanju in negi pomladka na novih gozdnih kulturah. Tako nastaja takrat zanimivo protislovje med razredno nasprotujočimi interesenti, to je med težnjami graščinskih veleposestev za naprednejšim, kapitalističnim gospodarjenjem na eni strani ter težnjami nekdanjih podložnikov gospodariti po starem ter s tem v zvezi ohraniti si servitutne bonitete.

Primer, kako so se spreminjali nekdanji fevdalci v kapitalistične veleposestnike in kako so se s tem v zvezi trudili zožiti in odpraviti servitutne pravice, prikazuje tudi takratna gospodarska politika Windischgraetzove graščinske uprave v Konjicah. Po kmečki odvezi je namreč le-ta obdržala ogromne gozdne in druge zemljiške površine, na katerih je več sto prejšnjih podložnikov in drugih kmetov (2, str. 260) uživalo servitutne pravice, zlasti na površinah, ki so bile včasih neposredni del posesti žičkega samostana, v dolini Žičnice in na obeh straneh Konjiške gore. Med njimi in graščinsko upravo prihaja zato kmalu v 50. letih preteklega stoletja do ostrih konfrontacij. Te trajajo še globoko v 90. leta 19. st., ko so bile servitutne pravice dokončno odpravljene.

Vpogled v ta zanimivi pojav nam daje bogat arhivski material konjiško-oplotniške gosposčine, ki postane javnosti znan že med zadnjo vojno (3), po vojni pa pride njen večji del v mariborski pokrajinski arhiv (4). Obsežno arhivsko gradivo nam odkriva med drugim lep kos gospodarske zgodovine v gornji Dravinjski dolini, v dolini Žičnice ter na južnem Pohorju v drugi polovici 19. st. Del te preteklosti je tesno povezan z vprašanjem služnostnih pravic ter novih odnosov gosposčine do prejšnjih podložnikov. Pričujoči prispevek želi pomagati k osvetlitvi tega pojava v tem delu naše domovine, prispevati k vprašanju, kako je potekala regulacija in odprava servitutnih pravic na konkretnem ozemlju.

I.

Konjiško-oplotniška veleposest je bila vse do leta 1782 last žičke kartuzije (5, 6, 7). Po njeni ukinitvi pride nato najprej pod skupno upravo državne posesti, dokler je ne kupi leta 1828 knez Weriant von Windischgraetz. Sestavljali so jo trije teritorialno in po poreklu diferencirani deli nekdanjih obsežnih dominikalnih posesti žičkega samostana, to je posest konjiške gosposčine, v Oplotnici osredotočena samostalna dominikalna posest in ožja, žička samostanska posest (2, 5, 7). Prvi točen pregled sestave in velikosti nepremičnin in premičnin celotne posesti, ki je prišla v roke rodbine Windischgraetz, nam daje v konjiškem graščinskem arhivu prevzemno-predajni zapisnik — inventar ob spremembi lastništva (8).

Imenovani inventar navaja ob prevzemu posesti po novem lastniku 9262 juter (v nadaljevanju: ju) veliko posestvo; od tega je bilo kar 8858 ju gozdov, to je 95 % celotne površine. Ti podatki se zdijo, da so previsoki; pri Smutzu (9) in Janischu (10) ter drugih podatkih v 2. pol. 19. st. zasledimo nižje številke. Ker vmes ni prišlo do nobenih bistvenih zemljiškoposestnih sprememb, se smemo ravnati po njih. Naslednja tabela nam prikazuje velikost celotne posesti in posebej še gozdnih površin v raznih letih (11, 12). Velikost celotne posesti je bila, kakor vidimo, okoli 6460 ju, od tega gozdov 6160 ju. Novejši podatki kažejo, da je tak obseg ostal skozi celotno 19. st., preračunano tudi v ha, nespremenjen, kvečjem se je za spoznanje povečal.

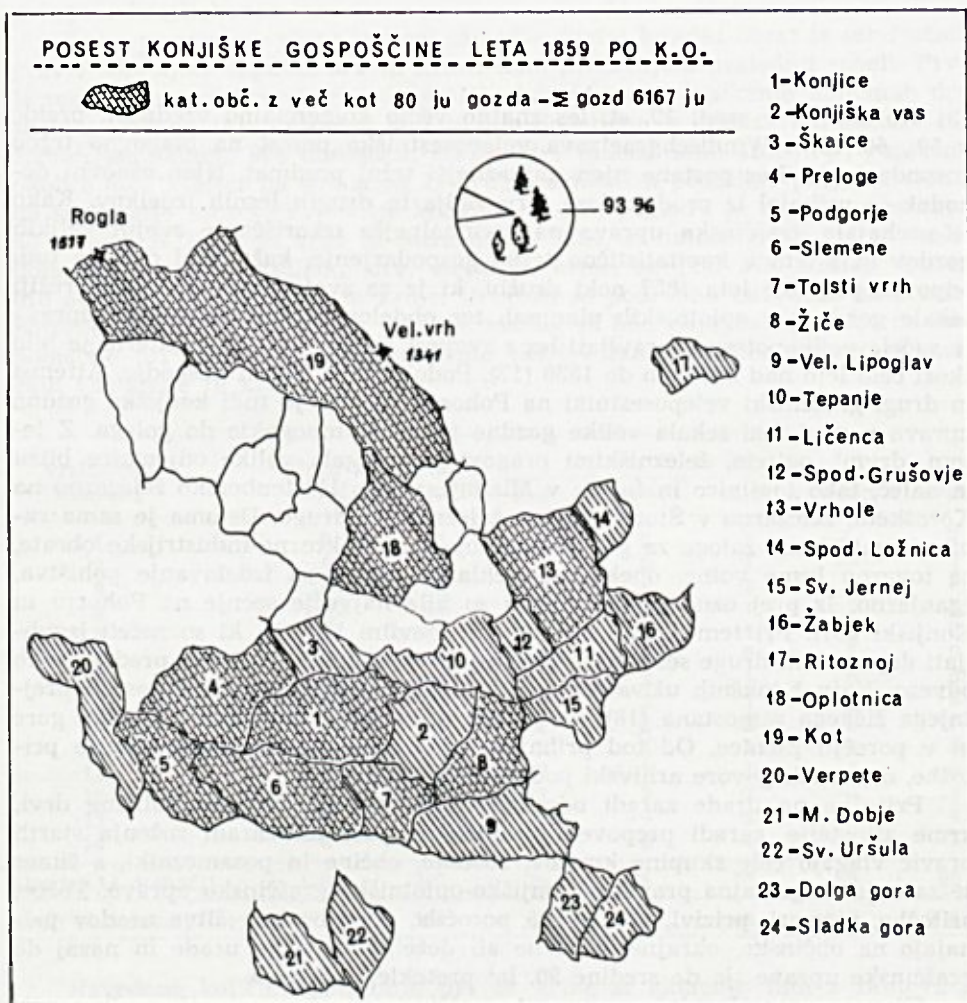
leto vir	celotna velikost	od tega gozd	gozd v %
inventar			
1828	9262 ju	8858 ju	95,5
C. Schmutz	6460 ju	6166 ju	95,4
1859	7251 ju	6607 ju	91,2
J. Janisch			
1878	6460 ju	6160 ju	95,3
1881	4055 ha	3715 ha	91,6
1913	4080 ha	3800 ha	93

Da se zgoraj navedeni podatki po inventarju bistveno ločijo od naslednjih, je treba iskati vzrok v tem, da se je oziral inventar na starejše, manj zanesljive podatke še iz jožefinske davčne regulacije; poleg tega je bil napravljen pavšalno (8, čl. 3... »im Pausch und Bogen«). Poznejši podatki so točnejši. Za nas je interesantno predvsem to, da so gozdne površine stalno predstavljale največji del celotne posesti konjiške gosposčine, saj je bil njihov delež ves čas med 91 % in 95 %.

Za gospodarski razvoj celotne posesti je imel gozd osnovno vrednost in največji pomen, v vprašanju servitutov pa glavni pomen. Gozdne površine se v ohranjenih arhivskih zapisih grupirajo še dolgo v 2. pol. 19. st. po prvotnem poreklu gospodarskih središč skupne žičke posesti, to je po gospostvu Konjice, gospostvu Oplotnica ter gospostvu Žiče — Žička vas (13), v nekaterih podatkih pa se vsi gozdovi delijo le na konjiško in oplotniško posest. Vsekakor je bil les baza celotne gospodarske politike, na njegovi osnovi je Windischgraetzova veleposestniška uprava razvijala tudi celotno neagrarno dejavnost v 2. pol. 19. st.

Ugodno je bilo pri vsem tem, da so bile gozdne površine večinoma strnjene in v velikih kompleksih. Pri tem zlasti izstopajo veliki gozdovi na južnih pobočjih Pohorja v katastrski občini (v nadaljevanju kat. ob.) Kot in Oplotnica. Kot kaže tudi priložena skica konjiške gosposčine, so bile tu in na obeh straneh Konjiške gore največje gozdne površine, vendar pa predstavljajo gozdovi na Pohorju okoli 65 % vseh njenih gozdov. V poročilih, zemljiških protokolih, sečnih pogodbah, računskih knjigah se pogosto omenjajo s skupnim imenom »Pohorski gozd« (»Bachern-Alpenwald«). Drugo največje gozdno področje je bilo na južni strani Konjiške gore v kat. ob. Podgorje, Slemen, Tolsti vrh in Veliki Lipoglav, to je na ožji posesti nekdanjega žičkega samostana. Tretje večje gozdno območje je bilo na severni strani Konjiške gore in Stenice, v kat. ob. Konjice in Preloge. Gozdne površine na obeh straneh Konjiške gore nosijo pogosto skupno ime »Gozd na Gori« (»Gorawald«). Iz skice je razvidno, da je bilo med 24 kat. ob., kolikor je bila velika konjiška gosposčina

leta 1859, 9 kat. ob., katerih vsaka je imela nad 80 ju gozda. Najbolj gozdne pa so bile kat. ob.: Kot (4290 ju), Preloge (760 ju), Slemene (725 ju), Konjice trg (601 ju), Vel. Lipoglav (426 ju), Podgorje (415 ju) in Tolsti vrh (281 ju). Nekatero gozdne parcele so bile izredno velike, npr. po reambuliranem franciscejskem katastru (14) leta 1913: v kat. ob. Kot parc. štev. 1487/I 417 ha, 1487/II 625 ha, 1488/I 464 ha, 1494 433 ha, 1495/II 355 ha, v kat. ob. Preloge parc. štev. 1390 360 ha, v kat. ob. Konjice trg parc. štev. 957 375 ha. Takšne velike, strnjene gozdne površine so bile zelo pripravne za velikopotezne sečnje.

Kot vidimo, so bili največji gozdovi na Pohorju, zlasti v višjih legah, kjer je bil, kot pravi Koprivnik, »zdrav, zelen gozd«. Sestava iglavcev je bila tu višja, les je bil kvalitetnejši, njegova tržna vrednost zelo ugodna. Močne pohorske vode, Oplotnica in njeni pritoki, so omogočale obenem z drčami lahek transport do številnih žag ob Oplotnici in do centralne, industrializirane žage v sami Oplotnici. Razumljivo je, da so bili vsi pomembnejši neagrarni objekti koncentrirani tu. Zaradi nekdanje daleč prevladujoče dominikalne zem-

lje, izrazito gozdnega značaja ter redkejše naseljenosti se vprašanje servitutnih pravic tu redkeje javlja.

Gozdni kompleksi na Konjiški gori so bili v primerjavi s prejšnjimi na splošno manjši, delno bolj pretrgani in v njihovi sestavi so prevladovali listavci; ekološke razmere so nekoliko drugačne kot na Pohorju, za agrarno dejavnost ugodnejše, zato je bila urbarialna posest nekdanjih fevdalnih lastnikov večja. Zaradi ugodnejših naravnogeografskih razmer je bila tudi naseljenost gostejša. Iz vseh teh razlogov se javljajo spori zaradi servitutnih pravic tu mnogo pogosteje kakor na pohorskem področju.

II.

Ko dobiva v sredi 19. st. les znatno večjo komercialno vrednost, preide v 50., 60. letih Windischgraetzova veleposestniška posest na blagovno tržno gospodarjenje. Les postane njen najvažnejši tržni predmet. Njen osnovni dohodek je prihajal iz prodaje lesa, drv, oglja in drugih lesnih izdelkov. Kako je prehajala graščinska uprava na racionalnejše izkoriščanje svojih velikih gozdov in s tem v kapitalistično tržno gospodarjenje, kaže med drugim tudi odpoved pogodbe leta 1857 neki družbi, ki je za svoje potrebe v svoji režiji sekala gozdove v oplotniških planinah ter obdelovala les. Graščinska uprava je začela velikopotezno spravljati les s svojimi drvarji, vozniki, katerih je bilo skozi celo leto nad 800 celo do 1330 (17). Podobno kot Falski gospodje, Attems in drugi graščinski veleposestniki na Pohorju (15, 16) je tudi konjiška gozdna uprava v prvi fazi sekala velike gozdne površine mnogokje do golega. Z lesom, drvmi, ogljem, železniškimi pragovi je zalagala velike odjemalce blizu in daleč, tako topilnico in fužine v Mislinji, veliko Hüttenberško železarno na Koroškem, železarno v Štorah, Južno železnico in druge. Deloma je sama rabila bogate lesne zaloge za gorivo za svoje manufakturne-industrijske obrate, za tovarno lesne volne, opekarno, steklarno, obrat za izdelovanje pohištva, žganjarno. Iz prej označenih razlogov so bile največje sečnje na Pohorju in Konjiški gori. Pri tem so bili oškodovani številni kmetje, ki so začeli izgubljati deputate in druge servitutne pravice, ki so ostale še iz časov pred kmečko odvezo. Največ takšnih uživalcev je bilo na območju neposredne posesti prejšnjega žičkega samostana (18), na južnih in severnih pobočjih Konjiške gore in v porečju Žičnice. Od tod prihajajo najpogostnejše in najštevilnejše pritožbe, o katerih govore arhivski podatki (19, 21, 22).

Pritožbe na urade zaradi odrekanja pravice do določene količine drvi, krme ali stelje, zaradi prepovedi pravice do paše ali zaradi zoženja starih pravic vlagajo cele skupine kmetov, soseske, občine in posamezniki, s čimer se začenja dolgotrajna pravda s konjiško-oplotniško graščinsko upravo. Tožbe, pritožbe, ugovori, prizivi, komisijska poročila, odredbe in rešitve uradov prihajajo na občinske, okrajne, okrožne ali deželne upravne urade in nazaj do graščinske uprave tja do sredine 90. let preteklega stoletja.

Glavni »prepričevalni« argument graščinske uprave pri zoževanju servitutnih pravic kmetov je njeno sklicevanje na patent iz leta 1852 o smotrnem gospodarjenju z gozdnim fondom, o nujnosti pogozdovanja golosekov ter o čuvanju novih nasadov in podmladka (20). Kmetje pa se proti temu sklicujejo na svoje »stare pravice«, na gospodarske potrebe svojih domačij ter na razne dodatne uredbe in dopolnila, zlasti na pozneje dopolnjeni patent iz leta 1852, ki jih brani pred neupravičenim odtujevanjem dokazanih servitutnih pravic. Javni organi prevzemajo pri tem posredovalno vlogo ter sugestijo po medsebojnem sporazumevanju na osnovi pravičnega nadomestila z denarno ali

zemljiško odškodnino. Okrajni glavarstvi v Celju in Mariboru (za graščinska področja, ki so bila na teritoriju sodnega okraja v Sloven. Bistrici) postavljata v ta namen komisije, ki naj na terenu ugotovijo dejansko stanje in upravičenost kmečkih zahtev ter pritožb.

Najpomembnejši vir v obsežnem konjiškem arhivu je v tem pogledu fascikel o reguliranju in odpravi servitutnih pravic (19). Daje nam dokaj jasno sliko, kako je graščinska uprava, ki se je sklicevala na gozdni zakon iz leta 1852, spretno manevrirala, postopoma pa sistematično zoževala pravice kmetov, dokler jih ni v 80. in 90. letih dokončno odpravila. Pri tem so kmetje potegnili krajši konec.

Kako pomembno vlogo je imel za individualni kmečki obrat iz servitutnih pravic izhajajoči deputat drv in krme, nam prikazujeta naslednji tabeli. Prva je sestavljena na osnovi izkazov graščinske uprave o posekanih količinah drv za leta 1812 do 1818. V enem letu je bilo dodeljeno iz graščinskih gozdov 161 domačijam skupno 968 dunajskih klafter drv (danes okoli 3250 m³)*, poprečno okoli 5 do 7 klafter na domačijo. Iz drugih arhivskih podatkov pa je razvidno, da so kmetje zahtevali še višje količine. V tem pogledu je zanimiva zahteva 43 kmetov iz Tolstega vrha in Slemen leta 1854, ki natančno navaja za vsako domačijo potrebne količine drv, stelje in krme, skupno 378 klafter drv in 610 običajnih vpreg stelje in krme. V tabeli so podrobno navedene za primer potrebe za prvih 14 domačij. Če izračunamo, je bila poprečna potreba na eno domačijo pri navedenem stanju živine okoli 9 dunaj. klafter drv in 16 kmečkih voz stelje in krme.

vrstni red domačij	drva v klafter	krma vozovi	za število				
			krav	volov	telet	ovac	svinj
1	9	15	2	2	2	—	7
2	8	10	1	2	1	—	7
3	10	20	1	2	2	8	8
4	9	15	1	2	1	7	8
5	8	15	1	2	1	8	6
6	10	20	2	3	2	8	9
7	8	15	1	2	1	6	6
8	8	15	1	2	1	6	6
9	8	15	1	2	2	8	8
10	8	15	2	1	1	4	6
11	8	15	2	1	1	4	6
12	9	15	1	2	1	—	7
13	8	10	2	—	1	—	4
14	8	10	2	2	1	7	7
skupaj 14 domačij	120	205	20	25	18	66	95
vseh 43 domačij	378	610	51	56	49	198	271

Navedene količine potrebnih drv in krme se skladajo tudi z zahtevami skupine 19 posestnikov, uživalcev služnostnih pravic iz krajev Bukovje, Loka in Verpete za leto 1860. Vlogo so omenjeni kmetje poslali na okrajno glavarstvo v Celje. Kot kažejo podatki v naslednji tabeli, so bili omenjeni kmetje večinoma manjši; njihovo stanje živine je bilo nizko, verjetno so bili brez lastnih gozdov, zato jim je bila zahtevana količina drv in krme življenjsko nujna. Zanimivo je, da je podobno kot v prejšnjem primeru zahtevana količina drv okrog 6 do 7 klafter na domačijo. Glede na nižje stanje živine je zahteva po

* 1 dunaj. klaftera = ok. 3,35 m³

krmi skromnejša kot pri prej omenjenih posestnikih iz Slemen in Tolstega vrha. Obe preglednici sta poučni, kažeta, da so pripadali kmetje, ki so tako uporno branili svoje servitute, večinoma socialno šibkejšemu sloju. Nekateri med njimi so bili kajzarji; poprečno število rogate živine je komaj okoli 3 glave na domačijo.

ime posestnika	kraj	potreba drvi v klaf.	potreba krme, stelje (voz)	število				
				krav	volov	telet	ovac	svinj
Bezenšek C.	Bukovje	4	10	2	—	2	10	8
Bezenšek T.	Bukovje	7	5	1	2	1	7	5
Lužnik	Bukovje	7	—	2	—	—	4	1
Krhar	Bukovje	8	8	1	2	—	10	4
Krt	Bukovje	6	5	1	2	—	6	4
Kramar	Bukovje	7	3	1	2	1	8	6
Arnič	Bukovje	5	5	2	—	1	5	3
Britovšek	Bukovje	6	5	1	2	1	5	3
Krehar	Bukovje	5	4	2	—	—	5	2
Žnidar J.	Loka	7	—	1	—	—	—	2
Žnidar A.	Loka	8	5	1	—	—	2	5
Paušer	Loka	7	5	1	2	—	—	4
Lužnik	Loka	7	—	1	—	—	—	2
Polanšek	Verpete	6	5	1	2	—	3	4
Planinc	Verpete	7	7	1	2	2	3	4
Kert	Verpete	6	6	1	2	1	—	4
Verbič	Verpete	8	8	2	—	—	—	2
Cvetko	Verpete	3	1	1	—	—	2	2
Šimerl	Verpete	6	6	1	2	2	—	5
skupaj 19 posestnikov		120	88	24	20	11	70	70

III.

Najpogostnejše pritožbe kmetov proti kratenju njihovih služnostnih pravic so bile po podatkih v arhivskem gradivu v 50. in 60. letih. Iz tega časa je v njem največ zadevnih aktov, dopisov in dokumentov (19, 21, 22).

Na pritožbo prej obravnavanih 43 kmetov iz Tolstega vrha, Slemen in Vel. Lipoglava zaradi vse večjega zoževanja pravic do drv, stelje in krme na 140 in 101 ju velikih graščinskih gozdnih področjih »na Gori« opozarja okrožni urad v Mariboru z dopisom (30. 12. 1854) graščinsko upravo v Konjicah, da je prevzel knez Werianđ Windischgraez z nakupom žičke posesti tudi vse dolžnosti do 10 kmetov domačinov. Servitutne pravice, pravi dopis, so ostale v veljavi tudi po § 9 gozdnega zakona iz leta 1852. Nadalje beremo v njem očitek graščinski upravi, da je v omenjenih gozdovih, kjer imajo kmetje pravico do določenih količin drv in krme, posekala ogromne količine lesa za prodajo, ne da bi sama poskrbela za načrtno pogozdovanje in nov prirast. Če bi se takšno gospodarjenje nadaljevalo, bodo kmetje ostali brez lesa in drvi. Medtem ko priraste letno na 1 ju gozda komaj $\frac{1}{2}$ klaftre lesa, potrebuje kmečka domačija letno 15 klafter drvi. Urad zato opozarja gozdno upravo, da je po zakonu dolžna, da nemudoma prične posekane površine pogozdovati. Kolikor je pa na posekanih površinah lesa in drvi za kmete že premalo, jim jih mora priskrbeti iz celotnega gozdnega fonda. Poleg tega urad oporeka graščini prisvojeno prakso, da samovoljno zmanjšuje pravico do drvi na samo 5 klafter na domačijo, saj kmetije potrebujejo mnogo več, toliko bolj, ker nimajo svojih gozdov.

Vse pa kaže, da je graščinska uprava kljub takšnim jasnim določilom nadaljevala svojo prakso, zato so sledile nove pritožbe kmetov. Leta 1866 se kmetje iz istih krajev ponovno pritožijo, tokrat 33 po številu. Svoje upravičene zahteve utemeljujejo še jasneje kot prej. V novem dopisu beremo najprej, da je bilo prej 43 upravičencev, njih število se je že skrčilo. Ponovno se sklicujejo na stare pravice do služnosti, ki so jih imeli kot nekdanji podložniki žičke gosposčine in so jih obdržali tudi po letu 1848. »Zemljiška odveza jim jih ni odvzela. Potreben les so dobivali iz graščinskih gozdov, tako da jim je gozdna uprava odkazala debla, ki so jih potem sami posekali in oklestili, sedaj pa jim daja uprava kvečjem tista debla, ki jih je podrl vihar, ali pa slabše kakovosti, povrh vsega še v zmanjšanih količinah.« Kmetje v novi pritožbi opozarjajo graščinsko upravo še na stare pravice do paše ne samo za rogato živino, temveč tudi za ovce in svinje, ter to za tisto število, ki ga ima vsak hasnovalec. »Paša za prašiče naj bo kakor včasih v bukovih gozdovih v jeseni, ko je zrel žir, paša živine pa od sv. Jurija do sv. Mihaela, v toplih jesenih tudi do vseh svetih. Glede stelje imajo vsi domačini staro pravico, da jo lahko sami grabijo v graščinskih bukovih gozdovih in odpeljejo s svojimi vozovi«.

Takšne in podobne vloge kmetov konjiško-oplotniška graščinska uprava zavrača s precej šibkimi argumenti. To je vidno iz dopisa okrajnemu glavarju v Celju (26. 3. 1855). V njem sicer priznava, »da so posamezni podložniki res dobivali od žičkega samostana po nekaj klafter lesa«, dalje, da je uprava količine drv iz graščinskih gozdov precej zmanjšala, odkar so postali last Windischgraetzove konjiško-oplotniške gosposčine. Pravice kmetov do brezplačnega lesa pa zavrača, »ker ne obstaja noben jasen servitutni odnos. Z deželne deske Žiče—Žička vas je vidno, da je graščinska posest prosta servitutnih obveznosti. Če je posamezen kmet dobival 'nekaj lesa', je to dosegel le na posebno prošnjo, ne pa na osnovi servitutnih pravic, zato uprava ugovarja zahtevam kmetov, je pa pripravljena z vsakim posebej razpravljati in se dogovoriti«.

V drugem dopisu okrožnemu uradu v Mariboru še istega leta na vlogo kmetov iz Tolstega vrha in Vel. Lipoglava uprava ponovno ugotavlja, »da na deželni deski o servitutnih pravicah kmetov ni nič razvidno. Če pa takšni odnosi v praksi obstajajo, so le zaradi dobre volje graščinske gozdne uprave, in to na prošnjo posameznih kmetov.« Za naprej zahteva uprava od kmetov, ki se sklicujejo na služnostne pravice iz graščinskih gozdov, točno navedbo bivališča, gozdnega revirja in številko gozdne parcele v kat. ob., s katere bi želeli dobivati deputate drv in druge služnosti.

Kot vidimo, graščinska gozdna uprava manevrira z upravičenimi zahtevami kmetov, jih odlaga, zavrača ali pa se zateka k birokratskim formalnostim. Vprašanje servitutnih pravic zavlačuje, dobro vedoč, da dela čas zanjo. Pri tem se sklicuje na čl. 9 patenta z dne 3. 12. 1852, da mora z gozdovi gospodariti umno, skrbeti na posekah za sistematično pogozdovanje in podmladek.

Kmetom ne preostane nič drugega, kakor da se zatečejo na še višjo instanco, na deželni namestniški urad v Gradcu. Ta povzema potem v dopisu okrožnemu uradu v Mariboru (11. 1. 1855) že znane ugotovitve, da je konjiško-oplotniška gozdna uprava posekala v 13 gozdnih revirjih, kjer ima 160 kmetov nesporne servitutne pravice, že toliko lesa, da so deputati kmetov že resno ogroženi, če ne bo uprava posek in golosekov hitreje pogozdovala. »Prirast je tu mnogo manjši, kot so nujne letne potrebe kmetov. Omenjene gozdne površine merijo 2365 ju, letni prirastek bi bil v njih po ocenah strokovnjakov letno le 1187 klafter, medtem ko so letne potrebe hasnovalcev okoli 2400 klafter.« Deželni urad opozarja zato okrožni urad v Mariboru, naj prisili graščinsko gozdno upravo nekdanje gosposčine Žiče—Žička vas, da bo kmetom redno daja-

la dovoljene količine drvi, morebitne spore med njimi in upravo pa naj poravna posebna krajevna komisija. Glede pogozdovanja posek, s katerimi gozdna uprava ni ravno preveč na tekočem, naj v skladu s čl. 9 gozdnega zakona sodelujejo tudi gozdarski strokovnjaki.

Windischgraetzova gozdna uprava pa kljub vsemu temu nadaljuje po svoje, seka, podira gozdne površine in prodaja velike količine lesa in drv, ne glede na servitutne pravice kmetov v njih. Iz drugih virov vemo (16), da je v tem času prodala Hüttenberški železarni nad 100.000 m³ lesa s pohorskih in drugih gozdov. Kmetje se ponovno pritožijo. Zanimiva je kolektivna pritožba 16 kmetov iz Gor. Pristave, Polane in Preloga z zahodnega območja Konjiške gore (7. 8. 1861).

Kmetje v pritožbi na okrajni urad v Celju ugotavljajo, da »konjiška gospodščina še naprej neovirano nadaljuje izsekavanje gozdov ,na Gori', ne da bi upoštevala njihove stare servitutne pravice... Z manjšimi količinami deputatov, z nerednim dobavljanjem, s spreminjanjem krajev ali celo s prenehanjem servitutne pravice stalno zožuje«. Kmetje se ponovno sklicujejo na že omenjeni gozdni zakon, »da naj ne bi gozdov, kjer obstajajo servitutne pravice, sekali na golo«. Konjiški gozdni upravi med drugim očitajo, da odkar so postali gozdovi last Werienda Windischgraetza,« ni vložila v gospodarjenje z gozdovi niti vinarja; nasprotno, graščinska uprava prehaja zadnje čase na sekanje do golega, da bi čimveč iztržila, s čimer bi se goloseki v gozdnih revirjih polagoma izmuznili servitutom ter končno postali graščinski regal«. Po njihovem mnenju bi morala zaradi tega gozdna uprava pred vsakokratno nameravano obsežnejšo sečnjo predložiti načrt sečnje tudi njim. Zato prosijo »okrajno glavarstvo, da prisili konjiško gozdno upravo, da jim pred nadaljnjo večjo sečnjo predloži natančen program akcije«. Prošnja je sestavljena v imenu 16 kmetov (6 s podpisi, 10 le s križci).

Konjiška gozdna uprava na dopis okrajnega glavarstva v Celju v zvezi s prejšnjo pritožbo kmetov v odgovoru ponovno zanika, da bi omenjeni kmetje uživali v konjiških gozdnih servitutne pravice na površini 1342 ju. S tem zavrača njihovo pravno osnovo. Zopet se sklicuje na čl. 9 že imenovanega gozdnega zakona. Obide pravi smisel kmečke pritožbe s trditvijo, »da seka v skladu z zakonom le drevesa, ki škodujejo podmladku in novim gozdnim kulturam. Če pa menijo kmetje, naj bi uprava sekala les tudi v gostem podmladku in tam, kjer se je že začelo uspešno pogozdovanje, bi bil to pravi nesmisel«. Gozdna uprava upravičene zahteve kmetov, kot vidimo, obrača omalovaževalno sebi v prid.

IV.

V do sedaj obravnavanem arhivskem gradivu smo zasledili največ pritožb zaradi kratenja ali oženja servitutnih pravic do drvi. V pritožbi 19 kmetov iz Loke in Bukovja v vlogi na okrajno glavarstvo v Celju (12. 7. 1860) pa je razvidno, da so zahtevali svoje servitutne pravice tudi do paše ter krme in stelje iz gosposkih gozdov ali pašnikov. Pri tem se sklicujejo na to, »da so bili nekdanj podložniki žičkega samostana in da imajo pravice do tega že od nekdanj«.

Še jasneje so izražene zahteve do paše in dovoljne količine stelje v vlogi 7 posestnikov iz Spod. Pristave na deželno namestniško upravo (1. 6. 1861). Glede na oporekanje konjiške gozdne uprave, češ da nimajo napisane pravice do servitutov, opozarjajo deželni urad, da imajo pravice do drvi, stelje in paše že dolgo, »kolikor daleč nazaj sega spomin. Če pa jih že nekaj let več ne

užívajo, je vzrok le v tem, da je uprava gozdove že povsem posekala, s tem pa njihova pravica ni ugasnila«. Glede paše zahtevajo, da bi smeli pasti tudi vole, kakor je bilo to včasih, in ne samo krave in teleta...« Steljo so včasih grabili suho, ko je bila sestava graščinskih gozdov še mešana (bukev, hrast, breza), odkar pa se njihova sestava spreminja, suho, listnato steljo vse težje dobivajo, zato pa zahtevajo steljo v večjih količinah. Za vse svoje zahteve se sklicujejo na to, »da so bile vse servitutne pravice točno vnesene v knjigi žičke posesti«.

Zelo obsežno je ohranjeno v arhivskem gradivu dopisovanje v zvezi s ponovno pritožbo kmetov zaradi kratenja služnostnih pravic do drv in krme tudi še v 60. letih. 42 kmetov (34 iz Tolstega vrha in 8 iz Slemen) je gnalo svoje zahteve do najvišjih uradov, pa tudi konjiška gozdna uprava ni popustila in je šla celo do notranjega ministrstva na Dunaju. Priziv na najvišji instanci pa je bil odbit, pravice do servitutov drvi in paše so bile kmetom priznane. Prvič pa zasledimo tudi jasno nakazano drugačno pot reševanja tega vprašanja, poravnavo s sporazumno regulacijo. Ker je ta dopis za bodoči način reguliranja značilen, ga navajam. Dopis notranjega ministrstva pravi med drugim: ... »V bodoče je treba servitutne pravice do lesa, drvi in krme regulirati sporazumno med obema strankama, tako da dobijo kmetje od uprave v zamenjavo za servitutne pravice primerna zemljišča ali primerno denarno odškodnino na osnovi čl. 14 patenta z dne 5. 7. 1853. Sporazum naj bo sklenjen s pogodbo med upravo in oškodovanimi kmeti ob sodelovanju posebne komisije in po redni upravni poti na pristojnem okrajnem glavarstvu.«

V 60. letih preteklega stoletja prihaja tudi na območju konjiško-oplotniške graščinske uprave do podrobnejšega reguliranja servitutov s sporazumnimi pogodbami med obema nasprotujočima si strankama. V vprašanju kratenja in zoževanja servitutov nastopi sredi 60. let nov moment. Na eni strani priznajo kmetom stare pravice, na drugi strani pa ni mogoče mimo že krepko vhojenega razvoja v smeri naprednejšega gospodarjenja z gozdovi, komercializacije lesa in industrializacije. Višje oblasti zato nakazujejo v dolgotrajni pravdi za servitutne ostanke in proti njim drugo rešitev, to je z regulacijo servitutnih pravic z odstopom zemljišč ali s primerno denarno odškodnino. Kmetje se v začetku temu krepko upirajo, vendar jim zaradi stalnega slabšanja njihovega družbeno gospodarskega stanja ne preostane nič drugega, kakor da se drug za drugim s tem sprijaznijo.

Glavni akter v novi fazi reševanja servitutov je veleposestniška uprava, ki jo tudi vrinki v njihovih gozdovih in pašnikih ovirajo pri njenem intenzivnejšem in racionalnejšem gospodarjenju. Pri tem jo podpirajo poleg gozdnega zakona iz leta 1852 še novi, dopolnjeni patenti iz let 1853, 1855 in 1857, ki že podrobneje nakazujejo norme za izvedbo regulacije ali celo za odpravo servitutnih pravic (20).

V.

Konkretno zasledimo na našem raziskovalnem področju takšno reševanje servitutnih pravic v daljšem dopisovanju v zvezi s pritožbo 22 kmetov posestnikov iz občine Konjice. Z aktom deželnega namestniškega urada so kmetom sicer priznane služnostne pravice do drv, stelje in paše na Gori (»in Gorawaldung«), vendar se jim sočasno priporoča, da se s konjšilko upravo sporazumejo za njih končno regulacijo na osnovi zamenjave s primernimi zemljišči. Uprava je predlagala najprej za zamenjavo denarno odškodnino. Ker pa so to kmetje

odklonili, je končno pristala na predlog deželnega urada ter kmalu zatem pričela odpravljati servitute po novem.

Kot opazimo, pa je v tem tudi problem; kmetje ga hitro spoznajo. Uprava je namreč ponujala omenjenim kmetom iz Konjic slabša zemljišča. Na pritožbo kmetov se je graščinska uprava na obravnavi na okrajnem glavarstvu v Celju z vsemi silami trudila vsiliti kmetom nekatera zemljišča. Toda kakšna! Niti eden od 22 kmetov se ni strinjal s predlogom uprave, »ker bi dobili v zameno za svoje stare pravice popolnoma prazna zemljišča, kjer že dolgo ni več nobenega lesa, kar lahko dokažejo z ogledom na terenu. Gozdna uprava je namreč v zadnjih letih tu tako gospodarila, da je na Gori že prava pustoš (devastacija), zato vztrajajo na servitutih v obliki redne dobave drvi iz gozdov na Gori«. Pritožbo (19. 2. 1873) je podpisalo 22 posestnikov (14 s svojim podpisom, 8 s križcem).

Do regulacije servitutov pride najprej z natančnejšim fiksiranjem obveznosti in pravic. Glede paše in krme točno določijo trajanje, število in vrsto živine, dalje količino stelje ali krme in točno število vprežnih vozov. To dosega graščinska uprava najlažje individualno s posameznimi kmeti ali z manjšimi skupinami. Tako npr. določa sporazumna pogodba med graščinsko upravo v Konjicah in 3 kmetovalci iz Žabjeka (28. 2. 1962) trajanje paše od 23. 4. do 1. 11. za 1 kravo in 2 vola ter za vsakega točno količino krme v obsegu 5 do 7 običajnih dvovprežnih kmečkih voženj (fur). Za vse to omenjeni kmetje niso dolžni opraviti graščinski upravi nobenih storitev, pač pa morajo plačati določeno denarno odškodnino. Tako npr. mora plačati kmet P. Robar upravi za pravico do paše za 1 kravo in 2 vola 3,6 gld., za 5 voženj krme 2,5 gld. Kmet J. Žganjar plača za pašo 5 glav rogate živine 6 gld., za 7 običajnih kmečkih voženj krme 3,5 gld. letno. Poleg tega je uprava odstopila omenjenim kmetom nekaj manjših in slabših parcel. »Stroške za ponovno zemljiško izmero ter spremembe v zemljiškem protokolu prevzameta obe strani.« Pogodba se opira na državni patent z dne 5. 7. 1853.

Ker so takratni zadevni zakoni v bistvu podpirali težnje veleposestnikov, kmetov užívalcev servitutov pa je bilo mnogo, je regulacija pravic potekala večinoma individualno, postopoma in počasi; tako je trajala cela tri desetletja. V konjiškem arhivskem fondu so ohranjene za več let nazaj številne pobotnice za sprejete servitutne pravice v naravi, za različne sprejete deputate drvi in drugo, vse po bivališčih hasnovalcev in posameznih gozdnih revirjih. Tako je takih pobotnic za leto 1857 iz gozdnega področja Ploderšnica za 74 kmetov, za leto 1858 iz gozdnega revirja Plat za 73 kmetov in za leto 1859 iz žičkega gozdnega področja za 121 kmetov.

Teže se je bilo pogoditi z večjimi skupinami kmetov ali z občino, ki so mnogo trdovratneje in vsaj v začetku uspešneje vztrajali pri ohranitvi servitutnih pravic. V arhivskem fondu je ohranjen dokončen sporazum med graščinsko upravo in 43 kmeti iz Tolstega vrha in Slemen, ki so se dolgo pravdali tja do najvišje instance. Njihov priziv (27. 7. 1881) je notranje ministrstvo na Dunaju zavrnilo. Sočasno in dokončno je uredilo vprašanje servitutov tako, da jim je graščinska uprava dala za servitute določena zemljišča. Odločeno je bilo, da je vsaka nadaljnja paša v graščinskih zemljiščih prepovedana, tudi paša svinj v bukovih gozdovih. Ministrstvo je zadolžilo okrajno glavarstvo v Celju, da po redni poti poskrbi, da se pravočasno vnesejo v kataster vse s tem nastale zemljiškoposestne spremembe.

Tudi desetletna pravda 47 kmetov iz Prelog, ki se je začela leta 1864, je bila končno rešena podobno. Deželna vladna komisija, ki je odločila o tem, je izvzela od omenjene pogodbe le enega posestnika iz istega kraja, ki je še

vztrajal na servitutih in se ni hotel priključiti drugim, ter je zato dokočno odbila njegovo ponovno pritožbo.

Iz arhivskih podatkov je razvidno, da je bilo lažje sporazumeti se pri dokončni odvezi s posameznimi kmeti. Vpogled nam dajejo nekatere v arhivskem gradivu ohranjene pogodbe. Vsebina in oblika pri vseh je približno podobna sledeči pogodbi (z dne 4. 5. 1883): ... »posestnika S. in M. Kvas iz Gor. Pristave se s pogodbo dokončno odpovesta pravicam do servitutov 5 klafter drvi in 4 vprežnih voženj krme proti enkratni odškodnini 250 gld. Po izplačilu te odpravnine od graščinske uprave kneza Windischgraetza prenehajo vse servitutne pravice omenjenima posestnikoma iz Gor. Pristave ...« Podobno pogodbo sta sklenili uprava in posestnica E. Klančnik iz Konjic, ki je prej imela servitutno pravico do 5 klafter trdega lesa in do 3 običajnih vprežnih voz stelje in krme ter je v zameno za to dobila enkratno odpravnino 350 gld.

Enaka usoda je zadela tudi tiste servitute, ki so bili že regulirani. Konjiški arhivski fond vsebuje številne pobotnice, največ so iz 80. let (21). Tako se je moral odpovedati J. Knez, kmet s Konjiške gore, servitutni pravici do 5 klafter drvi in 4 vprežnih voženj krme proti odškodnini 250 gld. Pogodba (6. novembra 1885) poudarja, da je imel kmet servitute regulirane l. 1862, na koncu še pristavlja, »da s tem ugasne pravica do servitutov za vedno«. Omenim naj obrobno zanimivost, da so pobotnice od leta 1882 natisnjene tudi v slovenskem jeziku.

Kmet J. Kresnik iz Gor. Pristave se je odpovedal s pogodbo (4. 5. 1883) pravici do 6 klafter drvi in 4 voz stelje iz graščinskih gozdov na Gori proti denarni odškodnini 300 gld. Kmet L. Bukovnik s Konjiške gore je prejel za služnostno pravico do 10 klafter drvi in lesa ter 6 vprežnih voženj stelje in druge krme 500 gld., kmet U. Drnko iz Gor. Pristave za 6 klafter drvi in 4 vprege stelje denarno odpravnino v višini 500 gld. (pogodba 3. 6. 1881). Tudi ti in drugi kmetje, uživalci servitutov, so imeli regulirane odnose z graščinsko upravo leta 1862.

V pogodbi leta 1879 je dobilo 7 kmetov iz Spod. Pristave za odvezo servitutnih pravic do paše na graščinskih gozdovih in pašnikih odškodnino v zemljišču 23¹/₂ ju skupaj 500 gld.

V 90. letih je bilo le še nekaj kmetov, ki so še imeli servitutne pravice, zato je dokumentacija o njihovi dokončni odvezi v arhivskem materialu že skromnejša. Pogodba s posestnico M. Ajdič iz Prelog, ki je dobila za pravico do 5 klafter drvi in 20 q stelje in slabše krme enkratno odpravnino v višini 300 gld., je datirana z dne 12. 7. 1892. Zadnji sledovi dolgotrajnih sporov v zvezi z ohranitvijo servitutnih pravic na ozemlju nekdanje konjiške gospodščine segajo po ohranjeni korespondenci v arhivu (22) do konca 19. st. Labodji spev predstavlja pritožba 4 kmetov hasnovalcev servitutov s Konjiške gore, ki so jo naslovili leta 1895 na najvišjo instanco. Ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju je dokončno zavrnilo tudi njihov priziv. V dopisu navajajo omenjeni kmetje, da so že nekajkrat poslali vloge na različne gosposke urade, pa vedno brez uspeha. Proti odločbi deželnega urada v Gradcu so se odločili še »na najvišje mesto«. Zanimiv je pristavek, ... »da se graščinska uprava drži zakonov togo po črki, da pa na drugi strani sočasno izvajajo nanje stalen gospodarski pritisk«. Iz dopisa je tudi razvidno, da se konjiška graščinska uprava ne mara več z njimi pogajati ter da odklanja vsak pogovor o reguliranju servitutov. Dopis z ministrstva v gornji zadevi nosi datum 7. 7. 1901 in je zadnji te vrste.

VI.

Ob koncu bi nas zanimalo, koliko kmetov je še po kmečki odvezi uživalo razne servitutne pravice na ozemlju konjiške graščinske gospoščine. Iz ohranjenega konjiškega arhivskega gradiva v mariborskem pokrajinskem arhivu je težko ugotoviti; zbirnega števila ali podobnih sumaričnih podatkov ne zasledimo. V različnih spisih odkrivamo le številčne podatke za posamezne skupine in posameznike; podatki pa se ločijo po bivališčih in času. Najvišje skupno število navaja 160 kmetov iz področja gornje Žičnice. Poleg tega pa se javljajo številčni podatki še za druge, manjše skupine iz ožjega konjiškega območja. Korespondenca navaja tudi zelo majhne skupine, 3 do 5 kmetov. Do neke mere pa moremo sklepati, koliko je bilo kmetov, ki jih je zajel boj za servitutne pravice z graščinsko upravo, po ohranjenih graščinskih pobotnicah za sprejete letne količine drvi. Te navajajo za leta 1857/59, ko so bili servituti v glavnem regulirani, pa še ne odpravljeni, skupno 268 kmetov.

Značilno je, da je velika večina kmetov, ki so uživali še po kmečki odvezi servitutne pravice, z ozemlja prve žičke posesti, iz doline Žičnice, povirja Rovškega potoka ter delno z ozemlja ožje konjiške graščinske posesti, torej tam, kjer je imel žički samostan največ podložnikov. V arhivskem gradivu pa zasledimo malo primerov z območja nekdanjega oplotniškega graščinskega urada, čeprav navajajo viri, da je bilo prvotno tudi tu precej podložnikov. Tako npr. navaja žički urbar iz leta 1564 za omenjeni urad 164 podložnikov v številnih zasekih (2). Preseneča torej, da od tod v dobi boja za regulacijo in odvezo servitutov v 2. pol. 19. st. ne prihajajo pritožbe kmetov v omembe vrednem številu. Zlasti jih ni s tistega področja, kjer je imela konjiška graščinska posest Windischgraetza najboljše gozdne površine, to je z južnih pohorskih pobočij in obronkov, z ozemlja kat. ob. Kot in Oplotnica.

Nemara nam bo to razumljivejše, če upoštevamo njihov drugačni naravnogeografski značaj, drugačno naseljitveno strukturo in zemljiško razdelitev. Vprašanje dobave drvi in drugega lesa, stelje ali paše za samotne in razmeroma redko naseljene domačije v izrazito gozdno živinorejskih legah ni bilo tako pereče kot npr. za mnogo gosteje naseljene podložnike na obronkih Konjiške gore ali celo v dolini Žičnice, kjer je bilo jedro nekdanje žičke samostanske dominikalne posesti pa tudi mnogo več urbarialne posesti. Po prej imenovanem urbarju žičkega samostana povzemamo, da je imela ožja žička posest 246 podložnikov (2, str. 267), in to na področju urada Žička vas 164 in urada Škedenj 82 podložnih domačij. V primeri s tem so pohorski kmetje mnogo lažje prišli do drvi, lesa, stelje ali krme, saj so bivali v neposredni bližini resursov. Poleg tega so imeli tudi svoje gozdove in pašnike, medtem ko so morali kmetje podložniki z žičko-konjiškega področja dobavljati potrebna drva, steljo in krmo za svoje razmeroma male individualne kmečke obrate iz graščinskih gozdov in pašnikov, ki so bili pogosto tudi odročni.

Preučitev primarnih virov iz konjiške arhivske zapuščine kaže, da je bil boj za reguliranje in odvezo servitutnih pravic tako v gospodarski politiki Windischgraetzove graščinske posesti v Konjicah kot v gospodarskih težnjah njihovih hasnovalcev eno od osnovnih družbenogospodarskih vprašanj v 2. pol. 19. st. Neenak boj med obema razredno nasprotujočima si skupinama se je končal kakor drugod na Slovenskem tudi tu z dokončno odpravo servitutov. Iz ohranjenih arhivskih podatkov bi mogli reči, da je potekal v treh glavnih fazah.

V prvih letih po končani kmečki odvezi opazimo najprej težnje takratne graščinske uprave po negiranju ali »spregledanju« od prej ohranjenih servitutov. V drugi fazi, šele po letu 1853, ko je državni zakon dal nova, podrob-

nejša navodila, pride zaradi množičnega odpora kmetov po uradni poti do regulacije servitutov. To traja v 60. leta preteklega stoletja. Vedno očitnejše prehajanje graščinske veleposesti v racionalnejše, kapitalistično gospodarjenje, s komercializacijo bogatih lesnih virov in z uspešnim obratovanjem mnogih neagrarnih objektov ter ob podpori pristranske zakonodaje pa vodi konjiškega veleposestnika v naslednjem desetletju najprej še bolj prikrito, pozneje pa povsem odprto k likvidiranju ohranjenih servitutov. Druga in tretja faza v 70. in 80. letih 19. st. se delno prepletata. Iz te dobe je največ arhivskih dokumentov. Žilav in vztrajen boj hasnovalcev zajame lepo število slovenskih kmetov, posameznike in cele skupine, tudi po 43, 33, 30, 22, 19 kmetov. Ob tej priliki spoznamo, da so to bili večinoma manjši kmetje. Njihov fond živine ni presegel 4 do 5 glav rogate živine na domačijo, zato so jim bili servituti iz »konjiških« gozdov in pašnikov življenjsko važni.

Največjo korist so imeli od tega Windischgraetzi. Odškodnina servitutov z enkratno denarno odpravnino na osnovi nizko postavljene odkupne cene ali z odstopom manjših in manjvrednih zemljiških parcel nikakor ni bila ekvivalent za izgubljene služnosti do drvi, stelje, paše in krme, zato je zlasti manjše kmete to močno prizadelo. V nekaterih spisih proti koncu 80. let 19. st. je moč ugotoviti resignirano pripravljenost kmetov za takšno rešitev tega žgočega vprašanja z utemeljitvijo, da je vsak nadaljnji boj z graščinsko upravo tako odveč. Iz zgodovinske perspektive gledano, ni bilo drugače pričakovati, ohranitev »fevdalne« naravne rente v času prodora kapitalističnega gospodarstva ni bila več možna.

Postopek pri reguliranju in odkupu zemljiških služnosti je trajal na konkretnem ozemlju v gornji Dravinjski dolini, v dolini Žičnice in na obeh straneh Konjiške gore zelo dolgo, razmeroma dalje kot marsikje drugje na Slovenskem (1. str. 126). Končal se je šele v sredini 90. let preteklega stoletja. Štiri desetletja ostre konfrontacije in boja za ohranitev servitutnih pravic in proti njej v tem delu slovenskega podeželja pa predstavlja eno takrat zelo vidnih in pomembnih strani naše agrarne zgodovine.

GRADIVO, VIRI IN LITERATURA

1. F.(erdo) Gestrin — V.(asilij) Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918; Ljubljana 1966
2. Avguštin Stegenšek, Konjiška dekanija; Maribor 1909
3. Poročilo dr. Wolfganga Sittiga o arhivskem fondu na Spod. Štajerskem leta 1942; evidentirani arhivski fond konjiške gosposčine, v pokrajinskem arhivu v Mariboru
4. Evidenčni popis arhivalij Windischgraetzovega posestva Konjice-Oplotnica-Žiče; v mariborskem pokrajinskem arhivu; 6 velikih zabojev. V. zaborj: katastrski izvlečki, popisi zemljišč, zemljiške obveze, reguliranje servitutov. VI. zaborj: gozdarstvo, upravljanje posesti, upravljanje steklarne, kamnoloma, tovarn itd. Arhiv konjiške gosposčine (v nadaljevanju arh. konj. gr.)
5. Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, II. Auflage; Brünn 1904
6. Fond gospostva Konjice in graščine Oplotnica — 18. st. do 1941; Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965
7. Jože Miinarič, Kartuzija Žiče, 1595—1781; Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 10. letnik/1. zv., Maribor 1974, str. 106—126
8. Übergabe-Inventar der an die Hochfürstliche Gnade den Hochgebohrenen Herrn Werland Fürsten zu Windischgraetz verkauften k. Religionsfondsherrschaft Gonobitz und Oplotnitz in Steiermark; Gonobitz 1828/Juli, (arh. konj. gr.)
9. Carl Schmutz, Historisch topographisches Lexicon von Steiermark; Gratz 1822
10. Josef Janisch, Topographisch statistisches Lexikon von Steiermark; Graz 1878
11. Auszug aus dem Vermessungs und Schätzungsansatze für das allgemeine Kataster zum Behufe der Einsprüche und Beschwerde gegen diesen Ansatz; 1859/60; (arh. konj. gr.)

12. Flächenzusammenstellung der Herrschaft Gonobitz-Oplotnitz-Seitz und Seitzdorf — 1881; (arh. konj. gr.)
13. Auszug aus der k. k. Landtafel in Steiermark-Hauptbuch I, II 17. 1. 1874; (arh. konj. gr.)
14. Bestandstabellen-Stand 1913, Rekapitulation des Besitzes nach dem Kataster Gemeinden Stand — 1913; (arh. konj. gr.)
15. Mavricij Zgonik, Delež falske graščinske posesti pri razvoju gospodarstva in preoblikovanju pokrajine na Lovrenškem in Ruškem Pohorju v 19. st.; Casopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, 8. letnik/1. zv., Maribor 1972; str. 75—99
16. Carl Hiltl, Das Bachergebirge, eine monographische Studie mit besonderer Rücksicht der Forst- und Jagdwirtschaft und Turistik; Klagenfurt 1893
17. Janez Koprivnik, Pohorje; Planinski vestnik Ljubljana 1913—14; ponatis, Maribor 1923, str. 27—29
18. Vormerkungs Ausweis 1808—1817 in Staatsherrschaft Seitz; (arh. konj. gr.)
19. Ablösungen der Regulierten Servitutsrechte; (arh. konj. gr.)
20. dr. Walter Schiff, Ablösung und Regulierung der Servituten; v Ernst Michler — Josef Ulbricht, Österreichisches Staatswörterbuch; Wien 1905
21. Amtsquittungen — 1882; (arh. konj. gr.)
22. Recurs der Servitutsrechte; (arh. konj. gr.)

LA TRANSFORMATION DU DOMAINE SEIGNEURIAL DE KONJICE-OPLOTNICA EN EXPLOITATION DE CARACTÈRE CAPITALISTE PENDANT LA DEUXIÈME MOTIÈ DU XIX-ÈME SIÈCLE PROVOQUE LE DEPOUILLEMENT ET LE REJET DES DROITS DE SERVITUDE ENCORE EN VIGUEUR

R é s u m é

L'auteur de cet article s'efforce de montrer, en partant des nombreuses archives de la seigneurie Windischgraetz de Konjice-Oplotnica, de quelle manière a été résolu le problème des droits de servitude dans un cas précis: dans la vallée supérieure de la Dravinja, dans la vallée de la Žičnica, sur les deux versants de la Konjiška gora et sur les pentes de Pohorje. Sur les 24 unités cadastrales, en mesures d'époque, le domaine s'étendait sur 6500 acres, et en mesures modernes, environs 4080 ha. La grande majorité en était couverte de bois et d'après les renseignements de l'année 1828 la superficie en forêts comptait de 92 % à 95 % de la surface totale.

Avec la transformation de la seigneurie, au milieu du XIX-ème siècle, en économie capitaliste et commerciale, s'est déclenché un processus de dépouillement et de rejet des droits de servitude que les paysans avaient conservés après s'être libérés du joug féodal. Dans les archives, nous trouvons trace de la résistance farouche à cette tendance. Ces servitudes leur étaient d'un intérêt vital pour que les exploitations individuelles, en général plutôt petites, soient viables. Habituellement, ces petits exploitants n'étaient propriétaires de bois et, en moyenne, possédaient à peine de 3 à 4 têtes de bétail.

Le processus de dépouillement et de rejet des servitudes s'est déroulé par étapes. Pendant la première phase, peu après la libération paysanne, la direction de la seigneurie Windischgraetz s'efforce tout d'abord de ne pas respecter les droits des paysans à certaines quantités de bois, de litière, de foin, en affirmant simplement que ces droits ne figurent pas sur la table provinciale de Styrie. Tout d'abord les organes administratifs provinciaux et locaux, respectant l'esprit de la loi, prennent position pour les paysans, en résolvant leurs plaintes justifiées d'une manière favorable; la direction de la seigneurie doit s'entendre avec eux et reconnaître leur droit à certaines quantités en nature: en moyenne, 6 cordes de bois par an et par maison, plus un certain nombre de charretées de litière et de foin. Lorsque la seigneurie commence à exploiter seule ses riches ressources en bois à son compte personnel, à couper ses arbres sur une grande échelle, à vendre son bois et ses produits du bois à des acheteurs importants (les usines métallurgiques de Store, de Mislinja, de Hüttenberg en Carinthie, la voie ferrée meridionale et à d'autres) ou bien à les utiliser au fonctionnement de ses ateliers personnels non agraires (briqueterie, scieries, verrerie, atelier de fabrication de meubles, production de laine de bois, distillerie) elle dépouille de plus en plus ouvertement les paysans des droits de servitude des anciens serfs, et peu à peu, à l'aide de l'oppression économique et en suivant la voie officielle, elle les rejette.

Dans les années de 1860 à 1870, les droits de servitude sont, pour la plupart, régularisés et pendant les deux dizaines d'années qui suivent le nombre de ceux qui en bénéficient diminue de plus en plus. De nombreux documents font état de groupes

plus ou moins grands de paysans: 160, 43, 33, 30, 22, 7, 4 etc. De plus, à l'instigation de la loi nationale sur le bois, les organes administratifs provinciaux et locaux incitent la seigneurie à prévoir un reboisement rationnel des clairières et des coupes réglées et prennent grand soin des nouveaux bois tout en s'efforçant d'influer sur les paysans pour qu'ils s'entendent avec la seigneurie et renoncent à leur droits.

Au cours de ce long procès, les paysans, petit à petit, se résignent et consentent à abandonner leurs droits de servitude contre le versement unique d'une compensation en espèces ou bien en échange d'une parcelle de terre plutôt petite et habituellement de mauvaise qualité. Si nous plaçons le problème dans la perspective historique, les paysans n'ont pu conserver les droits »féodaux« en nature qu'ils avaient sur les bois et les prairies de la seigneurie, quand le système économique capitaliste s'empare brutalement de l'ancien domaine de Windischgraetz.

Le plus grand nombre de paysans, bénéficiant de ces droits de servitude, se trouvait dans le voisinage du domaine de l'ancien monastère de Žiže (la vallée de la Žičnica, les sources du torrent de Rovše et Tolsti vrh, Slemen, Vel. Lipoglav, Podgorje, Preloge, Konjice) là où il y avait relativement plus de terres labourables, là où il y avait des petits fermiers sans bois personnels. Les archives nous offrent peu d'exemples de lutte entre paysans et la seigneurie sur les surfaces boisées lui appartenant sur les versants sud du Pohorje (sur les unités cadastrales Kot et Oplotnica) où se trouvaient plus que 65 % de tous le bois de la seigneurie de Konjice. Dans cette région la question des droits de servitude en bois, litière et foin ne fut pas brûlante, les paysans ayant également leurs bois personnels.

Le processus de dépouillement et de rejet des droits de servitude, dans cet exemple précis, durait encore bien après 1890, plus longtemps que dans la plupart des régions de Slovénie. La dernière correspondance relative à ce problème date de l'année 1895 et se termine en 1901, quand le Ministère de l'Intérieur à Vienne rejette définitivement l'appel de quatre paysans de l'unité cadastrale de Konjice. Cette confrontation aigüe de près de 50 ans à propos du problème des droits de servitude, dans cette partie de la Slovénie, un aspect important de notre histoire agraire et la perte de ces droits de servitude a contribué à détériorer considérablement la situation économique et sociale d'une partie des paysans slovènes.

ZNAČILNOSTI PROSTORSKEGA RAZVOJA TEMELJNIH UPRAVNOPOLITIČNIH OZIROMA OBLASTNIH ORGANOV NA OBMOČJU DANAŠNJE OBČINE PTUJ

Vladimir Bračič*

UDK 911.3:711.2:352(497.12-189.1 Ptuj)

BRAČIČ Vladimir: Značilnosti prostorskega razvoja temeljnih upravnopolitičnih oziroma oblastnih organov na območju današnje občine Ptuj. (Eigenheiten der territorialen Entwicklung der fundamentalen verwaltungspolitischen bzw. behördlichen Organe auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Ptuj.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 64—89.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 10 kart, 2 preglednici.

Kot predhodnike pravih upravnopolitičnih enot zasledimo fevdalne urade in cerkvene župnije. Od leta 1850, ko dobimo prve politične občine, sledimo njihovemu prostorskemu razvoju do današnjih dni. Leta 1850 je bilo 85 sosesk, leta 1945 100 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov, danes je ena občina s 25 samoupravnimi krajevnimi skupnostmi.

UDC 911.3:711.2:352(497.12-189.1 Ptuj)

BRAČIČ Vladimir: The Characteristics of Spatial Development of the Basic Administrative-Political or Governmental Bodies in the Region of the Present-day Commune of Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 64—89.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 10 charts, 2 tabl.

Feudal offices and church parishes may be traced back as the precursors of true administrative-political units. From 1850 onwards, when we speak of first political communes, we can investigate their spatial development up to the present day. In the year 1850 there were 85 communities, in the year 1945 one hundred Local National Liberation Committees were formed, today we have one commune with 25 local self-managing communities.

Razprava je usmerjena v prikaz prostorskega razvoja upravnopolitičnih oziroma oblastnih organov od njihove uveljavitve do današnjih dni. Zato nas ne zanimajo vprašanja vsebinske narave, kot so osnovne pravice upravnopolitičnih organov, stopnja njihove samoupravne samostojnosti itd. Kolikor bomo ta vprašanja obravnavali, bomo to naredili obrobno in v težnji za boljše razumevanje teritorialnih sprememb.

O upravnopolitični oziroma oblastni teritorialni razdelitvi in njenih spremembah na območju današnje občine Ptuj moremo govoriti šele po izvedbi

---

* Dr. sc. geogr. Vladimir Bračič, izredni profesor pedagoške akademije in rektor univerze v Mariboru

kmečke odveze iz leta 1848, ko je bilo ukinjeno neposredno fevdalno podložništvo in se je namesto fevdalne oblasti (privezanost na zemljo, sodstvo, dajatve) začela uveljavljati državna oblast. V našem primeru je ta sprememba obeležena s tem, da je Ptuj leta 1850 postal sedež okrajnega glavarstva, sodnije in davkarije ter da dobimo prve občine-soseske (die Ortsgemeinde). Sicer pa lahko ugotavljamo druge oblike teritorialne razdeljenosti in organiziranosti obravnavanega območja že mnogo prej. In ker so bile te druge in prejšnje oblike teritorialne razdelitve in organiziranosti često temelj ali vsaj izhodišče za upravnopolitično oziroma oblastno teritorialno organiziranost vse do današnjih dni, bomo nekaj teh oblik uvodoma obravnavali.

Iz znanih dokumentov — urbarji in imenjske ceditve (10) — si lahko ustvarimo precej jasno podobo, kako je bilo območje današnje občine Ptuj razdeljeno med fevdalne gosposčine v drugi polovici 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Takrat so že obstajala skoraj vsa današnja naselja.

Današnje območje občine Ptuj je bilo v času imenjskih ceditv iz leta 1542 razdeljeno med naslednje gosposčine: vzhodni del Haloz je v strnjem kompleksu pripadal gosposčini Borl. Ozemlje ob spodnjem toku Rogatnice sta si delila ptujska samostana — dominikanski in minoritski. Okoliš Zetale je pripadal gosposčini Rogatec. Zahodno od tod so bili haloški kmetje podložni gosposčini Majšperk, ki je obsegala tudi naselja ob Dravinji, hrbet Savinsko in naselja ob Polskavi, vendar je bila tu že močno prisotna tudi gosposčina Vurberk, ki je prevladovala v vsem ostalem vzhodnem delu Dravskega polja. Gosposčina Vurberk je dobivala desetino tudi od kmetov iz naselij v Slovenskih goricah, ki ležijo med Dravo in Pesnico. Gosposčini Ptuj so pripadala naselja na zahodnem delu Ptujkega polja, ob Pesnici in v Slovenskih goricah vzhodno od Pesnice (okoliš Juršinci). Na vzhodnem delu Ptujkega polja je prevladovala posest ormoških gospodov.

Nekatere redke gosposčine so obsegale strnjeno ozemlje, drugod je večina naselij v določeni regiji pripadala eni gosposčini, vmes pa so imele druge gosposčine celotna naselja ali pa so podložni kmetje iz enega naselja služili dvema ali celo več fevdnim gospodom. Posest je bila torej pomešana. Kot izjemen primer strnjene ozemlja brez vmesne tuje posesti se nam kaže gosposčina Borl, ki je obsegala vzhodni del Haloz od razvodnice med potokoma Rogatnica in Psičina na zahodu do slovensko-hrvaške narodnostne meje pri Zavrču na vzhodu. K temu haloškemu predelu je pripadalo še ozemlje dveh vasi na Ptujskem polju (Muretinci in Gajevci). Za primer močno pomešane posesti pa nam je lahko Ptujsko polje, kjer so ob prevladujoči posesti gosposčine Ptuj (zahodni del) in gosposčine Ormož (vzhodni del) imele celotne vasi ali skupine kmetov še gosposčina Vurberk (Stojnci), komenda nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje, dediči F. Breinerja in drugi. V nekaterih vaseh so služili kmetje tudi trem gosposčinam (npr. Dornava, Formin). Podobno je bilo stanje tudi na vzhodnem delu Dravskega polja.

Fevdni gospodje so upravljali gosposčine s pomočjo županov (supanus). »Po imenu in izvoru se vežejo na starslovenske župane, starešine združeno urejenih vasi.« (15, 210). To so bili posebne vrste nižji upravno-gospodarski organi, ki so skrbeli, da so kmetje redno opravljali tlako in oddajali dajatve, imeli pa so tudi pravico soditi manjše spore. Naselja, ki so jim načelovali župani, so imenovali župe. V času imenjskih ceditv so župani že močno izgubili veljavo.

Nekatere gosposčine so bile upravno razdeljene na urade. Uradi so obsegali več naselij, po možnosti strnjene ozemlja. Najlepše se nam takšna upravna razdelitev kaže na ozemlju gosposčine Borl, kjer so bile vzhodne Ha-

loze razdeljene v tri urade — Zavrč, Bela in Leskovec. Meje med njimi so potekale po razvodjih med potoki — Turški potok, Bela in Psičina — ter so obsegale zaokroženo ozemlje, ki je postalo osnova za kasnejšo cerkvena, šolsko in upravopolitično razdelitev, ki je z manjšimi popravki ohranjena še danes. Tudi ormoška gospoščina je bila razdeljena na urade. Uradu je načeloval upravnik ali oskrbnik (der Amtmann), ki je »pazil predvsem na pravilno plačevanje dolžnih davčin in dajatev ter nadziral opravljanje drugih dolžnosti zemljiškemu gospodu« (15, 210).

Posebno vrsto teritorialne razdelitve in organizacije posamezne regije predstavlja cerkvena organizacija, ki sloni na temeljni teritorialni enoti — župniji. Prvotno teritorialno enoto so predstavljale pražupnije, ki so često obsegale zelo obsežno ozemlje. Za naš primer je znana pražupnija Hoče, ki je obsegala ozemlje od Puščave na Pohorju na zahodu do slovensko-hrvaške narodnostne meje v Halozah na vzhodu. V okviru pražupnij so najprej organizirali vikariate in podvikariate. Večina teh se je kasneje razvila v samostojne župnije.

Zadnji udarec velikim pražupnijam je bil zadan tudi na našem območju v drugi polovici 18. stoletja, ko sta cesarica Marija Terezija in njen sin cesar Jožef II. kljub dokaj ostremu odporu župnikov in škofij izpeljala cerkveno reformo. V posebnih navodilih je jeseni 1782. leta cesar Jožef II. določil pogoje za organizacijo župnij:

»A. Ustanovitev župnije ali krajevne kaplanije je potrebna, ako župljani zaradi vode, visokega gorstva, snega v zimi ali slabih potov svojo župno cerkev težko dosežejo ali so celo od nje ločeni.

B. Kjer je pot čez eno uro dolga.

C. Kjer šteje občina čez 700 duš...« (18, 39).

S to reformo, ki je dobila svojo potrditev v posebnem dvornem dekretu dne 18. junija 1785 (18, 51), je bilo tudi na območju današnje občine Ptuj ob upoštevanju navedenih pogojev ustanovljenih nekaj novih župnij in kaplanij, s čimer je bila cerkvena teritorialna razmejitev v glavnem končana. Župnije so postale zaokrožena ozemlja s 1000—3000 prebivalci.

Prav v času navedenih cerkvenih reform pa se začenja v naših krajih tudi ustanavljanje vaških šol. Od danes še delujočih 25 vaških osnovnih šol jih je bilo 9 osnovanih že pred letom 1800, nadaljnjih 11 pa do leta 1825. Torej ima 80 % vaških šol v občini nad 150-letno tradicijo. Povsod so bile ustanovljene v naselju, kjer je bila župnija ali kaplanija. Marsikje so bile prve učilnice v župnišču ali kaplaniji. Šolski okoliši so se praviloma pokrivali z ozemljem župnije. Naselja, kjer je bil sedež župnije in šole, so pridobila veljavo, postala so pomembnejša od drugih. Praviloma so bila ta naselja v geografskem središču določenega območja, ob sotočju potokov ali križišču poti. Ker so postala ta naselja pomembna zbirališča prebivalcev, so se cerkvi, župnišču in šoli kasneje pridružile še pošta, gostilna, trgovina, mesnica in pekarija pa še kakšna obrtna delavnica. Ob cerkvenih praznikih so bili tu vaški sejmi. Tako so se v preteklem stoletju izoblikovala kulturno-prosvetna in gospodarska središča, vaška naselja, ki so često v celoti ali pa vsaj v enem delu dobila postopoma neagrarno prebivalstvo in urbaniziran videz. Nastali so »agrarnoupravni submikrocentri« in »agrarnoupravni mikrocentri«, kot je takšna naselja poimenoval Klemenčič v svoji klasifikaciji slovenskih naselij (11, 118).

UPRAVNOPOLITIČNA RAZDELITEV OBMOČJA DANAŠNJE OBČINE PTUJ V ČASU ČRNO-ZOLTE MONARHIJE (1850—1918)

Splošen razvoj, ki je terjal ukinitve preživelih fevdalnih ustanov, je prisilil cesarski Dunaj, da je izvedel korenitejše reforme, ki so dobile svoj globlji izraz v splošni kmečki odvezi in novi državnopolitični ureditvi države. Tako je na osnovi provizoričnega zakona o občinah (Gemeinde-Gesetze) z dne 7. marca 1849 cesarski notranji minister z »visokim odlokom« z dne 4. februarja 1850 (št. 26.444) izdal odlok o imenih novih občin (sosesk). Na osnovi tega odloka je cesarsko namestništvo v Gradcu s posebnim odlokom z dne 20. septembra 1850 razglasilo nove soseske (občine) z njihovimi deli. (1)

Mariborsko okrožje (obsegalo je območje med Muro in Savo) je bilo razdeljeno na šest okrajnih glavarstev — Brežice, Celje, Ljutomer, Maribor, Ptuj in Slovenj Gradec. Okrajno glavarstvo je obsegalo enega ali več sodnih okrajev.

Karta katastrskih občin za območje današnje občine Ptuj, kakor so bile zasnovane leta 1824. So temeljne regionalne enote, ki niso v 150 letih doživele skoraj nobenih sprememb in so bile osnova vsake regionalizacije, torej tudi vsake od upravnopolitičnih razdelitev obravnavanega območja.

Okrajno glavarstvo Ptuj je ob njegovi ustanovitvi leta 1850 bilo razdeljeno na sodni okraj Ptuj in sodni okraj Rogatec. Obsegalo je 193 katastrskih občin in bilo razdeljeno na 99 političnih občin — sosesk. Območje takratnega sodnega okraja Ptuj se skoraj povsem pokriva z območjem današnje občine Ptuj.

Današnje območje občine Ptuj (po stanju ob koncu leta 1974) je bilo leta 1850 razdeljeno na 85 političnih občin. Velika večina — 77 — jih je bila v sodnem okraju Ptuj; 5 jih je pripadalo sodnemu okraju Rogatec (Črmožiše, Dobrina, Kočice, Nadale in Žetale, ki sestavljajo danes krajevno skupnost Žetale); občina Biš je pripadala sodnemu okraju Lenart v Slov. goricah; občina Zamušani, ki je obsegala naselja Zamušani, Polenci, Prerad in Tivolci, pa sodnemu okraju Ormož, okrajno glavarstvo Ljutomer.

Med 85 političnimi občinami je bila mestna občina Ptuj, ki je obsegala samo mestno jedro in predmestje Kaniža, druge so bile vaške soseske. Vseh 85 političnih občin je obsegalo 163 katastrskih občin z 207 naselji. 28 političnih občin (33 %) je obsegalo eno samo katastrsko občino z enim naseljem. Najmanjši med temi političnimi občinami sta bili Dolič v Slovenskih goricah, ki je merila le 137 ha, in Borovci na Ptujskem polju, ki je merila 156 ha; največji pa sta bili politični občini Žetale in Črmožiše v Halozah, ki sta merili 1258 in 1145 ha. 23 političnih občin (27 %) je obsegalo po dve naselji, 15 političnih občin (18 %) pa po tri naselja. Po velikosti so bile največje politične občine Cirkovce, Sv. Lovrenc na Dravskem polju in Ptujška gora (imenovana tudi Majka božja na Črni gori). Cirkovce so obsegale devet katastrskih občin z devetimi naselji in so merile 3652 ha; Sv. Lovrenc na Dravskem polju je obsegal štiri katastrske občine s štirimi naselji in je meril 3096 ha; Ptujška gora je obsegala šest katastrskih občin s sedmimi naselji in je merila 2094 ha. Razlika v velikosti med najmanjšo politično občino Dolič in največjo politično občino Cirkovce je bila kar 26-kratna. Sicer pa je merilo 29 političnih občin do 500 ha, 40 jih je merilo od 501 do 1000 ha, 13 jih je merilo od 1001 do 2000 ha, tri že omenjene pa so merile nad 2000 ha. Zanimivo bi bilo podrobneje proučiti, kakšni so bili motivi in kriteriji, ki so botrovali takšni politični razdelitvi, kjer nastopajo v velikosti političnih občin tako velike razlike. Nedvomno je zanimivo, da je samo v treh primerih območje župnije in takrat že formiranega šolskega okolišja postalo tudi območje politične občine (Cirkovce, Sv. Lovrenc na Dravskem polju in Ptujška gora).

PREGLED POLITIČNIH OBČIN — SOSESK LETA 1900 NA OBMOČJU DANAŠNJE OBČINE PTUJ

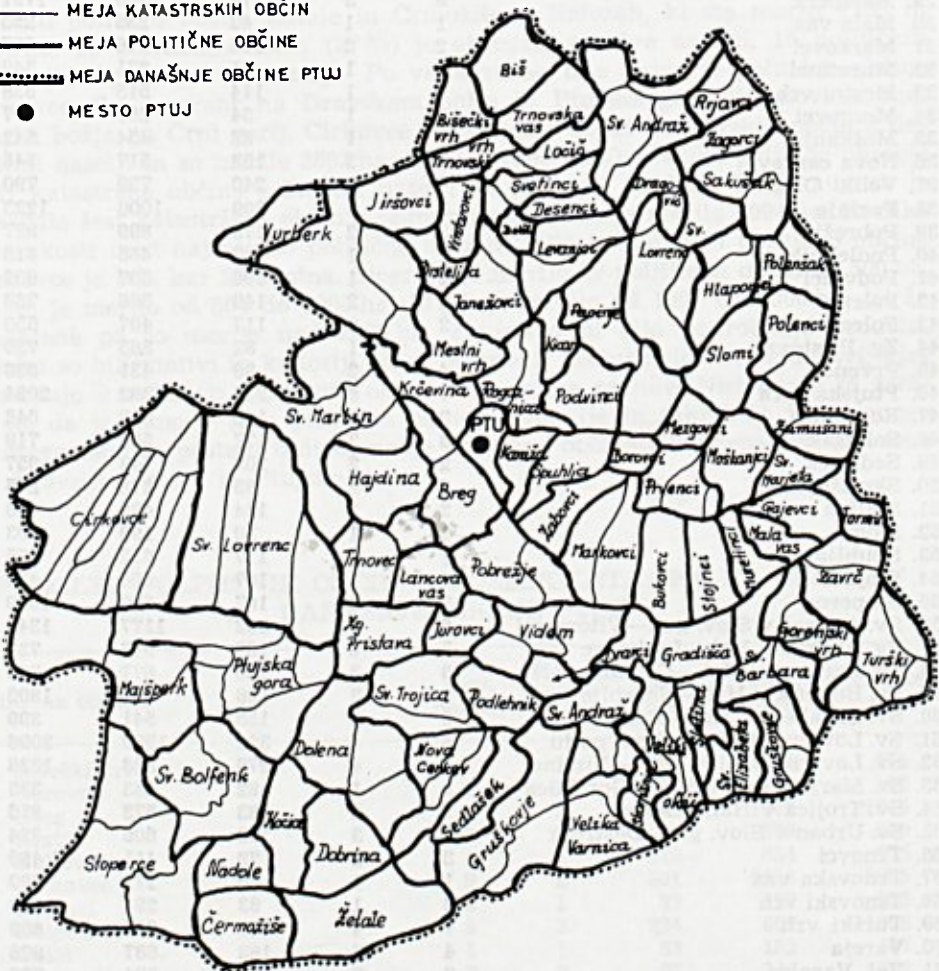
politična občina	štev. naselj	štev. kat. obč.	štev. hiš	štev. preb.	velikost v ha
1. Bišečki vrh	4	1	122	413	474
2. Borovci	1	1	39	204	156
3. Breg	3	2	191	1142	1044
4. Brstje	2	1	75	379	290
5. Bukovci	1	1	119	654	675
6. Cirkovce	9	9	391	2058	3652
7. Desinci	2	1	27	127	255
8. Dolena	3	3	224	809	1393
9. Dolič	1	1	53	182	137
10. Dragovič	2	2	97	348	512
11. Dravci	3	2	84	355	509

politična občina	štev. naselij	štev. kat. obč.	štev. hiš	štev. preb.	velikost v ha
12. Drstelja	1	1	47	234	285
13. Formin	1	1	50	273	315
14. Gajeveci	2	1	58	348	427
15. Gorenski vrh	4	4	299	754	730
16. Gradišča	1	1	166	483	494
17. Gruškovec	3	3	199	555	664
18. Gruškovje	2	2	281	883	1439
19. Hajdina	2	1	163	824	781
20. Janežovci	2	1	90	369	588
21. Jiršovci	2	1	110	420	556
22. Jurovec	2	1	79	400	357
23. Kicar	1	1	143	569	250
24. Hlaponci	2	2	126	476	649
25. Krčevina	5	1	189	948	556
26. Lancova vas	1	1	79	417	441
27. Livajnci	2	2	58	267	679
28. Ločič	2	2	111	384	418
29. Majšperk	9	3	274	1300	1721
30. Mala vas	1	1	42	235	255
31. Markovci	2	2	136	676	927
32. Muretinci	1	1	51	271	349
33. Mestni vrh	1	1	114	515	528
34. Mezgovci	1	1	54	261	277
35. Moškanjci	1	1	88	454	542
36. Nova cerkev	3	3	153	517	545
37. Veliki Okič	4	4	240	739	790
38. Pacinje	3	3	209	1000	1223
39. Pobrežje	3	2	173	899	827
40. Podlehnik	1	1	123	455	418
41. Podvinci	1	1	106	507	602
42. Polenci	4	2	149	566	768
43. Polenšak	2	2	117	407	550
44. Zg. Pristova	2	1	82	365	730
45. Prvenci	4	2	80	431	536
46. Ptujška gora	7	6	335	1392	2094
47. Rogoznica	3	2	146	818	648
48. Sakušak	3	3	177	563	719
49. Sedlašek	2	2	209	743	957
50. Skorišnjak	2	2	95	278	275
51. Slatina	2	2	124	439	416
52. Slomi	1	1	39	199	603
53. Spuhlja	1	1	117	612	468
54. Stojnci	1	1	107	606	479
55. Stoperce	3	2	167	830	1600
56. Sv. Andraž v Slov. gor.—Vitomarci	6	5	302	1177	1340
57. Sv. Andraž v Hal.—Leskovec	5	3	182	546	739
58. Sv. Barbara v Hal.—Cirkulanc	3	3	163	677	823
59. Sv. Bolfenk v Hal.—Naraplje	4	2	198	754	1302
60. Sv. Elizabeta v Hal.—Pohorje	2	2	155	541	399
61. Sv. Lovrenc na Dravskem polju	4	4	321	1509	3096
62. Sv. Lovrenc v Slov. gor.—Juršinci	5	4	275	898	1338
63. Sv. Marjeta na Ptuj. p.—Gorišnica	1	1	82	433	335
64. Sv. Trojica v Hal.—Gorca	2	2	183	573	876
65. Sv. Urban v Slov. g. — Destrnik	4	3	182	606	524
66. Trnovci	3	2	79	411	499
67. Trnovska vas	1	1	60	271	599
68. Trnovski vrh	3	1	83	294	279
69. Turški vrh	4	4	221	825	899
70. Vareja	4	3	183	687	928
71. Vel. Varnica	2	2	170	594	789
72. Vintarovci	1	1	94	326	312

politična občina	štev. naselij	štev. kat. obč.	štev. hiš	štev. preb.	velikost v ha
73. Vurberk	4	4	325	1567	1980
74. Zabovci	1	1	83	424	487
75. Zagorci	1	1	88	353	459
76. Zavrč	3	2	171	574	593
77. Črmožiše	1	1	95	594	1145
78. Dobrina	2	1	88	422	686
79. Kočice	1	1	91	435	643
80. Nadoje	1	1	100	433	637
81. Žetale	1	1	106	580	1258
82. Zamušani	2	2	155	641	595
83. Biš	1	1	69	301	685
84. Ptuj — mesto	1	1			

LEGENDA

- MEJA KATASTRSKIH OBČIN
- MEJA POLITIČNE OBČINE
- ..... MEJA DANAŠNJE OBČINE PTUJ
- MESTO PTUJ

Karta prvih političnih občin — sosesk, ki so na območju današnje občine Ptuj nastale leta 1850.

Pogled na karto 2, ki nam prikazuje današnje območje občine Ptuj z razdelitvijo na politične občine leta 1850, nam pokaže, da je bila leta 1850 večina občin, ki so obsegale samo eno ali dve katastrski občini z enakim številom naselij, v Slovenskih goricah (tu so izjeme Vurberk, Sv. Andraž — Vitomarci in Sv. Lovrenc — Juršinci), na Ptujskem polju in v vzhodnem delu Dravskega polja. V Halozah prevladujejo politične občine, ki obsegajo dve ali tri katastrske občine z enakim številom naselij. Velike politične občine pa imamo v zahodnem delu današnje občine Ptuj — Cirkovce, Sv. Lovrenc, Sv. Martin (Dravsko polje), Ptujška gora, Majšperk, Stoperce in Sv. Bolfenk. (Opozarjam, da katastrska občina Vurberk, po kateri je takrat dobila ime politična občina, danes več ne pripada občini Ptuj.)

Iz »*Pregledka o politični razdelitvi vojvodine Štajerske*« (22) smo za leto 1368 ugotovili enako stanje, kot je bilo leta 1850, le politična občina Trnovec se je preimenovala v Sela (Dravsko polje).

Tudi za leto 1900 nismo ugotovili nobenih bistvenih sprememb. Še vedno imamo istih 85 političnih občin kot leta 1850. Politična občina Sv. Martin na Dravskem polju se je preimenovala v Slovenjo vas. Danes samostojna katastrska občina Črmljenšak (občina Lenart) je bila kot naselje vključena leta 1900 v katastrsko in politično občino Bišečki vrh. Del katastrske občine Kaniža so leta 1870 priključili katastrski občini mesto Ptuj, iz ostalega dela pa je nastala nova katastrska občina Brstje, ki obsega naselji Brstje in Budina. Podrobnejše podatke za stanje političnih občin leta 1900 nam prikazuje tabela 1. Iz teh podatkov lahko med drugim ugotovimo, da je bila po številu prebivalstva najmanjša občina Desinci, ki je štela le 127 občanov, največja pa občina Cirkovce, ki je štela 2058 občanov, kar predstavlja 16-kratno razliko. Sicer pa so bile le tri občine, ki so imele pod 200 občanov. 13 občin je imelo manj kot 300 občanov in 40 manj kot 500 občanov. Večina občin je torej imela več kot 500 občanov, med njimi jih je bilo osem, ki so imele nad 1000 občanov (brez mesta Ptuj). Občinska samouprava, kolikor je je takrat bilo, je torej bila močnejša približna občanom.

Ker tudi v obdobju 1900—1918 ni bilo nobenih teritorialnih sprememb v razporeditvi političnih občin na območju današnje občine Ptuj, moremo torej reči, da je ostala prvotna postavitev političnih občin — sosesk skozi vseh 68 let skoraj nespremenjena.

OBDODBJE KRALJEVINE SHS — JUGOSLAVIJE (1918—1941)

Na novo nastala država Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) je v našem primeru v celoti prevzela upravopolitično ureditev razpadle avstro-ogrske monarhije. Edina sprememba, ki jo je zaslediti v gradivu popisa prebivalstva iz leta 1921 (6), je nova politična občina Šikole na Dravskem polju. Obsegala je tri katastrske občine s tremi naselji — Starošinci, Stražgonjca in Šikole. Omenjena naselja so se izločila iz dotlej največje politične občine Cirkovce, ki je s tem zdrsnila na drugo mesto; prvenstvo pa je prevzela politična občina Lovrenc na Dravskem polju.

Uvedba monarhofašistične diktature leta 1929 je sprožila tudi proces reorganizacije upravopolitične ureditve. Tako je bila v letih 1933—1934 izvedena komasacija občin, v letih 1935—1938 pa so opravili še nekatere popravke.

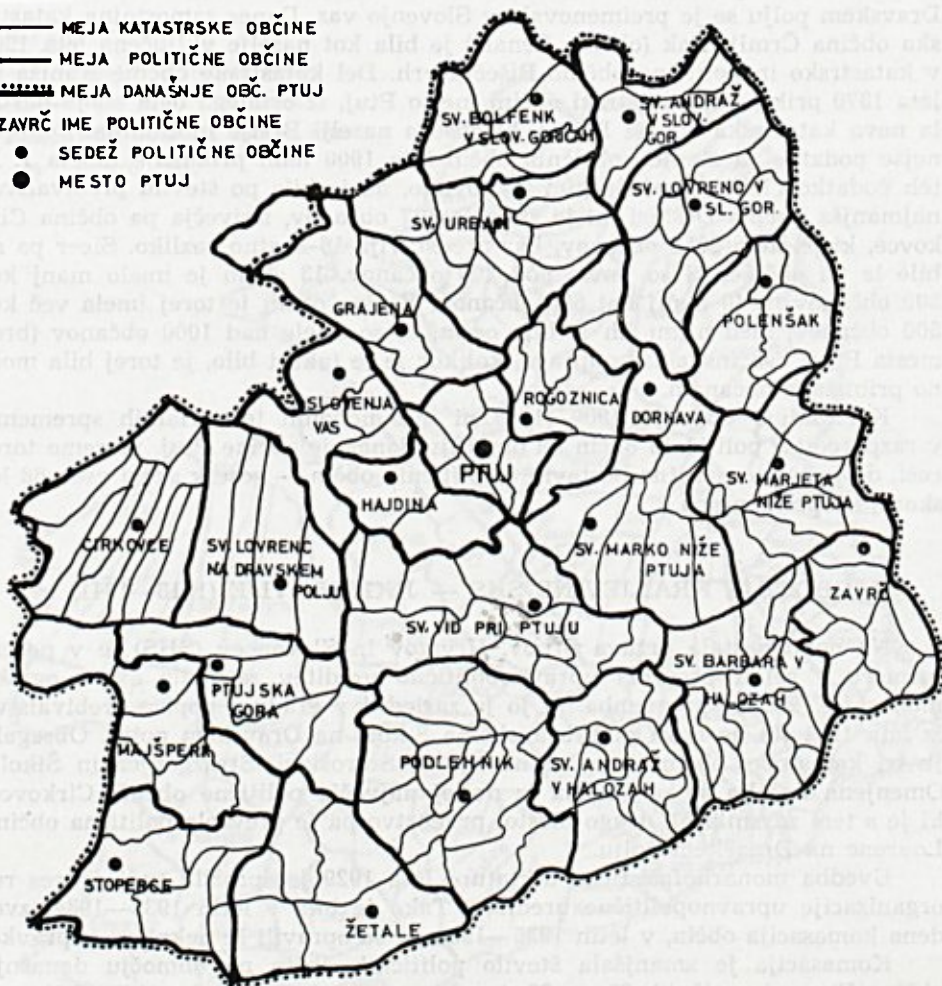
Komasacija je zmanjšala število političnih občin na območju današnje občine Ptuj od prejšnjih 85 na 22, torej na eno četrtino. Najmanjša občina je bila sedaj Hajdina (Dravsko polje), ki je merila komaj 909 ha, največja pa je bila občina Podlehnik (Haloze), ki je merila 4969 ha, torej skoraj petinpolkrat-

na razlika. Sicer pa sta merili samo dve komasirani občini manj kot 1500 ha in sedem manj kot 2000 ha. Osem občin je merilo več kot 3000 ha.

Površinsko najmanjša občina Hajdina je imela tudi najmanj prebivalcev, samo 1270. Toda dvainpolkrat večja občina Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah jih je imela le 1374. Če izvzamemo mestno občino Ptuj, je imela največ prebivalcev občina Videm pri Ptujju, 3664, ki je bila po velikosti na drugem mestu. Takoj za njo pa je bila površinsko največja občina Podlehnik, ki je štela 3363 prebivalcev. Razlika v številu prebivalstva med občinami je bila torej le trikratna. Sicer pa je bilo deset občin, torej skoraj polovica, ki so štete manj kot 2000 prebivalcev, medtem ko jih je bilo pet (brez mestne občine Ptuj), ki so imele nad 3000 prebivalcev. Nove komasirane občine so obsegale najmanj 2 (Hajdina) in največ 14 (Sv. Barbara v Halozah) katastrskih občin ter najmanj 3 (Hajdina) in največ 20 (Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah) naselij. Podrobnejšo podobo in razne možnosti primerjav nam omogočati karta 3 in tabela 2.

LEGENDA

- MEJA KATASTRSKE OBČINE
- MEJA POLITIČNE OBČINE
- MEJA DANAŠNJE OBČ. PTUJ
- ZAVRČ IME POLITIČNE OBČINE
- SEDEŽ POLITIČNE OBČINE
- MESTO PTUJ

Po januarski monarhofašistični diktaturi je bila v letih 1933—1934 izvedena reorganizacija upravnopolitične razdelitve, opravljena je bila komasacija političnih občin. Karta 3 nam kaže novo upravnoteritorialno razdelitev po stanju 1939.

PREGLED KOMASIRANIH OBČIN NA OBMOČJU DA-NAŠNJE OBČINE PTUJ PO STANJU 1. JULIJA 1939

zap. št.	ime občine — sedež	površina v ha	štev. preb.	število		štev. gospod.	štev. stan. hiš	osnovna šola	pošta	župnija
				k. o.	nasel.					
1.	Cirkovce — Cirkovce	3653	2297	9	9	486	452	da	da	da
2.	Dornava — Dornava	1498	1424	4	4	275	276	da	—	—
3.	Grajena — Grajena	2804	2409	6	9	510	492	—	—	—
4.	Hajdina — Zg. Hajdina	909	1270	2	3	272	245	da	—	da
5.	Majšperk — Majšperk (Lešje)	3078	2080	6	14	420	414	da (2)	da	da
6.	Podlehnik — Stanošina	4969	3363	12	12	723	841	da (2)	da	da
7.	Polenšak — Polenšak	2195	1379	7	12	297	320	da	da	da
8.	Ptujska gora — Ptujska gora	2750	1619	7	8	349	351	da	da	da
9.	Rogoznica — Rogoznica	1877	2589	5	6	536	520	—	—	—
10.	Slovenja vas — Slovenja vas	1860	1595	4	7	300	290	—	—	—
11.	Sv. Barbara v Halozah — Cirkulane	3324	3140	14	14	660	734	da	da	da
12.	Sv. Marjeta niže Ptuja — Gorišnica	2930	3019	10	11	604	602	da	da	da
13.	Sv. Andraž v Halozah — Zg. Leskovec	2228	1976	10	12	427	477	da	da	da
14.	Sv. Andraž v Slov. goricah — Vitomarci	1740	1479	6	9	329	319	da	da	da
15.	Sv. Bolfenk v Slov. goricah — Trnovska vas	2375	1374	5	9	307	305	da	da	da
16.	Sv. Lovrenc na Dravskem polju — Lovrenc	3096	1676	4	4	360	344	da	da	da
17.	Sv. Lovrenc v Slov. goricah — Juršinci	3395	2512	12	20	565	559	da	da	da
18.	Sv. Marko niže Ptuja — Markovci	3167	3351	8	9	631	634	da	da	da
19.	Sv. Urban — Svetinci (Destrnik)	3416	2692	12	16	627	656	da	da	da
20.	Sv. Vid pri Ptuj — Videm	4271	3664	12	17	762	750	da (2)	da	da
21.	Zavrč — Zavrč	1942	1922	9	9	405	442	da	da	da
22.	mesto Ptuj	1812	6849	7	12	1598	847	da (3)	da	da

Opomba: tabela je narejena po podatkih literature pod št. 16. K občini Grajena je pripadala kat. občina Vumpah, ki danes ne spada več v občino Ptuj.

Komasacija nekdanjih političnih občin — sosesk v nove politične občine je v nekaterih primerih razdelila posamezne katastrske občine in naselja, tako da je del pripadal eni, drugi del pa drugi komasirani občini. Tako so npr. l: novi mestni občini Ptuj bili priključeni deli sedmih naselij, ki so sicer pripadala sosednim občinam — Draženci, Krčevina, Nova vas pri Ptuj, Rogoznica, Spodnji Breg, Štuki in Vičava. Podobno je bilo tudi pri novi komasirani občini Polenšak, kjer je manjši del katastrske občine in naselja Hlaponci bil vključen v občino Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah, del katastrskih občin in naselij Tivolci in Prerad pa v občino Sv. Marjeta niže Ptuja. Zaradi ureditve na novo postavljenih mej občine Sv. Barbara v Halozah so odvzeli katastrski občini Belski vrh, ki je spadala v občino Zavrč, 55 ha ozemlja in ga priključili katastrski občini Veliki vrh, ki je spadala v občino Sv. Barbara. Sočasno so iz istega razloga zmanjšali za 80 ha katastrsko občino Veliki Okič, ki je spadala v občino Sv. Andraž v Halozah, in povečali katastrsko občino Mali Okič, ki je spadala v občino Sv. Barbara v Halozah. Sicer pa nismo ugotovili primera, da bi razbili prejšnjo politično občino tako, da bi jo razdelili med dve ali več novih komasiranih občin. Najpomembnejša sprememba je bila, da so komasirano občino Stoperce priključili okrajnemu glavarstvu Šmarje pri Jelšah.

Sicer pa nam kaže karta 3 in še posebej tabela 2 na določen specifičen proces. Od 21 podeželskih občin se jih je kar 17 ali 81 odst. povsem izenačilo z območjem tamkajšnje župnije in na njej zasnovanega šolskega okoliša. Izjema so le občine Dornava, Grajena, Rogoznica in Slovenja vas. Pa tudi pri Dornavi moramo ugotoviti, da se območje občine ujema z območjem kaplaneje Sv. Doroteje v Dornavi. Omenili smo že, da so se naselja, kjer je bilo središče župnije v zadnjih sto letih, razvila v agrarno-upravne mikrocentre urbaniziranega videza. In ta lokalna središča so postala sedeži novih občin. Močnemu klerikalnemu pritisku je pripisati, da je deset novih občin dobilo tudi imena župnij.

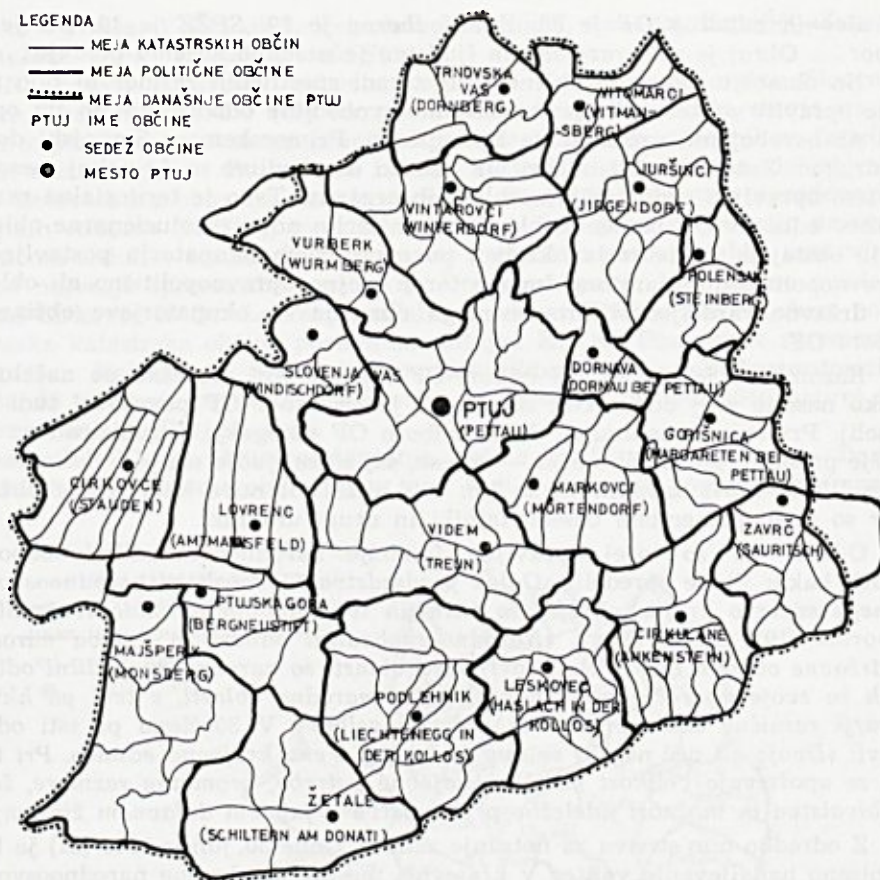
OBDOBJE NACISTIČNE OKUPACIJE (1941—1945)

Nacistični okupatorji so ob prihodu prevzeli v celoti sistem komasiranih občin, dali so jim le svoja imena, kakor so tudi sicer uveljavili nemška imena za katastrske občine in naselja. V teku leta 1941 pa so ukinili samostojno občino Stoperce in jo priključili k občini Majšperk, enako so ukinili tudi občini Hajdina in Rogoznica in naselja vključili v veliko mesnto občino Ptuj. Občini Vurberk so odvzeli katastrsko občino in naselje Krčevina in jo priključili mestni občini Ptuj. Tudi občino Zavrč so povečali s tem, da so ji priključili katastrsko občino in naselje Dubrava, ki je spadalo v Savsko banovino in je danes v SR Hrvatski (naselje leži povsem na meji in ima mešano hrvaško in slovensko prebivalstvo, spada v slovensko župnijo Sv. Martina v Zavrču in je bilo še pred sto leti povsem slovensko). Občini Videm so odvzeli katastrsko občino Dravci z naselji Dravci in Tajna in jo priključili občini Leskovec. Bivšo občino Sv. Barbara v Halozah (sedaj Cirkulane) so poimenovali po gradu Borl — Ankenstein.

Tako je bilo na območju današnje občine Ptuj ob koncu 1941. leta 21 političnih občin, kakor nam jih kaže karta 4.

LEGENDA

- MEJA KATASTRSKIH OBČIN
- MEJA POLITIČNE OBČINE
- MEJA DANAŠNJE OBČINE PTUJ
- PTUJ IME OBČINE
- SEDEŽ OBČINE
- MESTO PTUJ

Nacistični okupator je skoraj v celoti prevzel obstoječe upravopolitične enote, jim dal nemška imena in svoje uradništvo. Stanje ob koncu leta 1941.

OBDOBJE TITOVE JUGOSLAVIJE (1945—1974)

Organiziran odpor proti nacističnemu okupatorju se je na območju občine Ptuj začel že leta 1941. Po uničenju Lackove čete 8. avgusta 1942 pri Mostju ob Pesnici je bilo odporiško gibanje začasno zatrto. Ponovno je bilo oživljeno jeseni 1943, ko so začeli organizirati vaške in rajonske odbore Osvobodilne fronte. Proti koncu leta 1944 so bili odbori OF organizirani v vseh predelih današnje občine Ptuj.

Vida Rojic piše o tem takole: *Tedanje ptujsko okrožje (misli na okrožni odbor Osvobodilne fronte — opomba V.B.) je imelo tele rajone: ptujskega s Ptujem, hajdinsko in budinsko okolico in z delom Slovenskih goric; rajon Spodnje Haloze z okoliši Zavrča, Cirkulan in Leskovca; rajon Gornje Haloze z delom Dravskega polja; sem so spadali okoliši Podlehnika, Majšperka, Žetal, Pleterja, Cirkovec, Lancove vasi in že omenjeni rajon Ptujskega polja. Z Mariborom je bil povezan slovenskogoriški predel okoli Trnovske vasi, okoliš Polensaka je spadal k rajonu Ptujskega polja (25 a).*

Iz poročila okrožnega odbora OF Maribor (21 a) povzemamo, da je bilo na območju krajevnega odbora OF Ptuj (ta je obsegal v glavnem isto območje kot današnja občina Ptuj — opomba V.B.) tik pred osvoboditvijo leta 1945 —

»Krajevskih odborov OF je 66. ZSM odborov je 80. SPŽZ je 30. DE je en odbor... Okraj je zelo razgiban in ljudstvo je predano našemu gibanju...«

Na območju današnje občine Ptuj zaradi specifičnih razmer ni bilo mogoče opraviti volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, kot so jih opravili na osvobojenih ozemljih na Dolenjskem, Primorskem, v Savinjski dolini in drugod. Zato so vaški odbori OF vse do osvoboditve in še nekaj mesecev po tem opravljali tudi funkcije oblastnih organov. Tako je teritorialna razporeditev odborov OF pomenila hkrati organizacijo nove revolucionarne oblasti, ki je obstajala in delovala hkrati s po nacističnem okupatorju postavljenim upravnopolitičnim aparatom. Imamo torej dvojno upravnopolitično ali oblastno, državno razdeljenost proučevanega območja — okupatorjeve občine in odbore OF.

Razumljivo je, da so bili odbori OF organizirani pretežno po načelu — vsako naselje svoj odbor OF, seveda pa je en odbor OF povezoval tudi več naselij. Pri tem je zanimivo, da so odbore OF mnogokje organizirali za območje prvotnih političnih občin — sosesk, saj so se ljudje nanje v osemdesetih letih (1850—1934) navadili in so jim bili bližje kot nove komasirane občine, kjer so imeli pomembno besedo tajniki in drugi uradniki.

Odbori OF so torej opravljali funkcije narodnoosvobodilnih odborov (NOO) kakor jih je opredelil »Odlok predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih« (19). Odlok pravi: »Narodnoosvobodilni odbori so osnova narodne in državne oblasti. Po načelu nedeljivosti oblasti so narodnoosvobodilni odbori vsak za svoje področje predstavniki polne narodne oblasti, s tem pa hkrati čuvarji resnične samouprave in državne celote.« V 30. členu pa isti odlok pravi: »Dvoje ali več naselij se more združiti v eno krajevno edinico. Pri tem naj se upoštevajo velikost naselja, krajevne potrebe, prometne razmere, želje prebivalstva in možnost udeležbe prebivalstva v javnem državnem življenju.«

Z odredbo ministrstva za notranje zadeve z dne 30. junija 1945 (21) je bilo razpisano nadaljevanje volitev v krajevne, mestne in okrajne narodnoosvobodilne odbore povsod tam, kjer še niso bile opravljene. Volitve se morajo opraviti od 15. julija 1945 dalje. Na območju takratnega okraja Ptuj so bile volitve opravljene do konca avgusta.

S prvim tovrstnim povojnim zakonom, »zakonom o upravni razdelitvi federalne Slovenije« (29), je bila Slovenija razdeljena na pet okrožij — okrožno mesto Ljubljana ter celjsko, ljubljansko, mariborsko in novomeško okrožje. Mariborsko okrožje je bilo razdeljeno na devet okrajev, med njimi je tudi okraj Ptuj. Tisti del okraja Ptuj, ki ga pokriva današnje območje občine Ptuj, je obsegal naslednje kraje:

Apače, Bišečki vrh, Biš, Borovci, Brezovci, Budina, Bukovci, Cirkovci, Cirkulane, Čermožiše, Dobrina, Dolena, Dornava, Dragovič, Draženci, Drobetinci, Formin, Gajeveci, Gorca-Dežno, Gorenjski vrh, Gradiša, Grajena, Gruškovec, Gruškovje, Hajdina, Hvaletinci, Jablane, Janežovci, Jurovci, Kiear, Kočice, Kozminci, Krčevina pri Ptuj, Lancova vas, Leskovec, Levanjci, Ločki vrh, Majski vrh, Majšperk, Mala vas, Markovci, Mestni vrh, Mezgovec, Mihovci, Moškanjci, Muretinci, Nadale, Naraplje, Nova vas pri Ptuj, Nova vas pri Sv. Marku, Pacinje, Paradiž, Pleterje, Pobrežje, Podlehnik, Podvinci, Polenšak, Pristava, Prvenci, Ptuj, Ptujška gora, Rotman, Sakušak, Sela, Sestrže, Skorišnjak, Slapšina, Slatina, Slovenja vas, Sobetinci, Spuhlja, Stanošina, Starošinci, Stojnici, Stoperec, Strajna-Rodnji vrh, Stražgonci, Sv. Marjeta niže Ptuj, Sv. Lovrene na Dravskem polju, Sv. Urban pri Ptuj, Sv. Vid pri Ptuj, Sikole, Tibolei, Trnovska vas, Trnovski vrh, Tržec-Jurovci, Turški vrh, Vareja,

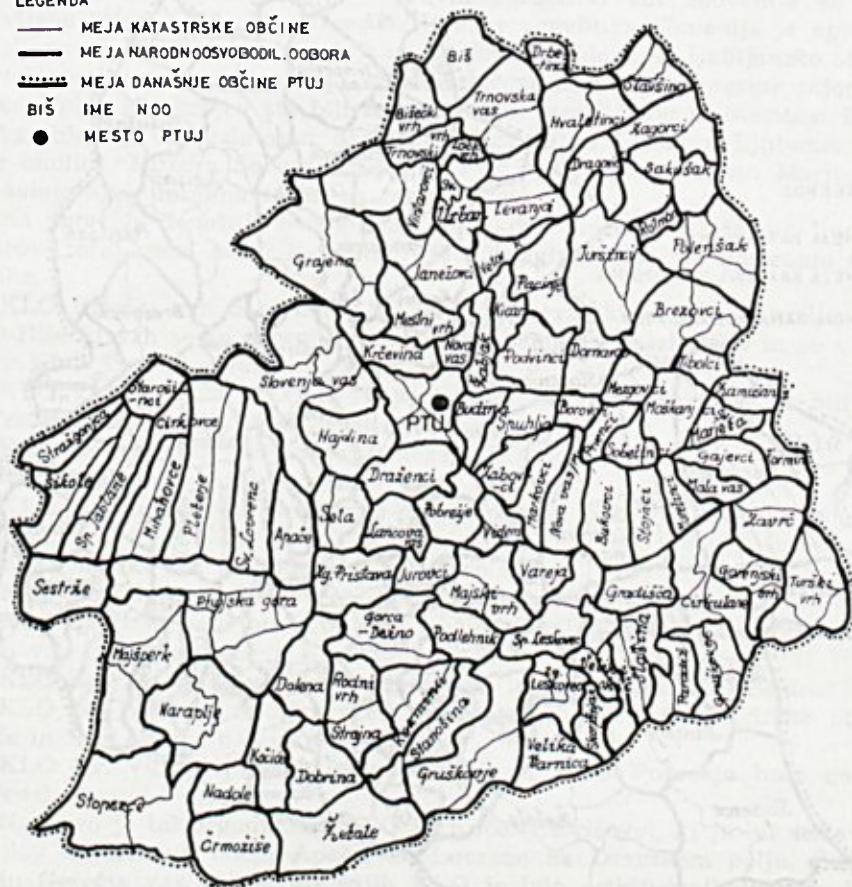
Velika Varnica, Veliki okič, Velovlak, Vinterovci, Zabovci, Zagojiči, Zagorci, Zamušani, Zavrč, Zabjak, Žetale-Stopice.

Na osnovi podatkov »zakona o upravni razdelitvi federalne Slovenije z dne 6. septembra 1945« (19) ter po rekonstrukciji dejanskega stanja na terenu s pomočjo arhivskega gradiva in izjav takratnih odbornikov (gradivo hrani mestni arhiv v Ptuj) smo izdelali karto 5. Ugotovili smo, da je jeseni 1945 delovalo na območju današnje občine Ptuj 100 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO), torej 15 več, kot je bilo pred komasacijo prvotnih političnih občin — sosesk. Če primerjamo karto 2 in karto 5, lahko ugotovimo, da so največje spremembe nastale na Dravskem polju, kjer sta se nekdanji občini Cirkovec in Sv. Lovrenc razdelili na devet KNOO. Na Ptujskem polju je vsaka katastrska občina postala samostojen KNOO. Posamezne spremembe so tudi v Halozah in Slovenskih goricah. Edina večja političnoteritorialna enota, ki povezuje pet katastrskih občin in je ostala od leta 1850 naprej nespremenjena, je Ptujška gora.

Sto KNOO na območju današnje občine Ptuj pomeni najvišje število upravnih enot na tem območju in tako tudi površinsko povprečno najmanjše

LEGENDA

- MEJA KATASTRSKE OBČINE
- MEJA NARODNOOSVOBODIL. ODOBORA
- ..... MEJA DANAŠNJE OBČINE PTUJ
- BIŠ I NE NOO
- MESTO PTUJ

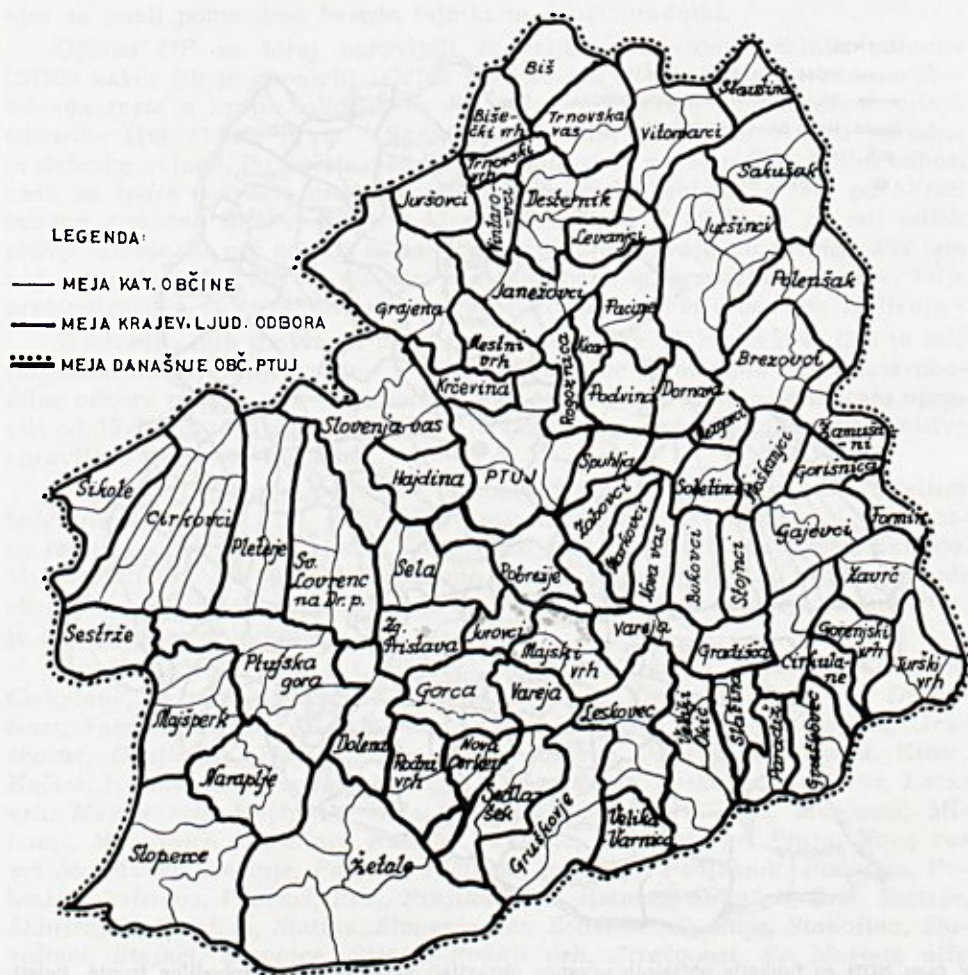

V času NOB so funkcije oblastnih organov opravljali vaški odbori Osvobodilne fronte. Poletni 1945 so bile tudi na območju današnje občine Ptuj opravljene volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore (KNOO). Karta nam kaže prvo po osvoboditvi zasnovano upravno-politično razdelitev na proučevanem območju.

upravne enote. Prevladujoča prostorska enota, ki rabi za osnovo upravne enote, je torej katastrska občina.

Aprila 1946 je bil izdan nov zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije (31). Za območje današnje občine Ptuj je določal 32 krajevnih ljudskih odborov (KLO), torej komaj tretjino prejšnjih. Območje najmanjšega KLO bi obsegalo samo dve katastrski občini (npr. Bukovci), največjega pa 13 katastrskih občin (npr. Cirkulane). Ta zakon pa je bil kmalu preklican (32). Nedvomno je bil pozneje ocenjen za neprimerne, saj bi se s prostorskim povečevanjem območij KLO zmanjšale možnosti neposrednega množičnega sodelovanja ljudi pri reševanju žgočih problemov obnove in utrjevanja ljudske oblasti. Zato je septembra 1946 izšel že drugi zakon o upravni razdelitvi LR Slovenije v tem letu (33). Po določitvi tega zakona je bilo na območju današnje občine Ptuj določeno 76 krajevnih ljudskih odborov, torej za 24 manj kot leto poprej in le za 9 manj, kot je bilo 1850 zastavljenih prvih političnih občin.

Primerjava kart 2, 5 in 6 nam pokaže, da so se posamezni kraji, ki so bili nekoč samostojne občine ali so imeli svoje NOO, sedaj združili v večje

Ze septembra leta 1946 so bile opravljene prve spremembe in dopolnitve v upravno-politični razdelitvi. Število krajevnih ljudskih odborov (KLO) se zmanjša.

KLO. V obeh obdobjih je največ teh primerov na območju Slovenskih goric in na Dravskem polju. Tako so se npr. združili KNOO Sakušak in KNOO Zagorci v KLO Sakušak, KNOO Sv. Urban in KNOO Levanjci v KLO Destrnik, KNOO Janežovci in KNOO Zgornji Velovlak v KLO Janežovci (vse Slovenske gorice ali KNOO Gajevci, Mala vas in Muretinci v KLO Gajevci (Ptujsko polje), KNOO Cirkovce, Mihovci, Spodnje Jablane in Starošinci v KLO Cirkovce (Dravsko polje) ipd. Nekateri KLO so dobili tudi nova imena. Navedeno združevanje manjših KNOO v večje KLO pomeni začetek postopnega prostorskega povečevanja upravnih enot.

V tej smeri gredo tudi spremembe, čeprav neznatne, ki jih je prinesel leta 1948 zakon (34), ki je LR Slovenijo razdelil na 29 okrajev, na današnjem območju občine Ptuj pa določil 73 krajevnih ljudskih odborov, torej le tri manj kot zakon o upravni razdelitvi iz leta 1946. Združila sta se KLO Biš in KLO Bišečki vrh v KLO Biš, KLO Leskovec in KLO Veliki Okič v KLO Leskovec, KLO Markovci in KLO Nova vas pri Markovcih v KLO Markovci, KLO Krčevina pri Ptuj se je vključila v mestni ljudski odbor Ptuj. Nasprotno temu pa se je katastrska občina in naselje Lancova vas izločila iz KLO Sela in dobila samostojen KLO. (Primerjaj s karto 6.)

Pomembnejše spremembe v upravni razdelitvi LR Slovenije so bile opravljene jeseni 1949 (36). *»Ozemlje ljudske republike Slovenije je upravno razdeljeno na glavno mesto Ljubljano, na goriško oblast, na ljubljansko oblast, na mariborsko oblast, na okraje, mesta izločena iz okrajev, mestne rajone in kraje«*. Poleg 27 okrajev sta bili še samostojni mesti Celje in Maribor. Mariborska oblast je obsegala osem okrajev — Dravograd, Lendava, Ljutomer, Maribor okolica, Murska Sobota, Poljčane, Ptuj in Radgona; mesto Maribor je bilo samostojna upravna enota na ravni okraja.

Na območju današnje občine Ptuj je zakon določil 65 krajevnih ljudskih odborov, torej osem manj kot leta 1948. Opravljene so bile naslednje spremembe:

KLO Bišečki vrh dobi del KLO Trnovski vrh, ki je bil odpravljen. Od KLO Bišečki vrh se je odcepila katastrska občina in naselje Biš in se vključila v KLO Trnovska vas.

KLO Vintarovci in KLO Levanjci ter del KLO Trnovski vrh so bili priključeni KLO Destrnik, ki se je tako bistveno povečal.

KLO Dolena dobi del odpravljenega KLO Rodni vrh.

KLO Zamušani je bil priključen KLO Gorišnica.

KLO Hajdina je bil povečan z delom naselja Njiverce in delom naselja Draženci.

KLO Majski vrh so dodelili KLO Vareja.

KLO Podlehnik se je povečal z vključitvijo KLO Gorca.

KLO Sedlašek je dobil katastrsko občino Strajna in del katastrske občine Rodni vrh iz odpravljenega KLO Rodni vrh.

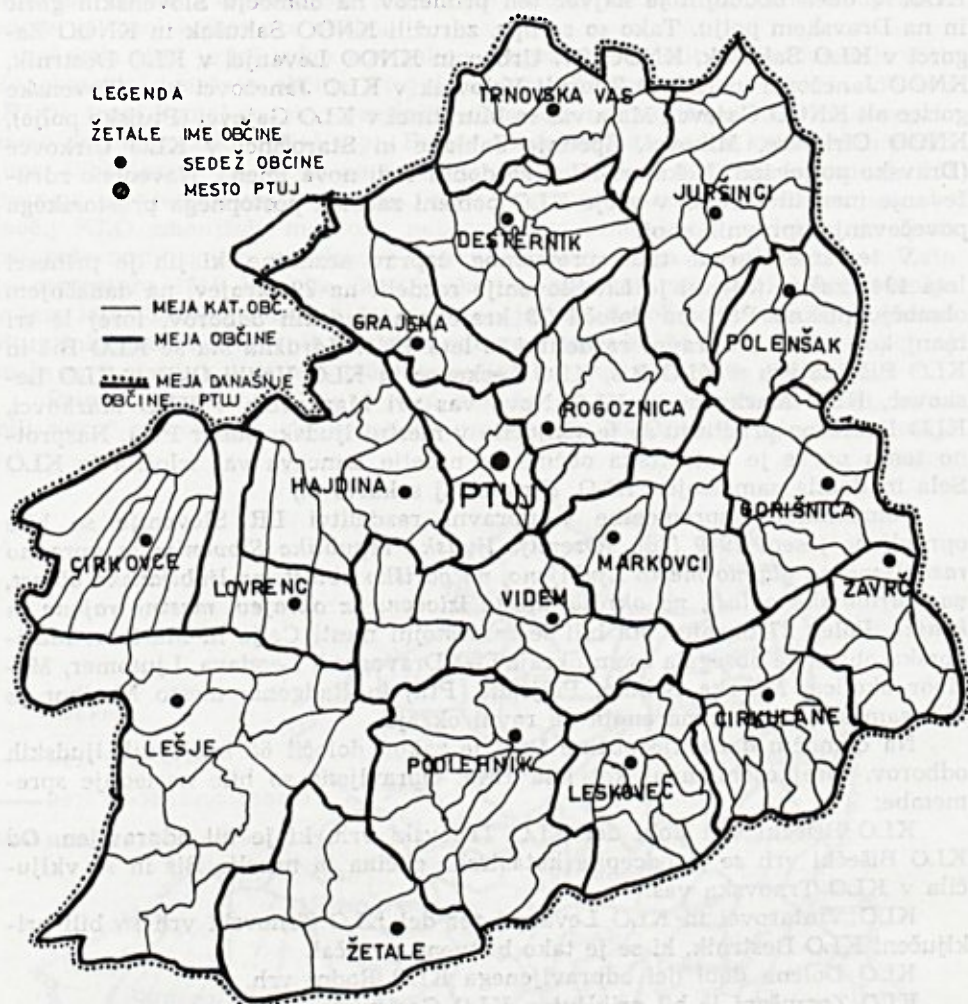
KLO Zgornja Pristava je bil odpravljen in priključen KLO Sela.

KLO Sv. Lovrenc na Dravskem polju je izgubil del katastrske občine Apače in Sv. Lovrenc na Dravskem polju.

KLO Sv. Vid pri Ptuj je pridobil bivši KLO Pobrežje brez naselja Draženci.

Na novo je bil organiziran KLO Strnišče (Kidričevo), ki je bil sestavljen iz delov katastrskih občin Apače, Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Župečja vas in Gerečja vas. Devet prejšnjih KLO je bilo priključenih drugim KLO, en KLO je ustanovljen na novo. (Primerjaj spremembe na karti 6.)

V letih 1949, 1950 in 1951 je bilo v Sloveniji opravljenih več sprememb v teritorialni razdelitvi, vendar na našem proučevanem ozemlju ni bilo no-

Leta 1952 dobimo oblastne organe — občine in s tem tudi novo upravopolitično razdelitev, ki se močno približa stanju po opravljeni komasaeltji v letih 1933—1934. Primerjava s karto 3 nam to pokaže

bene. Omeniti je, da so bile v začetku leta 1951 odpravljene oblasti kot upravnoteritorialne enote.

Pomembnejše spremembe v upravnoteritorialni razdelitvi je prineslo leto 1952, ko dobimo aprila zakon o razdelitvi LRS na mesta, okraje in občine (38). Kot najnižja upravnoteritorialna enota se pojavi ponovno občina. V LRS smo imeli poleg glavnega mesta Ljubljane še mesti Maribor in Celje ter 19 okrajev. Takratni okraj Ptuj je imel mestni občini Ptuj in Ormož in še 22 občin. Na območju današnje občine Ptuj je bilo organiziranih 19 občin. Tako se je od leta 1949 zmanjšalo število upravopolitičnih enot od 65 na 19 ali na slabo tretjino. Od 100 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov leta 1945 smo prišli na 19 občin.

Nastalo teritorialno razdelitev območja današnje občine Ptuj nam kaže karta 7. Če novo teritorialno razdelitev primerjamo s tisto, ki je nastala s ko-

masacijo prvotnih političnih občin — sosesk v letih 1933—1934 in nam jo kaže karta 3, ter s tisto iz dobe okupacije (karta 4), vidimo veliko podobnost. Nove občine se v večini primerov povsem ujemajo s takratnimi. Nove občine so v glavnem primerno zaokrožene naravne enote z družbenimi funkcijami, ki jih povezujejo. Sedeži novih občin so v naseljih z določenimi centralnimi funkcijami — šola, župnija, pošta, promet, preskrba.

Razvoj našega samoupravnega sistema pa je šel naprej v smeri formiranja občine, ki bi naj bila temeljna družbenopolitična skupnost, sposobna zagotoviti občanom vse osnovne možnosti razvoja. In tako smo leta 1958 dobili zakon (39) o občinah — komunah. Na našem proučevanem ozemlju je bilo leta 1955 formiranih osem občin (komun), kakor nam jih kaže karta 8.

Občina Borl je združila bivši haloški občini Cirkulane in Zavrch ter tri katastrske občine s Ptujskega polja — Bukovci in Stojnci iz občine Markovci ter Muretinci iz občine Gorišnica. Tako so simbolično povezali Haložane in Poljance, ki so si bili v tistih dneh nekoliko v laseh zaradi odpravljanja viničarskih razmerij. Tako je obsegala občina Borl 25 katastrskih občin in enako število naselij.

V občini Cirkovce sta se združili bivši občini Cirkovce in Lovrenc na Dravskem polju in nova občina je obsegala 13 katastrskih občin s 15 naselji.

Občina Destrnik je povezala bivši občini Destrnik in Trnovska vas. Pri tem pa sta katastrski občini Drbetinci in Vitomarci iz občine Trnovska vas bili priključeni občini Juršinci. Nova občina je obsegala 17 katastrskih občin s 25 naselji.

Občina Gorišnica je dobila na severu južni del občine Polenšak, torej del Slovenskih goric. Od občine Markovci je dobila katastrske občine Borovci, Prvenci in Sobotinci, Borlu pa je oddala katastrsko občino Muretinci. Tako je bila po obsegu med manjšimi občinami, imela je 19 katastrskih občin z 28 naselji.

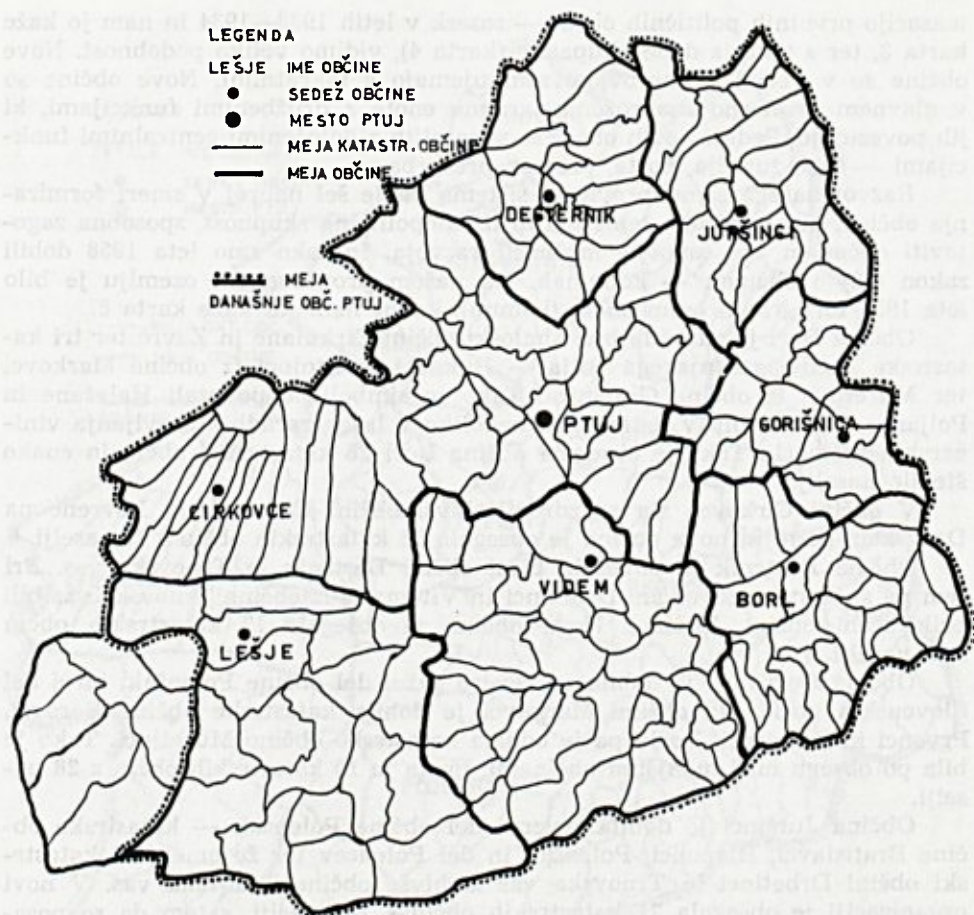
Občina Juršinci je dobila severni del občine Polenšak — katastrske občine Bratislavci, Hlaponci, Polenšak in del Polencev ter že omenjeni katastrski občini Drbetinci in Trnovska vas iz bivše občine Trnovska vas. V novi organizaciji je obsegala 21 katastrskih občin s 26 naselji, s tem da so posamezna naselja pripadala občini le delno (npr. Andrenci, Polenci, Smolinci in Župetinci).

Občini Lešje so priključili občino Žetale in občino Makole. Tako je bila po površini največja občina, saj je obsegala 26 katastrskih občin s 43 naselji. Območje Žetal je bilo prometno s središčem občine v Majšperku zelo slabo povezano. Območje Makol spada danes v območje občine Slovenska Bistrica, takrat pa je bilo v okraju Ptuj.

Mestna občina Ptuj je pritegnila k sebi vso bližnjo okolico, območja bivših občin Grajena, Hajdina in Rogoznica ter tri katastrske občine bivše občine Markovci — Markovci, Nova vas pri Markovcih in Zabovci. Povečana je obsegala 4 katastrske občine ožjega mestnega območja in 30 okoliških katastrskih občin.

Občina Videm se je izoblikovala iz dveh povsem haloških občin — Leskovec in Podlehnik ter občine Videm, ki je združevala 5 haloških in 7 dravskopoljskih katastrskih občin ter je torej po svoji sestavi podobna občini Borl. Sodila je med večje občine, saj je obsegala 36 katastrskih občin z 42 naselji.

Takšna upravnoteritorialna razdelitev je močno zanemarila naravnogeografske danosti in v stoletjih nastale družbenoekonomske, kulturne, prometne in druge elemente, ki so v medsebojni prepletenosti ustvarili bolj ali manj trdne socialne skupnosti. In prav takšne socialne skupnosti bi lahko kljub določenim tradicionalizmom, starosvetnosti in splošni nerazvitosti s pomočjo

Leto 1955 nam prinese prve občine — komune. Upravnopoliitične enote se povečujejo.

zavestnih naprednih prizadevanj postopoma postale osnova, ki bi ustvarjala objektivno »možnost udeležbe prebivalstva v javnem državnem življenju«, kot je to napisano v odloku SNOS o narodnoosvobodilnih odborih (19). Nove občine in njihovi občinski odbori so bili le podaljšana roka države, v svojem bistvu pa kratkotrajna postajališča na poti formiranja resničnih samoupravnih družbenopolitičnih skupnosti.

Že sredi leta 1957 je prišlo do bistvenih sprememb (40). Po več kot sto letih obstoja je bil odpravljen okraj Ptuj in priključen okraju Maribor. Odprava ptujskega okraja pa je povzročila spremembe tudi pri organizaciji občin in tako dobimo na območju današnje občine Ptuj namesto prejšnjih osmih sedaj samo tri občine, ki jih kaže karta 9.

Občini Gorišnica je bilo priključeno celotno območje občine Borl in del območja občine Juršinci (celotna občina Polenšak iz leta 1952 — karta 7). Dobila pa je tudi štiri katastrske občine politične občine Podgorci iz leta 1952 — Breznica, Cvetkovci, Osluševci in Podgorci. Na novo formirana občina Gorišnica je tako obsegala vzhodni del območja današnje občine Ptuj, 48 katastrskih občin z 59 naselji. Povezovala je predele Slovenskih goric, osrednji prostor Ptujskega polja in vzhodne kraje Haloz. Središče občine je postala

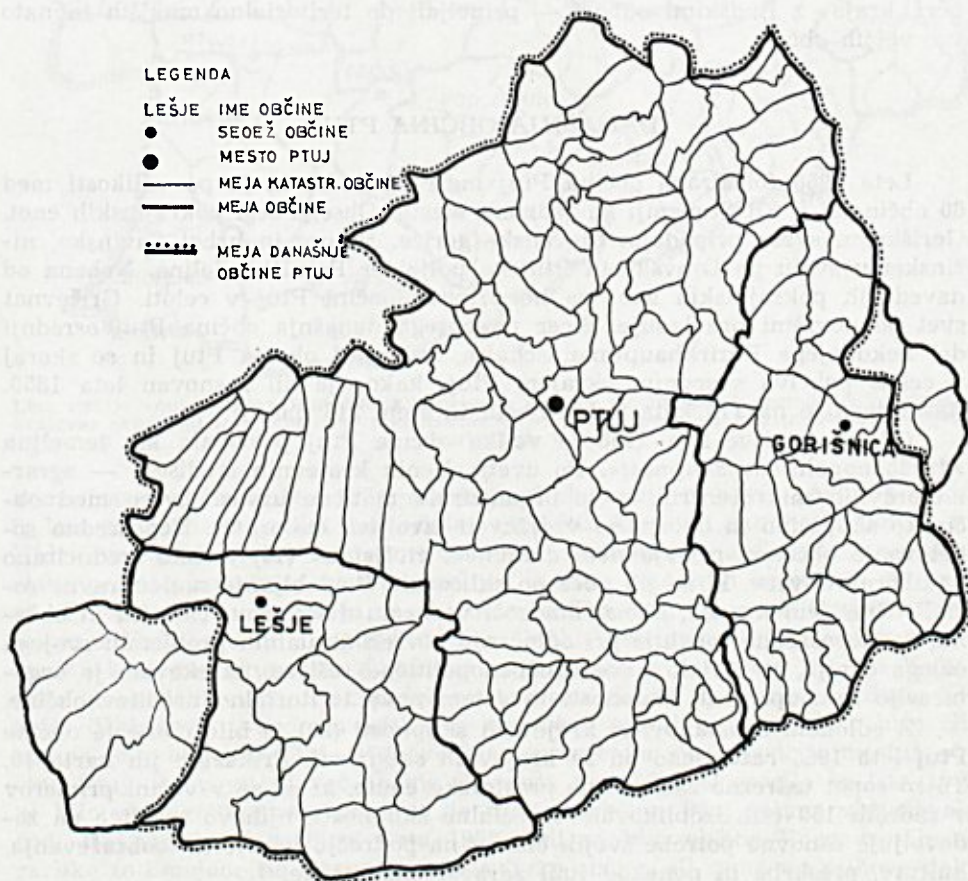
Gorišnica, upravnoagrarni mikrocenter, ki se pa v bistvu ni v ničemer ločil od podobnih središč, kot so Cirkulane, Zavrč in Polenšak. Teritorialno tako postavljena občina je bila izrazita upravopolitična tvorba, zato so jo ljudje sprejeli z negodovanjem.

Občina Lešje je ostala nespremenjena.

Občina Ptuj se je ponovno in tokrat bistveno povečala, saj so se vanjo vključile občine Cirkovce, Destrnik in Videm v celoti, občina Juršinci pa le brez treh katastrskih občin, ki so pripadle občini Gorišnica.

Ob tej reorganizaciji se je izoblikovala sedanja zahodna meja območja današnje občine Ptuj proti Mariboru. Od tedanje občine Ptuj so se odcepile k občini Maribor Tezno katastrske občine in naselja Starše in Zlatoličje na Dravskem polju in Vumpah v Slovenskih goricah. K občini Rače pa se je pripojila katastrska občina Prepolje z naselji Prepolje in Trniče.

Le dobro leto zatem — oktobra 1958 — je bila v našem primeru opravljena še zadnja reorganizacija (41). V okraju Mariboru so bile odpravljene občine Črna na Koroškem, Gorišnica, Lešje, Podvelka, Poljčane, Središče in Šentilj.

Proces k formiranju velike občine se nadaljuje. Stanje leta 1957.

Večji del občine Gorišnica je bil priključen občini Ptuj, štiri katastrske občine pa občini Ormož (glej karto 9). Večina občine Lešje je pripadla občini Ptuj, nekdanja občina Makole pa občini Slovenska Bistrica. Tako smo dobili leta 1958 veliko občino Ptuj, ki do danes ni spreminjala svojih takrat začrtanih meja.

Do leta 1960 so bile opravljene upravne teritorialne spremembe tudi v ostalih pokrajinskih enotah Slovenije in tako je iz prečiščenega besedila zakona o območjih okrajev in občin v LRS iz leta 1960 (42) razvidno, da smo imeli v LR Sloveniji osem okrajev in 83 občin. Pri tem so imeli okraji naslednje število občin: Celje 8, Gorica 8, Koper 7, Kranj 9, Ljubljana 25 (od tega 9 mestnih), Maribor 11 (od tega 3 mestne), Murska Sobota 6 in Novo mesto 9.

V naslednjih letih so sledile nove združitve občin in decembra 1962. leta se združijo tudi okraji. Tako smo imeli v letu 1964 le še 4 okraje z 62 občinami: Celje 11 občin, Koper 10 občin, Ljubljana 26 občin in Maribor 15 občin (43). Z ustavnim zakonom so bili leta 1965 v Socialistični republiki Sloveniji odpravljeni okraji. »Družbenopolitične skupnosti v SR Sloveniji so občine in republika« (44, 2. člen). S tem je bilo končano dvajsetletno obdobje stalnih upravnoteritorialnih sprememb, ki so s postopnim združevanjem teritorialno manjših upravnopoličnih enot — krajev z narodnoosvobodilnimi odbori, krajev z ljudskimi odbori — pripeljali do teritorialno manjših in nato vse večjih občin.

DANAŠNJA OBČINA PTUJ

Leta 1958 formirana občina Ptuj meri 64.516 ha in je po velikosti med 60 občinami v SR Sloveniji na sedmem mestu. Obsega šest pokrajinskih enot. Goriškemu svetu pripadajo: Slovenske gorice, Haloze in hrbet Savinsko, nižinskemu svetu pa Dravsko in Ptujsko polje ter Pesniška dolina. Nobena od navedenih pokrajinskih enot pa ne pripada občini Ptuj v celoti. Gričevnat svet po površini prevladuje. Sicer pa obsega današnja občina Ptuj osrednji del nekdanjega Bezirkshauptmannschafta, sreza ali okraja Ptuj in se skoraj v celoti pokriva s sodnim okrajem Ptuj, kakor je bil zasnovan leta 1850. Razdeljena je na 173 katastrskih občin in šteje 216 naselij.

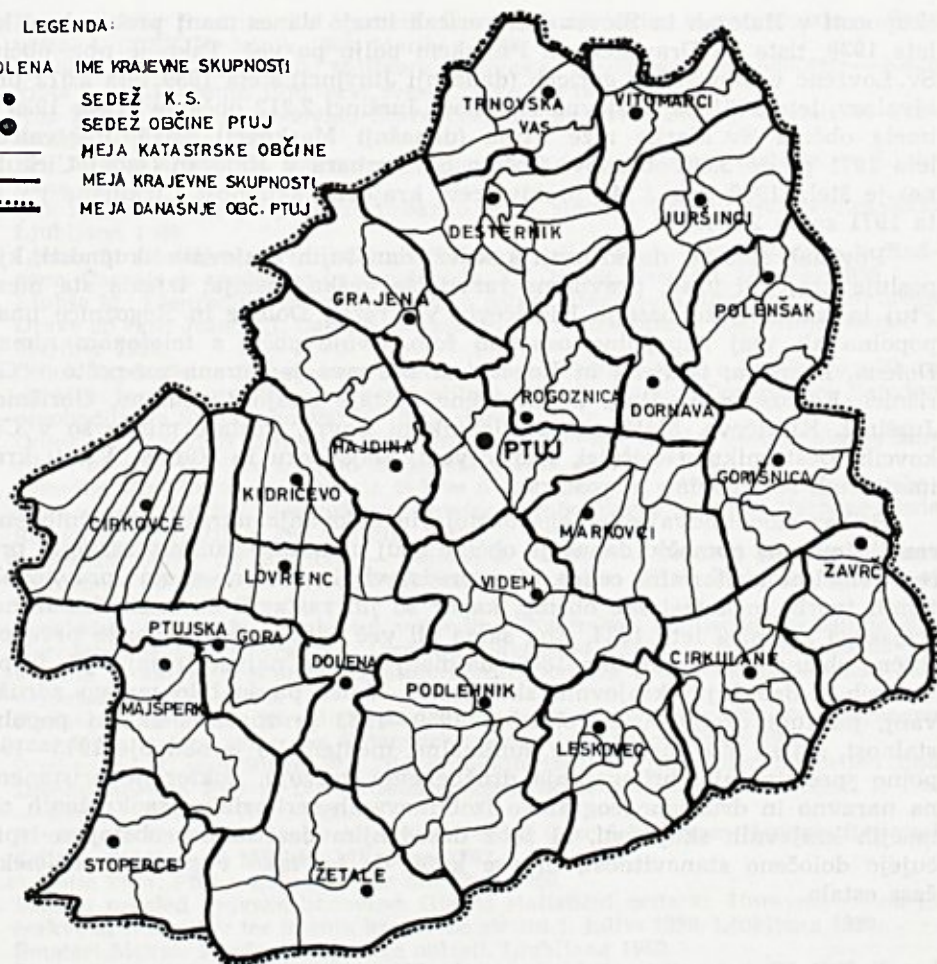
Od ustanovitve leta 1958 je velika občina Ptuj poslovala kot temeljna »družbenopolitična skupnost«. Po uveljavljenih krajevnih središčih — agrarnoupravnih mikrocentrih — je organizirala matične urade. Zvezo med občinsko skupščino in občani so vzdrževali izvoljeni odborniki. Neposredno sodelovanje občanov pri »javnem državnem življenju« (19) je bilo zreducirano na zbere volivcev, ki so jih občasno sklicevali. Poglobljanje samoupravne socialistične demokracije, ki naj omogoči vsakemu delovnemu človeku in občanu, da neposredno sodeluje pri odločanju o vseh aktualnih problemih svojega občinskega okolja, je terjalo nove družbenopolitične rešitve, narekovalo je organizacijo samoupravnih skupnosti in s tem novo teritorialno ureditev občine.

Z odlokom o ustanovitvi krajevnih skupnosti (20) je bilo območje občine Ptuj leta 1965 razdeljeno na 25 krajevnih skupnosti. Prikazuje jih karta 10. To so zopet ustrezno zaokrožene prostorske enote, ki so se v večini primerov v zadnjih 150 letih izoblikovale v socialne skupnosti, njihovo središče pa zadovoljuje osnovne potrebe svojih članov na področju vzgoje in izobraževanja, kulture, preskrbe in ponekod tudi zdravstvene zaščite.

Primerjava karte 10 s kartami 3, 4 in 7 nam pokaže skoraj popolno enakost v teritorialni razporeditvi in obsegu sedanjih krajevnih skupnosti ter

LEGENDA:

- DOLENA IME KRAJEVNE SKUPNOSTI
 ● SEDEŽ K. S.
 ● SEDEŽ OBČINE PTUJ
 — MEJA KATASTRSKE OBČINE
 — MEJA KRAJEVNE SKUPNOSTI
 ..... MEJA DANAŠNJE OBČ. PTUJ

Leta 1965 je velika občina Ptuj dobila v procesu razvoja samoupravnih socialističnih odnosov krajevne skupnosti in s tem novo regionalizacijo, ki je zelo podobna tisti iz leta 1934 in 1952. (Karte 3 in 7).

komasiranih občin iz leta 1934, stanja med okupacijo in prvih povojnih občin iz leta 1952. Povsem novi teritorialni enoti sta krajevni skupnosti Dolena in Kidričevo. Ustanovitev krajevne skupnosti Dolena je narekovala predvsem slaba prometna povezanost teh naselij s središči sosednjih krajevnih skupnosti. Pričakovati pa je težnjo naselij Sela in Trnovec, da se priključijo razvitejšemu Kidričevemu ali Hajdini, kjer lahko več pričakujeta. Nujnost nastanka krajevne skupnosti Kidričevo je pogojena z razvojem naselja Kidričevo in okoliških vasi, kjer si delavci tovarne glinice in alumnija »Boris Kidrič«, Kidričevo, v zadnjih letih kar množično gradijo stanovanjske hiše. Sicer pa je v obdobju 1934—1965 večkrat spremenila svojo podobo mestna občina Ptuj. Po vojni ni več občine Slovenja vas. Med okupacijo in leta 1952 ni bilo občine Stoperce, sicer pa je mestna občina Ptuj takrat vključevala tudi Hajdino in Rogoznico. Leta 1952 tudi ni bilo občine Dornava. Druge razlike so omejene na posamezne katastrske občine ali samo na njihove dele.

Osnovne podatke o površini posameznih krajevnih skupnosti lahko poznamo iz tabele 2, število prebivalstva pa se je seveda spremenilo. Krajevne

skupnosti v Halozah in Slovenskih goricah imajo danes manj prebivalcev kot leta 1939, tiste na Dravskem in Ptujskem polju pa več. Tako je npr. občina Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (današnji Juršinci) štela 1939. leta 2.512 prebivalcev, leta 1971 pa krajevna skupnost Juršinci 2.212 občanov. Leta 1939 je imela občina Sv. Marko niže Ptuja (današnji Markovci) 2.512 prebivalcev, leta 1971 pa že 3.801 občanov. Občina Sv. Barbara v Halozah (sedaj Cirkulane) je štela 1939. leta 3.140 prebivalcev, krajevna skupnost Cirkulane pa leta 1971 samo 2.794.

Povedali smo že, da so kraji s sedeži današnjih krajevnih skupnosti, kjer posluje krajevni urad, praviloma razvitejša vaška naselja; izjema sta mesto Ptuj in industrijsko naselje Kidričevo. Vsi razen Dolena in Rogoznice imajo popolno ali vsaj nepopolno osnovno šolo. Svoje počte s telefonom nimajo Dolena, Dornava, Grajena in Rogoznica. Dornava je vezana na pošto v Gorišnici, Rogoznica na Ptuj. Zdravstvene postaje imajo Cirkulane, Gorišnica, Juršinci, Kidričevo, Majšperk, Podlehnik in Zavrč. Postaje milice so v Cirkovcih, Desterniku, Gorišnici, Kidričevem, Majšperku in Vidmu. Vsi ti kraji imajo tudi še trgovino in gostilno.

Prikaz stopetindvajsetletnega obstoja in delovanja upravnopolitičnih enot raznih imen na območju današnje občine Ptuj nam kaže zanimiv razvojni proces. Temeljne teritorialne celice, ki so predstavljale osnovno enoto upravnopolitičnih tvorb, so katastrske občine, kakor so jih zastavili ob nastanku franciscejskega katastra leta 1824. Ena sama ali več združenih so tvorile prve politične občine — soseske leta 1850; najmanj štiri in največ trinajst jih je povezanih v današnjih krajevnih skupnostih. Vmes pa je bilo mnogo združevanj, pa tudi drobitev. Za obdobje 1850—1933 je značilna skoraj popolna stalnost, saj so bile spremembe minimalne, medtem ko je obdobje 1945—1965 polno spreminjanja, prilagajanja družbenemu razvoju, dokler ne pristanemo na naravno in družbenogeografsko izoblikovanih teritorialno zaokroženih območjih krajevnih skupnosti, ki že z dosedanjim desetletnim obstojem izpričujejo določeno stanovitnost, in vse kaže, da bo tako v glavnem še nekaj časa ostalo.

GLAVNI VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

1. Allgemeines Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Steiermark. XXI. Stück. Erläss No 378 z dne 7. oktobra 1850. Graz 1850 — Marburški okrog. Marburger Kreis. (Slovensko-nemška izdaja).
2. Bračič Vladimir: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. Časopis za zgodovino in narodopisje — Nova vrsta. 3(XXXVIII.) letnik 1967. Maribor 1967.
3. Bračič Vladimir: Ormož in njegova gosposčina leta 1542. Ormož skozi stoletja. Maribor 1973.
4. Bračič Vladimir: Ptujsko polje v luči imenjskih cenitev iz leta 1542. Ptujski zbornik IV. Ptuj 1974.
5. Bračič Vladimir: Ptujsko polje, historično socialnogeografska študija. Maribor 1974.
6. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god. Sarajevo 1932.
7. Gemeinde karte der Untersteiermark. Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums. Marburg (Drau) Jänner 1942. Maßstab 1 : 100.000. Hranl Katastrski urad v Ptuj.
8. Globevnik Josip: Ljudski odbori organi ljudske samouprave. Pregled razvoja in njihova nova ureditev. Ljubljana 1952.
9. Globevnik Josip: Krajevni odbori v komunalni ureditvi. Ljubljana 1956.
10. Imenjske cenitve (die Gülterschätzungen) za gosposčine Borl, Vurberk, Majšperk, Ormož, Velika Nedelja. Originale hranl Steiermärkisches Landesarchiv v Gradcu.
11. Klemenčič Vladimir: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII. Ljubljana 1960.

12. Koropec Jože: Srednjeveški Vurberk. Časopis za zgodovino in narodopisje — Nova vrsta, 4. (XXXIX) letnik 1968. Maribor 1968.
13. Koropec Jože: Srednjeveški Majšperk. Časopis za zgodovino in narodopisje — Nova vrsta 6. (XLI.) letnik 1970, prvi zvezek. Maribor 1970.
14. Kos Milko: Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga prva. Urbarji salzburške nadškofije. Ljubljana 1939.
15. Kos Milko: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. — Ljubljana 1955.
16. Kos Milko: Haloze po ptujskih urbarjih iz 15. stoletja. Zgodovinski časopis XIV. Ljubljana 1960.
17. Ljubša M.: Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Vellka Nedelja in Radgona. Časopis za zgodovino in narodopisje. XX. letnik, Snopič 1. Maribor 1925.
18. Ljubša M.: Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih župnij na levem bregu Drave ob času Jožefa II. Časopis za zgodovino in narodopisje. XX. letnik, snopič 1. Maribor 1925.
19. Odlok Predsedstva Slovenskega Narodnoosvobodilnega Sveta o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih Narodno osvobodilnih odborih. Ur. list Slovenskega Narodno osvobodilnega Sveta (ponatis) št. 10/2 z dne 21. maja 1944.
20. Odlok o ustanovitvi krajevnih skupnosti v občini Ptui. Uradni vestnik okraja Maribor, leto X., številka 2/58, od 29. januarja 1965. Maribor 1965.
21. Odredba Ministrstva za notranje zadeve o nadaljevanju volitev v narodnoosvobodilne odbore. Ur. list Slovenskega Narodno osvobodilnega Sveta in Narodne vlade Slovenije, št. 128/15, z dne 7. julija 1945.
21. a) Okrožni odbor OF Maribor — Položaj 6. 5. 1945. — Poročilo prve redne seje Okrožnega odbora OF Maribor Pokrajinskemu odboru OF za Štajersko (dokument hrani Muzej osvoboditve).
22. Pregledek o politični razdelitvi vojvodine Štajerske. Politische Einteilung des Herzogtumes Steiermark. XI. Okrajno glavarstvo Ptuj. — Abecedni zaznamek krajin in katastrskih občin na Štajerskem. (Dodatek k deželnemu zakoniku XX. del leta 1868.) Graz 1868.
23. Pirchegger Hans: Die Kirchliche Einteilung der Steiermark vor 1873. Erläuterungen zum Historischen Atlas der Osterreichischen Alpenländer. Wien 1940.
24. Pirchegger H. und Sittig W.: Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Pettau, Die mittelalterlichen Stiftsurbare der Steiermark. I. Teil — Seckau, Pettau. Wien 1955.
25. Pirchegger Hans: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte. München 1962.
25. a) Rojic Vida: Ptui v boju za lepše dni. Ptuj 1960.
26. Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki. Unravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939. Ljubljana 1939.
27. Šnuderl Makso: Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950.
28. Šifrant naselij. Po zakonu o območjih okrajev in občin, veljaven 1. IV. 1960. Zavod I.R. Slovenije za statistiko. Metodološko gradivo št. 6. Ljubljana 1960.
29. Zakon Predsedstva Slovenskega Narodno osvobodilnega Sveta o unravni razdelitvi federalne Slovenije. Ur. list Slovenskega Narodno osvobodilnega Sveta in Narodne vlade Slovenije št. 231/33, z dne 8. septembra 1945.
30. Zakon Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o delni snremembi zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 6. septembra 1945. Ur. list št. 231/33. Ur. list LR Slovenije št. 79/18, z dne 2. marca 1946.
31. Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LR Slovenije št. 119/26, od 3. aprila 1946.
32. Zakon o odložitvi izvedbe zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije z dne 2. aprila 1946. Ur. list LRS št. 119/26. Ur. list LRS št. 168/44, z dne 26. junija 1946.
33. Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LRS št. 242/62, z dne 14. septembra 1946.
34. Zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LRS št. 55/9, z dne 23. februarja 1948.
35. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LRS št. 34/8, z dne 1. marca 1949.
36. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LRS št. 206/33, z dne 25. oktobra 1949.
37. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije. Ur. list LRS št. 220/35, z dne 8. novembra 1949.
38. Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine. Ur. list LRS št. 39/11, z dne 19. aprila 1952.

39. Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji. Ur. list LRS št. 119/24, z dne 1955.
40. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji. Ur. list LRS št. 118/25, z dne 15. julija 1957.
41. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji. Ur. list LRS št. 168/34, z dne 2. oktobra 1958.
42. Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo). Ur. list LRS št. 218/37, z dne 8. XII. 1960.
43. Zakon o območjih okrajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo). Ur. list SRS št. 194/35, z dne 3. decembra 1964.
44. Ustavni zakon o odpravi okrajev v Socialistični republiki Sloveniji. Ur. list SRS št. 80/10, z dne 18. marca 1965.

**EIGENHEITEN DER TERRITORIALEN
ENTWICKLUNG DER FUNDAMENTALEN VERWALTUNGSPOLITISCHEN
BZW. BEHÖRDLICHEN ORGANE AUF DEM GEBIET DER HEUTIGEN
GEMEINDE PTUJ**

Zusammenfassung

Diese Abhandlung beabsichtigt die Territorientwicklung von verwaltungspolitischen Einheiten auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Ptuj in den Jahren 1850 bis 1974.

Die ersten territorialen Verwaltungseinheiten kennen wir schon aus dem Zeitalter des Feudalismus; das sind Ämter, die aus den Gütschätzungen aus dem Jahre 1542 nachweisbar sind. Eine besondere Art der Territorialeinteilung verkörpert die Organisation von Pfarrgemeinden in der Nachfolge der Kirchenreformen der Kaiserin Maria Theresia und des Kaisers Josef II. Gleichzeitig erfolgt auf dem behandelten Gebiet die Organisation des Volksschulwesens. Die Schulbezirke lehnen sich hauptsächlich an das Pfarrgemeindeterritorium an. Landsiedlungen mit Pfarrgemeinde und Schule nehmen an Bedeutung zu und entwickeln sich zu Zentren mit nichtagrarischer Bevölkerung und urbanisiertem Anschein.

Eine grundlegende und feste Regionaleinheit stellen die in den Jahren 1824/25 konstituierten Katastralgemeinden dar. Sie änderten sich wenig und wurden der Grundstein aller verwaltungspolitischen Einheiten (Karte 1).

Die ersten verwaltungspolitischen Einheiten bekamen wir auf dem untersuchten Gebiet im Jahr 1850, d. h. nach der Grunderlastung 1848. Das waren Ortsgemeinden, auf der Karte 2 angedeutet. Es gab ihrer 99 und sie enthielten 1 bis 2 Katastralgemeinden (Tabelle 1 weist genauere Angaben über diese Ortsgemeinden nach dem Sachverhalt im Jahr 1900). Diese Konzeption der verwaltungspolitischen Einteilung blieb fast ganz unverändert bis zum Verfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Staat SHS (Serben, Kroaten, Slowenen, von Jahre 1929 Jugoslawien) übernahm sie und erst 1934, nach der Einführung der monarchofaschistischen Diktatur bekamen wir eine neue verwaltungspolitische Einteilung — Kommassationsgemeinden.

Während der nazistischen Okkupation wurde die bestehende verwaltungspolitische Einteilung fast gänzlich übernommen, die Gemeinden erhielten deutsche Namen. (Karte 4.)

Den Kampf gegen die deutschen Okkupanten organisierte die Befreiungsfront unter der Leitung der Kommunistischen Partei. Der Befreiungskampf lockerte die Macht der Okkupanten und organisierte seine eigene — revolutionäre. In der Dörfern organisierte man Ausschüsse der Befreiungsfront, denen auch die Funktion der Obrigkeitsorgane oblag. Im Jahre 1945 gab es auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Ptuj 66 dörfliche Befreiungsfrontausschüsse. Neben der okkupatorischen Behörde im Rahmen der verwaltungspolitischen Einteilung wirkte auch eine revolutionäre Behörde mit eigener Territorialorganisation.

1945 wurden die ersten freien und demokratischen Wahlen neuer Obrigkeitsorgane durchgeführt — das waren 100 örtliche Volksbefreiungsausschüsse. Damit entstand eine neue Territorialeinteilung, die aus Karte 5 ersichtlich ist. Sie ist derjenigen aus der Zeitspanne zwischen 1850—1934 sehr ähnlich.

Die dynamische Entwicklung der neuen sozialistisch konzipierten Sozialgemeinschaft bewirkte häufige Reorganisationen und damit zusammenhängende verwaltungspolitische Änderungen. 1946 bekamen wir örtliche Volksausschüsse (Karte 6), 1952 Gemeinden (Karte 7), die mit den Kommassationsgemeinden aus der Vorkriegszeit stark übereinstimmen. Die Entwicklung führt in den folgenden Jahren zur großen

Gemeinde-Kommune, die durch die dritte Reorganisation im Jahre 1958 festgelegt wurde (Karte 8 und 9). Das ist die heutige Gemeinde Ptuj im Ausmass von 64.516 ha; unter den 60 Gemeinden der Sozialistischen Republik Slowenien steht sie im Bezug auf Größe an der siebenten Stelle. Sie enthält 173 Katastralgemeinden mit 216 Siedlungen und zählt cca 65.000 Einwohner.

Die Vertiefung der sozialistischen Selbstverwaltungsbeziehungen und die Sicherung der tatsächlichen Möglichkeiten für die Gemeindemitglieder, ihre fundamentalen Probleme unmittelbar selber zu regeln, befürwortete die Entwicklung der Ortsgemeinschaften als fundamentaler Selbstverwaltungszellen unserer Gesellschaft. So entstand die noch heute gültige Territorialeinteilung aus dem Jahr 1965 (Karte 10).

PROSTORSKI RAZVOJ SADJARSTVA NA SLOVENSKEM V ZADNJIH SEDEMDESETIH LETIH

Borut Belec*

UDK 911.3:711.2:634.1/.7(497.12)»19«

BELEC Borut: Prostorski razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih. (Die räumliche Entwicklung des Obstbaus in Slowenien in den letzten siebenzig Jahren.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 90—141.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 3 slike, 8 kart, 17 preglednic.

Raziskava prikazuje prostorski razvoj sadjarstva v obdobjih 1896—1955 in 1955 do 1972, njeovo sestavo in vlogo v sedanjih družbenoekonomskih razmerah. V njej ugotavlja avtor močan razmah sadjarstva v drugi polovici 19. in v začetku 20. stol., ko ga je pospešil propad vinogradništva zaradi flioksere. Po drugi svetovni vojni prične tradicionalno kmečko travniško sadjarstvo hitro propadati, vendar ga zamenjujejo v vedno večjem obsegu intenzivni tržni plantažni nasadi družbenega sektorja. Indeks sadjarskih površin se je povečal od 100 v letu 1896 na 128 v letu 1955 in 200 v letu 1972. Rezultati raziskave bodo med drugim lahko rabili regionalno-prostorskemu načrtovanju in izdelavi tematskih kart slovenskega nacionalnega atlasa, hkrati pa dopolnjujejo študije o razvoju vinogradništva na Slovenskem.

UDC 911.3:711.2:634.1/.7(497.12)»19«

BELEC Borut: Spatial Development of Fruit-Growing in Slovenia in the Last Seventy Years. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, p. 90—141.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 3 pict., 6 charts, 17 tabl.

The research unfolds the spatial development of fruit-growing in the periods 1896—1955 and 1955—1972, its structure and function in the present-day socio-economic situation. The author has observed a great expansion of fruit-growing in the second half of the nineteenth century, it having been accelerated by the deterioration of viticulture, which was due to phloxera. After the Second World War the traditional peasant fruit-growing on pasture land has begun to degenerate quickly, however, its place was taken over by always increasing extent of intensive plantation system of the social sector. The index of fruit-growing regions has risen from 100 in the year 1896 to 128 in 1955, and up to 200 in the year 1972. Besides being of help to some other issues, the results of the research may prove to be of considerable value to regional spatial planning and in drawing thematic maps of the Slovene National Atlas, at the same time they add considerably to the studies on the development of viticulture in Slovenia.

ZNAČAJ, NAMEN IN METODE RAZISKAVE

Kompleksno osvetlitev razvoja posameznih kmetijskih panog v njihovi prostorski povezanosti smo geografi močno zanemarili. Posamezne monografije obravnavajo sadjarstvo v okviru poglavja o kmetijstvu in se mu le izjemo-

* Dr. sc. geogr. Borut Belec, izredni profesor pedagoške akademije Maribor

ma globlje posvečajo. Poleg tega so takšne študije redke in pokrivajo prostorsko le majhen del slovenskega ozemlja, obenem pa so iz različnih časovnih obdobj. Problematika kake kmetijske panoge, v našem primeru sadjarstva, zahteva zato nujno metodološko enoten raziskovalni prijem z jasno opredeljenimi problemskimi izhodišči, časovno enotno obravnavo problemov in njihovo prostorsko omejitev. Hkrati je treba postaviti v ospredje vprašanje ekonomskih, socialnih in prostorskih učinkov propadanja kmečkega sadjarstva in problem njegove obnove na sodobnih zemljiškoposestnih in tehnoloških principih.

Namen raziskave je prikaz prostorskega razvoja sadjarstva v zadnjih sedemdesetih letih, njegove strukture in vloge v sedanjih družbenoekonomskih razmerah. V zvezi s tem sem obdelal statistično, arhivsko in katastrsko gradivo v treh časovnih prerezih, tj. v letih 1896, 1955 in 1972, kar zaradi pomanjkljivih statističnih podatkov in neažurnosti katastra ni bila lahka naloga. Ker spreminjanje sadjarskih površin doslej sistematično še ni bilo preučeno, valorizacija takšnih rezultatov pa je za regionalno in prostorsko programiranje in tehnološko projektiranje potrebna, sem ji v tej fazi raziskave posvetil največ pozornosti. Vrhu tega brez tovrstne osnovne analize razvoja ni mogoče obravnavati specialnih problemov. Menim, da bodo rezultati pričujoče raziskave že v tej fazi lahko rabili ne le geografskim institucijam, temveč tudi drugim uporabnikom, še posebej pa bi poudaril, da bodo dragoceno gradivo za izdelavo tematskih kart sadjarstva v slovenskem nacionalnem atlasu.

Raziskava koristno dopolnjuje mojo študijo o razvoju vinogradništva na Slovenskem (1, 2), ker je problematika sadjarstva v mnogočem povezana z vinogradništvom. Tako so najkvalitetnejša sadjarska področja obenem vinogradniška, obe panogi se v skupnem obratu lahko koristno dopolnjujeta, manj kvalitetna in neperspektivna vinogradniška področja pa so lahko zanimiva z vidika moderne sadjarske plantažne proizvodnje kot nadomestilo za propadlo vinogradništvo. Kompleksnejše obravnavanje obeh panog omogoča tudi globlje in celovitejše reševanje geografskih struktur, procesov in agrarno-socialne problematike v vinogradniško-sadjarskih pokrajinah.

Obravnavano delo temelji metodološko na izvrednotenju statistične dokumentacije, tako rezultatov avstrijskega popisa kmetijskih površin v zadnjih letih preteklega in v začetku našega stoletja (3—7) kot arhivskega katastrskega gradiva za leto 1955 (8) in novejših katastrskih podatkov za leto 1972 (9). Skrbno zbran in računsko obdelan dokumentacijski material je rabil statističnim interpretacijam razvoja sadjarstva v tekstu, ustreznih tabelah in na kartah. Pri izdelavi le-teh smo podatke grupirali in ugotovili njihovo varianco in standardni odklon. Žal, zaradi pomanjkanja sredstev ni bilo mogoče izvesti predvidene podrobne preučitve sadnih sadjarskih tipov s kartiranjem in anketiranjem, kar je otežkočilo prikaz razvojnih parametrov. Zadovoljiti smo se morali z rezultati terenskih vaj, opravljenih s študenti pedagoške akademije v Mariboru (10).

I. RAZVOJNE ZNAČILNOSTI SADJARSTVA STAREJŠE DOBE

Da je sadjarska kultura že stara, govore ostanki sadežev v prazgodovinskih najdiščih. Kultiviranje jablan sega menda še v neolitik. Krajevna imena iz rimske dobe Ad Pirum in Ad Malum dajo prav tako slutiti o pojavu divjih jabolk in hrušk. Bolj ali manj žlahtne vrste sadja pa so se k nam razširile iz

Italije, med njimi tudi breskev in marelica, oljka in smokva, oreh, češplje* in divje češnje.

V srednjem veku so sadjarstvo pospeševali samostani (npr. Žiče) in graščine. Izčrpnější pogled v sadjarstvo nam omogoči šele Valvazorjev opis Kranjske. V tistem času so bile znane že vse današnje sadne vrste. Kljub temu da sadjarstvo še ni imelo tistega pomena kot v naslednjih stoletjih, je bilo sadje že takrat važna postavka v prehrani prebivalstva in v trgovini (11, 320—323).

Sredina 18. stoletja prinese povečano zanimanje za sadjarstvo, čeprav merkantilistična politika tej panogi ni posvečala posebne pozornosti. Šele kasneje, v zadnjih desetletjih 18. stoletja, ko se uveljavljajo v gospodarstvu fiziokratska načela, je država začela bolj skrbeti za sadjarstvo. Večji napredek v sadjarstvu pa ugotavljamo šele od dvajsetih let 19. stoletja, ko prevzamejo skrb za razvoj sadjarstva kmetijske družbe s svojimi podružnicami. Značilna za sadjarstvo prve polovice 19. stoletja je bila pomološka usmeritev, tj. uvedba številnih sadnih vrst. Nekateri sadjarji so gojili tudi nad sto jabolčnih in prav toliko hruškovih sort (11, 323—329).

Konec šestdesetih let 19. stoletja je prišlo v sadjarstvu do odločilnega preobrata, ki pomeni resničen začetek modernega sadjarstva in razvoj sadjarstva kot gospodarsko pomembne kmetijske panoge. Gojenje sadja so usmerili za potrebe tržišča; to pa je pomenilo opustiti množico sort in omejitev le na tiste, ki so jim ekološke razmere najbolj ustrezale. V 80. in 90. letih so določili sadne izbore za Kranjsko, Goriško in Koroško, kmetijske družbe pa so pričele načrtno organizirati sadjarstvo po novih smernicah (11, 332).

Razširjenost sadjarstva v 19. stoletju je razvidna iz franciscejskega katastra, ki izkazuje posebej sadovnjake in njive, travnike ter pašnike s sadjem (11, 318). Ugotoviti stanje sadjarskih površin ob koncu prve četrtine 19. stoletja bi bilo z vidika gospodarske zgodovine sicer zelo koristno, vendar bi bila takšna statistična obdelava že sama po sebi dovolj obsežna za posebno raziskavo. Ker želimo predstaviti razvoj sadjarstva na Slovenskem v zadnjih sedemdesetih letih, se zdi prva četrtina 19. stoletja preveč odmaknjena in premalo povezana z razvojem sadjarstva v obdobju pred prvo svetovno vojno in pričetki modernega sadjarstva v zadnjih desetletjih preteklega stoletja. Zato se bom v zvezi z razširjenostjo sadjarstva v drugi polovici 19. stoletja omejil le na nekaj statističnih navedb iz tega časa, za prvi časovni prikaz razširjenosti sadjarstva na Slovenskem pa mi bodo rabili podatki avstrijske kmetijske statistike iz leta 1896 (3—7).

Po kmetijskem katastru je bilo leta 1849 na Kranjskem zasajenih s sadnim drevjem 9800 oralov travnikov in 1172 oralov pašnikov, na slovenskem Štajerskem pa okrog 1846. leta 12.608 oralov travnikov in 3701 oralov pašnikov s sadjem. Na Goriškem je bilo izkazanih le 63 oralov travnikov s sadjem, sadje pa so gojili tudi v vinogradih in na njivah s trtami. Vsa Koroška je imela 812 oralov travnikov in 957 oralov pašnikov s sadnim drevjem, kar se zdi v primerjavi s Kranjsko in Štajersko prenizka vrednost (11, 329).

V tem času se je sadjarstvo v Sloveniji precej razširilo in tudi kakovostno napredovalo. Za najpomembnejša sadjarska področja omenjajo Dolenjsko, okolico Maribora, Slovenske in Podpohorske gorice, Bizeljsko, okolico Ljubljane, Vipavsko, dolino Reke in Brkine. Čeprav so podatki za Goriško in slovensko Koroško pomanjkljivi in premalo podrobni, vemo, da je bilo sadjarstvo tam močno razširjeno. To velja tudi za Prekmurje (11, 331; 12, 15, 16).

Za primer za proizvodnjo sadja na Štajerskem naj navedem pridelek v letu 1865 (13, 61):

* Povsod v razpravi štejem češplje skupaj s slivami.

Tabela 1

okraj	v a g a n o v x			kostanja
	hrušk	jabolk	orehov	
Brežice	280	1.310	201	110
Celje	1.280	4.000	560	1.760
Gornji grad	377	2.338	168	4
Konjice	856	1.950	395	250
Kozje	280	950	382	236
Laško	1.010	850	180	420
Ljutomer	448	3.850	42	10
Marenberg	990	4.610	407	—
Maribor	2.260	34.576	5.510	640
Ormož	540	3.150	182	38
Ptuj	370	4.960	682	1.780
Radgona	300	1.480	240	34
Rogatec	790	3.040	495	795
Selnica	135	2.810	325	222
Slov. Bistrica	991	3.983	232	611
Slovenj Gradec	620	2.980	670	—
Lenart	1.490	11.480	1.244	240
Šmarje	73	321	113	50
Šoštanj	975	2.150	550	133
Vransko	1.300	1.860	500	410

* 1 vagan = 61,49 l

Prve sistematične statistične podatke o sadjarstvu zasledimo v 70. letih. Iz njih je razviden pridelek po deželah, ki pa se nanaša v glavnem na dve skupini sadja — pečkato in koščičasto. Posebno veliko so gojili koščičastega sadja, češpelj in češenj (11, 333, 334).

V zadnjih desetletjih 19. stoletja je sadjarstvo doživelo nadaljnji napredek. K temu so močno pripomogle na novo ustanovljene kmetijske šole, posebno vinarska in sadjarska šola v Mariboru. Vedno več je bilo sadjarskih strokovnjakov in vzornih sadovnjakov z drevesnicami. Posebni potovalni učitelji so hkrati skrbeli za pouk sodobnega sadjarstva med širokimi krogi kmetov. Podatki o sadjarstvu v desetletju 1904 do 1913 prikazujejo znatno večji pridelek v primerjavi s tistim v 70. letih, hkrati pa izdatno prevlado pečkatega sadja, jabolk in hrušk (11, 334). Leta 1910 so na Spodnjem Štajerskem (14, 79) pridelali 320.000 q pečkatega, 4200 q koščičastega in 5685 q lupinastega sadja (orehov).

Do srede 19. stoletja je bil komercialni pomen sadja relativno majhen, v drugi polovici 19. stoletja pa je skladno z njegovim napredkom porastel. Iz sadjarskih okolišev Slovenskih in Podpohorskih goric ter Haloz so izvozili konec stoletja polovico, v dobrih letinah tudi dve tretjini sadnega pridelka. Precej so prodali sadja iz celjskega okoliša. Med pomembna produkcijska področja, orientirana v prodajo, lahko uvrstimo tudi Brda, Vipavsko dolino in Šavrinsko hribovje. Znatno delež v prodaji je tu zavzemalo zgodnje sadje, posebno češnje. Mnogo so ga izvažali v avstrijske dežele (11, 340, 341).

II. ZNAČILNOSTI SADJARSTVA MED OBEMA VOJNAMA

Pomen sadjarstva je v tem obdobju zelo narasel. K temu je pripomoglo več dejavnikov. Eden najpomembnejših je vsekakor prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu sadjarjenju. Sadno drevje so pričeli negovati in ga varovati pred boleznimi in škodljivci. Razširilo se je precepljanje odraslega sadnega drevja, s čimer so sortno poenotili obstoječe nasade. Zasadili so mnoge nove sadovnjake, posebno jablan, uredili drevesnice in določili sadni izbor (11, 334, 335). Obseg sadovnjakov se je tako vedno bolj večal. Leta 1920 so obsegali v jugoslovanskem delu Slovenije 15.071 ha ali 1,88 % kmetijske površine (15), 1930. leta 19.334 ali 2,44 % kmetijske površine in 1938. leta 22.171 ha ali 2,7 % kmetijske površine (16).

Da bi lažje primerjali stanje sadjarstva v obdobju po prvi vojni s tistim ob koncu 30. let, si oglejmo nekaj podatkov. Sadovnjaki v Sloveniji so leta 1920 zavzemali 6,4 % ustreznih površin v kraljevini SHS (le-teh je bilo 234.283 ha ali 2,19 % kmetijske površine). Njihova sestava po sadnih vrstah je bila leta 1922 (15) naslednja:

Tabela 2

področje	jablane	hruške	češplje	orehi
Slovenija	2,722.505	633.816	1,144.591	194.170
vsa država	7,758.094	3,686.539	60,958.902	1,745.067

Na vso Slovenijo v predvojnem obsegu je odpadlo kar 35,73 % vseh jablan v državi, zato pa le 17,19 % hrušk, 1,87 % češpelj in 11,12 % orehov. Slovenija je bila torej že od nekdaj izrazito orientirana v pridelovanje jabolk.

Leta 1926 (15) so zavzemali sadovnjaki v Sloveniji 16.196 ha ali 1,9 % kmetijske površine ali 6,3 % ustreznih površin v državi (le-teh je bilo 253.807 ha ali 2,23 % kmetijskih površin). V ljubljanski oblasti jih je bilo 5007 ha ali 1,10 %, v mariborski pa 11.189 ha ali 2,78 % kmetijskih površin. Sestavljeni so bili takole:

Tabela 3

področje	jablane	hruške	češplje	orehi
ljubljska oblast	696.841	358.880	420.415	109.247
mariborska oblast	1,542.602	392.754	654.970	124.010
Slovenija	2,239.443	751.634	1,075.385	233.257
vsa država	6,772.739	3,619.670	50,852.151	1,936.346

Jablane v Sloveniji so zavzemale 33,06 % jablan v državi, hruške 20,77 %, češplje 2,11 % in orehi 12,05 %.

Tretji statistični prerez sadjarstva ponazarjajo podatki iz leta 1929 (15). V mejah takratne Jugoslavije so obsegali sadovnjaki 252.022 ha ali 1,91 % kmetijske površine, od česar je odpadlo na dravsko banovino 22.438 ha ali 8,9 %. Pokrivali so 2,85 % kmetijske površine, medtem ko je stanje po srezih razvidno iz tabele 4.

Delež sadovnjaka v letu 1929

Tabela 4

srez	površina sadovnjakov v ha	%	delež sadovnjakov od kmetijske površine v %
Brežice	474	2,11	2,37
Gornji grad	216	0,96	1,05
Dravograd	250	1,11	0,94
Dolnja Lendava	337	1,50	1,28
Kamnik	784	3,50	3,00
Konjice	237	1,06	2,30
Kočevje	678	3,02	0,97
Kranj	1.376	6,13	2,97
Krško	870	3,88	2,22
Laško	516	2,30	3,97
Litija	127	0,57	0,42
Logatec	102	0,45	0,26
Ljubljana	1.052	4,69	2,02
Ljutomer	1.857	8,28	7,77
Maribor, desni breg	1.061	4,73	3,65
Maribor, levi breg	4.498	20,05	11,71
Murska Sobota	880	3,92	2,18
Novo mesto	792	3,53	1,74
Ptuj	2.149	9,58	3,97
Radovljica	—	—	—
Slovenj Gradec	490	2,18	2,03
Celje	3.545	15,80	10,18
Čabar	—	—	—
Šmarje	147	0,65	0,46
dravska banovina	22.438	100,00	2,85

Kot najbolj sadjarska sreza sta izstopala predvsem Maribor, levi breg, in Celje z nad 10 % sadjarskih površin, močno tudi sreza Ljutomer in Ptuj.

Leta 1929 so našteali v Sloveniji 1.983.985 jablan, 766.097 hruškovih, 1.295.908 češpljevih in 167.660 orehovitih dreves. Po številu jablan sta bila na prvem mestu srez Maribor, levi breg, s 13 % in Ptuj z 12,5 % vseh jablan, na tretjem pa Šmarje s 7,6 %, nad 5 % jablan pa so imeli še srez Novo mesto, Krško, Celje, Ljutomer in Ljubljana. Hrušk je bilo največ v šmarskem (9,5 %) in konjiškem (8 %) srezu, češpelj pa v šmarskem (14 %) in mariborskem, levi breg (11,9 %). Po številu orehov je izstopal novomeški srez (17,5 %).

Zanimivo je bilo tudi razmerje med posameznimi velikostnimi skupinami gospodarstev in deležem pripadajočega jim sadovnjaka. Prikazujejo ga podatki iz popisa leta 1931 (16). Iz njih je razvidno, da so imele vse velikostne skupine gospodarstev do vključno skupine 5—10 ha večji relativni delež sadovnjaka, kot znaša njihova udeležba pri skupni posesti. Druga značilnost je bila koncentracija sadovnjakov v srednje velikih posestnih skupinah 2—5 ha, 5—10 ha in 10—20 ha, ki so imele skupaj 65 % vseh sadovnjakov (tabela 5), nanje pa je odpadlo 69 % češpelj, 67,3 % jablan, 63,8 % hrušk, 66,4 % orehov, 72,3 % višenj, 66,4 % češenj, 58,7 % marelic in 61,6 % breskev (rodnih dreves).

Površina sadovnjaka po velikostnih skupinah kmetijskih gospodarstev
v dravski banovini po popisu 31. marca 1931

Tabela 5

velikost gospodar- stev v ha	število gospo- darstev	%/ gospodar- stev	sadovnjak		skupna površina	
			ha	%	ha	%
0,01— 0,50	18.234	11,8	198	1,0	4.422	0,4
0,51— 1,00	13.208	8,5	462	2,3	9.842	0,8
1 — 2	19.695	12,7	1.254	6,2	29.173	2,3
2 — 5	37.655	24,4	4.001	19,6	125.809	9,8
5 — 10	28.832	18,7	4.342	21,3	207.704	16,2
10 — 20	10.785	15,8	4.901	24,1	344.021	26,9
20 — 50	24.470	7,0	3.121	15,3	306.579	24,0
50 —100	1.264	0,8	737	3,6	82.427	6,5
100 —200	299	0,2	285	1,4	40.173	3,1
200 —500	131	0,1	494	2,4	38.828	3,0
preko 500	55	0,0	562	2,8	89.658	7,0
skupaj	154.628	100,0	20.357	100,0	1.278.638	100,0

Popis iz leta 1931 je v Sloveniji naštel 139.123 gospodarstev (z vinogradom in sadovnjakom); ta pa so imela naslednje število rodnih dreves po sadnih vrstah:

jablan	2.014.681	ali	53,4 %
hrušk	516.526	ali	13,7 %
češpelj	854.752	ali	22,7 %
češenj	135.309	ali	3,6 %
višenj	11.355	ali	0,3 %
breskev	44.029	ali	1,2 %
marelic	7.119	ali	0,2 %
orehov	184.821	ali	4,9 %

Skupno število dreves je znašalo:

jablan	3.479.863	ali	54,7 %
hrušk	808.525	ali	12,7 %
češpelj	1.473.976	ali	23,2 %
češenj	213.995	ali	3,4 %
višenj	17.447	ali	0,3 %
breskev	75.813	ali	1,2 %
marelic	19.150	ali	0,3 %
orehov	268.920	ali	4,2 %

Nekoliko pred drugo svetovno vojno je doseglo slovensko sadjarstvo višek, saj so prinesla vojna leta in pojav kaparja že prve pričetke nazadovanja. Število rodnega sadnega drevja (razmerje med sadnimi vrstami in razširjenost sadjarstva) v tem času naj prikaže kmetijska statistika iz leta 1938 (17, tabela 6).

Število sadnega drevja po vrstah v letu 1938

Tabela 6

okraj	jablane	hruške	češplje	breskve	marelice	češnje	višnje	orehi	kutine
Brežice	65.400	29.035	37.570	7.690	2.305	7.810	496	8.410	220
Gornji Grad	39.940	11.620	6.682	915	50	3.350	—	3.715	1
Dolnja Lendava	47.186	12.582	27.114	2.873	84	4.404	2.912	1.228	285
Dravograd	32.376	20.135	12.820	239	136	2.310	—	3.055	—
Kamnik	66.175	28.865	17.455	116	138	2.510	—	7.281	—
Konjice	49.400	17.900	24.000	1.100	200	4.570	75	3.350	37
Kočevoje	47.028	24.444	26.167	56	27	2.296	30	1.985	9
Kranj	41.403	36.695	31.695	62	33	3.573	—	6.225	2
Krško	110.950	50.480	50.780	10.110	516	16.480	115	16.290	221
Lauško	81.620	19.585	20.700	6.185	1.379	8.420	227	3.014	125
Litija	53.712	36.157	25.417	2.160	162	17.040	268	7.742	150
Logatec	29.000	13.700	11.000	44	54	2.330	30	1.800	4
Ljubljana	112.523	64.437	48.397	3.107	1.543	11.177	202	9.652	1.041
Ljutomer	145.600	16.354	47.339	2.340	658	11.644	1.356	3.132	212
Maribor, d. b.	105.322	27.834	35.952	2.613	702	5.536	611	6.451	59
Maribor, l. b.	408.872	43.418	65.002	9.046	5.221	17.737	2.012	15.121	917
Murska Sobota	70.061	16.403	19.990	3.061	447	9.374	1.993	4.238	291
Novo mesto	85.649	31.628	64.310	4.555	650	17.585	426	16.431	250
Ptuj	238.317	52.201	42.705	6.183	1.261	22.691	713	14.138	268
Radovljica	29.385	20.870	14.145	1	545	1.035	—	3.887	1
Slovenj Gradec	94.060	42.250	25.167	1.883	722	6.544	61	5.857	284
Celje	164.727	46.302	57.453	5.406	1.466	14.893	707	10.077	250
Črnomelj	35.740	16.525	31.700	3.984	234	6.200	17	7.307	94
Škofja Loka	48.077	33.480	31.990	21	16	8.277	4	6.204	—
Šmarje	135.992	25.971	90.564	3.485	738	7.487	91	12.879	387
dravska banovina	2.338.115	738.871	866.114	77.235	19.287	215.273	12.346	179.469	5.108

Jablane, najpomembnejša sadna vrsta na Slovenskem, so v letu 1938 približno trikrat presegle število hrušk in češpelj, okoli 11-krat število češenj in 13-krat število orehov. Breskve, posebno pa višnje in kutine, so bile zastopane v znatno manjšem številu.

Razmerje med posameznimi vrstami se je v obdobju med obema vojnama moralo precej spremeniti, saj je statistika še leta 1929 zabeležila v dravski banovini le 1,983.985 jablan, torej kar 354.130 dreves manj kot leta 1938. Pač pa se je v obdobju 1929—1938 zmanjšalo število hrušk za 27.226, a češpelj celo za 429.794 dreves. Število orehovitih dreves je poraslo za 11.809 (16). Površina sadovnjakov je samo v obdobju 1934—1938 porasla od 21.657 ha na 22.271 ha (17), kar je znašalo 2,6 in 2,7 % kmetijskih površin banovine.

Pomen sadjarstva lahko najprimerneje iz vrednotimo ob podatkih o površini sadovnjakov leta 1938 po posameznih okrajih (17), ki jih prikazuje tabela 7.

Tabela 7

okraj	površina sadovnjakov v ha	delež sadovnj. od kmet. površine %	okraj	površina sadovnjakov v ha	delež sadovnj. od kmet. površine %
Brežice	443	1,7	Ljutomer	2.003	6,9
Gornji grad	211	1,1	Maribor, d. b.	807	2,7
D. Lendava	1.143	4,2	Maribor, l. b.	4.287	13,6
Dravograd	544	2,2	Murska Sobota	956	2,3
Kamnik	769	3,0	Novo mesto	880	1,9
Konjice	523	3,5	Ptuj	3.706	6,2
Kočevje	652	1,0	Radovljica	—	—
Kranj	726	3,2	Slovenj Gradec	646	2,8
Krško	808	2,4	Celje	327	0,9
Litija	400	1,3	Črnomelj	504	1,1
Logatec	150	0,4	Škofja Loka	677	2,7
Ljubljana	1.109	2,1	Šmarje	—	—
Laško	—	—			
			dravska banovina	22.271	2,7

Iz podatkov razberemo, da je težišče slovenskega sadjarstva seveda v severovzhodni Sloveniji, posebno v subpanonskem svetu. V treh tamkajšnjih okrajih, ki zavzemajo Slovenske gorice in Haloze, so obsegali sadovnjaki 9996 ha ali 44,8 % vseh površin sadovnjakov v dravski banovini.* V okraju Maribor, levi breg, so zavzemali sadovnjaki celo 13,6 % kmetijske površine, v okraju Ljutomer 6,9 % in v okraju Ptuj 6,2 %. Nad banovinskim poprečjem 2,7 % so bili še okraji Dolnja Lendava (4,2 %), Konjice (3,5 %), Kranj (3,2 %) in Kamnik (3,0 %). V okrajih Maribor, levi breg, Ljutomer in Ptuj so gojili 38 % vseh jablan, 43 % marelic, približno tretjino višenj, četrtno češenj in breskev, petino češpelj in orehov ter šestino hrušk v banovini. Največ jablan je bilo v okraju Maribor, levi breg (19,5 %), hrušk v okraju Ljubljana (9,5 %), češpelj v okrajih Šmarje (12 %), Maribor, levi breg, in Novo mesto (blizu 9 %). Breskev so gojili največ v okraju Krško (15 %), marelic v okraju Maribor, levi breg (31 %), češenj v okrajih Ptuj (11 %), Maribor, levi breg, Litija in Krško (med 8 in 9 %). Po višnjah so izstopali okraji Dolnja Lendava (24 %),

* Brez okrajev Laško, Radovljica in Šmarje.

Murska Sobota in Maribor, levi breg (17 %) , medtem ko po orehih okraji Novo mesto in Krško (10 %) ter Maribor, levi breg, in Ptuj (okoli 9 %).

Za ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji, lahko razberemo stanje sadjarstva iz agrarnega katastra. Sadjarstvo je posebno na Goriškem v času vojne močno trpelo, po njej pa so nekatere panoge hitro napredovale. Tako je bilo do leta 1932 v Brdih na novo zasajenih okrog 20.000 breskev, ki so deloma nadomestile marelice. Razširile so se tudi češplje. Posebno veliko jih je bilo v okolišju Podgrada in Ilirske Bistrice. V alpskem in predalpskem področju Goriške so prevladovala jabolka, mnogo je bilo tudi hrušk, v gričevnatem in kraškem pa češnje. Na Koprskem, manj na Goriškem, so gojili smokve, v obalnem pasu tudi oljko, mandeljne, granatna jabolka in lešnike. Sadjarstvo se je precej orientiralo v prodajo namiznega sadja. V letu 1929 je kataster izkazoval 42.946 ha čistih in mešanih sadjarskih površin, vendar ta številka zaradi zelo različnega števila dreves na hektar ni primerljiva s tistim iz notranje Slovenije (11, 338, 339). Pomešanost sadnega drevja z drugimi kulturami — z vinogradi, s travniki in pašniki — daje pokrajini tudi povsem drugačen videz kot sadjarstvo v notranji Sloveniji.

Trgovina s sadjem je po prvi svetovni vojni nazadovala. Zaradi novih političnih in carinskih meja, ki so odrezale tradicionalna tržišča v avstrijskih deželah, je upadel predvsem izvoz. Slednje je posebno močno prizadelo severovzhodno Slovenijo; ki je bila glavna izvoznica jabolk. Položaj se je izboljšal šele v tridesetih letih. Sadje so izvažali predvsem v Nemčijo in Češkoslovaško, večji del namiznega sadja pa v Beograd, Zagreb, Dalmacijo in Vojvodino (18, 3). Ob dobrih letinah so izvozili iz Slovenije 2500 do 3000 vagonov sadja, skoraj izključno jabolk. V glavnem so bila zastopana jabolka za svežo porabo, izbranega namiznega sadja je bilo le 10 %. Sadja slabše kakovosti, namenjene za industrijsko predelavo, skoraj niso izvažali (11, 341).

Sadje iz Brd in Vipavske doline je prihajalo po prvi svetovni vojni na trg skoraj izključno v Gorici in Krminu, od koder so ga pošiljali v druge kraje (11, 341). Podobno je prihajalo na tržaški trg sadje s Koprškega, posebno fige in češnje, deloma tudi breskve in namizno grozdje (19, 75).

III. RAZVOJNA DINAMIKA, RAZŠIRJENOST IN SESTAVA SADJARSTVA V OBDOBJU 1945—1963

Za izhodišče primerjave za povojno obdobje nam bo statistični prerez sadjarstva iz leta 1939 in leta 1945. Z njim bomo primerjali stanje sadjarstva v letih 1954 in 1963. Na leto 1955 se nanaša tudi analiza prostorske razširjenosti in dinamike sadjarstva iz poglavja VI.

Prva povojna sadjarska statistika datira v leto 1945 (20). Zbrani so bili podatki za sadne vrste po takratnih okrožjih in okrajih. Kolikor se nanje lahko zanesemo, je število jabolkan, češenj in višenj v obdobju 1931—1945 ostalo v glavnem nespremenjeno, število breskev, marelic in orehov je naraslo, število češpelj pa se je zmanjšalo skoraj na polovico. V letu 1945 so namreč našteali v Sloveniji brez Primorja naslednje število dreves po sadnih vrstah:

jablan	3.488.438	ali	62,9 %
hrušk	670.322	ali	12,1 %
češpelj	722.434	ali	13,9 %
marelic	26.877	ali	0,5 %
breskev	129.188	ali	2,3 %

češenj	208.501 ali	3,8 %
višenj	17.871 ali	0,3 %
orehov	232.150 ali	4,2 %

Če upoštevamo današnji obseg Slovenije, je znašala površina sadovnjakov v letu 1939 okrog 24.000 ha, v letu 1948 pa izkazuje statistika le 18.970 ha. Sadni škodljivci in bolezni, še posebno ameriški kapar, so v tem obdobju že močno poškodovali nasade, zmanjšanje površin pa je pripisati tudi ostarelosti visokodebelnih kmečkih nasadov. Kasneje se je površina sadovnjakov počasi, vendar stalno povečevala, kar je vsekakor posledica obnove, posebno uvajanja sodobnih nasadov družbenih gospodarstev. Že leta 1954 se površina sadovnjakov vzpne na 22.560 ha in leta 1963 na 31.224 ha (21, 22).

Število dreves po sadnih vrstah (22) pa se je spreminjalo takole:

Tabela 8

leto	1939 drevesa		1954 drevesa		1963 drevesa	
	vsa	rodna	vsa	rodna	vsa	rodna
jablane	—	2.575.000	3.837.258	2.600.577	4.292.962	3.192.747
hruške	—	880.000	925.764	660.731	1.179.626	849.246
kutine	—	7.500	10.942	9.126	10.755	8.582
češplje	—	933.000	1.172.488	829.501	1.209.002	958.847
češnje	—	410.000	408.617	336.388	428.344	361.854
višnje	—	13.700	17.832	14.636	75.429	39.196
marelice	—	25.000	42.506	35.036	54.569	41.790
breskve	—	140.000	258.096	190.387	530.967	391.338
orehi	—	222.000	310.408	214.834	264.537	204.958
mandeljni	—	4.000	7.495	4.370	12.886	10.719
smokve	—	48.000	69.410	62.018	57.097	52.065
oljke	—	72.500	102.560	87.442	87.939	57.037

Število rodnih jablan je v primerjavi s predvojnimi obdobjem ostalo do leta 1954 v glavnem nespremenjeno, kasneje pa se je do leta 1963 povečalo za okroglo 600.000 dreves ali 24 %. Pri hruškah je, nasprotno, opaziti do leta 1954 upad števila za 220.000 ali 25 %, nato pa rast, vendar predvojno stanje ni bilo doseženo. Od leta 1939 je nazadovalo tudi število češenj (za 50.000 ali 12 %), orehov (za 17.000 ali 8 %) in oljk (za 15.000 ali 21 %). Druge sadne vrste kažejo povečanje števila, višnje celo za 186 %, breskve za 179 % in mandeljni za 168 %. Število češpljevih dreves je ostalo skoraj nespremenjeno.

Nekatere spremembe, posebno tiste med letom 1939 in 1954, si težje razlagamo in verjetno izvirajo iz različnih popisnih kriterijev. To velja posebej za sadne vrste, ki so dejansko nazadovale, npr. smokve in oljka (19, 28), vendar kažejo med obema časovnjima stanjema še močan porast števila dreves.

Da bi dobili podrobnejši vpogled v prostorsko razporeditev sadjarstva, si oglejmo analizo iz leta 1954 po takratnih okrajih (21). Prikazala nam bo razmerje med deležem, ki ga zavzemajo posamezni okraji v odnosu do skupne površine Slovenije, in ustreznim deležem sadovnjakov od skupne površine po okrajih (tabela 9). Iz teh podatkov lahko sklepamo na večji ali manjši pomen te kmetijske panoge v posameznih sadjarskih področjih, kolikor je to zgolj na osnovi površine mogoče.

Delež sadovnjakov v letu 1954

Tabela 9

okraj	skupna površina		površina sadovnjakov		delež sadovnjakov od skupne površine
	ha	%	ha	%	
LR Slovenija	2.021.521	100,00	22.556	100,00	1,11
Celje	155.356	7,69	1.570	7,01	1,01
Črnomelj	59.715	2,95	499	2,21	0,83
Gorica	103.934	5,14	200	0,88	0,19
Kočevje	118.512	5,86	752	3,34	0,63
Koper	22.295	1,10	320	1,42	1,43
Kranj	113.703	5,63	1.117	4,95	0,98
Krško	93.236	4,61	589	2,61	0,63
Ljubljana mesto	20.429	1,01	180	0,80	0,88
Ljubljana okolica	191.831	9,48	1.324	5,87	0,69
Ljutomer	48.873	2,42	2.514	11,15	5,14
Maribor mesto	7.767	0,39	770	3,41	9,91
Maribor okolica	135.528	6,71	6.977	30,93	5,14
Murska Sobota	94.654	4,68	770	3,41	0,81
Novo mesto	116.032	5,74	1.037	4,60	0,89
Postojna	139.646	6,91	341	1,51	0,24
Ptuj	82.829	4,10	1.749	7,75	2,11
Radovljica	101.449	5,02	246	1,09	0,24
Sežana	87.465	4,33	70	0,31	0,08
Slovenj Gradec	84.740	4,19	609	2,70	0,71
Šoštanj	70.211	3,47	644	2,86	0,91
Tolmin	128.493	6,36	14	0,06	0,01
Trbovlje	44.823	2,21	254	1,13	0,56

Iz pregleda razberemo, da je le pri majhnem številu okrajev delež sadovnjaka v odnosu do skupne površine sadovnjaka višji od deleža okraja v skupni površini. To so okraji Maribor okolica, kjer je bilo na 6,7 % površine Slovenije celo 31 % vseh sadovnjakov, Ljutomer z 11 %, Ptuj s 7,7 %, Maribor mesto s 3,4 % in Koper z 1,4 %. V prvih treh je bilo na 13,2 % slovenske površine kar 49,8 % sadovnjakov. Nekateri okraji so imeli zelo malo sadovnjaka, tako Tolmin in Sežana na 10,7 % površine Slovenije le 0,37 %. Tudi okraj Gorica s 5,1 % površine, a le 0,88 % sadovnjaka, je bil med njimi.

Kolikšen delež od skupne površine so zavzemali sadovnjaki po okrajih, je razvidno iz zadnje kolone v tabeli 9. Najvišji odstotek površine ugotavljamo v okrajih Maribor mesto (9,9 %), Maribor okolica (5,1 %) in Ljutomer (5,1 %). Nad republiškim poprečjem 1,1 % sta bila samo še dva okraja, tj. Koper in Ptuj, zelo blizu pa sta mu bila okraja Celje in Kranj. V okrajih Tolmin, Sežana, Gorica, Postojna in Radovljica so zavzemali sadovnjaki manj kot 0,24 % površine.

Na posamezne sadne vrste je odpadlo leta 1954 v Sloveniji (21) naslednje število sadnih dreves:

jablane	2.600.327 ali 53,3 %
hruške	660.531 ali 13,6 %
češplje	829.386 ali 17,0 %
češnje	333.188 ali 6,8 %

višnje	14.636 ali	0,3 %
breskve	189.787 ali	3,9 %
marelice	35.036 ali	0,7 %
orehi	214.624 ali	4,4 %

Iz podrobnejših podatkov izhaja, da je bilo kar 18 % vseh jablan v okraju Maribor okolica, čeprav je le-ta zavzemal komaj 6,7 % površine Slovenije. Močno sta bila zastopana še celjski (14,7 %) in ptujski okraj (8,3 %), ki sta dosegala samo 7,7 % in 4,1 % površine. Na okraj Ljutomer je odpadlo 6,7 % jablan in 2,4 % površine. 8 % jablan je imel tudi okraj Ljubljana okolica, vendar na 9,4 % površine. Tretjina nasadov v Sloveniji je bila torej osredotočena na komaj 14,4 % površine dveh štajerskih okrajev, kar ponovno potrjuje primat slovenske Štajerske v pridelovanju jabolk.

Hruške so bile enakomerneje razporejene po Sloveniji, čeprav je tudi pri njih opaziti osredotočenost v okrajih Maribor okolica in Ljubljana okolica. Vsak je imel blizu 11 % dreves. Izstopali so tudi goriški (6,2 %), kranjski (6,4 %) in celjski (8 %) okraj.

Češpelj je bilo največ v mariborskem okraju (11,3 %), okrog 8 % sta jih imela okraja Celje in Postojna, okrog 7 % pa okraji Krško, Novo mesto in Ptuj.

Glavno pridelovalno področje češenj je Primorska. V okraju Gorica je bilo 37 % vseh češnjevih dreves, čeprav je zavzemal goriški okraj komaj 5,1 % vse slovenske površine. Na drugem mestu je bil okraj Koper z 10,3 % dreves in komaj 1,1 % površine, nato pa je sledila vrsta okrajev s 4 do 7 % češnjevih dreves. To so okraji Sežana, Celje, Maribor okolica, Ljubljana okolica, Krško in Ptuj.

Višnje goje največ v vzhodni Sloveniji. Na okraj Murska Sobota jih je odpadlo 26,5 %, na okraja Maribor okolica in Ljutomer pa po okoli 15 %, skupaj 57,1 % na komaj 13,8 % slovenske površine.

Breskve so bile podobno kot češnje osredotočene na okraj Gorica, kjer je bilo 30,2 % vseh breskovih dreves. Delež drugih okrajev se je gibal med 6 in 9 %. V tej skupini so bili okraji Krško, Celje, Maribor okolica, Maribor mesto, Ptuj in Koper.

Tudi po številu mareličnih dreves je bil okraj Gorica na prvem mestu s 24,8 %, izstopali pa so še okraji Maribor mesto s 14 %, Maribor okolica z 9,2 %, Krško z 8,5 %, Ljubljana mesto s 7,2 %, Celje s 6,7 %, Murska Sobota s 6,3 % in Ptuj s 5,8 %.

Orehov je bilo največ v celjskem okraju (11,1 %), precej tudi v tolminskem (9,1 %), mariborskem in ljubljanskem (po 8,6 %), goriškem, novomeškem, krškem in ptujskem okraju (po 6 do 8 %).

V obdobju 1954—1963 je prišlo do močnega povečanja površine sadovnjakov, in sicer kar za 8.664 ha ali 38 %. Kakšna je bila prostorska razporeditev sadovnjakov po novih upravno-administrativnih enotah — občinah, kaže tabela 10 (23).

Delež sadovnjakov v letu 1963

Tabela 10

občina	skupna površina		površina sadovnjakov		delež sadovnjakov od skupne površine
	ha	%	ha	%	
SR Slovenija	2.025.498	100,00	31.224	100,00	1,54
Brežice	26.808	1,32	454	1,46	1,69
Celje	22.947	1,13	434	1,39	1,89

občina	skupna površina		površina sadovnjakov		delež sadovnjakov	
	ha	%	ha	%	sadovnjakov od skupne površine	
Krško	34.465	1,70	588	1,88	1,71	
Lasko	24.992	1,23	170	0,54	0,68	
Mozirje	50.751	2,51	230	0,74	0,45	
Sevnica	29.263	1,44	291	0,93	0,99	
Slov. Konjice	22.234	1,10	330	1,06	1,48	
Senjuri pri Celju	23.975	1,18	248	0,79	1,03	
Smarje pri Jelšah	40.001	1,97	1.016	3,25	2,54	
Velenje	18.238	0,90	537	1,72	2,94	
Zalec	34.913	1,72	888	2,84	2,54	
Ajdovščina	35.240	1,74	78	0,25	0,22	
Idrija	42.486	2,10	65	0,21	0,15	
Ilirska Bistrica	47.972	2,37	347	1,11	0,72	
Izola	2.817	0,14	93	0,30	3,30	
Koper	23.377	1,35	352	1,13	1,29	
Nova Gorica	60.453	2,98	678	2,17	1,12	
Piran	4.452	0,22	93	0,30	2,09	
Postojna	49.148	2,43	284	0,91	0,58	
Sežana	69.866	3,45	151	0,48	0,22	
Tolmin	93.940	4,64	34	0,11	0,04	
Cerknija	48.256	2,38	318	1,02	0,66	
Črnomelj	48.597	2,40	418	1,34	0,86	
Domžale	23.998	1,18	472	1,51	1,97	
Grosuplje	42.069	2,08	229	0,73	0,54	
Hrastnik	5.843	0,29	68	0,22	1,16	
Jesenice	37.467	1,85	61	0,20	0,16	
Kamnik	28.927	1,43	367	1,18	1,27	
Kočevoje	76.586	3,78	310	0,99	0,40	
Kranj	45.280	2,24	1.078	3,45	2,38	
Littija	32.762	1,62	206	0,66	0,63	
Ljubljana Bežigrad	4.631	0,23	174	0,56	3,76	
Ljubljana Center	501	0,02	20	0,06	3,99	
Ljubljana Moste-Polje	15.204	0,75	319	1,02	2,10	
Ljubljana Siska	15.606	0,77	365	1,17	2,34	
Ljubljana Vič-Rudnik	54.348	2,68	737	2,36	1,36	
Logatec	21.707	1,07	93	0,30	0,43	
Metlika	10.838	0,54	190	0,61	1,75	
Novo mesto	75.891	3,75	803	2,57	1,06	
Radovljica	64.055	3,16	277	0,89	0,43	
Ribnica	25.594	1,26	288	0,92	1,13	
Skofja Loka	46.756	2,31	404	1,29	0,86	
Tbbovlje	5.724	0,28	71	0,23	1,24	
Trebnje	30.829	1,52	270	0,86	0,88	
Tuzik	15.540	0,77	224	0,72	1,44	
Vrhnika	16.875	0,83	172	0,55	1,02	
Zagorje ob Savi	14.771	0,73	140	0,45	0,95	
Dravograd	10.495	0,52	119	0,38	1,13	
Gornja Radgona	20.981	1,04	1.303	4,17	6,21	
Lenart	20.407	1,01	1.764	5,65	8,64	
Lendava	25.493	1,26	329	1,05	1,29	
Ljutomer	17.921	0,88	721	2,30	4,02	
Ljubor Center	33.770	1,67	4.434	14,20	13,13	
Maribor Tabor	18.657	0,92	539	1,73	2,89	
Maribor Tezno	21.390	1,06	829	2,66	3,88	
Murska Sobota	69.275	3,42	1.068	3,42	1,54	
Ormoz	21.207	1,05	981	3,14	4,63	
Ptuj	64.448	3,19	1.735	5,56	2,69	
Radlje ob Dravi	34.632	1,71	308	0,99	0,89	
Ravne na Koroskem	30.358	1,50	191	0,61	0,63	
Slovenj Gradec	28.601	1,41	336	1,08	1,17	
Slov. Bistrica	36.870	1,82	1.132	3,63	3,07	

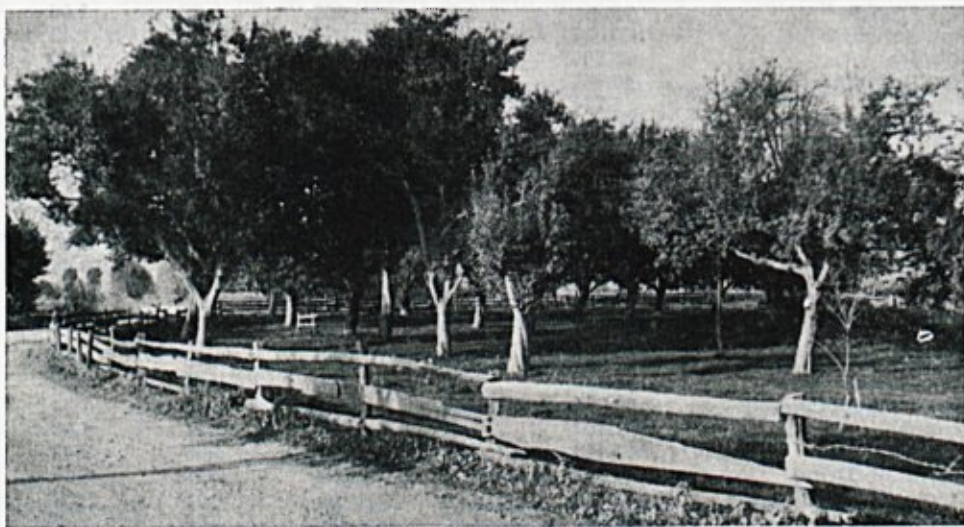
Od 31.224 ha sadovnjakov v Sloveniji je odpadlo več kot 1000 ha ali nad 3,2 % površin na občine Šmarje, Kranj, Gornja Radgona, Lenart, Maribor Center, Murska Sobota, Ptuj in Slovenska Bistrica. Na prvem mestu je bila prevladujoča občina Maribor Center s 4.434 ha sadovnjakov ali 14,2 % sadjarskih površin v Sloveniji, čeprav zavzema le 1,67 % slovenskega ozemlja. Okoli 1.700 ha sadovnjakov sta imeli še občini Lenart in Ptuj s po 5,6 % na 1 % in 3,1 % ozemlja. V omenjenih osmih občinah je bilo 43,3 % vseh slovenskih sadovnjakov.

Posebno visoko nad slovenskim poprečjem (1,54 %) je bila po deležu sadovnjakov od skupne površine občina Maribor Center, kjer so le-ti zavzemali kar 13,1 %. Tako visok delež je pogojen z dejstvom, da je občina pretežno gričevnata, čeprav dejansko delež sadovnjaka ni višji kot v podobnih ekoloških razmerah v drugih subpanonskih občinah, ki pa obsegajo tudi ravninski svet. Na drugem mestu je bila iz podobnih razlogov občina Lenart z 8,6 % sadovnjaka, nato pa so sledile občine Gornja Radgona s 6,2 %, Ormož s 4,6 % in Ljutomer s 4 %, ki so vse tudi že nižinske.

Manj kot 1 % sadovnjaka od skupne površine so imele občine Laško, Mozirje, Ajdovščina, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin, Cerknica, Črnomelj, Grosuplje, Jesenice, Kočevje, Litija, Logatec, Radovljica, Škofja Loka, Trebnje, Radlje in Ravne na Koroškem. To so večidel občine v predalpskem in kraškem svetu, kjer so razmere za sadjarstvo slabe.

IV. SLOVENSKO SADJARSTVO DANES

V obdobju 1963—1973 so se površine sadovnjakov še nadalje večale. Porašle so od 31.224 ha ali 1,54 % površine na 40.441 ha ali 2 % površine, tj. za 9.217 ha ali 29,5 %. Razširitev sadnih nasadov sicer ni tolikšna kot v obdobju 1954—1963, ko je znašala 8.664 ha ali 38,4 %, vendar ji je po obsegu povečanih površin zelo blizu. Povezovati jo je pretežno z obnovo sadjarstva v družbenem sektorju, ki uvaja v tem kot že tudi v prejšnjem obdobju sodobne nasade. Od

Stari kmečki visokodebelni sadovnjak (ograd) v Pesniški dolini. Foto: Božidar Kert, 1973.

vseh sadjarskih površin je leta 1973 odpadlo 5.167 ha ali 12,7 % na nasade družbenega sektorja, ki so večidel intenzivni in tržno usmerjeni. Slovensko sadjarstvo je z njimi zabeležilo velik napredek. Velika večina kmečkih sadovnjakov namreč ne zasluži tega imena, saj so to v resnici zanemarjeni, sortno mešani, ostareli in bolni visokodebelni nasadi z občasnim, malo kvalitetnim pridelkom, ki ne najde poti v prodajo. Največkrat predelajo sadje doma v pijačo. Gospodarski pomen takšnega izrazito ekstenzivnega in nekomercializiranega zasebnega sadjarstva je zato relativno majhen.

Leta 1973 so sadjarske površine Slovenije (24) zavzemale 7,8 % ustreznih površin v državi, vendar je odpadlo na Slovenijo (upoštevana so rodna drevesa) kar 19,6 % jablan in 13,6 % hrušk. Tudi breskova drevesa zavzemajo v zveznem merilu pomembno mesto, saj so štela 10,4 % vseh ustreznih dreves. Znatno delež odpade še na češnje (8 %) in orehe (7,6 %), druge sadne vrste pa pomenijo le malo, tako marelice (2,4 %), smokve (1,8 %), češplje (1,4 %), oljke (1,4 %), kutine (0,8 %) in višnje (0,5 %).

1. *Razširjenost sadjarstva in delež podružbljenih sadjarskih površin (25, tabela 11, karta I na strani 106)*

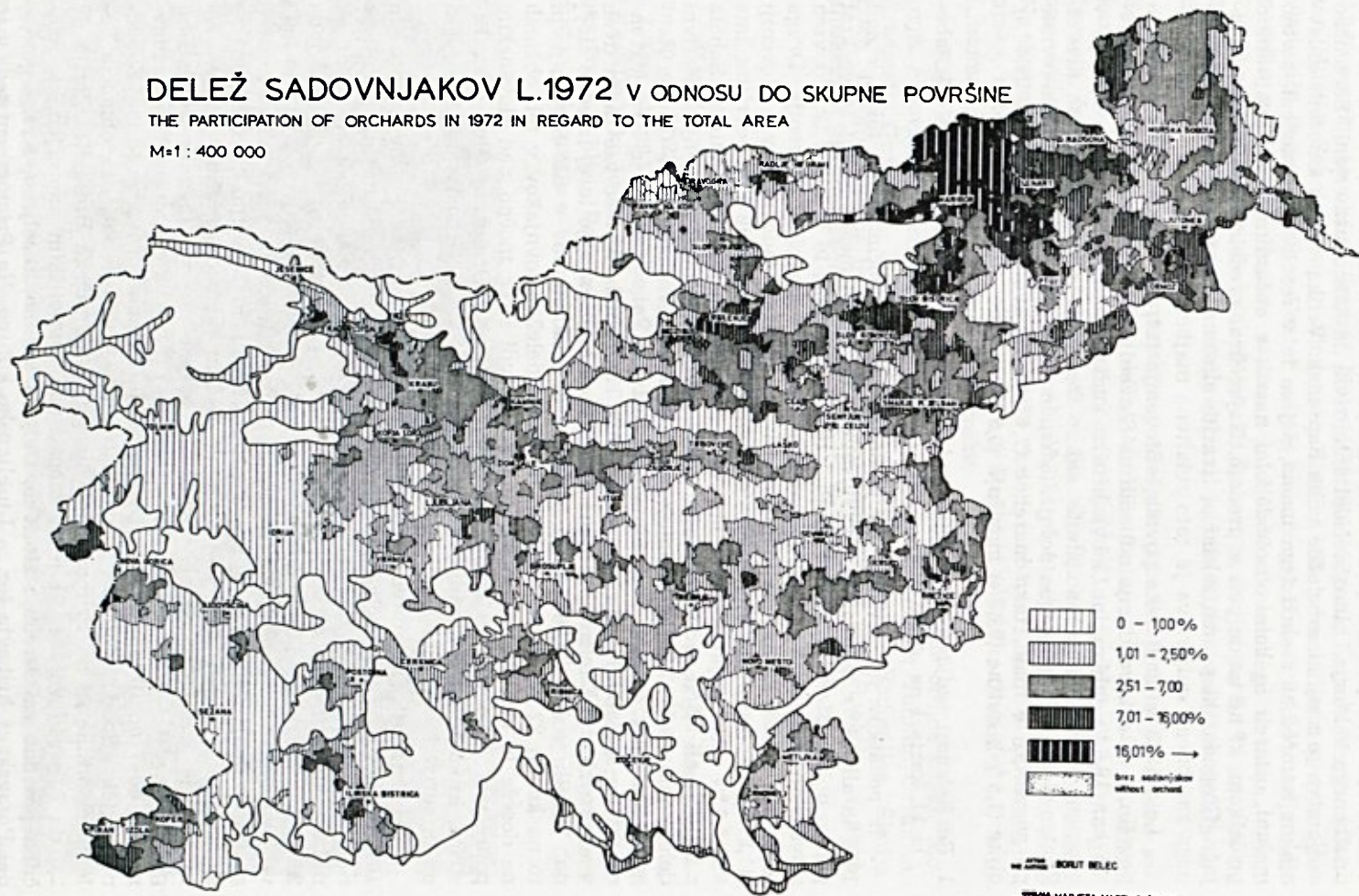
Iz podatkov je razvidno, da je danes med 60 občinami 11 takih z nad 1000 ha ali 2,4 % sadovnjakov v Sloveniji. Na prvem mestu je kot že večkrat poprej občina Maribor s 7.828 ha ali z 10,6 % površine, to je kar z 19,3 % vseh slovenskih sadovnjakov, čeprav zavzema le 3,6 % površine Slovenije. Druga je Lenart z 2.285 ha in z najvišjim relativnim deležem sadovnjakov v Sloveniji (11,2 %). Čeprav med najmanjšimi občinami, saj zavzema le 1 % površine, ima kar 5,6 % vseh sadjarskih površin. Na tretjem mestu je občina Murska Sobota z 2.219 ha ali 5,5 % sadovnjakov na 3,4 % površine, vendar znaša njih relativni delež samo 3,2 %. Med občinami z nad 1000 ha sadovnjakov so še Gornja Radgona, Ljutomer, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Šmarje, Žalec in Kranj. Koncentracija sadjarskih površin v omenjenih 11 občinah, ki leže vse razen dveh v severovzhodni Sloveniji, v njenem subpanonskem pasu, je torej izredno močna. V njih je kar 22.906 ha ali 56,6 % vseh sadovnjakov v SR Sloveniji, in to na komaj 22 % njene površine. Relativni delež sadovnjakov v teh občinah ne doseže le najvišje vrednosti, temveč je tudi sicer močno nad slovenskim poprečjem. V občinah Gornja Radgona, Ljutomer, Ormož in Slovenska Bistrica, ki so znane kot sadjarske, se giblje od 5 do 6 % površine. Od drugih občin se uvrščata v to skupino le Piran in Velenje.

Razširjenost sadjarstva nam osvetljuje tudi katastrsko gradivo za leto 1972 po katastrskih občinah, prikazano na karti I. Po slednjem je bilo v Sloveniji 43.676 ha ali 2,16 % sadovnjakov, katastrske občine pa sem glede na njihov relativni delež sadovnjakov razvrstil v pet kategorij: do 1 %, od 1 do 2,5 %, od 2,5 do 7 %, od 7 do 16 % in nad 16 %. Kot sklenjeno področje največjega deleža sadovnjakov (nad 16 %) je iz karte dobro razvidno slovenskogoriško zaledje Maribora v smeri proti Svečini in Šentilju. Sporadično zasledimo to vrednost še v Podpohorskih in Ljutomersko-ormoških goricah. Na to izrazito koncentracijo se navezuje sklenjen pas v zahodnih Slovenskih goricah med Gornjo Radgono, Lenartom in Ptujem, kjer dosega delež sadovnjakov od 7 do 16 %. Podobno izstopajo Ljutomersko-ormoške gorice, Zahodno Goričko, Spodnje Haloze, Dravinjske gorice, Zgornje Sotelsko, območje Velenjske kotline in na Primorskem Goriška in Šavrinska Brda. Kategorija od 2,5 do 7 % sadovnjaka, ki je še močno nad republiškim poprečjem, je značilna posebno za Osrednje Goričko, Celjsko kotlino, Bizeljsko, Krške gorice, del Posavskega hribovja ter za Ljubljansko kotlino. Na Primorskem sodi v to

DELEŽ SADOVNJAKOV L.1972 V ODNOSU DO SKUPNE POVRŠINE

THE PARTICIPATION OF ORCHARDS IN 1972 IN REGARD TO THE TOTAL AREA

M=1 : 400 000

skupino Vipavska dolina. Ostala področja so v glavnem pod slovenskim prečjem, čeprav se lokalno ponekod še pojavljajo manjša zgoštevna jedra, npr. v Brkinih, v Dravski dolini, Beli krajini ipd.

Navedene značilnosti izstopajo tudi ob prikazu razporeditve sadjarskih površin po makro- in mezoregijah (tabela 16). Med njimi je na prvem mestu makroregija subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, kjer zavzemajo sadovnjaki 4,7 % površine in 53 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. Pri tem sta mezoregiji vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja in mezoregija zahodnega subpanonskega Podravja zastopani z enakim relativnim deležem 5,5 %, pač pa znatno upade odstotek sadjarske površine v mezoregiji subpanonskega Posavja (2,1 %). V predalpski in primorski makroregiji je delež sadovnjakov nizek in procentualno enak (1,8 %), vendar v pravi primorski mezoregiji še doseže 2,7 % površine. Subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija je z 0,82 % sadjarskih površin na predzadnjem ter alpska makroregija z 0,66 % na zadnjem mestu.

Regionalna koncentracija sadjarstva je razvidna tudi iz podatkov po mikro- in submezoregijah. Najvišji relativni delež izkazujejo Svečinske gorice, kjer zavzemajo sadovnjaki 25,4 % površine. Tudi Jareninske in Mariborske gorice sta izraziti sadjarski pokrajini, zato doseže delež sadovnjakov v Zahodnih Slovenskih goricah kar 17,4 % ali nad 6.500 ha, tj. 15 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. Precej sadovnjakov imajo tudi Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice (11,2 % površine). Slovenske gorice so potemtakem naša najizrazitejša sadjarska regija, saj obsegajo tamkajšnji sadovnjaki 26 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji in 10,4 % slovenskogoriške površine.

Močnejše izstopajo v subpanonskem področju še Podpohorske gorice z 9 % sadjarske površine, v predalpskem Velenjska kotlina (7,2 %), v primorskem pa Goriška Brda (4,5 %) in Spodnji Šavrinji (4,7 %).

Podobno kot sadjarske površine v celoti so tudi družbene površine osredotočene v subpanonskem svetu (tabela 11). Največ družbenih sadovnjakov je v občini Maribor (1.174 ha ali 15 % sadjarske površine), kar pomeni 22,7 % vseh družbenih sadjarskih površin v Sloveniji, visok delež pa zavzemajo še v občinah Gornja Radgona (343 ha ali 29,1 %), Lenart (292 ha ali 12,7 %), Ljutomer (224 ha ali 19,1 %), Ormož (343 ha ali 28,8 %), Ptuj (322 ha ali 18,2 %), Krško (249 ha ali 33,6 %) in Nova Gorica (283 ha ali 31,6 %). Skupaj je v teh osmih občinah 3.230 ha družbenih sadovnjakov ali 62,5 % vseh tovrstnih površin v Sloveniji. Zunaj subpanonskega prostora so družbene površine v večjem obsegu zastopane le v Primorju. Ob že omenjeni novogoriški občini naj navedem še občino Koper s 142 ha družbenih sadovnjakov ali 27,3 % sadjarske površine. V občini Izola zavzemajo družbeni sadovnjaki celo 63,4 % sadjarske površine, ki pa je seveda skromna (82 ha).

Površina in lastništvo sadovnjakov leta 1973*

Tabela 11

občina	sadovnjak			družbeni sektor		zasebni sektor	
	ha	% od skupne površ.	% v SRS	ha	%	ha	%
SR Slovenija	40.441	2,00	100,00	5.167	12,78	35.274	87,22
Ajdovščina	162	0,46	0,40	4	2,47	158	97,53
Brežice	526	1,97	1,30	45	8,56	481	91,44
Celje	358	3,74	2,12	4	0,47	854	99,53

* po katastru

občina	sadovnjak		‰ v SRS	družbeni sektor		zasebni sektor	
	ha	‰ od skupne površ.		ha	‰	ha	‰
Cerknica	280	0,58	0,69	—	—	280	100,00
Črnomelj	507	1,04	1,25	5	0,99	502	99,01
Domžale	509	2,12	1,26	14	2,75	495	97,25
Dravograd	185	1,76	0,46	3	1,62	182	98,38
Gornja Radgona	1.177	5,61	2,91	343	29,14	834	70,86
Grosuplje	410	0,97	1,01	80	19,51	330	80,49
Hrastnik	98	1,67	0,24	25	25,51	73	74,49
Idrija	79	0,19	0,20	68	86,08	11	13,92
Ilirska Bistrica	266	0,55	0,66	21	7,89	245	92,11
Izola	82	2,90	0,20	52	63,41	30	36,59
Jesenice	160	0,43	0,40	—	—	160	100,00
Kamnik	369	1,28	0,91	30	8,13	339	91,87
Kočevje	264	0,34	0,65	53	20,07	211	79,93
Koper	520	1,91	1,29	142	27,31	378	72,69
Kranj	1.121	2,48	2,77	78	6,96	1.043	93,04
Krško	740	2,14	1,83	249	33,65	491	66,35
Laško	247	0,99	0,61	17	6,88	230	93,12
Lenart	2.285	11,20	5,65	292	12,78	1.993	87,22
Lendava	540	2,11	1,34	—	—	540	100,00
Litija	196	0,60	0,48	36	18,37	160	81,63
Ljubljana Bežigrad	84	1,81	0,21	1	1,19	83	98,81
Ljubljana Center	25	5,02	0,06	12	48,00	13	52,00
Ljubljana Moste-Polje	251	1,65	0,62	62	24,70	189	75,30
Ljubljana Šiška	324	2,08	0,80	—	—	324	100,00
Ljubljana Vič-Rudnik	641	1,18	1,59	48	7,49	593	92,51
Ljutomer	1.169	6,54	2,89	224	19,16	945	80,84
Logatec	53	0,31	0,13	—	—	53	100,00
Maribor	7.828	10,61	19,36	1.174	15,00	6.654	85,00
Metlika	184	1,70	0,45	4	2,17	180	97,83
Mozirje	509	1,00	1,26	13	2,55	496	97,45
Murska Sobota	2.219	3,21	5,49	59	2,66	2.160	97,34
Nova Gorica	894	1,48	2,21	283	31,65	611	68,35
Novo mesto	887	1,17	2,19	22	2,48	865	97,52
Ormož	1.188	5,60	2,94	343	28,87	845	71,13
Piran	302	0,75	0,75	44	14,57	258	85,43
Postojna	316	0,64	0,78	—	—	316	100,00
Ptuj	1.761	2,73	4,35	322	18,28	1.439	91,72
Radlje ob Dravi	375	1,08	0,93	11	2,93	364	97,07
Radovljica	310	0,48	0,77	40	12,90	270	87,10
Ravne na Koroškem	245	0,81	0,61	69	28,16	176	71,84
Ribnica	299	1,17	0,74	—	—	299	100,00
Sevnica	471	1,61	1,16	75	15,92	396	84,08
Sežana	145	0,21	0,36	20	13,80	125	86,20
Slovenj Gradec	389	1,36	0,96	21	5,40	368	94,60
Slov. Bistrica	813	4,92	4,48	80	4,41	1.733	95,59
Slov. Konjice	422	1,90	1,04	120	28,44	302	71,56
Šentjur pri Celju	431	1,80	1,07	109	25,29	322	74,71
Škofja Loka	621	1,21	1,54	12	1,93	609	98,07
Šmarje pri Jelšah	1.177	2,94	2,91	117	9,94	1.060	90,06
Tolmin	65	0,07	0,16	7	10,77	58	89,23
Trbovlje	128	2,22	0,32	10	7,81	118	92,19
Trebnje	499	1,62	1,23	4	0,80	495	99,20
Tržič	217	1,40	0,54	20	9,22	197	90,78
Velenje	894	4,90	2,21	79	8,84	815	91,16
Vrhnika	242	1,43	0,60	—	—	242	100,00
Zagorje	314	2,13	0,78	75	23,88	239	76,12
Zalec	1.168	3,34	2,88	126	10,79	1.042	89,21

Značilno je tudi **lastništvo glede na sadne vrste**. Povzel bom samo najvažnejše rezultate te statistične obdelave za Slovenijo v celoti in najznačilnejše občine. Visok delež sadnih vrst v družbeni lasti je tesno povezan z razširjenostjo sodobnih plantaž. Značilen je za breskve, znatno pa tudi za hruške, jablane in višnje. V družbeni lasti je tako kar 36 % vseh breskovih in 30,3 % hruškovih dreves, 20 % jablan ter 26,8 % višenj. Pri drugih sadnih vrstah je vloga družbenega sektorja neznatna. Delež družbenih breskovih nasadov je posebno visok v občinah Koper (83,2 % dreves), Lenart (76 %), Ormož (72,6 %), Sežana (69,5 %) in Ptuj (67,2 %). Več kot dve tretjini hruškovih dreves v lasti družbenega sektorja zasledimo v občinah Krško (88,9 %), Lenart (71,1 %), Izola (70,6 %) in Nova Gorica (68,9 %). V občini Koper jih je komaj nekaj manj (63,7 %). Močno nad republiškim poprečjem, z več kot tretjino jablan v družbenih nasadih, so občine Ormož (60,4 % dreves), Krško (50,5 %), Zagorje (45,1 %), Maribor (39,9 %), Žalec (37,0 %), Grosuplje (36,6 %), Ljutomer (33,6 %) in Gornja Radgona (33,0 %). Družbenih nasadov višenj je največ v občinah Ptuj, Ormož (73 % dreves) in Šmarje (50,6 %), pri čemer pa zaradi majhnega števila dreves nisem zajel občine Grosuplje.

2. Sestava in prostorska razporeditev nasadov po sadnih vrstah (25, tabela 12, karta II na strani 111)

Slovenijo delimo na tri sadna pridelovalna področja: na subpanonsko, predalpsko in primorsko. Ekološke razmere v njih so različne in nekaterim sadnim vrstam ali sortam bolj, drugim manj ustrezajo.

Jablane uspevajo najbolje v zmerno toplem podnebju z dovolj padavinami in s primerno zračno vlago. Ameriškim sortam ustrezajo tudi bolj vroči kraji z manjšo zračno vlago. V Sloveniji uspevajo jablane zelo dobro v vseh sadnih okoliših subpanonskega področja, primerno za pridelovanje jabolok pa je tudi predalpsko področje, kjer pa je zaradi nižje poletne temperature izbrati toplejše položaje in se izogniti legam, kjer nastopajo pozebe. Primorski okoliši za pridelovanje jabolok niso predvideni. Istrski sadni okoliš je prevroč in presuh ter za jablane ni primeren; v goriškem so najustreznejše višje lege, sicer pa je to področje zelo ugodno za sadne vrste, ki zahtevajo več toplote ali pa so občutljivejše za mrz in jih drugje ne moremo gojiti (26, 60—63).

Glede na dejstvo, da je pretežni del Slovenije primeren za gojenje jabolok, ni čudno, da zavzemajo jablane 52,5 % vseh sadnih dreves in da je jablana najpogostnejše sadno drevo, saj prideta na 1 ha skupne površine več kot dve drevesi.

Delež jablan je najvišji v občinah Šentjur, Žalec, Konjice, Ljutomer, Gornja Radgona, Velenje in Celje, kjer znaša od 70 do 80 %. Le nekaj manjši, od 68 do 70 %, je v občinah Hrastnik, Litija, Maribor in Ormož. V nekaterih občinah število jablan na 1 ha skupne površine celo večkrat preseže republiško poprečje. V ormoški občini obsega npr. 10,8, v lenarški 9, v sevniški 8,5, v mariborski 8, v hrastniški 7,5 % itd.

Nizek delež jablan je seveda značilen za Primorje. S stopnjevanimi submediteranskimi klimatskimi značilnostmi se manjša tudi pomen te sadne vrste. Občina Sežana ima tako še 31,6 % jablan, Koper in Piran pa komaj 2,5 in 1,6 %. Zanimivo pa je, da se pojavlja relativno nizek odstotek jablan tudi v nekaterih manj gričevnatih subpanonskih občinah. Tako zavzemajo jablane med sadnimi vrstami v občinah Brežice, Krško in Lendava le eno tretjino.

Hruške so glede toplote zahtevnejše od jablan in tudi občutljivejše za pozebo. Pridelovanje hrušk je zato rajonizirano v toplejših krajih subpanon-

skega področja, predvsem v posavskem in slovenskogoriškem sadnem okolišu ter v primorskih okoliših. V istrskem okolišu goje zlasti poletne sorte hrušk, ki pridejo zgodaj na trg (26, 63).

V slovenskem poprečju so hruške zastopane med sadnimi vrstami s 16,2%, na hektar skupne površine pa odpade 0,6 drevesa. Najvišji je njihov delež v občinah Krško (33,2%) in Nova Gorica (27,7%) in Koper (25,7%), pri tem pa so izvzete nekatere malo sadjarske občine v alpskem in kraškem svestu, kjer je delež hrušk med sadnimi vrstami sicer visok, npr. občine Jesenice, Cerknica in Ribnica. V krški in novogoriški občini pridejo na 1 ha skupne površine kar okoli 3 hruškova drevesa.

Češplje so med sadnimi vrstami v slovenskem poprečju zastopane s 14% in 0,5 drevesa na 1 ha skupne površine. Slive so klimatsko zelo prilagodljiva sadna vrsta in jih gojimo celo na razsežnejšem področju kot jablane. Uspevajo povsod v Sloveniji. Pač pa so glede toplote nekoliko zahtevnejše češplje, ki so obenem občutljivejše za mraz. Zato v hladnejših in preveč vlažnih krajih marsikatero leto odpovedo. Za pridelovanje zgodnjih sliv sta primerna posebno goriški in istrski okoliš, kjer najprej dozorevajo, a tudi Bela krajina, medtem ko češplje uspevajo najbolje v vzhodni in jugovzhodni Sloveniji ter v Brkinih (26, 64).

Ni čudno, če se z zelo visokim deležem češpelj pojavljajo občine Ilirska Bistrica (36,4%), Metlika (34,8%), Črnomelj (33,3%), Trebnje (34,3%), Brežice (27%) in Lendava (34,3%). Presenetljivo slabo pa je ta kategorija zastopana v obmorskih občinah Kopru, Izoli in Piranu, saj dosega največ 2,5%. Zelo nizek je njen delež tudi v predalpski in alpski Sloveniji, npr. v občinah Škofja Loka, Domžale, Kamnik, Litija, Zagorje, Hrastnik, Velenje, Laško in Žalec ter v Vipavski dolini in Goriških Brdih (občini Ajdovščina, Nova Gorica). Omenim naj še, da je število dreves na 1 ha skupne površine precej različno in da ni vedno v ustreznem razmerju do relativnega deleža sadne vrste. Tako odpade na 1 ha v občini Nova Gorica 0,92 drevesa, v občini Črnomelj pa le 0,64.

Tudi češnje rastejo na precej širokem področju, saj uspevajo povsod v Sloveniji in segajo do skrajne meje naselij. Posamezna drevesa uspevajo celo do 1000 m visoko. Med cvetenjem so občutljivejše od večine sadnih vrst, škodi pa jim tudi mraz, zato se izogibajo hladnih dolinskih leg. Kot priljubljeno zgodnje sadje so češnje izrazito komercialna kultura, posebno na Goriškem in v Istri, kjer dozori najprej. Manj jih goje za potrebe lokalnega trga tudi drugod (26, 64, 65).

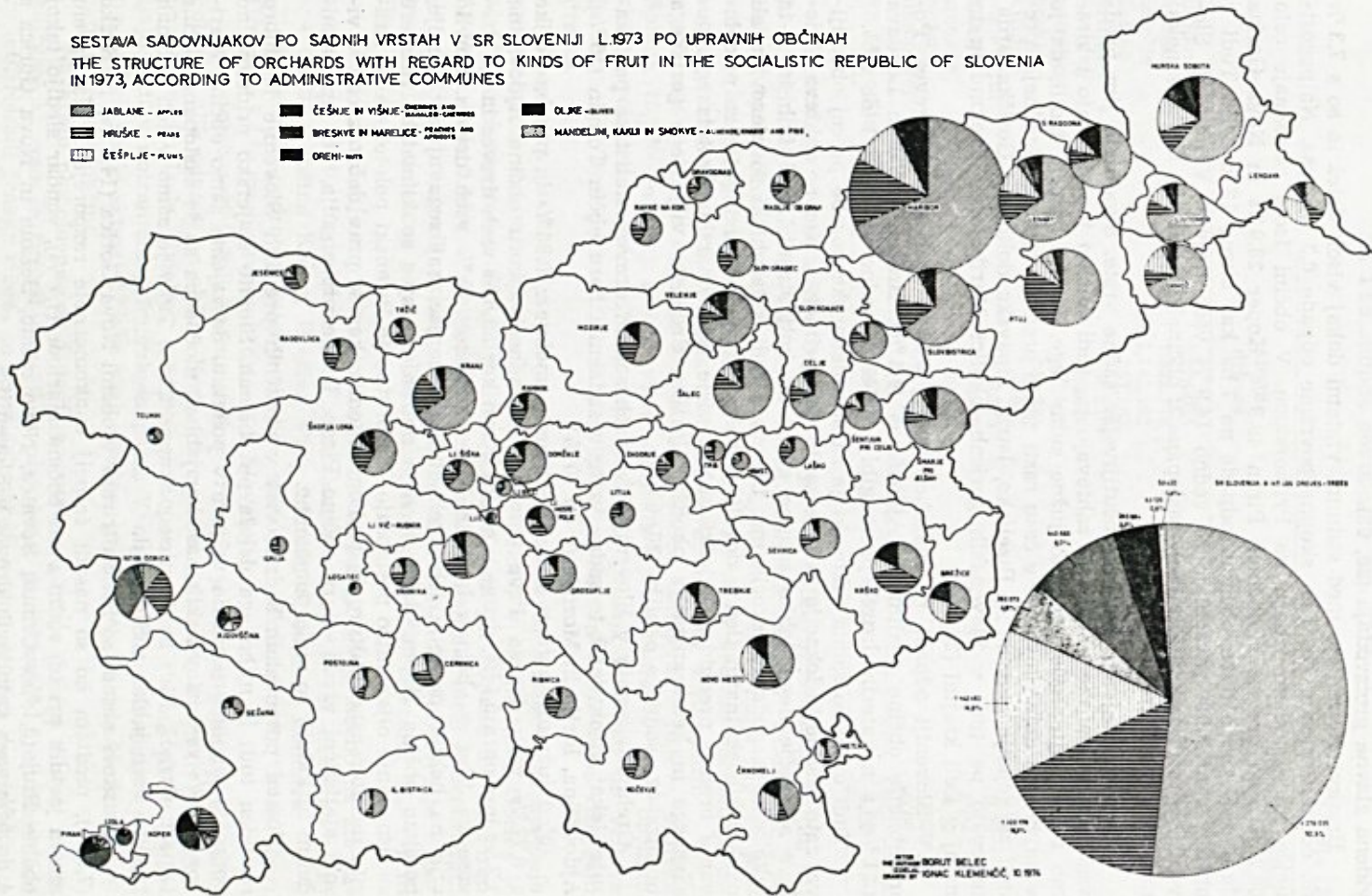
V Sloveniji odpade na češnje 4,3% vseh sadnih dreves ali 0,17 drevesa na 1 ha površine. Na prvem mestu je občina Ajdovščina z 18,4% vseh dreves v sadnem izboru ali 0,48 drevesa na 1 ha. Tudi v občinah Nova Gorica in Koper doseže njihov delež okoli desetino, nadpovprečno visok pa je še v nekaterih drugih predelih Slovenije, npr. občinah Ljubljana Moste-Polje (19,3%), Jesenice (8,1%), Tržič (7,5%), Velenje (8,5%) in Sežana (8,7%).

Višnje zavzemajo med sadnimi vrstami komaj 0,5%, najvišji delež pa dosežejo v občinah Lendava (5%), Murska Sobota (2,3%), Sežana in Koper (2%) ter Ptuj (1,5%).

Breskve so glede toplote zahtevnejše od jablan in hrušk, občutljivejše pa so tudi za mraz, tako za ekstremno nizko zimsko temperaturo kot za spomladanske pozebe v času cvetenja. Tako je naš subpanonski svet že na skrajni meji področja, ki je še primerno za gojenje breskev. Zato izbiramo zanje le najtoplejše lege in najugodnejše okoliše, kot sta predvsem posavski okoliš in vzhodni del slovenskogoriškega okoliša. Zelo ugodne razmere za gojenje

SESTAVA SADOVNJAKOV PO SADNIH VRSTAH V SR SLOVENIJI L.1973 PO UPRAVNIH OBČINAH
 THE STRUCTURE OF ORCHARDS WITH REGARD TO KINDS OF FRUIT IN THE SOCIALISTIC REPUBLIC OF SLOVENIA
 IN 1973, ACCORDING TO ADMINISTRATIVE COMMUNES

JABLANE - APPLES	ČEŠNJE IN VIŠNJE - CHERRIES AND BURNING-LEAVES	OLJKE - OLIVES
HRUŠKE - PEARS	BRŠKVE IN MARELIČE - PEACHES AND APRICOTS	MANDELJINI, KAKLI IN ŠKOVKE - ALMONDS, WALNUTS AND PINE
ČEŠPLJE - PLUMS	OREHI - NUTS	

te sadne vrste pa so seveda v goriškem in istrskem okolišu, kjer je tudi predvidena glavna proizvodnja (26, 63).

Breskve zavzemajo med sadnimi vrstami dokaj visok delež in so s 7,3 % na četrtem mestu. Na 1 ha skupne površine odpade 0,3 drevesa. Najpogostnejše so v sadnem izboru na Primorskem. V občini Izola zavzemajo celo 66,7 % vseh dreves, v občinah Piran 49,3 %, Koper 28,9 % in Nova Gorica 36,1 %. V prvih dveh občinah odpade na 1 ha kar okrog 12 dreves. Tudi v občini Ajdovščina zavzemajo še vedno 14,9 % vseh dreves. V notranji Sloveniji je ta vrsta sadja najbolj zastopana v občinah Brežice in Krško z nekaj nad 12 % vseh dreves.

Marellice štejejo med najobčutljivejše sadne vrste. Škodujejo jim predvsem spomladanske ohladiitve, zahtevajo pa tudi mnogo toplote, zato izbiramo zanje najtoplejše, posebno južne zidne lege. Lahko bi celo trdili, da je v največjem delu Slovenije v času rasti zanje premalo toplote. Ugodnejši predeli za gojenje marelic so Bizeljsko, Istra, Vipavska dolina in Goriška Brda, uspevajo pa tudi v Slovenskih goricah, okolici Maribora, v Prekmurju in manj v Beli krajini (26, 64).

V Sloveniji odpade na marellice komaj 0,58 % vseh sadnih dreves. Pomembnejše občine z njimi so Ajdovščina (4,8 %), Brežice (2 %) in Lendava (2,1 %), v nekaterih drugih pa se giblje delež te sadne vrste od 1 do 2 %.

Tudi orehi so sadna vrsta, ki je za spomladanske pozebe precej občutljiva, zato hladnejše lokacije in lege zanje niso primerne. Ker ne zahteva obdelave ali večje nege, lahko sadimo orehe na bolj strmih zemljiščih in le-ta tako zelo gospodarno izkoristimo. Uspevajo tudi v legah, ki so plazovita, ali na kraških skalnatih tleh z dovolj globoko prstjo. Zaradi tega je za pridelovanje orehov predviden haloški okoliš, višje lege šmarsko-obsotelskega, posavskega in belokranjskega okoliša, Goriška Brda ter višje lege goriškega in istrskega sadnega okoliša (26, 65).

Orehi zavzemajo v Sloveniji 3 % vseh sadnih dreves, statistika pa izkazuje dokaj visok delež te sadne vrste v sadnem izboru občin Tolmin (15 %), Ajdovščina, Idrija in Mozirje (8 do 10 %).

Med južnimi vrstami sadja je omeniti smokve z 0,36 % in posebno oljke z 0,77 % vseh dreves. Prve pomenijo v sadnem izboru občine Ajdovščina 7,2 % in Kopra 5,1 %, druge v občini Piran kar 23,8 % vseh dreves in 5,7 drevesa na 1 ha, v občinah Izola in Koper pa okoli 15 % vseh dreves. Število oljk na hektar pa je v teh dveh občinah manjše, saj sega njuno ozemlje, posebno občina Koper, daleč v višjo notranjost, kjer se klimatske razmere za uspevanje oljke hitro poslabšajo. Nasprotno je Piranski polotok za to izrazito mediteransko kulturo še posebno ugoden, kar se prav dobro zrcali v visoki statistični vrednosti za občino Piran. Druge vrste sadja, kot npr. mandeljni in kakiji, so malo pomembne.

Pomen posameznih sadnih vrst v različnih predelih Slovenije je dobro razviden tudi iz njihovega deleža po občinah. Slovito štajersko pridelovalno področje jabolk prihaja do veljave v podatku, da zajema samo občina Maribor 13,8 % vseh slovenskih nasadov jablan, močno pa so še zastopane občine Lenart, Ormož, Ptuj in Sevnica s skupno 20 %. Tako je samo v teh občinah tretjina vseh jablan v Sloveniji.

Hruškovi nasadi so koncentrirani v občini Nova Gorica (14,3 %) in Krško (7,6 %), medtem ko so nasadi češpelj enakomerneje razporejeni. Na prvem mestu je tudi pri tej sadni vrsti občina Maribor (7,7 %), vendar sledijo takoj občine Ptuj (6,1 %), Ormož, Sevnica, Novo mesto, Sežana in Nova Gorica s 4 do 5 % vseh češpljevih dreves v Sloveniji.

Delež sadnih vrst v razmerju do skupnega števila dreves in število dreves na 1 ha skupne površine v letu 1973

Tabela 12

sadna vrsta	število dreves	%	število dreves na 1 ha skupne površine
jablane	4.276.035	52,50	2,11
hruške	1.322.178	16,23	0,66
češplje	1.142.462	14,03	0,56
češnje	351.863	4,32	0,17
višnje	40.210	0,49	0,02
breskve	593.608	7,29	0,30
marelice	47.052	0,58	0,02
orehi	245.884	3,02	0,12
kutine	9.615	0,12	0,00
mandeljni	9.290	0,11	0,00
kakiji	14.838	0,18	0,01
smokve	29.302	0,36	0,02
oljke	63.120	0,77	0,03
limonovci	38	0,00	0,00
SR Slovenija	8.145.495	100,00	4,02

Izrazita je koncentracija češenj v Vipavski dolini in Goriških Brdih, saj je v občini Nova Gorica kar 18,8 % vseh češnjevih nasadov. Pridružujejo se občine Ajdovščina (4,8 %), Koper (5,6 %), Ljubljana Moste-Polje (4,8 %), Maribor (4,5 %), Murska Sobota (4,3 %) in Ptuj (5,1 %). V sedmih občinah je torej koncentrirana blizu polovica vseh češnjevih nasadov v Sloveniji.

Višnja je drevo vzhodne Slovenije. V občini Lendava je 16,6 %, Murska Sobota 15,2 % in Ptuj 13,3 % vseh višnjevih dreves, torej v treh občinah skoraj polovica nasadov. Zunaj tega področja prihaja nekoliko do veljave še Primorje, kjer je v občini Koper 9,3 % in Sežana 7,6 % vseh višnjevih dreves.

Nasprotna je situacija pri razporeditvi breskovih nasadov, ki dosežejo med sadnimi vrstami največjo koncentracijo. Samo v občini Nova Gorica je 41,4 % vseh dreves v Sloveniji. Na občino Koper jih odpade 9,4 %, Piran 8,8 % in Izola 5,9 %. V omenjenih primorskih občinah sta torej koncentrirani dve tretjini breskovih dreves, medtem ko se v notranjosti Slovenije s pomembnejšim deležem pojavijo le občine Krško (5,6 %), Maribor (4,5 %) in Ptuj (3,7 %).

Tudi marelic je največ v občini Nova Gorica (20,3 %), močno pa sta zastopani še občini Ajdovščina (9,4 %) in Maribor (10,9 %) ter nekoliko manj s 4 do 6 % občine Koper, Brežice, Ptuj, Murska Sobota in Lendava.

Izrazitejša področja gojenja orehov sta občini Tolmin z 8,6 % in Nova Gorica s 7,4 % vseh orehovitih dreves v Sloveniji.

Osredotočenost južnih sadnih vrst v Primorju je bila že poudarjena. Slaba polovica oljk odpade na občino Koper, dve petini na občino Piran in ena osmina na občino Izola. Smokev je v občini Koper tretjina, močno pa se pojavljajo tudi v notranjem primorskem pasu. V občinah Nova Gorica, Ajdovščina in Sežana je skupaj 57,9 % vseh dreves, preostanek pa odpade na piransko in izolsko občino.

Na kraju naj omenim še jagodičje, posebno gojenje črnega ribeza, mlade kulture, ki smo jo pričeli uvajati v plantažno pridelovanje pred kakšnimi 20 leti. Nasadi črnega ribeza so se pričeli zaradi vedno večjega povpraševanja

hitro širiti, posebno na Kozjanskem, kasneje pa so pri njegovem pridelovanju nastali nekateri proizvodni problemi (27, 40—41; 28, 33).

3. Intenzivni nasadi (25, tabele 13 do 15)

Intenzivno plantažno sadjarstvo se je pri nas začelo uveljavljati šele po letu 1950. V njih opravijo razen obiranja in obrezovanja vsa dela s stroji. Plantažne sadovnjake uvajamo izključno v okoliših, ki so z rajonizacijo predvideni za pridelovanje sadja, in še tu v ekološko najugodnejših legah. Poleg tega je posebna pozornost posvečena sadnemu izboru, v katerem so le preizkušene sorte (26, 51). To so nedvomno najproduktivnejši nasadi, ki dajejo hkrati najkvalitetnejši pridelek. Njihova tržna vloga je zato toliko pomembnejša.

Plantažni sadovnjaki dajejo pokrajini svojevrsten videz in se že na prvi pogled ločijo od kmečkih travniških sadovnjakov. Izjema so le tradicionalne kmečke terase v Primorju, na Koprskem npr. oljčne in mešane sadjarsko-vrtnarske terase s češnjami in z zgodnjo zelenjavo (19, 53, 55).

V naših razmerah se je uveljavilo nekaj plantažnih tipov, ki se ločijo po projektivnih osnovah, v vsakem od njih pa so tudi možnosti glede na tehnološki proces in uporabo mehanizacije nekoliko drugačne.

Pri nagibu do približno 5 % sadimo ravninske špalirne nasade v ravnih vrstah, ki potekajo v smeri sever-jug. Če je nagib večji, sadimo takšne sadovnjake po slojnicah. Nasade na terasah uvajamo pri nekoliko večjih strminah. Najprimernejši nagibi so med 15 do 25 %. Za zaledinjene sadovnjake z delovnimi potmi so primerna zemljišča, ki imajo nagib 25 do 40 %. Delovne poti potekajo med vrstami tako, da imamo z mehanizacijo dostop do vsakega drevesa. Drevje je sajeno približno po slojnicah. Slednjič poznamo zaledinjene nasade brez delovnih poti, ki so v marsičem podobni kmečkim travniškim sadovnjakom, le da so prirejeni za plantažno pridelovanje. Uvajamo jih na konfiguracijsko manj ugodnih terenih, ki imajo strmino 35 do 50 % (29, 424—426).

Od 40.441 ha sadovnjakov v Sloveniji odpade na intenzivne nasade 4.305 ha ali 10,6 %. To pomeni v resnici mnogo več, kot pove sam delež. Največ je plantaž jablan, skoraj 3.000 ha ali 7,2 % vseh sadovnjakov. Na drugem mestu so plantaže breskev, ki zavzemajo 768 ha, medtem ko je nasadov hrušk 518 ha. Plantaže drugih sadnih vrst so malo pomembne (tabela 13).

Intenzivni nasadi v SR Sloveniji v letu 1973 v razmerju do skupne površine sadovnjakov

Tabela 13

	jablane	hruške	breskve	češplje	marelice	češnje	višnje	orehi	oljke	skupaj
ha	2935	518	768	33	6	10	23	2	10	4305
%	7,26	1,28	1,90	0,08	0,01	0,02	0,06	0,00	0,02	10,63

Največ intenzivnih nasadov ima občina Maribor, kar 940 ha ali 12 % tamkajšnjih sadnih površin. Od tega je 776 ha jablanovih in 122 ha hruškovih nasadov, preostanek pa so nasadi breskev. Na drugem mestu je občina Nova Gorica s 518 ha; od tega odpade skoraj 400 ha na plantaže breskev in okrog 100 ha na plantaže hrušk. Pri tem je poudariti, da zavzemajo intenzivni nasadi celo 58 % tamkajšnjih nasadov, kar je najvišji delež v Sloveniji. Zelo

močno je zastopana občina Lenart, kjer je 351 ha plantaž (15,3 % sadnih površin), od tega 301 ha jablanovih.

Pomembnejši so še intenzivni nasadi v občinah Gornja Radgona (155 ha), Ormož (207 ha), Ptuj (190 ha), Slovenske Konjice (118 ha), Žalec (123 ha), Šmarje (125 ha), Šentjur (98 ha), Sevnica (119 ha), Krško (238 ha) in Koper (122 ha). V občini Krško zavzemajo 32,1 % vseh tamkajšnjih sadovnjakov, zelo visok delež pa tudi še v občinah Slovenske Konjice (27,9 %), Sevnica (25,2 %), Koper (23,4 %) in Ormož (17,4 %).

Sodobni gosti nasad jablan v Savclih pri Ormožu. Foto: Lešnik, 1973.

Največ plantaž jablan, 776 ha ali 26,4 %, odpade na občino Maribor, nar kar sledijo občina Lenart (10,2 %), Ormož (6,3 %), Ptuj in Gornja Radgona (5 %). V občinah Žalec, Šmarje, Slovenske Konjice in Sevnica je okoli 4 % vseh plantažnih nasadov jablan.

Plantaže hrušk so izrazito koncentrirane v občinah Maribor (23,5 %), Krško (22 %) in Nova Gorica (20,8 %); tu sta dve tretjini vseh nasadov. Še izrazitejša je koncentracija pri plantažah breskev, ki jih je dobra polovica v občini Nova Gorica, 11 % v občini Koper in 8,8 % v občini Piran.

Že uvodoma sem poudaril pomen intenzivnih nasadov v sadjarski proizvodnji, ker je pridelovanje sadja na njih sodobno organizirano, industrializirano in izrazito komercializirano. Čeprav zavzemajo intenzivni nasadi le eno desetino sadjarskih površin, je razmerje med številom dreves na plantažah in vsemi sadnimi drevesi mnogo ugodnejše, saj je na njih zasajenih 22,5 % dreves. Jablane na plantažah zavzemajo 23,3 %, hruške 32,6 % in breskve celo 64 % ustreznega števila dreves. Plantažno pridelovanje sadja se je potemtakem pri jablanah in hruškah močno uveljavilo, pri breskvah pa sploh prevladuje. Značilna je tudi za kulturo višenj (tabela 14).

Razmerje med sadnimi drevesi v intenzivnih nasadih in vsemi sadnimi drevesi v letu 1973 v SR Sloveniji

Tabela 14

	jablane	hruške	breskve	češplje	marelice	češnje	višnje	orehi	oljke	skupaj
število	997.523	432.015	379.661	8.087	1.360	1.049	10.638	130	1.860	1.832.323
%	23,33	32,67	63,96	0,71	2,89	0,30	26,46	0,04	2,95	22,49

V mnogih občinah razmerje med številom dreves v intenzivnih nasadih in vsemi sadnimi drevesi močno odstopa od slovenskega poprečja. V občini Slovenske Konjice je zasajenih na plantažah 85 % vseh jablan, zelo visok delež pa kažejo še občine Ormož (56 %), Maribor (50 %), Krško (49 %) in Zagorje (45 %). Pri nasadih hrušk je ta delež še mnogo večji, npr. v občinah Krško 88,9 %, Lenart 73 %, Nova Gorica 75 %, Izola 70,6 % in Koper 63,7 %. Plantaže breskev, ki kažejo že v poprečju najugodnejše razmerje, zajemajo v občinah Koper in Krško celo blizu 90 % vseh dreves.

Sadne plantaže so pretežno last družbenega sektorja; nanj odpade 85 % plantažnih površin in 80 % sadnih dreves na plantažah. Kljub temu ni podcenjevati kmečkih intenzivnih nasadov, še posebej nasadov breskev, ki zavzemajo 320 ha ali 41,6 % ustreznih površin. S sanacijo kmečkega sadjarstva se bo vloga zasebnih plantaž nedvomno še znatno povečala (tabela 15).

Intenzivni sadovnjaki in njih lastništvo v letu 1973

Tabela 15

sadna vrsta	skupaj ha	družbeni sektor		zasebni sektor	
		ha	%	ha	%
jablane	2935	2683	91,41	252	8,59
hruške	518	458	88,42	60	11,58
breskve	768	448	58,33	320	41,67
češplje	33	25	75,76	8	24,24
marelice	6	4	66,67	2	33,33
češnje	10	10	100,00	—	—
višnje	23	23	100,00	—	—
orehi	2	2	100,00	—	—
oljke	10	10	100,00	—	—
SR Slovenija	4305	3663	85,09	642	14,91

Omenim naj še delež rodni dreves na plantažah, ki znaša v poprečju za Slovenijo 81,6 %. Zaradi intenzivnejše obnove je v družbenem lastništvu ta delež nekaj nižji kot v zasebnem. Kolikor upoštevamo vsa sadna drevesa, znaša delež rodni dreves 85 %.

V. GEOGRAFSKA REGIONALIZACIJA SADJARSTVA

V primeri z vinogradništvom je sadjarstvo prostorsko neprimerno bolj razširjeno. Dejansko je sadjarstvo res najpomembnejše v področjih, ki so hkrati najugodnejša za vinogradništvo, vendar je gojenje sadja pomembna kmetijska panoga tudi v predalpskem svetu, kjer pa ugodne klimatske razmere za vinogradništvo že ugasnejo. Sadjarstvo se uveljavlja tudi še v alp-

skih kotlinah in dolinah ter na njihovem obrobju, posebno na Gorenjskem, odpornejše sadne vrste pa segajo neprimerno višje kot vinska trta. Če smo torej pri obravnavi vinogradništva ločevali vinorodne pokrajine (846.000 ha ali 41 % površine Slovenije) od nevinorodnih alpskih in kraških, je mogoče pri regionalizaciji sadjarskih regij Slovenije izločiti le področja z močno poudarjeno vlogo te panoge in tista, kjer je sadjarstvo manj ali le malo pomembno, čeprav so nekateri izrazito alpski in kraški predeli tudi popolnoma brez njega.

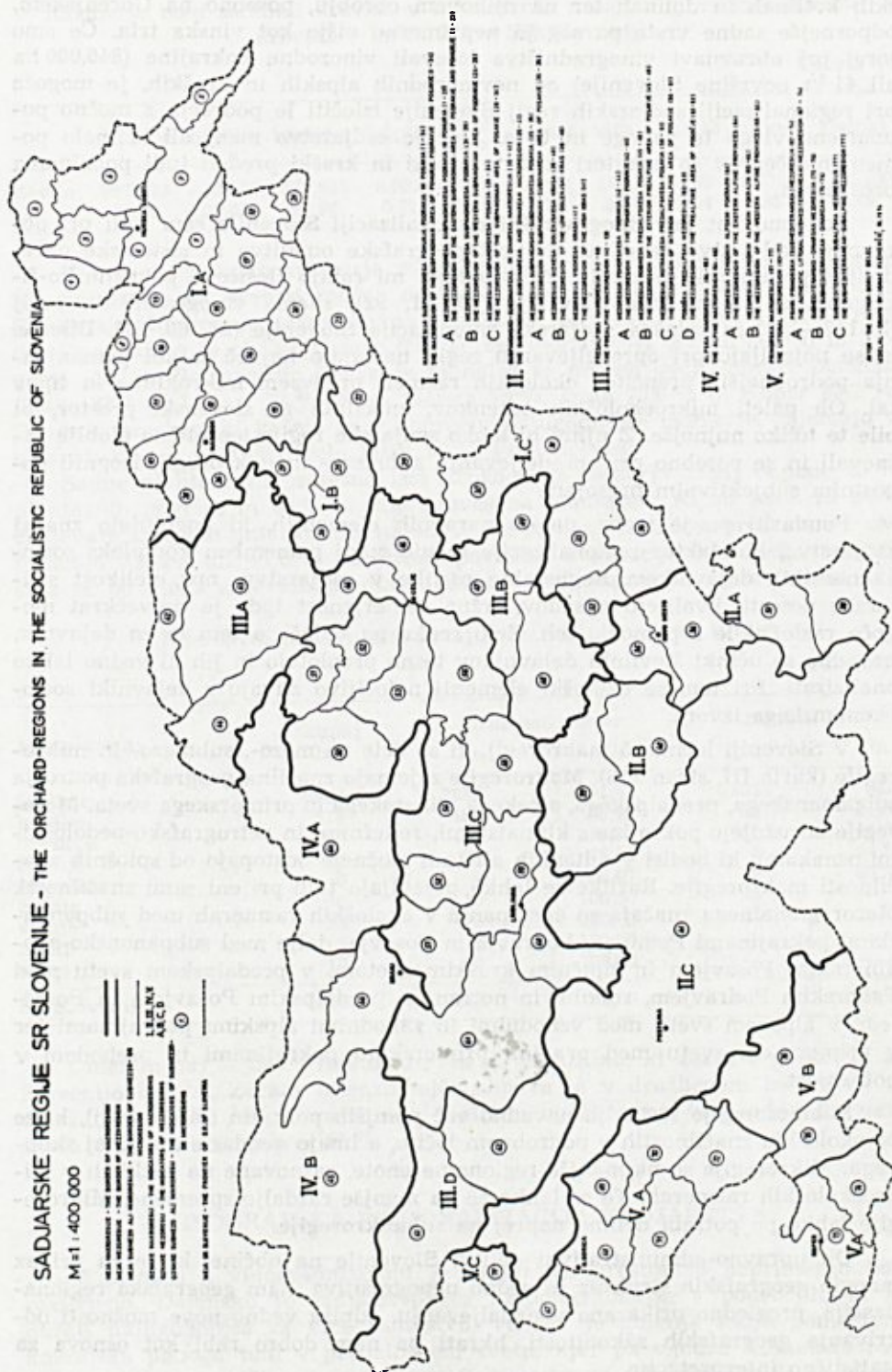
Podobno kot pri vinogradniški regionalizaciji Slovenije sem tudi pri obravnavi sadjarstva zadel na nujnost geografske omejitve in sistemske opredelitve posameznih pokrajin. Za izhodišče mi rabijo Ilešičeva pokrajinsko-fiziognomska rajonizacija Slovenije (30, 91, 92), shema vinogradniških regij (2, 148—151) in splošna sadjarska rajonizacija Slovenije (26, 60, 61). Dileme, ki se pojavljajo pri opredeljevanju regij, nastajajo največ zaradi pomanjkanja podrobnejših preučitev ekoloških razmer, predvsem mikroklimi in tipov tal. Ob paleti mikroekoloških odtenkov, značilnih za slovenski prostor, bi bile te toliko nujnejše. Z njimi bi lahko sadjarske regije teoretično globlje zasnovali in se posebno pri opredeljevanju submezo- in mikroregij, izognili pogostnim subjektivnim presojam.

Poudariti pa je treba, da ob naravnih elementih, ki pogojujejo značaj sadjarstva, kot faktor regionalizacije ni nič manj pomemben kompleks socio-ekonomskih dejavnikov. Regionalne razlike v sadjarstvu, npr. velikost sadjarske posesti, kvaliteto nasadov, tržno usmerjenost ipd., je največkrat mogoče razložiti le s pomočjo teh. Zelo redko pa odloča o tem le en dejavnik, navadno se učinki številnih dejavnikov tesno prepletajo in jih ni vedno lahko analizirati. Pri tem se ekološki elementi neločljivo zlivajo z dejavniki socio-ekonomskega izvora.

V Sloveniji ločimo 5 makroregij, ki se dele na mezo-, submezo- in mikroregije (karta III, stran 118). **Makroregije** zajemajo značilna geografska področja subpanonskega, predalpskega, alpskega, dinarskega in primorskega sveta. **Mezoregije** združujejo pokrajine s klimatskimi, reliefnimi in petrografske-pedološkimi oznakami, ki bodisi v odtenkih ali tudi močnejše odstopajo od splošnih značilnosti makroregije. Razlike se lahko pojavljajo tudi pri eni sami značilnosti. Mezoregionalnega značaja so odstopanja v ekoloških razmerah med subpanonskimi pokrajinami Pomurja, Podravja in Posavja, dalje med subpanonsko-subdinarskim Posavjem in tipičnim kraškim svetom, v predalpskem svetu med Pohorskim Podravjem, robnim in notranjim predalpskim Posavjem in Posočjem, v alpskem svetu med vzhodnimi in zahodnimi alpskimi pokrajinami ter v primorskem svetu med pravimi primorskimi pokrajinami in prehodom v notranjost.

Submezoregije sestavlja navadno več manjših pokrajin (mikroregij), ki se po ekoloških značilnostih v podrobnem ločijo, a imajo vendarle marsikaj skupnega. **Mikroregije** so najmanjše regionalne enote, zasnovane na razlikah v mikroekoloških razmerah. Te se lahko že na manjše razdalje spremene. Mikroregije lahko po potrebi delimo naprej na **submikroregije**.

Ob upravno-administrativni delitvi Slovenije na občine, ki je za prikaz mnogih geografskih struktur še vedno nepogrešljiva, nam geografska regionalizacija, pregledno prikazana v nadaljevanju, odpira vedno nove možnosti odkrivanja geografskih zakonitosti, hkrati pa nam dobro rabi kot osnova za statistično interpretacijo.

*Regionalizacija Slovenije***I. MAKROREGIJA SUBPANONSKEGA POMURJA, PODRAVJA IN POSAVJA (1—34)****A) Mezoregija vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja (1—23)**

- a) submezoregija: **Goričko** (1—4)
mikroregije: Zahodno (1), Severozahodno (2), Srednje (3) in Jugovzhodno Goričko (4)
- b) submezoregija: **Lendavske gorice** (5)
- c) submezoregija: **Murska ravan** (6—9)
mikroregije: Ravensko (6), Dolinsko (7), Apaško polje (8), Mursko polje (9)
- d) submezoregija: **Slovenske gorice** (10—18)
mikroregije Zahodnih Slovenskih goric: Svečinske (10), Jareninske (11) in Mariborske gorice (12)
mikroregije Srednjih Slovenskih goric: Radgonske (13) in Cmureško-negovske gorice (14), gorice okrog Cerkvenjaka in Juršinec (15) ter Ptujске gorice (16)
mikroregije Vzhodnih Slovenskih goric: Zahodne Ljutomersko-ormoške (17) in Vzhodne Ljutomersko-ormoške ali Jeruzalemske gorice (18)
- e) submezoregija: **Dravska ravan** (19—21)
mikroregije: Zgornje Dravsko polje (19), Spodnje Dravsko ali Ptujsko polje (20) in Središko polje (21)
- f) submezoregija: **Haloze** (22—23)
mikroregiji: Zgornje (22) in Spodnje ali Vinorodne Haloze (23)

B) Mezoregija zahodnega subpanonskega Podravja (24—28)

- a) submezoregija: **Dravinjske gorice** (24—25)
mikroregiji: Slovenskokonjiške (24) in Poljčansko-savinske gorice (25)
- b) submezoregija: **Podpohorske gorice** (26—27)
mikroregiji: Pekrske (26) in Framsko-slovenskobistriške gorice (27)
- c) submezoregija: **Kozjak** (28)

C) Mezoregija subpanonskega Posavja (29—34)

- a) submezoregija: **Sotelsko** (29—30)
mikroregiji: Rogaško podolje ali Zgornje Sotelsko (29) in Kozjansko (30)
- b) submezoregija: **Bizeljsko-sremičke gorice** (31)
- c) submezoregija: **Raduljsko-krške gorice** (32—33)
mikroregiji: Raduljske ali Šmarješke (32) in Krške gorice (33)
- č) submezoregija: **Kostanjeviško Podgorje** (34)

II. SUBPANONSKO-SUBDINARSKA IN DINARSKA MAKROREGIJA (35—41)**A) Mezoregija subpanonsko-subdinarskega Posavja (35—38)**

- a) submezoregija: **Novomeška kotlina** (35—36)
mikroregiji: severno obrobje Novomeške kotline (35) in Ljubensko Podgorje (36)

- b) submezoregija: **Bela krajina** (37—38)
mikroregiji: Črnomaljsko-metliške (37) in Dragatuško-viniške gorice (38)
  - B) **Mezoregija Nizkega dolenskega Krasa** (39—40)
    - a) submezoregija: **Grosupeljsko-šentviška pokrajina** (39)
    - b) submezoregija: **Suha krajina** (40)
  - C) **Mezoregija Visokega krasa** (41)
- III. **PREDALPSKA MAKROREGIJA** (42—63)
- A) **Mezoregija Pohorskega Podravja** (42—44)
    - a) submezoregija: **Košenjaki in Remšnik** (42)
    - b) submezoregija: **Pohorje** (43)
    - c) submezoregija: **Mežiška in Mislinjska dolina** (44)
  - B) **Mezoregija robnega predalpskega Posavja** (45—49)
    - a) submezoregija: **Hudinjško-voglajnska pokrajina** (45—46)
mikroregiji: Dobrnsko podolje in svet ob Hudinji (45) ter Voglajnsko (46)
    - b) submezoregija: **Vzhodno Posavsko hribovje** (47)
    - c) submezoregija: **Nizko Posavsko hribovje** (48—49)
mikroregiji: Mirnsko ali Mokronoško-čateško (48) in Senovsko hribovje (49)
  - C) **Mezoregija notranjega predalpskega Posavja** (50—61)
    - a) submezoregija: **Srednje Savinjsko** (50—53)
mikroregije: Mozirsko (50), Velenjska kotlina (51), Ponikevska planota s svetom ob Ložnici (52) in Vransko-libojsko hribovje (53)
    - b) submezoregija: **Zahodno Posavsko hribovje** (54—56)
mikroregije: Tuhinjsko-moravško (54), Litijsko (55) in Kumsko-trboveljsko hribovje (56)
    - c) submezoregija: **Ljubljanska kotlina** (57—60)
mikroregije: Kranjsko-sorško polje (57), Kamniškobistriška ravan (58), Ljubljansko polje (59) in Ljubljansko barje (60)
    - d) submezoregija: **Škofjeloško-polhograjsko hribovje** (61)
  - D) **Posoška predalpska mezoregija** (62—63)
    - a) submezoregija: **Cerkljansko-idrijsko hribovje** (62)
    - b) submezoregija: **Tolminsko hribovje z dolino srednje Soče**
- IV. **ALPSKA MAKROREGIJA** (64—66)
- A) **Mezoregija vzhodnih alpskih pokrajin** (64)
  - B) **Mezoregija zahodnih alpskih pokrajin** (65—66)
    - a) submezoregija: **Zahodne gorske pokrajine** (65)
    - b) submezoregija: **Gorenjske dobrave in ravnine** (66)
- V. **PRIMORSKA MAKROREGIJA** (67—77)
- A) **Prava primorska (submediteranska) mezoregija** (67—74)
    - a) submezoregija: **Goriška Brda** (67)

- b) submezoregija: **Vipavsko** (68—70)
mikroregije: Spodnje Vipavsko ali Goriško (68), Srednje Vipavsko (69) in Vipavske Brda z Zgornjim Vipavskim (70)
  - e) submezoregija: **Kras** (71—72)
mikroregiji: Komenski (71) in Sežanski Kras (72)
  - č) submezoregija: **Šavrinska Brda z obalo** (73—74)
mikroregiji: Spodnji Šavrini z obalo (73) in Zgornji Šavrini (74)
- B) Submediteransko-dinarska mezoregija (75—76)**
- a) submezoregija: **Ilirpeljsko-podgorski Kras s Čičarijo** (75)
  - b) submezoregija: **Brkini z Vremsko dolino in Ilirskobistriškim podgorjem** (76)
- C) Sušmediteransko-subalpska mezoregija (77) — Kanalsko**

VI. SPREMINJANJE SADJARSKIH POVRŠIN V OBDOBJIH 1896—1955 IN 1955—1972 TER NJIHOV VPLIV NA PROSTORSKO PREOBRAZBO SADJARSKE POKRAJINE V SLOVENIJI

Transformacija sadjarske pokrajine v Sloveniji, pogojena s spreminjanjem sadjarskih površin, bodisi z njihovim umikom ali s povečanjem, je značilen pojav našega agrarnega prostora v zadnjih sedemdesetih letih. Tesno je povezana s socioekonomskimi procesi v kmetijstvu, še posebej vinogradništvu (2), s katerim se sadjarstvo v najznačilnejših sadjarskih področjih močno prepleta. Kompleksna preučitev preobrazbe agrarnega prostora pa vendarle ni mogoča brez pritegnitve preostalih zemljiških kategorij — njivskih, travniških, gozdnih in urbaniziranih površin. Medvedova študija o spreminjanju izrabe zemljišča v Sloveniji (31, 3—30; 32) nam je zato lahko koristno izhodišče.

Osnovno izvednotenje sprememb v zadnjih sedemdesetih letih so omogočili podatki katastra (3—9), pri čemer sem analiziral sadjarske površine v letih 1896, 1955 in 1972. Na osnovi obilnega statističnega materiala, ki ga nujno priključuje obdelava po katastrskih občinah, je s sumiranjem podatkov nastala tabela 16. Iz nje lahko razberemo delež sadovnjakov in intenzivnost spreminjanja sadjarskih površin po makro- in mezoregijah. Osnovni karti dinamike spreminjanja sadjarskih površin, prvo za obdobje 1896—1955 (karta IV) in drugo za obdobje 1955—1972 (karta V), smo izdelali na osnovi podatkov po katastrskih občinah, medtem ko je dinamika spreminjanja v celotnem obdobju 1896—1972 prikazana po regijah (karta VI).

Pri ovrednotenju podatkov katastra je treba pričakovati precejšnja odstopanja od dejanskega stanja, ker zavodom za izmero zemljišč ni uspelo registrirati vseh zemljiških sprememb, različni pa so bili tudi kriteriji popisov. Za primer naj navedem površino sadovnjakov SR Slovenije leta 1954 (31, 16), ki je bila za 14.218 ha nižja od vrednosti v naslednjem letu.

1. *Transformacija sadjarskega prostora v obdobju 1896—1955* (karta IV na strani 123, tabela 16)

Druga polovica 19. stoletja je obdobje močnega razmaha sadjarstva, saj nam izpričuje franciscejski kataster iz leta 1825 še zelo skromne površine te zemljiške kategorije. V Ljutomersko-ormoških goricah s Spodnjo Ščavniško dolino in Ormoškim Obdravjem je bilo v letu 1824 le 97 ha sadovnjakov ali komaj 0,3 % površine (33, 124), v Vinorodnih Halozah 96 ha ali 0,7 % površine

(34, 104) in na območju občine Lenart 474 ha ali 2,3 % površine (35, 260). Z veliko krizo vinogradništva na prehodu v 20. stoletje so površine s sadnim drevjem prav gotovo posebno hitro naraščale, ker so številne s filoksero uničene vinograde spremenili v sadovnjake. Takšen razvoj je značilen posebno za tiste vinogradniške pokrajine v Sloveniji, kjer ekološke razmere za uspevanje vinske trte na ameriški podlagi niso bile najugodnejše. To so bile v prvi vrsti predalpske in submediteranske-dinarske pokrajine. Da so umik vinogradništva ponekod močno pospeševali socioekonomski dejavniki, npr. na Goričkem, je znano (1, 155, 184).

Avstrijska kmetijska statistika iz leta 1896 izkazuje v mejah današnje SR Slovenije, vendar brez Prekmurja, 21.830 ha sadovnjakov, kar pomeni 1,13 % skupne površine. Do leta 1955 se je njihova površina povečala na 27.979 ha oz. 1,38 % skupne površine, tj. za 28,1 %. V primeri z današnjo razporeditvijo sadjarskih površin opazamo, da je koncentracija le-teh v subpanonskem Pomurju, Podravju in Posavju nekoliko manj izrazita, saj je bilo v tej makroregiji 1896. leta 9295 ha ali 42 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji, leta 1972 pa je nanjo odpadlo 23.192 ha ali 53 %. Tudi če pri tem upoštevamo manjkajoče podatke za Prekmurje, se slika veliko ne spremeni.

V značaju in dinamiki spreminjanja sadjarskih površin se javljajo med posameznimi regijami precejšnje razlike. V makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja so se površine v obdobju 1896—1955 povečale za 66 %, v predalpski makroregiji za 30,7 %, medtem ko kažeta subpanonsko-subdinarska ter dinarska in alpska makroregija precej manjšo rast (za 17,2 % oz. 13 %). Izjema je primorska makroregija, kjer so sadjarske površine krepko nazadovale, in to od 3721 na 1587 ha ali za 57,3 %. Umik povezujejo z uničenjem oljčnih nasadov, ki jih je prizadela huda zima leta 1929, in z urejanjem teras za pridobivanje zgodnjih vrtnin (19, 26, 28; 36, 33). V Šavrinskih Brdih so se sadovnjaki umaknili celo za 72,1 %, manjši umik pa opazamo tudi v Goriških Brdih (za 6,8 %), kjer so hude zime povzročile, da sta oljka in mandelj izginila (37, 66). Zelo močan relativni umik sadovnjakov beleži tudi Hrpeljsko-podgorški Kras.

Pri vrednotenju podatkov je opozoriti, da poprečki za večje regije dinamično spreminjanja površin precej zabrišejo, saj so površine sadovnjakov porasle ponekod tudi za 100 % ali več. Navedem naj samo nekatere slovenskogoriške sadjarske pokrajine: Svečinske gorice za 45 %, Mariborske gorice za 39 %, Radgonske gorice za 34 %, Cmureško-negovske gorice za 54 %, Ptujске gorice za 70 % in Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice za 57 %. Slovenske gorice kot celota kažejo porast sadovnjakov za 42,7 %, Haloze za 178,3 %, njihov vinorodni del pa celo za 215 %!

Pozornost vzbujata tudi dejstvo, da so se v tem obdobju močno povečale sadjarske površine na velikih ravninah in v kotlinah, tako na Dravski ravni za 122,6 %, na Ljubljanskem polju za 73,4 % in na Ljubljanskem barju za 104,2 %. Relativno precej pa so se povečale površine sadovnjakov tudi v višjem predalpskem in kraškem svetu, npr. v Pohorskem Podravju za 38 %, na samem Pohorju za 50 %, v Vzhodnem Posavskem hribovju za 52,7 %, v Zahodnem Posavskem hribovju za 23 %, na Visokem Krasu za 25,5 % in celo v alpskih pokrajinah za 13 %.

Dinamika spreminjanja sadjarskih površin je dobro razvidna iz karte IV, ki uvršča katastrske občine v 5 kategorij povečanja površin, 3 kategorije nazadovanja in kategorijo stagnacije. Značilnosti, navedene za posamezne regije, prihajajo na karti lepo do izraza. Že na prvi pogled je razvidno močno rela-

* V resnici je bil porast površin zaradi manjkajočih vrednosti za Prekmurje nekaj manjši. Pripomba velja tudi za stran 124.

tivno naraščanje površin v subpanonski in predalpski Sloveniji, pri čemer so zelo pogostne vrednosti od 100 do 500 % in celo nad 500 %. Močno izstopajo s svojim zmanjšanjem površin Šavrinska Brda. Karta nas hkrati seznanja z velikimi razlikami v dinamiki spreminjanja sadjarskih površin med posameznimi katastrskimi občinami ali manjšimi okoliši, s čimer dopolnjuje regionalne statistične poprečke. Vzroki teh razlik so mnogokrat lokalnega izvora in jih je mogoče opredeliti le s podrobno analizo tamkajšnjih razmer. Odstopanje od splošnih vzrokov za spreminjanje sadjarskih površin je zato možno.

2. Transformacija sadjarskega prostora v obdobju 1955—1972 (karta V, na strani 126, tabela 16)

Obdobje 1955—1972 se glede razvoja sadjarstva v mnogočem loči od predhodnega. Med bistvene razlike sodita vsekakor mnogo večja dinamika naraščanja sadjarskih površin in drugačna regionalna razporejenost povečanih površin. Če upoštevamo, da so se v starejšem, skoraj 60-letnem obdobju sadjarske površine povečale za 28,1 %,* potem je porast 55,9 % v obdobju 1955—1972, torej v borih 17 letih, neprimerno večji. Indeks rasti se je dvignil od 100 v letu 1896 na 128 v letu 1955 in na 200 v letu 1972. Površina sadovnjakov se je v obdobju 1955—1972 povečala za več kot 15.000 ha, njihov relativni delež pa je porastel od 1,38 % na 2,15 % skupne površine.

Med makroregijami je imela največji relativni prirastek sadjarskih površin primorska makroregija (za 133,5 %), torej regija, kjer so v starejšem obdobju sadovnjaki nazadovali. Njihove površine so se med leti 1955—1972 povečale za 2.119 ha. Predalpska makroregija kaže porast za okoli 4.467 ha ali 67,1 %, medtem ko je makroregija subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, ki je beležila v starejšem obdobju največji porast, s 7.773 ha ali 50,4 % šele na tretjem mestu. V njenem obsegu so se sadjarske površine najbolj povečale v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja (za 101,4 %). Alpska makroregija kaže porast za 40 %, vendar absolutno komaj za 454 ha, medtem ko je na zadnjem mestu subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija s 26,3 % ali 839 ha.

Plantažni način pridelave je mnogokje spremenil tradicionalno podobo pokrajine. Nasad agrokombinata Lenart pri Jurovskem dolu v Slovenskih goricah. Foto: Božidar Kert, 1973.

Osvetlim naj nekoliko še spremembe po področjih. Omenili smo že močno povečanje sadjarskih površin v primorski makroregiji. V Goriških Brdih so se npr. le-te povečale za 7-krat, na Vipavskem za 3,5-krat, na Krasu in v Šavrinskih Brdih pa zelo malo. V predalpski makroregiji izstopajo Hudinjsko-voglajnska pokrajina s povečanjem za 2,2-krat, Nizko Posavsko hribovje in Srednje Savinjsko hribovje za 1,5-krat, Vzhodno Posavsko hribovje za 1-krat, drugod pa je rast znatno manjša.

V makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja lahko štejemo k pokrajinam z izdatnim povečanjem sadjarskih površin Goričko (povečanje za 1,1-krat), Dravinjske gorice (za 1,6-krat), Sotelsko (za 1-krat) in Bizeljsko-sremičke gorice (za 2,3-krat). Nekatere znane sadjarske pokrajine beležijo manjšo rast, npr. Slovenske gorice za 37,6 %/o, Haloze za 51,7 %/o in Podpohorske gorice za 58,4 %/o. V Lendavskih goricah so sadovnjaki celo nazadovali, a tudi v nekaterih predelih Slovenskih goric, npr. v Srednjih Slovenskih goricah, so se površine le malo povečale. Za Dravsko ravan, ki je kazala v starejšem obdobju močno povečanje sadovnjakov, je v letih 1955—1972 značilna stagnacija površin. Mrzlim zimam se tod rade pridružijo pozebe, ki so eden od vzrokov, da je sadovnjakov malo in da so slabi (38, 290). Manj primernim ekološkim razmeram bi zato lahko pripisali tudi pomanjkanje novih nasadov. Na Ptujskem polju so sadovnjaki celo nazadovali, in to za 34,3 %/o.

V alpskem in kraškem svetu razmere za širjenje sadjarstva niso bile posebno ugodne. Na Gorenjskih dobravah in ravninah pa so površine sadovnjakov vendarle porasle za 45,2 %/o in na Nizkem dolenskem Krasu za 79,4 %/o, medtem ko beležijo druge pokrajine znatno manjši porast, npr. Novomeška kotlina za 17,8 %/o in Bela krajina za 23,4 %/o.

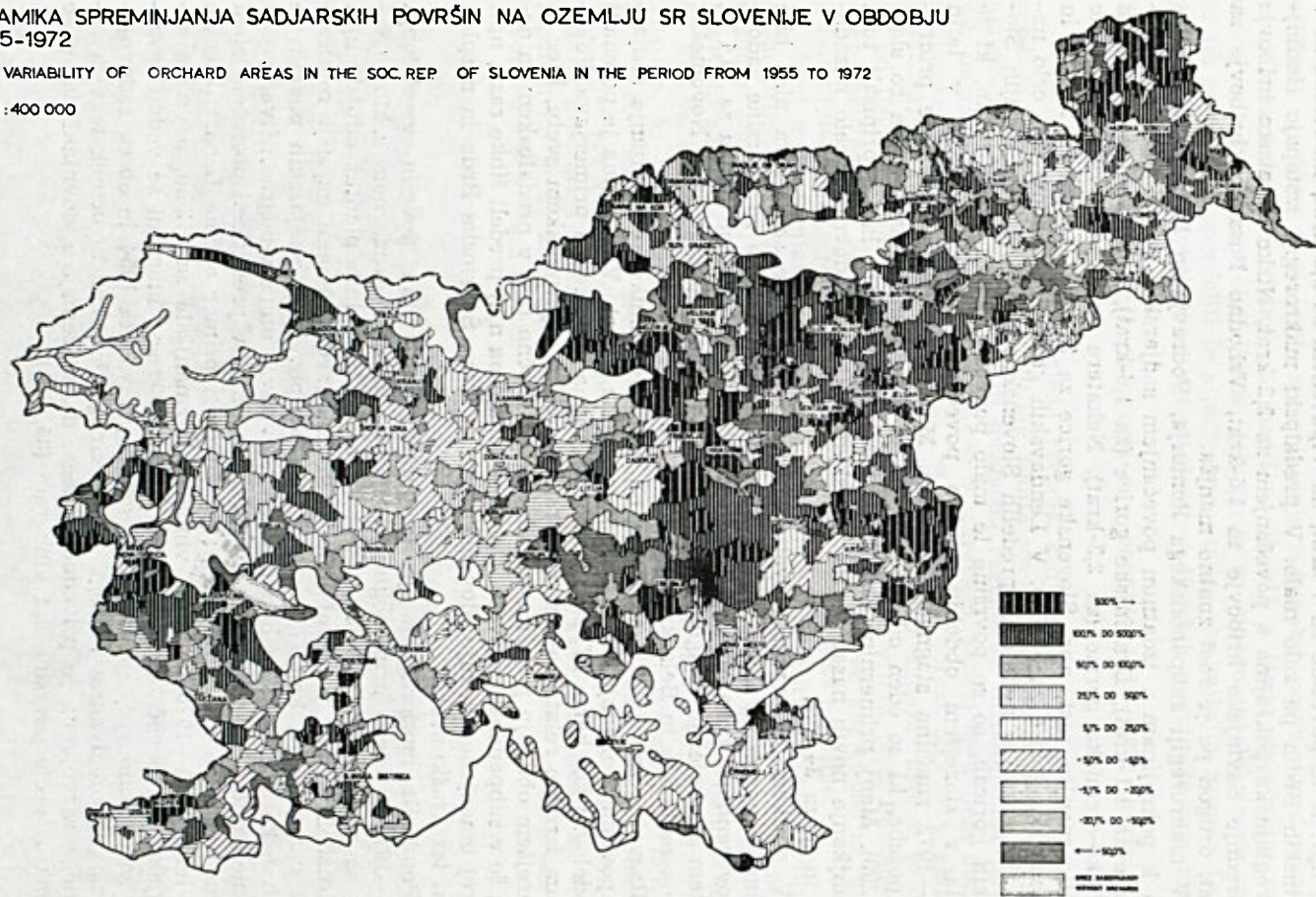
Razvojne značilnosti sadjarstva na osnovi dinamike spreminjanja sadjarskih površin v obdobju 1955—1972 so razvidne s karte V. Izdelana je po enaki metodologiji kot karta IV, zato je mogoča njuna neposredna primerjava. Pokaže nam izredno relativno rast sadjarskih površin v primorskem svetu, kjer so v starejšem obdobju površine nazadovale, in močno rast v predalpskem in deloma še v subpanonskem svetu. Dobro izstopajo na njej predeli šibke rasti, npr. že prej omenjene Srednje Slovenske gorice, Kras, Šavrinska Brda in nasploh alpski ter kraški svet.

Poudariti moramo, da je k porastu sadjarskih površin v obdobju 1955—1972 bistveno pripomogla plantažna obnova v družbenem sektorju, čeprav so mnogokje obnavljali tudi zasebniki. Od sadnih plantaž odpade npr. na družbeni sektor v občini Lenart, ki ima med občinami najvišji relativni delež sadovnjakov, kar 77,7 %/o (35, 263). Na povečanje sadjarskih površin je podobno kot v starejšem obdobju močno vplival umik vinogradništva, saj je nadomeščanje vinogradov s sadovnjaki pomenilo v preteklosti posrečen izhod iz vinogradniške krize. Navedem naj značilen primer občine Lenart, kjer se je v letih 1900—1970 površina vinogradov zmanjšala za 912 ha, površina sadovnjakov pa povečala za 1.260 ha. V letu 1900 so vinogradi še vedno zavzemali za četrtno večje površine od sadovnjakov, leta 1954 je obseg sadovnjakov za več kot dvakrat presegal obseg vinogradov, končni učinek tega divergentnega razvoja pa je privedel do tega, da zavzemajo sadovnjaki danes že sedemkrat večje površine kot vinogradi (35, 261).

DINAMIKA SPREMINJANJA SADJARSKIH POVRŠIN NA OZEMLJU SR SLOVENIJE V OBDOBJU
1955-1972

THE VARIABILITY OF ORCHARD AREAS IN THE SOC. REP. OF SLOVENIA IN THE PERIOD FROM 1955 TO 1972

M=1:400 000

OPR. DORUT BELEC
KART. G. ČMAC KLEMENČIČ, 1974

Površine sadovnjakov in njihovo spreminjanje v obdobjih 1896—1955 in 1955—1972 po makro- in mezoregijah

Tabela 16

MAKROREGIJA mezoregija	leto	skupna površina ha	površina sadoxnjakov ha	površina sadoxnjakov %	napredo- vanje %	nazado- vanje %	indeks
1	2	3	4	5	6	7	8
I. MAKROREGIJA							
SUBPANONSKEGA	1896	397.887,73*	9.295,54 ⁺	2,34			100,00
POMURJA, PODRAVJA IN	1955		15.419,13	3,13	65,87		165,87
POSAVJA (1—34)	1972	493.309,79	23.192,00	4,70	50,41		249,49
A) Mezoregija vzhodnega subpanonskega Podravja in Pomurja (1—23)	1896	202.044,18*	6.853,16*	3,39			100,00
	1955		11.953,68	4,02	74,42		174,42
	1972	297.466,24	16.590,30	5,51	38,86		242,21
B) Mezoregija zahodnega subpanonskega Podravja (24—28)	1896		1.248,38	1,79			100,00
	1955		1.968,19	2,83	57,66		157,66
	1972	69.627,44	3.864,85	5,55	101,45		309,59
C) Mezoregija subpanonskega Posavja (29—34)	1896		1.194,00	0,95			100,00
	1955		1.497,26	1,19	25,40		125,40
	1972	126.216,11	2.727,85	2,16	82,19		228,46
II. SUBPANONSKO- SUBDINARSKA IN DINARSKA MAKROREGIJA (35—41)	1896		2.720,94	0,55			100,00
	1955		3.188,34	0,65	17,18		117,18
	1972	491.181,01	4.027,04	0,82	26,30		148,00
A) Mezoregija subpanonsko- subdinarskega Posavja (35—38)	1896		414,06	0,54			100,00
	1955		426,58	0,56	3,02		103,02
	1972	90.673,68	1.190,62	1,31	20,86		133,60
B) Mezoregija Nizkega dolenjskega Krasa (39—40)	1896		414,06	0,54			100,00
	1955		426,58	0,56	3,02		103,02
	1972	76.252,02	765,04	1,00	79,34		184,77
C) Mezoregija Visokega Krasa (41)	1896		1.415,70	0,40			100,00
	1955		1.176,64	0,50	25,50		125,50
	1972	324.255,31	2.071,38	0,60	16,59		146,31
III. PREDALPSKA MAKROREGIJA (42—63)	1896		5.089,88	0,83			100,00
	1955		6.651,25	1,08	30,68		130,68
	1972	606.081,40	11.118,30	1,80	67,16		218,44
A) Mezoregija Pohorskega Podravja (42—44)	1896		747,77	0,77			100,00
	1955		1.030,19	1,07	77,77		177,77
	1972	96.583,83	1.586,22	1,64	53,97		212,13
B) Mezoregija robnega predalpskega Posavja (45—49)	1896		547,11	0,51			100,00
	1955		747,50	0,69	36,63		136,63
	1972	107.723,83	2.011,53	1,87	169,10		367,66
C) Mezoregija notranjega predalpskega Posavja (50—61)	1896		3.619,38	1,10			100,00
	1955		4.707,43	1,43	30,06		130,06
	1972	329.319,93	7.362,15	2,24	56,36		203,41

MAKROREGIJA mezoregija	leto	skupna površina ha	površina sadovnjakov ha	površina sadovnjakov ‰	napredo- vanje ‰	nazado- vanje ‰	indeks
1	2	3	4	5	6	7	8
D) Posoška predalpska mezoregija (62—63)	1896 1955 1972	 82.463,81	175,62 166,13 158,40	0,21 0,20 0,19	 	 5,40 4,65	100,00 94,60 90,19
IV. ALPSKA MAKROREGIJA (64—66)	1896 1955 1972	 238.016,25	1.002,76 1.033,22 1.587,58	0,42 0,47 0,66	 13,01 40,09	 	100,00 113,01 158,32
A) Mezoregija vzhodnih alpskih pokrajin (64)	1896 1955 1972	 73.845,16	187,55 214,48 300,21	0,25 0,29 0,41	 14,36 39,97	 	100,00 134,36 160,07
B) Mezoregija zahodnih alpskih pokrajin (65—66)	1896 1955 1972	 164.171,09	815,21 918,74 1.287,37	0,49 0,56 0,78	 12,70 40,12	 	100,00 112,70 157,91
V. PRIMORSKA MAKROREGIJA (67—77)	1896 1955 1972	 197.446,22	3.720,97 1.587,16 3.706,21	1,88 0,80 1,87	 133,51	 57,35 	100,00 42,65 99,60
A) Prava primorska (submediteranska) mezoregija (67—74)	1896 1955 1972	 117.830,66	3.316,01 1.106,85 3.144,84	2,81 0,93 2,66	 184,12	 66,63 	100,00 33,37 94,83
B) Submediteransko- dinarska mezoregija (75—76)	1896 1955 1972	 71.102,73	371,58 423,26 509,61	0,52 0,59 0,71	 13,90 20,40	 	100,00 113,90 137,14
C) Submediteransko- subalpska mezoregija (77)	1896 1955 1972	 8.512,83	33,38 57,05 51,76	0,39 0,67 0,61	 70,91 	 9,27	100,00 170,91 155,06
SLOVENIJA (I—V)	1896 1955 1972	1.930.612,61* 2.026.034,67	21.830,09* 27.979,10 43.631,13	1,13 1,38 2,15	 28,16 55,94	 	100,00 128,16 199,86

* brez Prekmurja (1—7)

3. Skupni učinki spreminjanja sadjarskih površin na transformacijo sadjarskega prostora v zadnjih sedemdesetih letih (karta VI na strani 130, tabela 16)

V celotnem več kot sedemdesetletnem obdobju beleži slovensko sadjarstvo močan vzpon. Indeks rasti sadjarskih površin se je od leta 1896 (= 100) povzpел do leta 1955 na 128, a do leta 1972 na 200. Dejansko so se torej ob manjkajočih podatkih za Prekmurje površine sadovnjakov povečale za blizu 100 %.

Med makroregijami je na prvem mestu subpanonsko Pomurje, Podravje in Posavje z indeksom 249, v mezoregiji zahodnega subpanonskega Podravja pa se ta dvigne celo na 309. Slovenske gorice kažejo v poprečku indeks 196, Podpohorske 314, Dravinjske 360, a Haloze kar 422!

Predalpska makroregija, ki smo jo kot področje relativno izdatnega povečanja sadjarskih površin že večkrat omenjali, je v skupni bilanci med makroregijami z indeksom 218 na drugem mestu. Posebno so se razširili sadovnjaki v mezoregiji robnega predalpskega Posavja (indeks 368), tako v Dobrnškem podolju in ob Hudinji celo za osemkrat. Alpska in dinarska makroregija dosežeta le indeks 158 in 148, v primorski makroregiji pa se le-ta zaradi močnega nazadovanja sadjarskih površin v starejšem obdobju ni povzpел nad 100. V pravi primorski mezoregiji, kjer ugotavljamo omenjeno nazadovanje, a hkrati posebno močno rast sadjarskih površin v letih 1955—1972, je indeks obstal pri 95. Posamezne regije kažejo prav v primorskem svetu precejšnje razlike, kar smo mogli razbrati že iz obravnave obeh delnih obdobj. V Goriških Brdih so se npr. sadovnjaki v celotnem obdobju povečali za 7,4-krat, na Vipavskem za 5-krat, na Krasu za 1,8-krat, medtem ko so v Šavrinskih Brdih nazadovali (indeks 31).

Karta dinamike spreminjanja sadjarskih površin v obdobju 1896—1972 razporejuje regije v štiri skupine: z indeksom pod 100, od 100 do 200, od 200 do 300 in nad 300. Zadnji dve skupini sta nad republiškim poprečjem in zajemata regije z močnim in zelo močnim porastom sadjarskih površin, skupina od 100 do 200 zajema regije s poprečno rastjo, skupina z manj kot 100 pa regije z nazadovanjem sadjarskih površin. Iz karte, ki precej obnavlja značilnosti spreminjanja sadjarskih površin v obdobju 1955—1972, lepo razberemo močno relativno rast sadjarskih površin v treh pasovih. Prvi zajema južno in vzhodno pohorsko obrobje od Velenjske kotline do Pekrskih goric in se nadaljuje v Dravinjskih goricah, Halozah in Rogaškem podolju. Nekoliko zunaj njega se uvrščajo v isto skupino Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice. Drugi, podoben pas se razteza od Mozirskega čez Vransko-libojsko, Kumsko-trboveljsko in Vzhodno Posavsko hribovje do Senovskih in Bizeljsko-sremičkih goric. Tretji pas zajema Goriška Brda, Spodnje Vipavsko in Vipavska Brda z Zgornjim Vipavskim.

Močna rast sadjarskih površin označuje še vrsto pokrajin, med njimi Vzhodne Ljutomersko-ormoške gorice, Svečinske gorice in Voglajnsko. Kljub temu je značilno, da izkazuje večina slovenskih regij podpoprečno rast, predvsem v subpanonsko-subdinarskem, dinarskem in alpskem svetu, čeprav takšnih pokrajin ne manjka niti v subpanonskem svetu (Srednje Slovenske gorice!). Nazadovanje sadnih površin ugotavljamo le v nekaterih pokrajinah, ki pa se po svojih geografskih značilnostih precej ločijo. Tudi vzroki za njihovo nazadovanje niso enaki. Te pokrajine so Šavrinska Brda in Hrpeljsko-podgorski Kras, Cerkljansko-idrijsko in Tolminsko hribovje z dolino srednje Soče ter Lendavske gorice (pri slednjih je upoštevano le obdobje 1955—1972). Medtem ko smo za Šavrinska Brda že navedli enega izmed vzrokov umika — pozebo oljk in specializacijo v pridelovanje vrtnin — bi morda lahko umik sadovnjakov v Lendavskih goricah povezovali z razširitvijo vinogradništva, ki je v Prekmurju izjemen pojav (2, 169). Sicer pa je tukajšnje zmanjšanje sadovnjakov podobno kot v Cerkljansko-idrijskem in Tolminskem hribovju neznatno.

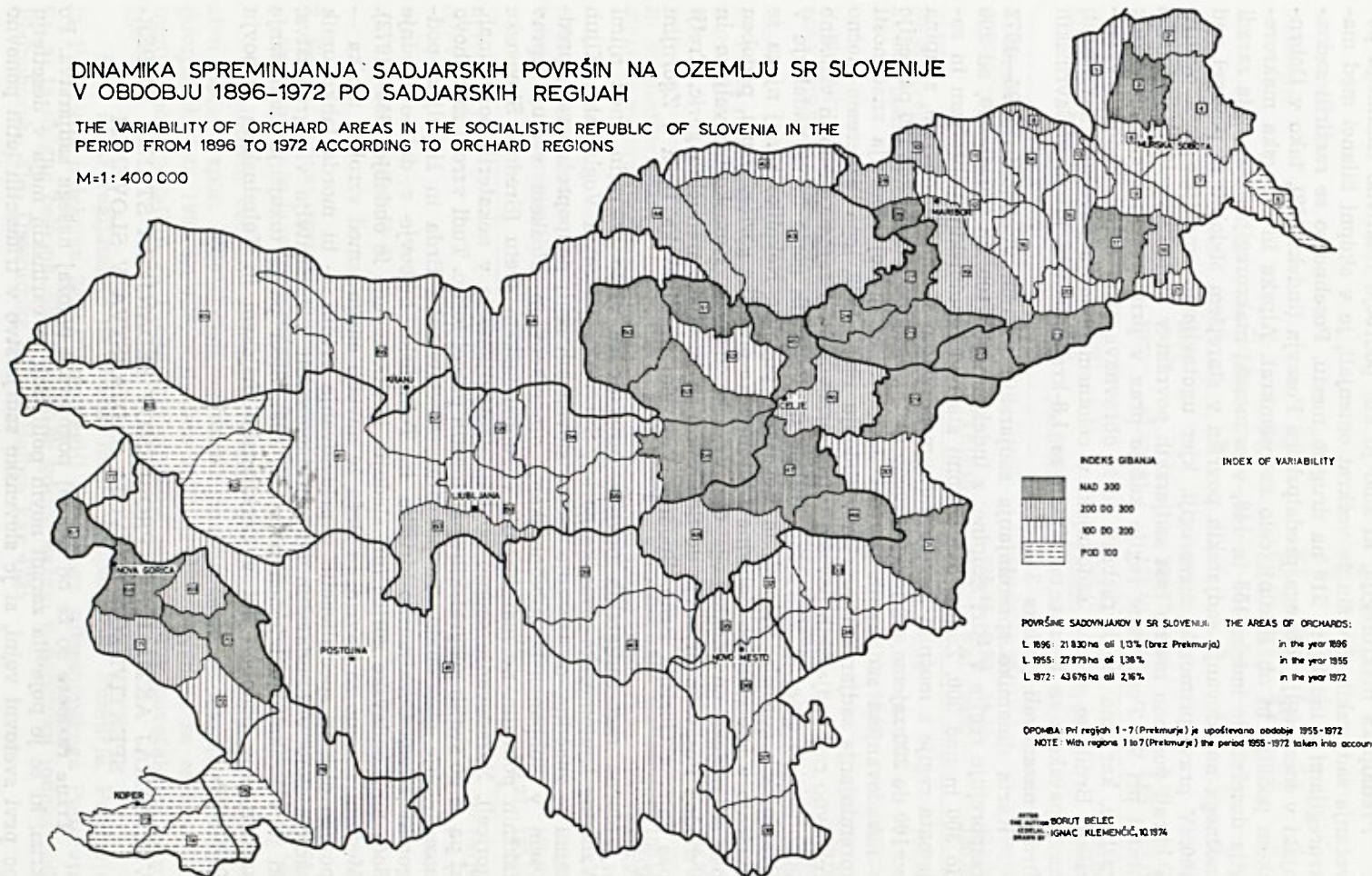
VIII. NEKAJ AKTUALNIH PROBLEMOV SEDANJEGA STANJA IN PERSPEKTIVNEGA RAZVOJA SADJARSTVA V SLOVENIJI

Tržne razmere so že od nekdanj pogojevale položaj našega sadjarstva. Po krizi, ki se je pojavila zaradi novih političnih in carinskih meja v desetletju po prvi svetovni vojni, si je slovensko sadjarstvo v tridesetih letih ponovno

DINAMIKA SPREMINJANJA SADJARSKIH POVRŠIN NA OZEMLJU SR SLOVENIJE V OBDOBJU 1896-1972 PO SADJARSKIH REGIJAH

THE VARIABILITY OF ORCHARD AREAS IN THE SOCIALISTIC REPUBLIC OF SLOVENIA IN THE PERIOD FROM 1896 TO 1972 ACCORDING TO ORCHARD REGIONS

M=1: 400 000

opomoglo. Sloves našega sadja se je hitro razširil po Evropi, a tudi zunaj nje. Druga svetovna vojna in pojav nekaterih boleznih in škodljivcev (ameriški kapar, škrlup, plesen, rdeči pajek, breskova muha itd.) pa sta usodno prizadela naše sadjarstvo in bistveno zmanjšala njegovo konkurenčno sposobnost. Namesto da bi se kakovost sadja ob vedno večjih zahtevah trga izboljšala, je nazadovala. Zatiranje škodljivcev in druga opravila v visokodebelnih nasadih so se podražila in pridelovanje kakovostnih jabolk v kmečkih sadovnjakih je postalo nedonosno. Kljub temu da se je sadna trgovina v tem obdobju še razmeroma ugodno razvijala, so se že pokazali znaki nove krize. Stare travniške kmečke sadovnjake so slabo negovali ali pa sploh zanemarjali, zato prično naglo propadati (39, 2; 40, 39). Pojav opuščenih sadjarskih površin ali sadjarskega preloga je v Sloveniji zato vse pogostnejši in pričinja močno spreminjati podobo pokrajine.

V zadnjih letih nastajajo vedno večje težave na tržišču. Čeprav so slovenska jabolka znana kot izredno kakovostna, jim močno konkurira cenejši pridelek iz drugih naših republik. To velja tudi za druge vrste sadja (39, 2). Ker je zaradi specifičnih klimatskih in reliefnih razmer slovensko sadjarstvo v drugačnem proizvodnem in tržnem položaju kot druga jugoslovanska proizvodna področja, se postavlja pred slovenske sadjarje dilema, kako znižati pridelovalne stroške. Uvajanje sistema gostega sajenja, ki bi lahko izenačilo ali pa vsaj močno približalo pridelovalne stroške slovenskih sadjarjev stroškom v drugih sadjarskih področjih v Jugoslaviji, kaže prizadevanje v tej smeri (41, 309).

V primerjavi s sadnimi veleobrati v Srbiji, Makedoniji in na Hrvaškem, ki merijo tudi do 1000 ha, in z razmerami v svetu je naše sadjarstvo **močno razdrobljeno** ter poslovno zelo šibko. Približno 4000 ha sadovnjakov družbenega sektorja je razdeljenih na 40 delovnih organizacij. Samo 11 organizacij ima več kot 100 ha sadovnjakov, 3 organizacije so z več kot 200 ha in 2 organizaciji z več kot 300 ha; znotraj teh pa je samo pet obratov z več kot stohektarskimi kompleksi. Zato je nujno, da se naše sadjarstvo združuje v zakroženo ali vsaj poslovno in organizacijsko povezane obrate, ki imajo vse možnosti nadaljnjega širjenja kompleksov, skupne skladiščne zmogljivosti ter skupno razvojno ter komercialno službo. V tem pogledu smo šele na začetku (42, 202). Obstoječe obrate v Slovenskih goricah, Posavju, na Goriškem in v Istri bi morali močno razširiti, predvsem z glavnimi sadnimi vrstami. V Sloveniji imamo samo tri večje sadovnjake v ravninskem svetu (Gorica, Krško in Selnica), večina družbenih in kmečkih sadovnjakov je v hribovitih legah. Razvoj kaže, da ravninske lege sadjarstvu ustrezajo, posebno, če bomo prešli na goste saditev, kompleksno mehanizacijo in fertiirigacijske sisteme. Preučiti moramo možnosti ureditve sodobnih intenzivnih nasadov na Murskem, Dravskem, Ptujskem in Ljubljanskem polju, v Posavju, v Savinjski in Vipavski dolini ter na Koprskem, kjer bi locirali tudi skladišča, hladilnice in druge elemente modernega sadjarstva. Taka rešitev bi bila zelo perspektivna, ker bi izkoristili prednosti ravnine za povečano storilnost ter konkurenčno sposobnost (43; 44, 177). Ob tem pa se pojavljajo tudi določeni pomisleki. Nekateri so mnenja, da so možnosti sistema gostega sajenja omejene, hkrati pa izražajo bojazen, da bi se poslabšala kakovost sadja (41, 309).

Najtežji problem naših pridelovalcev sadja pa so vsekakor **nizki pridelki**. Ti so znašali v obdobju 1969—1971 poprečno 78,2 q na hektar, vendar je treba upoštevati, da so plantažni nasadi v začetnem obdobju rodnosti. Nasprotno dosegajo na nekaterih kompleksih v največji rodnosti (Bresternica, Kamnica, Leskovec, Maribor, Osojnik itd.) izjemno visoke pridelke, od 300 do 525 q na hektar. Ena pomembnih nalog proizvajalcev bo zato povečati poprečne pri-

delke na spodnjo mejo rentabilnosti, ki je sedaj med 120 in 150 q sadja, v prihodnosti pa bo okoli 200 q. Možnosti so, da dvignemo pridelek vsaj za 100 %, ne da bi bistveno podražili naložbe (42, 202; 43).

Ena negativnih strani našega sadjarstva je tudi veliko nihanje pridelka v posameznih letih, na kar vplivajo predvsem stari in ekstenzivni nasadi z izmenično rodnostjo. Stabilizacija notranjega trga in vključevanje v izredno zahtevno mednarodno tržišče je zato zelo otežkočeno (45, 211).

Problem, ki ga moramo še posebej poudariti, je nizka delovna storilnost. Podatki kažejo na preveliko poprečno porabo delovne sile, saj pride na enega stalno zaposlenega samo 5,3 ha mladega sadovnjaka ali na hektar 375 ur ročnega dela, v najboljši nasadih v Italiji pa 12 ha rodnega sadovnjaka ali 79 ur ročnega dela. V največjih nasadih je tudi kljub slabi strojni opreми še vedno preveč delovne sile, zlasti nekvalificirane. V letih 1969 in 1970 je bilo na 100 ha sadovnjakov zaposlenih 46 ljudi, všteti delavce, strokovno osebje in upravo. V naših najboljših nasadih uporabijo za oskrbovanje enega hektarja od 514 do 918 ur, na Nizozemskem 404, v NDR 360 do 478, v ZRN 333 do 392, v Švici 338, v Angliji 336, v ZDA pa od 79 do 270 delovnih ur na hektar.

Najbolje nam nizko storilnost v slovenskem sadjarstvu ilustrira število delovnih ur, ki je potrebno za pridelek 100 kg sadja. Ta ekonomski podatek je odvisen od števila hektarjev, ki jih oskrbuje en delavec, in od hektarskega pridelka. Tu se kažejo med posameznimi obrati velike razlike, saj število delovnih ur variira med 2,1 in 49,9. Poprečno je bilo leta 1965 potrebnih 16,5 ure, leta 1969 10,5 ure, leta 1970 pa celo 12 ur za pridelek 100 kg sadja, kar je dva- do štirikrat več kot v zahodnih deželah. Tako potrebujejo za pridelek 100 kg sadja v Franciji 4,9, v Italiji 4,5, v Švici 4,2, na Nizozemskem 3,8, v ZDA 2,4 do 2,9 delovne ure, v Belgiji pa celo samo 1,5 ure. Zaradi velike porabe dela je naše sadje predrago tako za domačega potrošnika kot v jugoslovanski ter svetovni konkurenci. Zato bomo morali z boljšo organizacijo dela, predvsem z mehanizacijo, poskrbeti za večjo storilnost in s tem rentabilnost sadjarstva. Čeprav smo v tem pogledu naredili že veliko, obstaja še vedno pomanjknaje strojev: trosilnikov gnoja, mulčerjev, rotovatorjev in pršilnikov za herbicide ter priprav za strojno obrezovanje, obiranje in spravlanje sadja (42, 202; 43).

Struktura nasadov je za tržišče preozka. Naše plantažno sadjarstvo obsega samo tri, največ štiri sadne vrste: jabolane (61 %), hruške (10 %), breskve (11 %) ter črni ribez (18 %). V nove nasade je treba vključiti tiste sadne vrste, ki nam jih še vedno primanjkuje: jagodičje, češnje, višnje, orehe, lešnike in kostanj, v obalnem pasu pa še mandljevce, oljke, kaki in druge sadne vrste. Za napravo nasadov navedenih sadnih vrst je treba organizirati koope-racije in pridelovalne skupnosti ali društva zasebnih sadjarjev (42, 201, 202).

Kot posebno vprašanje se zastavlja perspektivna vloga kmečkega sadjarstva. Že uvodoma smo poudarili žalostno stanje večine kmečkih sadovnjakov, ki se zaradi ostarelosti hitro umikajo. Izjema so le nasadi črnega ribeza na Kozjanskem in drugod, nasadi češenj in breskev na Goriškem, Koprskem in v Posavju. Potrebna bi bila temeljita preobrazba vseh sadovnjakov, kjer se to še izplača, vse drugo sadno drevje pa bi bilo treba čimprej odstraniti, ker bo sicer sadje slabe kakovosti še nadalje delalo težave pri prodaji in predelavi sadja s plantaž. Žal, dosedanji poskusi asanacije kmečkih sadovnjakov nasploh niso uspeli, čeprav so nekateri posamezniki dosegli lepe uspehe. Postavlja se vprašanje, kako, kdaj in s kakšnimi sredstvi bo možno izvesti asanacijo in obnovo kmečkih sadovnjakov. Prav gotovo brez načrtno organizirane družbene pomoči kmečkega sadjarstva ne bo mogoče obnoviti, za kar govorijo tudi primeri iz zamejstva, npr. iz Švice, Poljske in od drugod. Probleme

sadjarstva bi zato morali reševati podobno tudi pri nas in v tej smeri izpopolnjevati organizacijsko in strokovno delo.

Obnova kmečkih nasadov bi naj upoštevala vse sadne vrste, posebno pa tiste, ki v našem sadjarstvu še niso zadostno zastopane, npr. jagodičje in lupinasto sadje. Posebno jagodičju daje program investicijskih naložb močan poudarek (47). Z njimi ne bi bilo težko doseči ustrezno mesto v preskrbi, predelovalni industriji in v izvozu sadja ter izdelkov na tuje. Od drugih sadnih vrst bo največji del kmečkih nasadov v podravskem področju obsegal jablane in hruške, v posavskem hruške in breskve, v primorskem pa breskve, češnje in zgodnje sorte sliv. Tako naj bi se v perspektivi razvilo več pomembnejših centrov kmečkega sadjarstva.

Za bodoči razvoj kmečkega sadjarstva je velikega pomena specializacija, usmerjanje kmečkih gospodarstev v čisto sadjarsko ali mešano proizvodnjo. Kjer je danih dovolj primernih zemljišč za intenzivno sadjarstvo, je možna specializacija v čisto sadjarsko proizvodnjo, medtem ko se kmetije z manjšimi sadjarskimi površinami lahko dopolnjujejo z vinogradništvom ali živinorejo. V vseh primerih specializacije je jagodičevje primerna dopolnilna panoga, še zlasti za male in srednje kmetije. Takšno načrtno usmerjanje kmetij v vinogradniško-sadjarskih območjih je sicer značilno šele za zadnja tri leta, vendar je pokazalo lepe uspehe (42, 203; 43; 46, 179).

Eden od ključnih problemov slovenskega sadjarstva je nedvomno vprašanje njegove nadaljnje obnove. Predvsem je treba poudariti, da prihajajo za moderno sadjarstvo v poštev le najustreznejše lege z najboljšo zemljo. Ureditev intenzivnih sadovnjakov bi se morala izvajati po najmodernejših izkušnjah doma in po svetu, še prej pa je treba izvesti rekonstrukcijo v obstoječih sadovnjakih. Z njimi bomo zagotovili redne visoke pridelke, ustrezno kvaliteto in konkurenčne cene. Obenem je treba organizirati nadaljnjo reprodukcijo, predvsem projektirati lokacije, vzgajati kvalitetne sadike, opremiti sadjarske objekte, poskrbeti za kadre in zagotoviti investicijska sredstva.

V obdobju 1975—1990 je predvidena naslednja rast intenzivnih nasadov (obnova in rekonstrukcije):

Tabela 17
v ha

regija	1975	1980	1990
1. Pomurska	300	400	500
2. Podravska	1500	2000	2500
3. Savinjska	400	500	600
4. Posavska	500	750	1000
5. Zasavska	450	500	600
6. Goriška	600	800	1000
7. Istrska in kraška	300	500	700
skupaj	4050	4650	6900

Pri tem je upoštevano tudi izločanje površin zaradi opuščanja in krčenja kmečkih sadovnjakov in vinogradov. Samo v obdobju 1970—1975 se bo sprostil okoli 6.000 ha zemljišč, ki se vključujejo predvsem v travništvo, okoli 1000 ha položnejših zemljišč pa bo na razpolago za nasade jagodičja in lupinastega sadja (42, 202, 203; 43).

V prihodnje se postavlja pred naše sadjarstvo zelo pomembna naloga, kako povečati pridelke sadja. V nekaterih proizvodnih območjih zahodne in srednje Evrope se ti gibljejo med 150 do 300 q/ha, pri čemer so upoštewane

vse vrste sistemov in starosti. Nasadi industrijskega tipa dajejo tudi do 400 q pridelka na hektar. Računamo, da se bo pridelek sadja, ki znaša danes pri nas okoli 80 q/ha, do leta 1980 dvignil na 140 q/ha in do leta 1990 na 165 q/ha. Tako bi naj leta 1980 razpolagali s 65.500 tonami in leta 1990 s 100.000 tonami sadja. Za primerjavo naj navedemo, da smo v letu 1970 razpolagali s 26.000 tonami sadja. V te izračune pa ni zajeto kmečko industrijsko sadje, ki ga je po nekaterih ocenah 75.000 ton in predstavlja dragoceno surovino za izdelavo sokov, njegova poraba pa je odvisna predvsem od izgradnje močrne tovarne sokov (41, 310; 42, 203; 43).

Ob tako povečanem pridelku računamo, da se bo povečala tudi poraba sadja. Proizvodnja in poraba sokov naj bi porasli od sedanjih štirih litrov na 9,2 litra leta 1980 in na 12 litrov leta 1990. Za primerjavo naj povemo, da porabijo v Avstriji 6 litrov naravnih sadnih kosov, na Nizozemskem 16 litrov, v Švici pa 21 litrov na osebo. Leta 1970 je znašala poraba svežega sadja na osebo 26,9 kg, za leto 1980 predvidevajo 45 kg in za leto 1990 51 kg. Tako bi obseg porabe sadja (s sokovi), ki je leta 1970 znašal 30 kg na osebo, do leta 1980 porasel na 57,5 kg in do leta 1990 na 71,7 kg na osebo. Hkrati naj navedemo, da znaša sedanja poraba sadja v zahodnoevropskih državah od 60 do nad 100 kg na osebo, v ZDA pa celo mnogo več. Zaradi tega nekateri računajo, da bo poraba tudi v Sloveniji hitreje naraščala in dosegla 100 kg na osebo (42, 204; 43).

Uspešnost sadjarstva je tesno povezana s skladiščenjem in predelavo sadja. Velike hladilnice za sadje in tovarne sokov so zato pomemben sestavni del sadjarske infrastrukture. Njihova izgradnja bo močno omilila periodične sadjarske krize, ki se pojavljajo zaradi previsokih presežkov pridelka, pre nizkih ali previsokih cen na tržišču in prevelike ponudbe v času obiranja pridelka. Predvidevamo, da se bo zmogljivost sadnih hladilnic povečala od 12.500 ton, kolikor je znašala leta 1971, na 34.000 ton leta 1980 in 45.000 ton leta 1990. Izboljšati bi morali tudi stanje v predelavi sadja, saj smo doslej

Nekdanje skladišče sadja pri Lenartu v Slovenskih goricah. Foto: Božidar Kert, 1973.

zaradi pomanjkanja predelovalnih obratov pretežni del sadja predelali ekstenzivno v sadno vino in žganje. Znano je tudi dejstvo, da domača predelovalna industrija izdeluje umetne alkoholne in brezalkoholne pijače iz uvoženih surovin ter da vsako leto propade nekaj tisoč vagonov neizkoriščenega sadja. Preusmeriti in povečati bomo morali potrošnjo predelanega sadja od sadnega vina in žganja na brezalkoholne sadne sokove, možnosti v predelavi pa se kažejo tudi v izdelavi sokov v prahu, sadne moke in sadnih rezin kot novih proizvodov (42, 204; 43).

Ob dejstvu, da razpolaga Slovenija z okoli 20 do 25.000 tonami sadja za industrijsko predelavo (predvsem jabolk), se odpirajo živilski industriji ugodne razvojne možnosti. Leta 1970 je le-ta predelala 2.700 ton sadja, do leta 1975 pa je bila ob izgradnji dodatnih kapacitet predvidena predelava 9.000 ton. Štirim obratom te industrije (Fructal iz Ajdovščine, Gabrovka iz Litije, Vital iz Mestinja in Slovenija sadje — obrat Bohova pri Mariboru) pa bo ob rekordni sadni letini v letu 1974 uspelo predelati le 5.000 ton; to pomeni, da smo v izgradnji predelovalnih kapacitet v močnem zaostanku. Da bi zajeli presežke sadja v predelavo sokov in druge proizvode, bo potrebno zgraditi bodisi dopolnilne kapacitete pri nekaterih obstoječih obratih živilske industrije ali nove kapacitete v neposredni bližini surovinske baze kot integralni del sadjarske proizvodnje. Predvidene gradnje nove tovarne sokov s predelovalno kapaciteto 5.000 do 8.000 ton sadja v okolici Celja ali Maribora (Lernart) še nismo realizirali, zato je nerealno pričakovati, da bi se stanje v prihodnjih nekaj letih lahko bistveno izboljšalo. Na kraju tudi ne bo odveč poudarek, da je odpadlo v letu 1969 v Sloveniji na osebo 11 litrov umetnih brezalkoholnih pijač, a samo 1,3 litra naravnih in 0,10 litra jabolčnih sokov, medtem ko nam letno propade jabolk za skoraj 10 litrov soka na osebo (42, 204; 43).

Če sklenemo naša izvajanja, moramo ugotoviti, da je slovensko sadjarstvo postavljeno pred mnogo težavnih problemov, ki so rešljivi le s celovito, dovolj široko in dobro organizirano permanentno družbeno akcijo. Predvsem je pri tem nujno (42, 204; 43):

- da proizvajalci osvoje najsodobnejše koncepte nasadov in pridelovalne postopke, ki omogočajo čim višjo delovno storilnost in visoko vredne pridelke;
- da se lotijo poslovno-tehničnega sodelovanja, ki naj omogoči postopno integracijo proizvodnje, predelave in distribucije;
- organizirati posvetovalno službo;
- povečati sedanje zmogljivosti hladilnic in predelovalnic;
- ustanoviti sklad za sadjarstvo, predelavo in pospeševanje porabe sadja in naravnih sokov, iz katerega bi financirali različne regrese in protialkoholno vzgojo;
- ustanoviti kmetijsko banko za kreditiranje investicij v slovensko kmetijstvo in urediti druga bančno-finančna vprašanja njegove obnove ter modernizacije.

PROSTORSKI RAZVOJ SADJARSTVA NA SLOVENSKEM V ZADNJIH SEDEMESETH LETIH

Sklepni pregled

Raziskava ima namen prikazati prostorski razvoj sadjarstva v zadnjih sedemdesetih letih, njegovo strukturo in vlogo v sedanjih družbenoekonomskih razmerah. Ker je problematika sadjarstva v mnogočem povezana z vinogradništvom in se tudi regionalno pokriva, lahko rabi valorizacija rezultatov te študije pri prostorskem programiranju sadjarsko-vinogradniških pokrajin, hkrati pa omogoči kompleksnejšo analizo določenih geografskih procesov.

Druga polovica 19. stoletja pomeni obdobje močnega razmaha sadjarstva, saj nam izpričuje franciscejski kataster iz leta 1825 še zelo skromne površine te kulturne kategorije. Z veliko krizo vinogradništva na prehodu v naše stoletje pa so površine s sadnim drevjem hitro naraščale, ker so številne s filoksero uničene vinograde spremenili v sadovnjake. Takšen razvoj je posebno značilen za tiste vinogradniške pokrajine v Sloveniji, kjer ekološke razmere za uspevanje vinske trte na ameriški podlagi niso bile najugodnejše. To so v prvi vrsti predalpske in submediteransko-dinarske pokrajine.

Statistika iz leta 1896 izkazuje v mejah današnje SR Slovenije brez Prekmurja 21.830 ha ali 1,13 % sadjarske površine. Do leta 1955 se je površina sadovnjakov povečala na 27.979 ha, tj. na 1,38 % površine ali za 28,1 %. V primeri z današnjo razporeditvijo sadjarskih površin opazamo, da je bila koncentracija le-teh v subpanonskem Pomurju, Podravju in Posavju nekoliko manj izrazita.

V značaju in dinamiki spreminjanja sadjarskih površin se javljajo med posameznimi regijami precejšnje razlike. V makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja so se površine v obdobju 1896—1955 povečale za 66 %, v predalpski makroregiji za 30,7 % medtem ko kažeta subpanonsko-subdinarska in dinarska ter alpska makroregija precej manjšo rast (za 17,2 % in 13 %). Izjema je primorska makroregija, kjer so sadjarske površine krepko nazadovale, in to za 57,3 %. Slednje povezujemo z uničenjem oljčnih nasadov, ki so jih prizadele mrzle zime, in z urejanjem teras za pridobivanje zgodnjih vrtnin. Ponekod so sadjarske površine v tem obdobju porasle za več kot 100 %, npr. v Halozah za 178,3 %, v njihovem vinorodnem delu pa celo za 215 %. Pozornost zbuja tudi dejstvo, da so se sadovnjaki močno razširili na velikih ravninah in v kotlinah, tako na Dravski ravni za 122,6 % in v višjem predalpskem svetu, npr. na Pohorju za 50 %.

Obdobje 1955—1972 se v razvoju sadjarstva v mnogočem loči od predhodnega. Med bistvene razlike sodi vsekakor večja dinamika naraščanja sadjarskih površin in drugačna regionalna razporejenost le-teh. Površina sadovnjakov se je v borih 17 letih povečala za nad 15.000 ha ali 55,9 %, tako da je indeks porasel od 100 v letu 1896 na 128 v letu 1955 in 200 v letu 1972, ko so sadovnjaki zavzemali 43.631 ha ali 2,15 % površine.

Med makroregijami je imela največji relativni prirastek sadjarskih površin primorska makroregija (za 133,5 %), sledile so predalpska s 67,1 %, subpanonska s 50,4 %, alpska s 40 % ter subpanonsko-subdinarska in dinarska s 26,3 %. V Goriških Brdih so površine s sadnim drevjem porasle celo za 7-krat, na Vipavskem za 3,5-krat, v Bizeljsko-sremičkih gorica h za 2,3-krat itd., po drugi strani pa beležijo nekatere znane sadjarske pokrajine le manjšo rast, npr. Slovenske gorice in Haloze. V ravninah in kotlinah se rast sadjarskih površin zaustavi ali precej zmanjša, npr. na Dravskem polju, kar pripisujemo slabšim ekološkim razmeram.

Osnovna značilnost obdobja 1955—1972 je vsekakor v izredno močni relativni rasti sadjarskih površin v primorskem svetu, kjer so v starejšem obdobju le-te nazadovale, in močna rast v predalpskem in deloma še subpanonskem svetu. Predela šibke rasti sta sploh alpski in dinarski svet, a tudi nekatere manjše regije drugod, npr. Srednje Slovenske gorice, Kras in Šavrska Brda. K porastu površin v tem obdobju je bistveno pripomogla plantažna obnova v družbenem sektorju, vplival pa je tudi, podobno kot v starejšem obdobju, umik vinogradništva.

Slovensko sadjarstvo beleži torej v zadnjih sedemdesetih letih močan vzpon, še posebno v subpanonski makroregiji z indeksom rasti 249. V mezo-regiji zahodnega subpanonskega Podravja se je indeks dvignil celo na 309. Slovenske gorice kot najizrazitejše sadjarsko področje kažejo indeks 196, Podpohorske gorice 314, Dravinjske gorice 360, a Haloze kar 422. Predalpska makroregija je z indeksom 218 na drugem mestu. Posebno so se razširili sadovnjaki v mezo-regiji robnega predalpskega Posavja (indeks 368). V alpski in dinarski makroregiji je bila rast sadjarskih površin skromna (indeks 158 in 148), v primorski pa se zaradi močnega nazadovanja v starejšem obdobju indeks ni povzpел nad 100.

Slovenske pokrajine bi glede na dinamiko spreminjanja sadjarskih površin v obdobju 1896—1972 lahko razporedili v štiri skupine: tiste z indeksom pod 100, od 100 do 200, od 200 do 300 in nad 300. Zadnji dve skupini sta nad republiškim poprečjem. Pokrajine z najmočnejšo relativno rastjo sadjarskih površin so osredotočene v treh pasovih. Prvi zajema južno in vzhodno pohorsko obrobje od Velenjske kotline do Pekrskih goric ter se nadaljuje v Dravinjskih goricah, Halozah in Rogaškem podolju. Drugi se razteza od Mozirskega čez Posavsko hribovje do Bizeljsko-sremičkih goric, tretji pa zajema Goriška Brda in Vipavsko.

Socioekonomski procesi zadnjih sedemdesetih let so privedli do današnje geografske razširjenosti sadjarskih površin, za katero je značilna koncentracija v makroregiji subpanonskega Pomurja, Podravja in Posavja, kjer zavzemajo sadovnjaki 4,7 % površine in 53 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. V predalpski in primorski makroregiji je delež sadovnjakov nizek (1,8 %), vendar v pravi primorski mezo-regiji še doseže 2,7 % površine. Subpanonsko-subdinarska in dinarska makroregija je z 0,82 % sadjarskih površin na predzadnjem ter alpska makroregija z 0,66 % na zadnjem mestu.

Najvišji relativni delež sadovnjakov v Sloveniji izkazujejo Svečinske gorice (25,4 %), Slovenske gorice v celoti pa obsegajo 26 % vseh sadjarskih površin v Sloveniji. Med občinami je na prvem mestu mariborska s 7.828 ha ali 10,6 % površine, tj. kar z 19,3 % vseh slovenskih sadovnjakov, čeprav zavzema le 3,6 % površine Slovenije. Druga je Lenart z 2.285 ha in najvišjim relativnim deležem sadovnjakov v Sloveniji (11,2 %), tretja pa Murska Sobota z 2.219 ha. Med slovenskimi občinami je 11 takih z nad 1000 ha ali 2,4 % sadovnjakov, od teh pa leže vse razen dveh v severovzhodni Sloveniji v njenem subpanonskem pasu. V njih je kar 22.906 ha ali 56,6 % vseh sadovnjakov, in to na komaj 22 % slovenske površine.

Jablana je naše najpogostnejše sadno drevo, saj zavzema ta sadna vrsta 52,5 % vseh sadnih dreves, na 1 ha skupne površine pa prideta več kot dve drevesi. Slovito štajersko pridelovalno področje jabolk prihaja do veljave v podatku, da zajema samo občina Maribor 13,8 % vseh slovenskih nasadov jablan. Ker je v občinah Lenart, Ormož, Ptuj in Sevnica 20 % slovenskih nasadov jablan, pomeni to, da je v njih skupaj z mariborsko občino koncentrirana tretjina vseh jablan v Sloveniji. Delež hrušk znaša v slovenskem sadnem izboru 16,2 %, češpelj 14 %, breskev 7,3 %, češenj 4,3 %, orehov 3 %, ostalih

vrst pa manj kot 1 % od skupnega števila dreves. Med njimi so zlasti češnje in breskve močno koncentrirane v Vipavski dolini in Goriških Brdih, izključno pa so na primorski svet vezane oljke in smokve.

Slovensko sadjarstvo je zabeležilo velik napredek z uvajanjem intenzivnih nasadov družbenega sektorja, ki so prav tako osredotočeni na subpanonski svet. Ti so v Sloveniji leta 1973 obsegali 4.305 ha ali 10,6 % sadjarskih površin. Od tega je bilo skoraj 3000 ha jablan, sledili so nasadi breskev (768 ha) in hrušk (518 ha). Pridelek s plantaž je usmerjen za trg, medtem ko velika večina kmečkih travniških sadovnjakov ne zasluži tega imena. To so zanemarjeni, sortno mešani, ostareli in bolni visokodebelni nasadi z občasnim in malo kvalitetnim pridelkom, ki ga največkrat predelajo doma v sadjevec. Gospodarski pomen tega ekstenzivnega in nekomercializiranega kmečkega sadjarstva je zato zelo majhen.

Med problemi, ki se z vso ostrino postavljajo pred slovensko sadjarstvo, so prav gotovo propadanje kmečkega sadjarstva, visoki proizvodni stroški, velika proizvodno-organizacijska razdrobljenost, nizki pridelki, majhna delovna storilnost, preozka struktura nasadov ipd., kar vse povzroča težave na tržišču. Zato je za uspešen razvoj slovenskega sadjarstva osnovni pogoj njegova temeljita obnova. Z njo pa so najtesneje povezani izgradnja sadjarske infrastrukture (hladilnice, tovarne sokov itd.), izboljšanje organizacije dela in mehanizacije, povečanje rentabilnosti, specializacija kmečkih gospodarstev, spremenjen družbeni odnos do porabe sadja in sokov ter še cela vrsta drugih dejavnikov.

VIRI IN LITERATURA

1. Borut Belec: Razvoj vinogradniških površin v SR Sloveniji v zadnjih sedemdesetih letih. Prispevek k problematiki spreminjanja slovenske pokrajine. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, 1972. Cikl.
2. Borut Belec: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta, 9. (XLIV.) letnik 1973. Prvi zvezek. Maribor 1973, str. 136—198.
3. Leksikon občin za Štajersko. Na Dunaju, 1904.
4. Leksikon občin za Kranjsko. Na Dunaju 1906.
5. Leksikon občin za Avstrijsko-Ilirsko primorje. Na Dunaju 1906.
6. Leksikon občin za Koroško. Na Dunaju, 1905.
7. Podatki za zemljiške kategorije v letih 1909—1915 po katastrskih občinah. Katastrski urad v Murski Soboti, Pokrajinski arhiv v Mariboru in Arhiv SRS Slovenije v Ljubljani.
8. Podatki za zemljiške kategorije v letu 1955 po katastrskih občinah. Arhiv Geodetske uprave SR Slovenije v Ljubljani.
9. Podatki za zemljiške kategorije v letu 1972 po katastrskih občinah. Geodetska uprava SR Slovenije v Ljubljani.
10. Kartiranje izrabe tal in anketiranje gospodarstev v k. o. Sovjak, Cven, Zavrh, Kremberk, Močna, Vanganel, Virštanj, Bučkovci in Jamna. Terensko delo oddelka za geografijo in zgodovino pedagoške akademije v Mariboru v letih 1967—1974.
11. Vlado Valenčič: Sadjarstvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana, 1970.
12. Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Zustände Kärntens in den Jahren 1871—1878. Klagenfurt 1879.
13. Slovenski Štajer. Dežela in ljudstvo. V Ljubljani 1868.
14. Statistisches Handbuch für das Herzogtum Steiermark. Graz 1912.
15. Obradena zemlja i žetveni prinos. Ministarstvo poljoprivrede. Beograd, letn. 1921, 1922, 1923, 1925, 1926 in 1929.
16. Statistički godišnjak. Opšta državna statistika. Beograd. Letn. 1929, 1930, 1936 in 1938—1939.
17. Poljoprivredna godišnja statistika (proizvodnja — izvoz — uvoz) 1938. Ministarstvo poljoprivrede. Beograd 1939.

18. Aleksander Kravos — France Lombergar: Razvoj sadjarstva kot osnova za proizvodnjo in predelavo sadja v severovzhodni Sloveniji. Kmetijski zavod Maribor. Ekonomski center Maribor, Maribor, maja 1971.
19. Julij Titl: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper, 1965.
20. Pregled številčnega stanja živine, sadnega drevja in vinske trte ter kmetijskega orodja in strojev. Rezultati popisa z dne 1. decembra 1945. Kmetijska statistika. Statistični urad Slovenije. Zbirka III. Zvezek 1. Ljubljana, 1946. Cikl.
21. Statistični letopis LR Slovenije 1955. Zavod za statistiko LR Slovenije. Ljubljana, septembra 1955.
22. Statistični letopis SR Slovenije 1964. Zavod za statistiko SR Slovenije. Ljubljana, septembra 1964.
23. Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1963. III. zvezek. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana, avgusta 1964.
24. Statistički godišnjak Jugoslavije. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
25. Neobjavljeni statistični podatki o sadjarstvu Slovenije v letu 1973. Zavod SR Slovenije za statistiko. Izpis in računsko obdelavo opravila Darka Uranjek. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani.
26. Dragan Honzak: Sadjarstvo. Ljubljana 1968.
27. France Adamič: Problemi pri pridelovanju črnega ribeza v Sloveniji. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1970, letn. 3.
28. Valentin Benedičič: Glavni vzroki neuspehov pri pridelovanju črnega ribeza. Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo (Ljubljana) 1965, letn. 16.
29. Dragan Honzak: Najvažnejši tipi sadovnjakov, ki se uveljavljajo pri nas. Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo (Ljubljana) 1963, letn. 14.
30. Svetozar Ilesič: Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. GV XXIX—XXX, Ljubljana 1958.
31. Jakob Medved: Spremembe v izrabi zemljišča in preseljanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji v zadnjih dveh desetletjih. GV XLII, Ljubljana 1970.
32. Jakob Medved: Tipi spreminjanja izrabe zemljišča v SR Sloveniji. Karta v merilu 1 : 400.000.
33. Borut Belec: Ljutomersko-ormoške gorice. Agrarna geografija. Maribor, 1968.
34. Vladimir Bračič: Vinorodne Haloze. Socialno-geografski problemi s posebnim oziranjem na viničarstvo. Maribor 1967.
35. Božidar Kert: Družbena geografija osrednjih zahodnih Slovenskih gor (območje občine Lenart). Doktorska disertacija. V Mariboru 1973. Cikl.
36. Andreas Moritsch: Das nahe Triester Hinterland. Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas. Veröffentlichungen des Instituts für osteuropäische Geschichte und Südostforschung der Universität Wien. Band VII. Wien-Köln-Graz 1969.
37. Igor Vrišer: Goriška Brda. Gospodarska geografija. Geografski zbornik II, Ljubljana 1954.
38. Mirko Pak: Družbenogeografski razvoj Zgornjega Dravskega polja. Geografski zbornik XI, Ljubljana 1969.
39. France Adamič: Vprašanja slovenskega sadjarstva. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1968, letn. 1, št. 10.
40. Tatjana Hlišč: Razmere v sadjarstvu. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1968, letn. 1, št. 2.
41. Slavko Glinšek: Kako izboljšati položaj sadjarstva? Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1970, letn. 3, št. 7.
42. France Adamič: Srednjeročni razvojni program slovenskega sadjarstva za obdobje 1972—73. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1972, letn. 5, št. 4.
43. Informacija o stanju in o nadaljnjem razvoju sadjarstva v SR Sloveniji. Republiški sekretariat za gospodarstvo. 12. 5. 1971. Tipkopis.
44. Aleksander Kravos: Možnosti in program za napravo sadovnjakov po sodobnih sistemih gostega sajenja. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1970, letn. 3, št. 4.
45. Vilko Štern: Ekonomske osnove sadjarske proizvodnje. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1972, letn. 5, št. 4.
46. Tone Čuk: Usmerjanje kmetij na ravninskih in vinogradniško-sadjarskih območjih. Sodobno kmetijstvo (Ljubljana) 1972, letn. 5, št. 4.
47. Program investicijskih vlaganj v razširjeno sadjarsko proizvodnjo v obdobju 1974—1978. Izdelali Aleksander Kravos, Janez Sitar in Milica Oblak. Gospodarska zbornica SR Slovenije. Ljubljana, oktobra 1973. Cikl.

DIE RÄUMLICHE ENTWICKLUNG DES OBSTBAUS IN SLOWENIEN IN DEN LETZTEN SIEBZIG JAHREN

Zusammenfassung

Der Zweck der Untersuchung ist, die räumliche Entwicklung des Obstbaus in den letzten siebenzig Jahren, seine Struktur und Rolle in den jetzigen gesellschaftlich-ökonomischen Bedingungen zu zeigen. Weil die Problematik des Obstbaus in vielen Hinsichten mit dem Weinbau verbunden ist und weil sich die beiden landwirtschaftlichen Zweige auch regional decken, können die Ergebnisse dieser Studie zur räumlichen Programmierung der Obst- und Weinbaugebiete dienen. Gleichzeitig wird damit eine komplexere Analyse gewisser geographischen Prozesse ermöglicht.

Die zweite Hälfte des 19. Jh. war die Epoche der starken Ausbreitung des Obstbaus, im Franziszeischen Kataster vom Jahr 1825 finden wir nämlich noch sehr wenig Oberflächen dieser Kulturkategorie. Mit der grossen Weinbaukrise zur Zeit der Jahrhundertwende vermehrten sich die Obstbauflächen sehr schnell, weil viele durch die Phyloxera vernichteten Weinbauflächen in Obstgärten verwandelt wurden. Solche Entwicklung ist besonders für jene Weinbaugebiete in Slowenien typisch, wo die ökologischen Bedingungen für das Gedeihen der Weinrebe auf amerikanischer Grundlage ungünstig waren. Das sind vor allem die Voralpengebiete, die submediterranischen und dinarischen Landschaften.

Die Statistik vom Jahr 1896 weist in den Grenzen Sloweniens ohne Prekmurje 21.830 ha oder 1,13 % Obstbauflächen auf. Bis zum Jahr 1955 hatten sie sich auf 27.979 ha oder auf 1,38 % der Gesamtfläche vergrössert, relativ um 28,1 %. Im Unterschied zur heutigen Erstreckung der Obstbauflächen bemerken wir, dass diese damals im subpannonischen Pomurje, Podravje und Posavje etwas weniger konzentriert waren.

Die Epoche von 1955—1972 unterscheidet sich im Obstbau stark von der vorhergehenden. Wesentlich verschieden ist jetzt jedenfalls eine grössere Dynamik der Obstbauflächenvergrösserung und eine andere regionale Einteilung. Die Obstbauflächen hatten sich in kurz 17 Jahren um über 15.000 ha oder 55,9 % vergrössert, so dass der Index des Wachstums vom 100 im Jahr 1896 auf 128 im Jahr 1955 und auf 200 im Jahr 1972 erhöht worden ist. 1972 umfassten die Obstbauflächen schon 43.631 ha oder 2,15 % der Gesamtflächen.

Der slowenische Obstbau ist so in den letzten siebenzig Jahren enorm gestiegen, besonders in der subpannonischen Makroregion mit dem Index 249. In der Mesoregion des westlichen subpannonischen Podravje erhöhte sich der Index sogar auf 309. Slovenske gorice als das ausgeprägteste Obstbaugebiet zeigen den Index 196, Podporhorsk gorice 314, Dravinjske gorice 360, Haloze gar 422. Die voralpine Makroregion ist mit dem Index 218 an zweiter Stelle. Die Obstgärten haben sich besonders in der Mesoregion am Rand des Voralpengebietes Posavje erweitert (Index 368). In der alpinen und in der dinarischen Makroregion war das Wachsen der Obstbauflächen gering (Index 158 und 148), in der Makroregion Primorska konnte aber wegen des starken Rückgangs in der Vergangenheit der Index nicht über 100 steigen.

Die Landschaften, wo sich die Obstbauflächen relativ am stärksten vergrössert haben, sind in drei Streifen konzentriert. Der erste umfasst das südliche und östliche Randgebiet von Pohorje, vom Velenjer Becken bis Pekrske gorice, und zieht sich weiter über Dravinjske gorice, Haloze in die Talung bei Rogaška Slatina. Der zweite erstreckt sich von der Berglandschaft Mozirje über Posavsko hribovje bis zur Hügellandschaft Bizeljsko. Der dritte Streifen umfasst Goriška Brda und Vipavsko.

Die sozialen und ökonomischen Prozesse in den letzten siebenzig Jahren haben zur heutigen geographischen Verbreitung der Obstbauflächen geführt. Charakteristisch dabei ist die Konzentration in der Makroregion des subpannonischen Pomurje, Podravje und Posavje, wo die Obstgärten 4,7 % der Gesamtflächen und 53 % aller Obstbauflächen in Slowenien umfassen. In den Makroregionen Voralpengebiet und Primorska sind die Obstbauflächen gering (1,8 %), erreichen aber in der submediterranischen Mesoregion Primorska noch 2,7 % der Landflächen. Die subpannonische-subdinarische und die dinarische Makroregion ist mit 0,8 % Obstbauflächen an vorletzter, die alpine Makroregion mit 0,7 % an letzter Stelle.

In Slowenien zeigen den relativ grössten Prozentsatz der Obstgärten Svečinske gorice (25,4 %), Slovenske gorice im ganzen umfassen sogar 26 % aller Obstbauflächen in Slowenien. An erster Stelle ist die Gemeinde Maribor mit 7.828 ha oder 10,6 % der Gesamtflächen, d. h. gar 19,3 % aller slowenischen Obstgärten, obwohl die Gemeinde nur 3,6 % der Republik Slowenien umfasst. An zweiter Stelle ist Lenart mit 2.285 ha und mit dem relativ grössten Anteil der Obstgärten in Slowenien (11,2 %),

dann folgt Murska Sobota mit 2.219 ha. Unter den Gemeinden in Slowenien gibt es 11 solche mit über 1000 ha oder 2,4 % Obstgärten, von denen liegen aber alle ausser zweien im nordöstlichen Slowenien oder im subpannonischen Gebiet Sloweniens. In diesen Gemeinden gibt es gar 22.906 ha oder 56,6 % aller Obstgärten, und das auf kaum 22 % der Gesamtfläche Sloweniens.

Der Apfelbaum ist unser häufigster Obstbaum, diese Obstsorte umfasst 52,5 % aller Obstbäume, auf 1 ha der Gesamtfläche kommen mehr als zwei Bäume. Das berühmte steirische Gewinngebiet kann man aus der Angabe ersehen, dass nur die Gemeinde Maribor 13,8 % aller slowenischen Apfelbaumanbaue umfasst. Weil es in den Gemeinden Lenart, Ormož, Ptuj und Sevnica 20 % slowenischer Apfelbaumanbaue gibt, bedeutet das, dass hier zusammen mit der Mariborer Gemeinde ein Drittel aller Apfelbäume in Slowenien konzentriert ist. Birnbäume gibt es in der Obstauswahl in Slowenien 16,2 %, Pflaumen- und Zwetschkenbäume 14 %, Pfirsichbäume 7,3 %, Kirschbäume 4,3 %, Nussbäume 3 %, andere Obstsorten aber weniger als 1 % der Gesamtzahl der Obstbäume. Unter den erwähnten sind besonders die Kirschen und Pfirsiche stark konzentriert in Vipavska dolina und in Goriška Brda; ausschliesslich in Primorska gibt es Ölbäume und Feigenbäume.

Der slowenische Obstbau machte einen grossen Fortschritt durch die intensiven Plantagenanbaue des Gesellschaftssektors, die auch im subpannonischen Gebiet konzentriert sind. Die Plantagen umfassten 1973 in Slowenien 4.305 ha oder 10,6 % der Obstbauflächen. Davon fielen fast 3000 ha auf Apfelbäume ab, dann folgten die Pfirsichbäume (768 ha) und die Birnbäume (518 ha). Der Gewinn von den Plantagen richtet sich auf den Markt, das ist aber nicht der Fall bei den bäuerlichen Wiesenobstgärten. Dies sind vernachlässigte, gealterte und kranke hochstämmige Obstgärten mit gemischten Sorten und wenig guter Qualität, sie werden meist zu Obstmost bearbeitet. Die wirtschaftliche Bedeutung dieses extensiven und unkommerzialisierten Obstbaus ist deswegen sehr gering.

Unter den Problemen, die scharf vor den slowenischen Obstbau treten, sind gewiss der Verfall des bäuerlichen Obstbaus, hohe Gewinnkosten, die grosse arbeitsorganisatorische Zersplitterung, niedriger Gewinn, geringe Arbeitsleistung, zu enge Aufbaustrukturen u. ä. zu erwähnen. Das alles verursacht Schwierigkeiten auf dem Markt. Deswegen ist die Hauptbedingung für eine erfolgreiche Obstbauentwicklung in Slowenien eine grundlegende Erneuerung. Damit sind aber der Infrastrukturaufbau (Kühlbecken, Fruchtsaftfabriken usw.), eine bessere Arbeitsorganisation, Mechanisierung, Erhöhung der Rentabilität, Spezialisierung der Bauernwirtschaften, andere Anschauungen hinsichtlich der Obst- und Fruchtsaftkonsumierung und noch viele andere Faktoren verbunden.

IZGUBE OSVOBODILNEGA GIBANJA V ŠALEŠKI DOLINI OD KONCA MARCA DO ZAČETKA OKTOBRA 1942

Milan Ževart*

UDK 940.54(497.12-116)»1942«

ŽEVART Milan: Izgube osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini od konca marca do začetka oktobra 1942. (Verluste der Befreiungsbewegung in Saleška dolina vom Ende März bis zum Anfang Oktober 1942.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 142—153.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 preglednica.

Prispevek obravnava obdobje, ki je bilo v Šaleški dolini tako kot v več predelih slovenske Štajerske najtežje obdobje za osvobodilno gibanje. Nacistično nasilje je doseglo vrhunec. V času narodnoosvobodilnega boja je dalo življenje za svobodo štiristo dvanajdeset oseb iz Šaleške doline — padlih borec NOV in žrtev fašističnega nasilja. Od tega števila je bilo v letu 1942 sto trinštirideset žrtev za svobodo. V obravnavanem obdobju so nacisti v Mariboru in Celju ustrelili sedemdeset sodelavcev osvobodilnega gibanja iz Šaleške doline, v vsem letu 1942 pa šestinsedemdeset. Svojece ustreljenih in partizanov so Nemci aretirali in večinoma poslali v koncentracijska taborišča. Partizanske akcije so bile tudi v tem težkem obdobju številne in okupatorja sta prevzemala negotovost in strah.

UDC 940.54(497.12-116)»1942«

ŽEVART Milan: The Losses of the Liberation Movement in the Valley of Salek from the End of March till the Beginning of October 1942. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)1, str. 142—153.

Orig. in Slovene, summary in Germ., synopsis in Slovene and Engl., 1 tabl.

The article treats the hardest period for the liberation movement in Saleška dolina (the Valley of Salek) as well as in several regions of Slovene Styria. The Nazi violence reached its culmination. During the time of the war of national independence four hundred and fifty two persons from Saleška dolina gave their lives for liberty — fallen fighters in the war of national liberation and the victims of fascist violence. From this number there were a hundred and forty three victims for liberty in the year 1942. During the period treated in this article the Nazis shot seventy collaborators of the liberation movement from Saleška dolina at Maribor and Celje, but during the whole year 1942 seventy six. The Germans arrested the relatives of the shot and of the Partisans and most of them were sent to concentration camps. The actions of the Partisans were numerous even during this hard period and the occupier was seized by uncertainty and fear.

ZAČETKI NOVEGA RAZMAHA OSVOBODILNEGA GIBANJA

Nacisti so že februarja 1942 napovedali oživitve partizanske dejavnosti na Spodnjem Štajerskem in se tudi pripravljali na nov razmah osvobodilnega gibanja.¹ Vodja vermanšafta Štajerske domovinske zveze je sredi februarja 1942 ukazal vodjem standarte, da morajo že vpeljana obveščevalno službo iz-

* Dr. sc. hist. Milan Ževart, profesor pedagoške akademije Maribor.

¹ Zapisnik štabnega pogovora dne 23. februarja 1942, arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam AMNOM).

popolniti tako, da bodo premiki partizanov takoj prijavljeni.² Nacisti so na osnovi obveščevalnega poročila iz Ljubljane pričakovali okrepitev štajerskih in gorenjskih partizanov s partizani iz Ljubljanske pokrajine, ki naj bi prešli Savo v manjših, a številnih skupinah in s številnimi akcijami (malo vojno) razdrobile moč nemške eksekutive. Zaradi tega so Nemci poostri nadzor prehodov čez Savo.³

Nacisti so skušali preprečiti razmah osvobodilnega gibanja spomladi 1942 tudi z aretacijami družin in svojcev ustreljenih pripadnikov osvobodilnega gibanja in partizanov. Svoji ustreljenih so bili po mnenju nacističnih oblastnikov vedno prisoten element vznemirjanja in žarišča nemirov. Pred 27. januarjem 1942 je dal pobudo za izgon svojcev ustreljenih okrožni vodja Štajerske domovinske zveze in deželni svetnik celjskega okrožja Anton Dorfmeister. Že avgusta 1941 je ukazal orožništvu, da aretira žene pobeglih komunistov.⁴ Na štabnem pogovoru 23. februarja 1942 je zastopnik varnostne policije izjavil, da bodo svojci ustreljenih preseljeni na območje starega rajha in da bo njihovo premoženje zaplenjeno.⁵ Komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem Otto Lurker je 18. februarja 1942 izdal povelje o izgonu svojcev ustreljenih ter določil, da je treba aretirane družine po taborišču v Rajhenburgu preseliti v rajh.⁶ Lurker je tedaj ukazal vodjem svojih izpostav, naj začno popisovati družine ustreljenih. Pri pripravah za aretacije svojcev ustreljenih je poleg organov komandanta varnostne policije in varnostne službe sodelovala tudi Štajerska domovinska zveza.⁷

V celjskem okrožju so Nemci pričeli z aretacijami že konec februarja 1942 in nato z njimi nadaljevali v prvi polovici marca.⁸ Rezervna policijska četa Wien je 26. marca poročala, da je preselitev najbližjih sorodnikov ustreljenih končana ter da je bilo aretiranih 35 oseb, nekaj pa jih je pred aretacijo pobegnilo.⁹ Dne 19. marca 1942 je Dorfmeister pozval vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze, naj mu do 30. marca javijo, ali so bili morebiti v njihovih krajevnih skupinah spregledani kateri svojci ustreljenih.¹⁰ Temu so že 30. marca 1942 sledile nove aretacije svojcev ustreljenih v Skornem.¹¹

Nacisti so hoteli tudi z zastraševanjem zlomiti slovenskemu narodu voljo do odpora. Ustrelitve so objavljali z velikimi razglasi in poizvedovali, kako ti razglasi vplivajo na prebivalstvo.¹² Dne 3. aprila 1942 je šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Sigfried Uiberreither obvestil deželne svetnike, da so plakati o usmrтитvah komunistov premalo razširjeni in da je treba za dosego zastrašilnega učinka plakate o usmrтитvah nalepiti v zadostnem številu in na primernih mestih.¹³ Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz

² Tajna okrožnica vodje vermanšafta SA-Oberführerja Blascha z dne 13. februarja 1942, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam AIZDG), fasc. 338.

³ Okrožnica štaba »Süd« z dne 6. marca 1942 in dopis poveljnika rezervne policijske čete Wien z dne 25. marca 1942 deželnemu svetniku v Celju, arhiv muzeja revolucije Celje (navajam AMRC).

⁴ Dopis zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 27. januarja 1942 okrožnemu vodji Dorfmeisteru, fotokopija v AMRC; okrožnica okrožnega vodje Dorfmeistera z dne 19. marca 1942 z okrožnico zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 27. februarja 1942, AIZDG, fasc. 2; Poslovilna pisma žrtev za svobodo, Maribor 1969, str. 23.

⁵ Glej opombo 1.

⁶ Povelje komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem navaja poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 10. marca 1942, AMRC.

⁷ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 24.

⁸ Poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 10. marca 1942 omenja, da je bilo od 25. februarja 1942 preseljenih 25 oseb, ne omenja pa, v katerih krajih so bile aretacije izvedene. Vsekakor gre za aretacije v Savinjski in Saleški dolini, kjer so bile postojanke policijske čete Wien.

⁹ Poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 26. marca 1942, AMRC.

¹⁰ Okrožnica okrožnega vodje Dorfmeistera z dne 19. marca 1942, AIZDG, fasc. 2.

¹¹ Poročilo orožniške postaje Smartno ob Pakli z dne 1. aprila 1941 deželnemu svetniku za okrožje Celje, AMRC.

¹² Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih, str. 15.

¹³ Okrožnica šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem z dne 3. aprila 1942, AIZDG, fasc. 178.

Steindl pa je 14. aprila 1942 na posvetu pri deželnem svetniku Dorfmeistru v Celju, kjer so razpravljali o ukrepih proti osvobodilnemu gibanju v celjskem okrožju, dejal, da je treba z ustno propagando obvestiti prebivalstvo, da svojcev ustreljenih ne bodo več preseljevali v stari rajh, ampak jih bodo pošiljali v koncentracijska taborišča.¹⁴

Kljub nemškimi preventivnim ukrepom se je osvobodilno gibanje na slovenskem Štajerskem na političnem in vojaškem področju znova razmahnilo. Novi pokrajinski komite za severno Slovenijo, ki ga je imenoval centralni komite KPS konec 1941. leta — tedaj sta bila v začasni pokrajinski komite imenovana Sergej Kraigher in Tone Žnidarič — je v prvih mesecih 1942. leta obnavljal okrožja KPS in OF ter poleg dotedanjih okrožij ustanovil še tri nova: litijsko, kozjansko in okrožje Rogaška Slatina. Po konferenci v Rogaški Slatini marca 1942 je pokrajinski komite nekaj časa uspešno širil in utrjeval oranizacije Osvobodilne fronte, kljub temu da je bilo v nekaterih okrožjih zelo malo aktivistov. V pismu štajerskim partizanom je pokrajinsko vodstvo KPS zahtevalo nenehno aktivnost partizanskih enot in njihov prehod iz defenzive v ofenzivo. Od konca marca do začetka maja se je večina štajerskih partizanskih skupin povezala v 1. štajerski bataljon.¹⁵ O oživiljanju osvobodilnega gibanja na Štajerskem je konec marca 1942 poročal generalnemu sekretarju centralnega komiteja KPJ Josipu Brozu-Titu Edvard Kardoelj in zapisal, da je pokrajinskemu komiteju uspelo poživiti tudi Osvobodilno fronto.¹⁶

V Šaleški dolini je prišlo do oživitve in razširitve osvobodilnega gibanja konec marca 1942. Spodbudo za to je dala tudi prva partizanska akcija, ki je bila izvedena v letu 1942 v Šaleški dolini, in sicer 29. marca. Tedaj so partizani uničili naprave rudnika boksita v Ložnici. Poleg ljudi, ki so bili vključeni v osvobodilno gibanje že v letu 1941 in jih Nemci še niso odkrili, so pričeli podpirati osvobodilno gibanje še drugi ljudje in vzpostavljene so bile nove postojanke. Na šaleškem območju je spomladi 1942 pričel delovati Jože Letonja-Kmet, sekretar savinjskega okrožja KPS. V drugi polovici marca je bil Kmet na postojanki pri Oštirju v Kavčah.¹⁷ V začetku aprila 1942 je Kmet vodil sestanek v Topolšici. Na tem sestanku sta bila tudi Tone Ulrich in Ela Letonja-Atena. Partizanski aktivisti so s sodelavci osvobodilnega gibanja v Topolšici razpravljali o zbiranju orožja in hrane ter o ustanovitvi odbora OF. V Topolšici se je tedaj formirala močna skupina sodelavcev osvobodilnega gibanja, v katero so se vključili domačini in uslužbenci tamkajšnjega zdravilišča.¹⁸ Prav tako se je razmahnila uporniška dejavnost v Ravnah, kjer se je priključilo osvobodilnemu gibanju več kmetov, ki so si že spomladi 1942 nadeli ilegalna imena.¹⁹ Tudi v drugih krajih Šaleške doline so se vključevali v osvobodilno gibanje novi sodelavci.

Ko je Šaleška dolina maja 1942 zopet dobila svojo partizansko enoto, skupino B 1. štajerskega bataljona, je ta pospešila širjenje osvobodilnega gibanja. Na šaleškem območju pa so bile aktivne še druge enote 1. štajerskega bataljona. Tako je spomladi 1942 kazalo, da se bo osvobodilno gibanje močno

¹⁴ Zapisnik posveta je v AIZDG, fasc. 179.

¹⁵ France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana 1968, str. 63, 64, 109—111; Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji, Maribor 1967, str. 639, 640; Miroslav Stiplovšek; Slandrova brigada, Ljubljana Maribor 1971, str. 15, 17 in 18; Lojze Požun, Revirska četa leta 1941, Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, 1961 št. 1—2, str. 188—191; Ivan Ferlež, Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, Ljubljana 1972, str. 260.

¹⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, Ljubljana 1962, dok. št. 151, str. 327—328.

¹⁷ Zapisnik zasiljanja Stanislava Brunška, arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani (navajam ARSNZ).

¹⁸ Izjava Toneta Ulricha; Izjave Marije Kotnik, Jožeta Menharta in Ivana Marinška, arhiv občinskega odbora Zveze združenj borcev NOV Velenje (navajam AZBB NOV).

¹⁹ Spominsko gradivo o NOB v Ravnah in v Šoštanj, AZBB NOV Velenje.

razmahnilo. Nacistom pa je uspelo, da so proces, ki se je začel spomladi 1942, kmalu zaježili, do konca obravnavanega obdobja pa uničili večino uporniške mreže v Šaleški dolini. O razširjenosti osvobodilnega gibanja in o udarcih, ki jih je okupator zadal temu gibanju, pričajo predvsem hude izgube, ki jih je osvobodilno gibanje utrpelo v obravnavanem obdobju.

ČAS NAJHUJŠEGA OKUPATORJEVEGA NASILJA

V času narodnoosvobodilnega boja je dalo življenje za svobodo štiristo dvainpetdeset oseb iz Šaleške doline. Od tega števila padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja je bilo v 1942. letu sto triinštirideset žrtev za svobodo. V nobenem drugem letu okupacije ni bilo tako velikih izgub. Te izgube pa je utrpelo predvsem osvobodilno gibanje na terenu. Od sto triinštiridesetih oseb, ki so v letu 1942 dale življenje za svobodo, jih je bilo sto triinštrideset ustreljenih ali pa so preminile v koncentracijskih taboriščih. Le deset jih je padlo v boju z okupatorjem. Dejansko pa je število žrtev, ki jih je zahtevalo 1942. leto, še večje, kot smo navedli. Mnogo tistih, ki so jih Nemci aretirali do oktobra 1942. leta, je pomrlo v koncentracijskih taboriščih po letu 1942 in niso upoštevani pri številu izgub v letu 1942.²⁰

Nemci so okoli 12. aprila 1942 v Šoštanjju aretirali štiri osebe, med njimi sestro Fortunata Terčeta iz Št. Florjana, ki je bil 3. aprila 1942 ustreljen. Dne 21. maja 1942 so Nemci aretirali več sodelavcev osvobodilnega gibanja v Škalah.²¹ Najbolj množične aretacije pa so bile v začetku junija in v začetku avgusta 1942. V noči na 2. junij 1942 so nacisti izvedli v Šaleški dolini veliko akcijo (Grossaktion). V Šoštanjju, Velenju in okoliških krajih so aretirali štiriinosemdeset ljudi.²² V navedeni noči Nemci niso aretirali le posameznikov, ampak tudi celotne družine. Tako so npr. v Prelogah aretirali večino družin, ki so sodelovale v osvobodilnem gibanju.²³ Sredi junija so Nemci zopet izvajali aretacije v Šoštanjju in Topolšici. Aretirali so enaindvajset ljudi. Petnajst oseb pa je v času aretacij zbežalo v gozd k partizanom. Gestapovci so zajeli več članov organizacije osvobodilnega gibanja v Topolšici, med njimi Valterja Muhovca, ki je skušal pobegniti, a se mu ni posrečilo. Nemci so nanj streljali in ga hudo ranili.²⁴ Za Muhovca so Nemci že 1941 menili, da sodeluje s partizani.²⁵

Hud udarec je prizadel Šaleško dolino ponovno v začetku avgusta 1942, ko so Nemci aretirali svojce partizanov in do tega dne ustreljenih sodelavcev osvobodilnega gibanja. Navedli smo, da je Steindl že sredi aprila 1942 iz zastraševalnih razlogov napovedal poslabšanje usode svojcev ustreljenih. Aretacije v začetku avgusta 1942 so potekale po vsej Spodnji Štajerski in po navodilih državnega vodje SS Heinricha Himmlerja, ki jih je dodal svojemu ukazu o pomiritvi Gorenjske in Spodnje Štajerske, z dne 25. junija 1942.

²⁰ Življenjepis padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja iz velenjske občine, AZZB NOV Velenje; razglasi šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem in razglasi višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju o streljanjih v Mariboru in v Ceiju v letu 1942, AMNOM.

²¹ Poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 21. maja 1941, AMRC; življenjepis padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja iz Skal, AZZB NOV Velenje.

²² V Škalah so Nemci aretirali Arličeve, po domače Brezovškove, in sicer mater in njene tri sinove, ki so jih Nemci že na domu strašno pretepli.

²³ Poročilo izpostave tajne državne policije v Ceiju z dne 30. junija 1942 komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem. ARSNZ. Marica Trobej iz Šoštanjja navaja v svojem Dnevniku (4. zvezek), da so bile aretacije v noči na 1. in v noči na 2. junij. (Dnevnik hrani Cilka Trobej v Šoštanjju).

²⁴ Gradivo o NOB v Prelogah, AZZB NOV Velenje.

²⁵ Izjava Romana Simonitlja, AZZB NOV Velenje; M. Trobej Dnevnik (5. zvezek); poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 17. julija 1942 izpostavi tajne državne policije v Ceiju, AMRC.

²⁶ Poročilo krajevne skupine Štajerske domovinske zveze Braslovče z dne 10. oktobra 1941 okrožnemu vodstvu Štajerske domovinske zveze v Ceiju, AMRC.

V teh navodilih je bilo med drugim zapisano: »Načeloma je treba moške tiste družine, ki je kriva, uničiti; ženske iz takih družin aretirati in jih odpeljati v koncentracijsko taborišče, otroke pa odstraniti iz njihove domovine in zbrati v kateri pokrajini starega rajha.« Na osnovi Himmlerjevih navodil, ki so izredno poslabšala položaj svojcev ustreljenih in partizanov, so nacisti končali priprave za veliko akcijo proti družinam ustreljenih in partizanov, ki pa so jo pripravljali že prej. Deželni svetnik celjskega okrožja Dorfmeister je 8. julija 1942 ukazal županom svojega okrožja, da mu morajo poslati podatke o vseh osebah, ki so po aprilu 1941 pobegnile ali padle v boju s policijo in z vermani, ter podatke o njihovih ženah, otrocih, vnukih, starših, starih starših, bratih in sestrah. Podatke o svojcih ustreljenih in partizanov pa so nacisti zbirali že pred tem Dorfmeisterovim ukazom. Dne 29. julija 1942 je bilo na sestanku pri šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem sklenjeno, da bodo pričeli aretacije svojcev ustreljenih in partizanov v začetku avgusta. Akcija, v kateri sta orožništvo in policija aretirali družine ustreljenih sodelavcev osvobodilnega gibanja, partizanov in tistih, ki so bili ustreljeni na begu, je potekala od 3. do 6. avgusta 1942.²⁶

V Šaleški dolini so bile aretacije 4. avgusta. Že pri prejšnjih aretacijah je bilo aretiranih več svojcev ustreljenih in v začetku junija 1942 tudi nekaj celotnih družin.

Ohranjena sta seznama oseb, ki so bile aretirane 4. avgusta 1942 v šoštanjski in velenjski občini, a verjetno nista popolna. Po teh seznamih je bilo v Šaleški dolini aretiranih sto triinpetdeset oseb, in sicer v velenjski občini devetinšestdeset, v šoštanjski občini pa štiriinosemdeset.²⁷ Povsem točnega števila aretiranih na osnovi gradiva, ki je na voljo, ni mogoče navesti, še zlasti, ker ima abecedni seznam oseb, ki so bile aretirane na Spodnjem Štajerskem in nato odpeljane v zbirno taborišče v Celje, premalo podatkov in tudi ni popoln.²⁸ Po omenjenih seznamih za šoštanjsko in velenjsko občino je bilo iz Celja izpuščenih od sto triinpetdeset aretiranih le šest oseb. Leta 1943 so skušali sorodniki nekaterih aretiranih svojcev ustreljenih doseči, da bi se lahko vrnili na svoje domove njihovih sorodniki, ki niso bili v koncentracijskih taboriščih (otroci in osebe, stare nad 55 let). Deželni svetnik Dorfmeister in okupatorski oblastniki v Šaleški dolini so vrnitvi nasprotovali. Šoštanjski župan Hubert Hauke je v zvezi s prošnjo Mihaela Škruba iz Raven zapisal, da vrnitev svojcev ustreljenih v domovinsko občino ni zaželena. Dorfmeister je še bolj odločno nasprotoval vrnitvi aretiranih oseb.²⁹

Vsi vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze v celjskem okrožju so morali po izvedeni aretacijski akciji do 17. avgusta 1942 sporočiti Dorfmeistru podatke o družinah, ki so bile kljub njihovim ugovorom aretirane, in o družinah, ki niso bile aretirane, a so vodje krajevnih skupin predlagale njihovo odstranitev.³⁰

Nacisti so v zvezi z množičnimi aretacijami v začetku avgusta 1942 pričakovali velik odmev te akcije med prebivalstvom ter so takoj po končani

²⁶ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 24–26; Tone Ferenc, Načistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor 1968, str. 347–352; Stane Terčak, Ukradeni otroci, Ljubljana 1973, str. 62–75; okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 8. julija 1942, AIZDG, fasc. 180.

²⁷ Seznam na območju orožniške postaje Šoštanj dne 4. avgusta 1942 aretiranih svojcev ustreljenih in pobeglih in seznam prijelih oseb v aretacijski akciji 4. avgusta 1942 na območju velenjske občine, AMNOM. Prvi seznam je sestavila orožniška postaja Šoštanj, pri velenjskem seznamu pa sestavljalec ni naveden.

²⁸ Seznam aretiranih oseb je v AMNOM.

²⁹ Dopis župana mestne občine Šoštanj z dne 10. maja 1943 deželnemu svetniku okrožja Celje, AIZDG, fasc. 180; dopis deželnega svetnika Dorfmeistera iz marca 1942 šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, zgodovinski arhiv Celje.

³⁰ Strogo zaupna okrožnica okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Celje iz avgusta 1942, AIZDG, fasc. 4.

akciji pričeli zbirati poročila o razpoloženju prebivalstva. Takih poročil za Šaleško dolino nismo našli, je pa ohranjeno poročilo za občino Prebold v Savinjski dolini. Zunanja izpostava komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem v Preboldu je poročala, da je bilo prebivalstvo po aretacijah zelo potrto.³¹ Komandant varnostne policije in varnostne službe Lurker je, vsekakor na osnovi poročil, ki jih je dobil, sredi septembra 1942 trdil, da so aretacije svojcev ustreljenih in partizanov, ki so bile izvedene na njegovem službenem območju po Himmlerjevem ukazu, pokazale dober uspeh in da so mnoge prestrašile ter jih odvrnile od tega, da bi šli v gozdove.³²

Množične aretacije v juniju in začetku avgusta ter vedno novi razglasi o ustrelitvah z imeni številnih Šalečanov so tudi v Šaleški dolini ustvarili težko ozračje in preplah. Po aretacijah v začetku junija je Marica Trobejeva iz Šoštanja zapisala v svoj Dnevnik: »Kako vse to trga naše živce, ubija našo voljo, uničuje naše zdravje. Oh, le predolgo ne več, ker mi ne vzdržimo dalje, kako smo utrujeni do smrti.« Po aretacijah v začetku avgusta pa je zapisala tole: »In Bog je neskončno milostljiv in usmiljen! Kje si sedaj, čemu se skrivaš. Ni pomoči od nikoder.« Zapisala pa je tudi: »Kmetje govore, ko gredo mimo plakatov: glejte, naši novi svetniki in mučeniki...«³³

Po aretacijah svojcev ustreljenih in partizanov v začetku avgusta je bilo iz Šaleške doline do 4. novembra 1942 ustreljenih še štirinajst oseb. Svojci tistih, ki so bili ustreljeni v drugi polovici 1942, so bili aretirani 15. avgusta, 3. oktobra in po zadnjem streljanju 1942, 4. novembra.³⁴ Tudi iz Šaleške doline so aretirali večino svojcev ustreljenih, vendar nimamo natančnih podatkov o tem, koliko jih je bilo aretiranih 15. avgusta 1942 in koliko so jih nacisti poslali iz Celja v taborišča. Na seznamu oseb, ki so jih 6. oktobra odpeljali iz zbirnega taborišča v Celju, je iz Šaleške doline vpisana le Ana Šoln iz Šoštanja.³⁵ Dne 7. novembra sta bili v Šaleški dolini aretirani dve družini ali osem oseb.³⁶

Le nekaj družin svojcev ustreljenih in partizanov so Nemci izpustili iz Celja. Najhujša usoda je zadela družine, ki so bile aretirane avgusta 1942. V Celju so nacisti ločili otroke od staršev. Osebe med 18. in 55. letom starosti so poslali v koncentracijska taborišča, starejše ljudi pa v razna taborišča na Bavarsko, otroke v taborišče Frohnleiten pri Gradcu in od tam v razna taborišča. Otroke do tretjega leta starosti z dobro rasno oceno so poslali v domove organizacije Lebensborn, ki je bila podrejena državnemu vodji SS Himmlerju. Iz teh domov so ugrabljene otroke lahko dobile nemške družine v posvojitve.³⁷

Postopek s svojci ustreljenih se je spremenil po streljanju 2. oktobra 1942. To pot nacisti v Celju niso ločili otrok od staršev.³⁸

Od svojcev talcev in partizanov, ki so bili 1942. leta aretirani v Šaleški dolini, jih je 59 preminilo v nemških taboriščih. Večina otrok ustreljenih se je po koncu vojne vrnila v domovino. Še do danes pa ni znana usoda Marije Rednak, rojene 1. februarja 1940, in Martina Janežiča, rojenega 9. avgusta

³¹ Poročilo zunanje izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem v Preboldu z dne 7. avgusta 1942 komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem v Celju, ARSNZ.

³² Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 15. septembra 1942, objavljeno v: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I, Ljubljana 1970, str. 391–392.

³³ M. Trobej, Dnevnik 4. in 5. zvezek.

³⁴ Glej opombo 20.

³⁵ Seznam je v AVNOM, fond pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva.

³⁶ Seznam je v AIZDG, fasc. 158.

³⁷ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 25–26; Terčak, Ukradeni otroci, str. 105–107.

³⁸ Zapisnik štabnega pogovora dne 3. oktobra 1942, AMNOM.

1941, iz Št. Ilja pri Velenju. Očeta teh dveh otrok Rafael Rednak in Martin Janežič sta bila vključena v eno od uporniških skupin v Št. Ilju ter sta bila aretirana v začetku junija 1942. Rednak je bil že 8. junija ustreljen, mati Marija je preminila v koncentracijskem taborišču. Martin Janežič in njegova žena Marija sta preminila v koncentracijskem taborišču. Franc Janežič, brat Martina, pa je bil ustreljen 8. junija 1942. Po vojni se je od obeh družin vrnila v domači kraj le sedemletna Ivica Rednak in zato ni nihče intenzivno poizvedoval za otrokoma, ki se nista vrnila. Najbolj verjetno je, da sta bila oba v Nemčiji posvojena, ker obvestil o njuni smrti ni bilo.³⁹

Iz doma Lebensborna v Kahren-Sahlicu je Otto Uebe, član nacistične stranke od 1932. leta, dobil Matevža Podvinška iz Gaberk pri Šoštanju in ga posvojil. Otrok, ki je bil avgusta 1942, ko so ga v Celju ločili od staršev, star deset mesecev, je bil potem, ko ga je Uebe posinovil, registriran v Bayreuthu pod imenom Wolfgang Uebe. Po osvoboditvi je njegovemu očetu Matevžu Podvinšku, ki se je vrnil iz Auschwitza, uspelo, da so mu konec 1947. leta vrnilo sina, ki mu je mati umrla februarja 1943 v Auschwitzu.⁴⁰

V Nemčiji je bil med vojno posvojen tudi Ivan Pirečnik iz Šoštanja, rojen 1941. leta. Njegov oče Ivan je bil ustreljen 27. decembra 1941, njegovo družino so Nemci aretirali 4. avgusta 1942. Žena ustreljenega Pirečnika Pavla je po koncu vojne, ko se je vrnila iz koncentracijskega taborišča, pričela iskati svojega otroka. Malega Ivana Pirečnika je posvojil Gustav Siersch. Ivan Pirečnik je postal Dietrich Siersch. Ameriško sodišče v Frankfurtu je na prvi razpravi odločilo, naj ostane Ivan Pirečnik v varstvu Gustava in Josephine Siersch. Sledili so številni protesti iz Jugoslavije. Na ponovni obravnavi v Frankfurtu 24. septembra 1952 je apelacijsko sodišče ameriške visoke komisije prisodilo Ivana njegovi pravi materi, potem se je vrnil v Šoštanj.⁴¹

Povsem izjemno usodo je doživela Milka Ježovnik (rojena 1928) iz Plešivca. Potem ko so Nemci 7. aprila 1942 ustrelili njenega očeta in nato 15. avgusta še mater, so ostali le štirje otroci, ki so jih Nemci aretirali. Zaplenujeno posestvo je upravljalo višje oskrbnišтво Velenje — Šoštanj. Višji oskrbnik Matthias Lehnart je hotel posvojiti Ježovnikovo hčerko. Vzel je najprej Štefanijo (rojeno 1936), ki pa je hotela k svojima bratoma in sestri. Le-ti so bili iz taborišča Frohnleiten odpeljani v taborišče Saldenburg in nato v Kastel. Lehnart je ustregel Štefkinu prošnji in nato dosegel, da je dobil iz taborišča njeno sestro Milko, ki je ostala pri njem do konca vojne. Posvojil jo je torej človek, ki je upravljal posestvo njenih ustreljenih staršev in z njim je nekaj časa ostala v domači dolini.⁴²

Leto 1942 je hudo prizadelo številne družine. Poleg svojcev ustreljenih in partizanov je v koncentracijskih taboriščih pomrlo še dosti drugih, ki so bili aretirani v obravnavanem obdobju. Od nekaterih družin se ni nihče vrnil. Najbolj pa pričajo o nacističnem nasilju in o izgubah, ki jih je utrpelo osvobodilno gibanje v Šaleški dolini, podatki o pripadnikih narodnoosvobodilnega gibanja, ki so jih Nemci ustrelili. Ti podatki znatno ponazarjajo tudi strukturo osvobodilnega gibanja v njegovem najtežjem obdobju. Od 3. aprila do 4. novembra 1942 je bilo v Mariboru in Celju ustreljenih dvainsedemdeset oseb iz Šaleške doline. Nekaj podatkov o ustreljenih smo že navedli, ko smo obravnavali aretacije. Tu navajamo zaradi pregleda podatke o vseh:

³⁹ Življenjepis padlih borecev in žrtev fašističnega nasilja iz Št. Ilja pri Velenju, AZBB NOV Velenje; Slava Kralj, Kronika Št. Ilja pri Velenju, AZBB NOV Velenje.

⁴⁰ Izjava Matevža Podvinška (starejšega), AZBB NOV Velenje; življenjepis padlih borecev in žrtev fašističnega nasilja iz Gaberk pri Šoštanju, AZBB NOV Velenje; Terčak, Ukradeni otroci, str. 242—245.

⁴¹ Terčak, Ukradeni otroci, str. 389—394.

⁴² Edo Ježovnik, ustni vir. E. Ježovnik danes gospodari na domačem posestvu.

Tek. št.	datum ustrelitve	ime in priimek	leto rojstva	poklic	stalno prebivališče pred aretacijo
1.	3. april 1942	Božo Mravljak	1917	trgovski pomočnik	Šoštanj
2.	3. april 1942	Fortunat Terče	1903	kmet	Št. Florjan
3.	7. april 1942	Ivan Ahac	1910	jamski nadzornik	Stara vas
4.	7. april 1942	Anton Kregar	1912	elektrikar	Stara vas
5.	7. april 1942	Božidar Klemenc	1908	inženir	Škale
6.	7. april 1942	Rafael Petrič	1907	jamski nadzornik	Škale
7.	7. april 1942	Franc Stare	1915	rud. inž.	Škale
8.	7. april 1942	Ivan Oštir	1904	delavec	Kavče
9.	7. april 1942	Ivan Skornšek	1920	delavec	Gaberke
10.	11. april 1942	Ignac Hriberšek	1912	delavec	Ravne
11.	11. april 1942	Martin Ježovnik	1894	kmet	Plešivec
12.	27. april 1942	Ludvik Friškovec	1908	delavec	Ravne
13.	27. april 1942	Blaž Perbil	1913	uslužbenec	Velenje
14.	13. maj 1942	Ivan Pergovnik	1922	gradbeni tehnik	Topolšica
15.	13. maj 1942	Edvard Stropnik	1915	delavec	Škale
16.	21. maj 1942	Jože Menih	1911	kmečki sin	Lokovlca
17.	21. maj 1942	Ivo Svet	1905	uslužbenec	Šoštanj
18.	8. junij 1942	Franc Arlič	1907	uslužbenec	Škale
19.	8. junij 1942	Franc Friškovec	1906	rudar	Škale
20.	8. junij 1942	Jože Uršič	1894	rudar	Škale
21.	8. junij 1942	Rudolf Arlič	1905	kmet	Plešivec
22.	8. junij 1942	Jože Marolt	1884	kmet	Plešivec
23.	8. junij 1942	Karel Volk	1909	kmečki sin	Plešivec
24.	8. junij 1942	Simon Blatnik	1887	trgovec	Stara vas
25.	8. junij 1942	Franc Deberšek	1919	mizarski pomočnik	Pesje
26.	8. junij 1942	Edvard Kralj	1924	rezbar	Preloge
27.	8. junij 1942	Andrej Martinšek	1883	kmet	Preloge
28.	8. junij 1942	Ivan Stropnik	1896	kmet	Preloge
29.	8. junij 1942	Ivan Stropnik	1922	kmečki sin	Preloge
30.	8. junij 1942	Ivan Langus	1884	trgovec	Šoštanj
31.	8. junij 1942	Anton Skornšek	1912	delavec	Gaberke
32.	8. junij 1942	Lovrenc Škruba	1880	kmet	Ravne
33.	8. junij 1942	Franc Škruba	1920	kmečki sin	Ravne
34.	8. junij 1942	Ivan Tajnik	1909	delavec	Ravne
35.	8. junij 1942	Franc Janežič	1909	kmečki sin	Silova
36.	8. junij 1941	Rafael Rednak	1909	mizar	Silova
37.	23. junij 1942	Jože Arlič	1921	kmečki sin	Škale
38.	23. junij 1942	Stanislav Arlič	1909	kmečki sin	Škale
39.	23. junij 1942	Martin Stropnik	1917	zidar	Škale
40.	23. junij 1943	Franc Camlek	1920	rudar	Pesje
41.	23. junij 1942	Rudolf Kaligaro	1920	rudar	Pesje
42.	23. junij 1942	Ivan Vajthauzer	1921	klepar. pomočnik	Pesje
43.	23. junij 1942	Anton Kovač	1920	kovaški pomočnik	Šoštanj
44.	23. junij 1942	Franc Pevcin	1923	elektrikar	Šoštanj
45.	22. julij 1942	Nikolaj Marolt	1890	uslužbenec	Šoštanj
46.	22. julij 1942	Ferdinand Simonič	1901	uslužbenec	Šoštanj
47.	22. julij 1942	Ivanka Srebotnik	1899	gospodinja	Šoštanj
48.	22. julij 1942	Franc Leskošek	1918	ključavničar	Topolšica
49.	22. julij 1942	Jože Leskošek	1909	ključavničar. pom.	Topolšica
50.	22. julij 1942	Ivan Sovič	1906	drevesničar	Ravne
51.	22. julij 1942	Mihael Tajnik	1905	kmet	Ravne
52.	22. julij 1942	Ana Venek	1904	gospodinja	Pesje
53.	22. julij 1942	Ivan Volk	1907	ključavničar	Pesje
54.	30. julij 1942	Franc Križnik	1896	uslužbenec	Šoštanj
55.	30. julij 1942	Frančiška Leskošek	1911	poljedelska delav.	Topolšica
56.	30. julij 1942	Valentin Goličnik	1902	kmet	Bele vode
57.	30. julij 1942	Viktor Medved	1921	kmečki sin (tesar)	Ravne
58.	30. julij 1942	Rudolf Vošnjak	1917	trgovski pomočnik	Škale
59.	15. avgust 1942	Rado Čepelnik	1916	trgovski pomočnik	Velenje
60.	15. avgust 1942	Jože Berložnik	1920	godbenik	Pesje

Tek. št.	datum ustrelitve	ime in priimek	leto rojstva	poklic	stalno prebivališče pred aretacijo
61.	15. avgust 1942	Karel Kodrun	1922	ključavničar. pom.	Podgorje
62.	15. avgust 1942	Alojzija Ježovnik	1902	kmetica	Plešivec
63.	15. avgust 1942	Ivana Muršič	1907	farmaceutska pom.	Šoštanj
64.	15. avgust 1942	Alojz Verhovnik	1922	brivski pomočnik	Šoštanj
65.	15. avgust 1942	Artur Verhovnik	1923	klepar	Šoštanj
66.	15. avgust 1942	Ivan Volk	1920	kmečki sin	Šoštanj
67.	2. oktober 1942	Valter Muhovec	1919	gozdar	Šoštanj
68.	2. oktober 1942	Slavko Soln	1923	delavec	Šoštanj
69.	2. oktober 1942	Kacijan Nadvežnik	1908	krojač	Lokovica
70.	2. oktober 1942	Franc Potočnik	1922	kmečki sin	Ravne
71.	4. november 1942	Konrad Potočnik	1892	kmet	Cirkovce
72.	4. november 1942	Ivan Žnidar	1913	kmečki delavec	Skale

Največ žrtev je bilo v juniju (sedemindvajset) in juliju (štirinajst). Če upoštevamo še množične aretacije v noči na 2. junij in aretacije 4. avgusta, lahko trdimo, da je okupator večino odporniške mreže v Šaleški dolini razbil že do začetka avgusta 1942 in da je z aretacijami po začetku avgusta odkrival in uničeval, kar je še ostalo. Največ ustreljenih je bilo iz Šoštanja: štirinajst. Po številu ustreljenih sledijo drugi kraji takole: Skale z dvanajstimi ustreljenimi, Ravne z devetimi, Pesje s sedmimi, Plešivec s petimi, Preloge in Topolšica s po štirimi, Stara vas s tremi, Lokovica, Gaberke, Velenje in Silova s po dvema ustreljenima ter Bele vode, Št. Florjan, Podgorje, Kavče in Cirkovce s po enim ustreljenim. Iz območja tedanje velenjske občine je bilo ustreljenih osemintrideset oseb, iz šoštanske pa štiriintrideset. Krajevni izvor ustreljenih priča, da je bilo osvobodilno gibanje tudi še v letu 1942 močno navezано na kraje, kjer je bila Komunistična partija Slovenije že pred vojno najmočnejše zasidrana (Šoštanj, Pesje, delno pa velja to še za Skale in Preloge). Med ustreljenimi je bilo več takih, ki so bili že pred vojno člani KPS in Zveze komunistične mladine Jugoslavije ali pa so s komunisti sodelovali, največ pa tistih, ki so se vključili v osvobodilno gibanje 1941 in spomladi 1942 ter pred vojno niso delovali v levičarskem gibanju. Med ustreljenimi je bilo največ delavcev in kmetov, med delavci pa je bilo več takih, ki so imeli manjše posestvo.⁴³

Ohranjenih je enajst poslovnih pisem Šalečanov, ki so bili 1942 ustreljeni v Mariboru in v Celju. Valter Muhovec iz Šoštanja je naročil svoji materi: »Vsadi smrekco, da se bo videlo na Smrekovec in planine. Pozdravi v mojem imenu polja, gozdove in planine.« To je bil pozdrav Šaleški dolini. O hudih časih priča pismo Slavka Šolna iz Šoštanja, ki ni imel doma nikogar več in je svoje poslednje pismo poslal sosedu Ferdu Tajniku. Zapisal je: »Ker

⁴³ Podatki o ustreljenih temeljijo na razglasih šefa civilne uprave na Spodnjem Stajerskem (do 13. maja 1942) in višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju Ervina Rösenerja o streljanjih v Mariboru in v Celju v letu 1942 v AMNOM in na življenjepisih padlih borev in žrtev fašističnega nasilja v AZZB NOV Velenje.

Pri navajanju podatkov o ustreljenih nismo upoštevali Vladimirja Jana, Alojza Tamšeta in Ivana Krautbergerja. Vladimir Jan, rudarski inženir iz Skal, je pred aretacijo živel v Trbovljah. Ustreljen je bil 11. aprila 1942. Alojz Tamše iz Gaberk pri Šoštanju je bil pred aretacijo zaposlen kot hlapec pri kmetu Podvratniku v Skornem (v tistem delu Skorna, ki je spadal v občino Smartno ob Paki).

Z družino svojega gospodarja se je 1941 vključil v osvobodilno gibanje. Nemel so ga skupaj z njegovim gospodarjem ustrelili v Mariboru 21. maja 1942. Za Ivana Krautbergerja, ki je bil ustreljen 13. maja 1942, so Nemci navedli na razglasu Šoštanj za njegovo bivališče. Krautberger je bil v Šoštanju zaposlen le kratek čas. Doma je bil iz St. Janža pri Dravogradu. Upoštevali pa smo Ivana Sveta, kljub temu, da je na razglasu navedeno Celje za kraj njegovega bivališča. Svet je bil v Celju le v službi, stanoval pa je v Šoštanju.

nimam več koga drugega, pa napišem Tebi poslednje vrstice v slovo«⁴⁴ Šolnova mati, ki se je po koncu vojne vrnila iz taborišča in je med vojno izgubila štiri sinove in hčerko, je 1957. leta izjavila: »Sedaj nisem več mama. Mama sem bila, ko sem imela še vse štiri sinove. Nemci so mi vse pobili in sedaj me samo še kličejo mama, v resnici pa to nisem več. To me boli!«⁴⁵

Več družin je bilo zelo prizadetih. Od Arličeve (po domače Brezovškove) kmečke družine v Škalah je mati Frančiška 1942 preminila v Auschwitzu. Njeni sinovi Franc, Jože, Rudolf in Stanko so bili 1942 ustreljeni. V nekaj primerih sta bila ustreljena po dva iz ene družine. Od Leskovškove družine v Topolšici so bili ustreljeni trije. Kmet Lovrenc Škruba in njegov sin Franc sta bila ustreljena istega dne. Lovrenčeva žena, njeni trije sinovi in hčerka so preminili v koncentracijskem taborišču. Od številnih družin sta vojno preživele le po eden ali dva člana. Med ustreljenimi iz Šaleške doline je bilo tudi pet žena.⁴⁶

Udarci, ki jih je okupator od maja do jeseni 1942 zadal osvobodilnemu gibanju v Šaleški dolini, so bili tako hudi, da so za nekaj časa zavrli razmah osvobodilnega gibanja. Na terenu so ostali le redki sodelavci osvobodilnega gibanja in le redke postojanke pri kmetijah po okoliških vaseh ter še bolj redke v središčih Šaleške doline. Položaj je bil še težavnejši, ker so Nemci razbili tudi organizacijo Osvobodilne fronte na območju Šmartnega ob Paki in v Št. Andražu pri Velenju. Ob novem vzponu osvobodilnega gibanja spomladi in poleti 1942 so bili osvobodilno gibanje v Šaleški dolini in še zlasti šaleški partizanski enoti močno povezani s postojankami osvobodilnega gibanja v Št. Andražu in na območju Šmartnega ob Paki. Na območju Šmartnega ob Paki so pričeli Nemci rušiti organizacijo osvobodilnega gibanja sredi aprila 1942, ko sta bila aretirana učiteljica Mileva Zakrajšek, sekretarka organizacije KPS v Šmartnem ob Paki, in član odbora OF Ivan Steblovnik. Sledile so obsežne aretacije, ki so zajele okoli osemdeset ljudi. Dne 13. aprila 1942 je bil aretiran Ivan Podvratnik iz Skornega, pri katerem je bila pomembna postojanka. Do srede aprila je bilo na območju Šmartnega ob Paki aretiranih devetindvajset oseb,⁴⁷ v noči na 29. maj 1942 pa dvaintrideset oseb. Kmet Franc Turinek, pri katerem so prezimovali savinjski partizani, je skušal pobegniti, a je bil pri tem smrtno ranjen.⁴⁸ V noči na 12. junij 1942 je gestapo znova udaril na območju Šmartnega ob Paki. Aretiranih je bilo sedemindvajset oseb. Kmet Ivan Kurmanšek je bil pri poskusu pobeга hudo ranjen in je nato umrl.⁴⁹ V noči na 12. junij so bile obsežne aretacije tudi v mozirski občini, aretiranih je bilo trideset oseb.⁵⁰ Od aprila do avgusta 1942 je bilo z območja Šmartnega ob Paki ustreljenih dvainštirideset ljudi, od tega kar osem žensk. Mileva Zakrajšek je preminila v celjskih zaporih, dva pa sta bila smrtno ranjena ob aretaciji, druge aretirane so poslali v koncentracijsko

⁴⁴ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 105, 113–114, 128, 178, 238, 251, 274, 345–347 in 363.

⁴⁵ Izjava je v AZZB NOV Velenje. Objavljena je bila tudi v delu: Slovenke v narodno-osvobodilnem boju I, Ljubljana 1970, str. 421–422.

⁴⁶ Glej opombo 43.

⁴⁷ Nedatirano poročilo izpostave tajne državne policije Celje, ARSNZ (gre za opis dejavnosti uradnika celjske izpostave tajne državne policije Herberta Augustina); poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 19. aprila 1942 poveljniku redarstvene policije Alpenland, AMRC; poročilo orožniške postaje Smartno ob Paki z dne 22. aprila 1942 orožniškemu okrožju v Celju, AMRC; Terčak, Ukradeni otroci, str. 57.

⁴⁸ Poročilo orožniške postaje Smartno ob Paki z dne 9. maja 1942 komandantu orožništva pri šefu civilne uprave na Spodnjem Stajerskem, AMRC; poročilo rezervne policijske čete Wien z dne 9. maja 1941. leta 72. rezervnemu policijskemu bataljonu; poročilo izpostave tajne državne policije v Celju z dne 29. maja 1942 komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Stajerskem, AIZDG, fasc. 178.

⁴⁹ Poročilo orožniške postaje Smartno ob Paki z dne 12. maja 1942 deželnemu svetniku za okrožje Celje, AMRC.

⁵⁰ Poročilo orožniške postaje Mozirje z dne 12. junija 1942 komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Stajerskem, AMRC.

taborišče. V začetku avgusta 1942 so bili aretirani svojci do tedaj ustreljenih, kolikor jih niso aretirali že prej.⁵¹ V Št. Andražu, kjer je bil spomladi 1942 zelo aktiven odbor OF, so Nemci zaradi izdaj aretirali večino sodelavcev osvobodilnega gibanja in so nato enajst kmetov in kmečkih sinov ustrelili.⁵²

Z aretacijami v Šaleški dolini in na sosednjih območjih so bile prekinjene zveze osvobodilnega gibanja, uničene so bile vse organizirane uporniške skupine in tudi odbori OF, ki so se pojavili. Torej organizirane mreže osvobodilnega gibanja ni bilo več. Posledica nemškega nasilja je bila tudi ta, da se je zopet zmanjšalo število slovenskega prebivalstva v Šaleški dolini, povečalo pa se je število Nemcev. Premoženje talcev in partizanov je bilo zaplenjeno in dano na voljo državnemu komisarju za utrjevanje nemštva. Ko so izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem zbirale podatke o svojcih ustreljenih, so morale zbrati tudi podatke o njihovem premoženju. Urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru je sproti sestavljal kartoteke ustreljenih, njihovih svojcev in zbiral podatke o njihovem premoženju. V celjskem okrožju je zaplembo premoženja ustreljenih in partizanov izvedla celjska izpostava pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. V Šaleški dolini je okupator na zaplenjena posestva ustreljenih in partizanov v Šoštanj, Prelogah, Pesju in delno v Škalah naselil Nemce iz Bukovine. Na zaplenjena posestva v okoliških krajih pa si okupator ni upal naseliti svojih ljudi, ampak so postavili oskrbnike. Ta posestva so bila podrejena višjemu oskrbništvu Šoštanj — Velenje s sedežem v Šmartnem pri Velenju. Nekaj zaplenjenih posestev v dolini so Nemci predali izdajalcem, ki so se umaknili pred partizani iz okoliških krajev.⁵³

Nacisti so se dobro zavedali pomena terenske organizacije osvobodilnega gibanja. Komandant varnostne policije in varnostne službe na Štajerskem Otto Lurker je sredi septembra 1942 zapisal: »V boju proti tolпам je treba pripisovati kar največji pomen terenski organizaciji, kajti ta je njihova hrbtenica, in v boju proti tolпам lahko dosežemo trajne uspehe le, če se nam povsem posreči razbiti terensko organizacijo.«⁵⁴

V Šaleški dolini so Nemci 1942. leta dosegli velike uspehe v boju proti terenski organizaciji osvobodilnega gibanja, a kljub temu sta okupatorja in njihove pomagače tudi v tem za osvobodilno gibanje najtežjem obdobju prevzemala negotovost in strah. To je bila predvsem posledica partizanskih akcij na šaleškem območju. V letu 1943 je prišlo do novega razmaha osvobodilnega gibanja, ki je do spomladi 1944 preraslo v množični upor proti nacističnemu okupatorju.

⁵¹ Razglasil šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem in višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju o streljanju v Mariboru in v Celju v letu 1942, AMNOM; življenjepisi padlih borev in žrtev fašističnega nasilja iz Šmartnega ob Pakli in okolice, AZZB NOV Velenje.

⁵² Kronika šole Št. Andraž od 1941—1945, prepis v AMNOM; zapisnik zaslišanja Stanislava Brunška z dne 11. decembra 1942, ARSNZ; razglasil šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem in višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju o streljanju v Mariboru in Celju 1942. leta.

⁵³ Poslovilna pisma žrtev za svobodo, str. 23—24; dopis izpostave pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Celju z dne 12. junija 1942 Karlu Wlstanu v Šoštanju, AMNOM; poročilo vodje izpostave zemljiškega urada (Bodenamta) v Celju z dne 5. avgusta 1942 (Bodenamt je bil v okviru urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva).

⁵⁴ Poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 13. septembra 1942, objavljeno v delu: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I, str. 391.

VERLUSTE DER BEFREIUNGSBEWEGUNG IN ŠALEŠKA DOLINA VOM ENDE
MÄRZ BIS ZUM ANFANG OKTOBER 1942

Zusammenfassung

Der Zeitabschnitt von Ende März bis Anfang Oktober 1942 war der schwerste im Befreiungskampf in Šaleška dolina. Dem nazistischen Okkupator gelang in dieser Zeit die Zerreissung des grössten Teiles des Widerstandsnetzes von Šaleška dolina. In der Zeit des Befreiungskampfes gaben 452 Personen ihr Leben für die Freiheit. 143 dieser Kämpfer und Opfer des faschistischen Terrors fielen im Jahr 1942. In keinem anderen Jahr der Okkupation und des Befreiungskampfes gab es so grosse Verluste. Vor allem in der Bodenorganisation verlor der Befreiungskampf so viele Kämpfer. Von 143 Personen die im Jahr 1943 ihr Leben für die Freiheit gaben, wurden 133 entweder nach der Verhaftung erschossen oder verschieden in Konzentrationslagern. In 1942 töteten die Nazis in Celje und Maribor 76 Personen aus Šaleška dolina. Die tatsächliche Zahl der Opfer, die das Jahr 1942 forderte, ist aber noch grösser als die oben angegebene, weil viele der bis Oktober 1942 von den Deutschen verhafteten Personen nach 1942 in Konzentrationslagern starben und bei den Verlustzahlen für 1942 nicht berücksichtigt sind.

Auch in dieser schwersten Zeit für die Befreiungsbewegung fühlte sich der Okkupator in Šaleška dolina unsicher und war verängstigt. Das vor allem wegen der Partisanenaktionen die im Gebiet von Šaleška dolina die B Gruppe des 1. steirischen Bataillons (Šaleška Gruppe), die Šaleška Kompanie des 1. steirischen Bataillons, die 2. Kompanie (Savinjska) des 1. steirischen Bataillons, die 1. Kompanie des 1. steirischen Bataillons und das 1. Bataillon der Savinjska Abteilung der II. Gruppe der Abteilungen das zur 3. Kompanie des Pohorski Bataillon wurde, durchführten. Der Okkupator musste im behandelten Zeitabschnitt seine Kräfte in Šaleška dolina stärken. Seinen Eindeutschungsaktionen blieb der Erfolg versagt.

POROČILA

Vladimir Bračič, Ptujsko polje, historično socialnogeografska študija. Založba Obzorja Maribor, 1975. 218 strani, 12 kart, 1 skica, 6 kartogramov, 3 diagrami, 47 tabel, 22 fotografij. Knjižna zbirka pedagoške akademije Maribor. I. zvezek. Izdala katedra za geografijo.

Z Bračičevim Ptujskim poljem je na zemljevidu nepreučeni ali premalo preučeni področij Slovenije izginila še ena bela lisa. Slovenska geografija je bogatejša za monografijo, ki nas popelje skozi zgodovinski razvoj pokrajine, prikaže medsebojni splet dejavnikov naravnega okolja in družbenega razvoja, njihov vpliv na zunanjo podobo in specifično gospodarsko ter socialno strukturo. In čeprav je slovenska geografija v zadnjem desetletju prešla bolj kot doslej na preučitev socialnoekonomskih procesov, ki zadevajo širši slovenski prostor, ne moremo mimo spoznanja o pomembnosti monografskih raziskav posameznih slovenskih pokrajin. Študija, kot nam jo je predstavil Bračič, namreč zelo uspešno dopolnjuje sedanje predstave o družbenogeografskih procesih v severovzhodni Sloveniji, jih v mnogočem korigira, hkrati pa opozarja na nujnost njihovega ponovnega ovrednotenja. Velika razvojna dinamičnost slovenske družbe je prinesla tudi v naše agrarne pokrajine celo vrsto pomembnih pojavov, ki izredno hitro preoblikujejo njihov nekdanji tradicionalni videz. Med njimi je na Ptujskem polju ob napredujoči deagrarizaciji in urbanizaciji v ospredju vprašanje sodobne obdelave zemlje, odpira pa se tudi cela vrsta socialnih in ekonomskih problemov. Prav zato bi si želeli podobnih monografskih preučitev še za nekatere vzhodnoslovenske pokrajine, med njimi za Dravinjske gorice, precejšen del osrednjih in zahodnih Slovenskih goric, Mursko polje in Prekmurje.

Po metodološkem obravnavanju nas Ptujsko polje močno spominja na delo istega avtorja, na Vinorodne Haloze, vsebinsko pa daje študiji s svojevrstno oznako poglobljen pogled na zgodovinski razvoj pokrajine. Slednje je poudarjeno že v samem podnaslovu, ki opredeljuje historično socialnogeografski značaj študije. Do takšnega koncepta je avtorja prav gotovo privedel njegov posluš za historične razvojne dejavnike, ki smo ga spoznali ne le v Vinorodnih Halozah, kjer se je posebej posvetil problemu viničarstva, temveč tudi v nekaterih kasnejših avtorjevih prispevkih.

Delo je razdeljeno na tri skupine poglavij. V prvi obravnava avtor naravno pokrajino, v drugi zgodovinski in socialnogeografski razvoj pokrajine do izteka druge svetovne vojne, medtem ko zadeva tretji sodobne družbenoekonomske odnose in spremembe po njej.

Elemente naravne pokrajine obravnava avtor z vidika njihovega vpliva na razporeditev kulturnih kategorij in izrabe tal. Pri tem se podrobneje zastavlja ob gradnji HE Formin, ki bo bistveno spremenila podobo pokrajine in način življenja. Možnost poplav se bo močno zmanjšala, veliko površin pa bo mogoče meliorirati.

Iz zgodovinskega pregleda študije lahko razberemo za socialnogeografski razvoj pokrajine nekatera zelo pomembna dejstva. Posebno dragocena je avtorjeva preučitev imenjskih cenitev iz leta 1542, na osnovi katere postavlja tezo, da so vsa danes znana naselja na Ptujem polju obstajala že takrat, zasnovana pa je bila tudi njihova sedanja velikost. Iz preučitve imenjskih cenitev so obenem dobro razvidne socialna in gospodarska struktura kmetijske srenje, poreklo in število prebivalstva ter upravna razdelitev.

Z analizo franciscejskega katastra predstavlja avtor podobo pokrajine v prvi polovici preteklega stoletja, razmerje med posameznimi kulturnimi kategorijami in socialnopošestne razmere. Ugotavlja relativno slabo zemljiško pomešanost, počasno spreminjanje kulturnih kategorij ter močno socialno razslojenost vašeke srenje na kajžarje in velike kmete.

V posebnem poglavju razgrinja avtor razvoj gospodarstva, prebivalstva in hiš v obdobju od 1830 do 1940. Zemljiška odveza je pospešila gospodarski razvoj, hkrati pa so pričeli prehajati haloški vinogradi v roke Poljancev. Narasčanje prebivalstva je bilo na Ptujem polju v primerjavi z vinorodnimi predeli zmerno, saj kažejo podatki na nenehno izseljevanje, predvsem v Ptuj, Maribor, Gradec in druga štajerska mesta.

Podrobna analiza splošnih družbenih in gospodarskih gibanj po letu 1945 in njihovi geografski učinki sestavljajo drugo polovico Bračičeve študije. Iz procesa socializacije kmetijstva, strukture gospodinjstev po gospodarski dejavnosti in socialnopošestnih skupin, značaja rastlinske in živinorejske proizvodnje, zemljiških kategorij leta 1969 ter zemljiške pomešanosti elementov, ki jih avtor funkcionalno izvrednoti v času in prostoru, izhaja cela vrsta aktualnih ugotovitev. Ptujsko polje kot naravno zelo ugodna pokrajina ima še veliko neizkoriščenih razvojnih možnosti v kmetijstvu. Slednje bo ostalo tudi še nadalje osnovna gospodarska panoga, potrebno pa mu bo posvetiti mnogo več pozornosti kot doslej. Deagrarizacija in depopulacija sta tudi tukaj prispevali k pomanjkanju delovne sile, staranju kmečkega prebivalstva, preusmerjanju v ekstenzivno proizvodnjo, k zmanjševanju njivskih površin ter nastajanju socialnega preloga. Socialno preslojevanje je močno pospešilo razpad patriarhalne kmečke strukture. Delež čistih kmetijskih gospodarstev se je precej zmanjšal, intenziven pa je tudi proces drobljenja posesti. Med nujne naloge sodi zato organizirana in sistematična skrb, da bi odpravili ali vsaj omilili nekatere negativne pojave v kmetijstvu. V ta okvir sodijo pospešeno preusmerjanje kmetij v specializirano proizvodnjo in mehanizacijo, uvajanje intenzivnih kultur, razširitev površin s krmskimi kulturami, povečanje hektarskih donosov ipd. Ob tem pa bo treba razvoj kmetijstva usklajevati s procesi, ki bodo spremljali pospešeno deagrarizacijo in urbanizacijo v prihodnje.

Bračič se nam je v svojem delu predstavil kot temeljit raziskovalec socialnogeografskega razvoja, ki kritično ocenjuje sedanje socioekonomske razmere, hkrati pa prizadeto nakazuje nove rešitve. Znanstveno in metodološko obravnavanje problematike ter tehtnost njegovih spoznanj ocenjujemo za pomemben prispevek k razvoju slovenske geografije in njeni aplikativni vlogi pri reševanju aktualne gospodarske in socialne problematike. Zato bodo po knjigi gotovo posegli ne le geografi, temveč tudi širši krog uporabnikov. S svojim kompleksnim prostorskim konceptom, z grafično opremo, s številnimi ilustracijami in z razumljivo besedo bo nepogrešljiva tudi v pedagoškem procesu na različnih zahtevnostnih stopnjah.

Borut Belec

GLAZERJEV ZBORNIK

2. februarja 1975 je preminil v Rušah pesnik, literarni in kulturni zgodovinar ter knjižničar profesor Janko Glazer. Njegovo delo pomeni tolikšen prispevek k slovenski kulturi in znanosti, tolikšno duhovno obogatitev zlasti Maribora in severovzhodne Slovenije, da je uredništvo Časopisa za zgodovino in narodopisje sklenilo počastiti njegov spomin z zbornikom. Takšno počastitev šteje tudi za dolžnost, saj je bil Janko Glazer dolga leta urednik Časopisa, pa tudi častni član njegovega uredniškega odbora.

Vabimo k sodelovanju pri zborniku vse ustvarjavnice in znanstvenike, ki želijo s svojimi prispevki prikazati in ovrednotiti življenje in delo Janka Glazerja ali pa z obravnavo teme, ki se navezuje na področje Glazerjeve ustvarjavnosti, počastiti pokojnikov spomin.

Glazerjev zbornik bo zaobsegel celotni letnik Časopisa za zgodovino in narodopisje 1977.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

11. (XLVI.) LETNIK 1975, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo Drago Simončič — Natisnilo avgusta 1976 CGP Mariborski tisk v Mariboru

NARODNI MUZEJ SLOVENIJE

S

40/1975

39(497.4)

197800345,1

COBISS 0